

ТОВАР
ГЕСР

ФЕДЕРАЛЬН ОРН-НУТГИН ШАЦЬА МӨНГНӨ НОМИН УЧРЕЖДЕНЬ
ӨРӨСӨН НОМИН АКАДЕМИН
ХАЛЬМГ СОЙЛ-ТУУЖ ШИНЖЛҮЛНӨ КҮРӨЛЦ

ӨӨРД «ГЕСР»

Шинжэнэ өөрднрин баатрлыг дуулвр

Тод бичгэс өдгэ
хальмг бичгт буулһснь Тодан Б. Х.

Элст
2014

УДК 398.22
ББК 82.3(3)
О 48

Утверждено к печати Ученым советом
Федерального государственного бюджетного учреждения науки
Калмыцкий институт гуманитарных исследований
Российской академии наук

Редакционная коллегия:
Пюрбеев Г. Ц. (отв. редактор),
Очирова Н. Г., Манджиева Б. Б., Михалева Т. А.

Ойратский «Гесер»: Героический эпос синьцзянских ойратов;
О 48 На калм. яз. – Элиста: КИГИ РАН, 2014. – 210 с.

ISBN 978-5-903833-61-0

Данный труд представляет собой первое российское издание ойратской версии эпоса «Гесер», опубликованной в Китае в 1990 г. на ойратской письменности «тодо бичиг» («ясное письмо»). Тексты эпических песен переложены на современное калмыцкое письмо известным востоковедом Б.Х. Тодаевой.

Героический эпос «Гесер» является уникальным памятником духовной культуры народов Центральной Азии. Ареал его распространения обширен. Эпическое сказание о Гесере бытует в разных вариантах, отличающихся богатством сюжетов и своеобразием художественных приемов. Ойратская версия эпоса «Гесер» является общим наследием устной традиции ойратов и калмыков.

Издание адресовано всем, кто интересуется фольклором монголоязычных народов, а также широкому кругу читателей.

ISBN 978-5-903833-61-0

- © Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Калмыцкий институт гуманитарных исследований Российской академии наук, 2014
- © Тодаева Б.Х., переложение с ойратской письменности на современное калмыцкое письмо, 2014

ӨМНК ҮГ

Алтн делкэд алдран дуурчгсн Гесрин тууж бол – моңһл, төвдин ард түмни ут удан эмдрл темцлин йовцдан бүтэгсн аһу ик баатрин тууль мөн. Тернь моңһл, төвдин бичг, сойлын, түүк ба утх зокалын түүкд аср ик чухм бээриг эзлж бээдг.

«Гесрин туужин» багтамж кемжэ – аврһ том, зокалын баатр – оһн эрвн, үүл йовдл – һээхмшг хачн, аһулһ утх – өргн, гүн, талвр үзгдл – далац ик, өңг айс – живха төглдр, кел нээрһ – иру сонсхлн, дүр дүрслл – эмд сермүн. Түүнд ард түмни седкл зөргиг догдлулдг урльгин күчн бүрдж, хурц тод үндстни намб, һоц һойд, урльгин онцльг, сүр бадрһу романтик арһ бэрлэр илагдш уга, рид-сидтэ ард түмни күслнт баатрин дүриг бүтэгсн бээнэ.

«Гесрин тууж» бол – ода күртлк делкэ деерк туульсин хамгин ут тууль болна. Түүнд үлмж байльг ниигм түүкин аһулһиг багтагсн учр, тернь эртни моңһл төвдин ниигм түүк, энгин хэрцэ, үндстни йовлца, үзл ухмср, йос суртхн, шажн шүтлһ, заң дадһл, үг келн, сойл урльг зерг оһн талын асудльг судлх бүрн толь кемэгдж делкән сойлын эрдньсин саңдк гегән тан, герлт сувд болн туялж күмн төрлктни болвснд хүв немрән үзүлж бээһэсн билэ.

Моңһл «Гесрин туужнь» Алтн, Киңһани хормаһас Теңгр уулын ар өвр күртл, Хатн һолын сав һазрас Волга (Ижл) мөрни эрг көвэ күртл, өрн дулан Көкнуурас Киитн серүн Байкал дала күртлк өргн уудм һазр орн өөрэр келвл, мана улсин Өвр Моңһл, Көкнур, Шинжән, Ганьсу, Хар Мөрн, Гирин, Ляонин, Юнан, Сычуван зерг мөч орнмудар тархн делгрсн бөгэд улсин һазадд Бүгд Найрамдал Моңһл Ард Улс, зөвллт холват улсин бурят, хальмгт улмжлн тархж бээдг. Төвд «Гесрин туужнь» мана улсин Төвд, Көкнур, Сычуван, Ганьсу, Юнан зерг мөч орн кигэд, һазадд Пакистан, Бутан, Сиким зерг улс орнд улмжлн тархж бээдг.

Өөрин хойр зун жилэс нааш «Гесрин туужнь» эдү-тедү һазад, дотадын судлгчдын аңхарльг татгсар ирв. Делкэ деер аль оһн улсин эрдмтд элдв төрлин «Гесрин туужиг» цуглулн эмкдкж кевлүлгсн бөгэд цөөкн бус шүүмж таньлцулһ, тусха өгүлл, тусха зокал ниитлүлв. Терчлн «Гесрин туужиг» орчулн таньлцулж, судлл кеһэд, тус-тусин хүв немрән үзүлгсэр бээнэ. Ода делкән эл улст моңһл, орс, англи, франц, герман, энедкг, испани зергин келни «Гесрин тууж» тархж бээнэ.

Тархж бээһэ һазр нутгин өргн кевчэ, ардын дунд шингж бээһэ гүн нөлэ, эрдмтн мергдин кицэж бээһэ аңхарлас үзвл, «Гесрин тууж» гидг эңк аһу ик туульнь деед кемжэни утх зокалын соньрхлын үн цен ба эрдм шинжлһни судллын үн чинтэ бөгэд һоё сээхни күртэл, таньн медхин үүлдлтэ бээж, үүгэрн мана улсин ба делкән утх зокалын саң көмргдк ховр чухг эрдни болснь һазад, дотадт негнт медргдегсниг харулж бээнэ. Эн гиж туулиг цуглулх, эмкдкх, орчулх, судлх ба кевлн ниитлх ажльг

сээтр кех йовдл бол үндстни утх сойлыг көгжүлхд чухл ач холвгдлта ажэ.

Шин Думдд улс бээһүлгдснэс нааш нам төрин халмжллар «Гесрин» урлыгчн, цуглуул эмкдгч, орчулгч, судлгчнр ода тедү олн ажлыг кеж ирлэ. 1984 онд «Гесрин туужиг» цуглуулх, эмкдкх, орчулх, судлх, кевлх ажлыг бүк улсин холдлһт судлһни седвэр тогтагснь улмас «Гесрин» ажлыг шин көгжлин шатд акулв. Өвр Моңһлд «Гесрин» ажлын удрдх дуһулң ба тусха алвн гер бээһүлгдж, моңһлчудын дунд тархж бээһэ «Гесрин туужиг» цуглуулх, эмкдкх, орчулх, судлх, кевлх зерг ажлыг үүрглгсн бөгэд терчлн Шинжэңгин ардын урн сээхнчудин нийглмгт бас «Гесрин» ажлын дуһулң бээһүлж, Шинжэңдк Моңһл «Гесрин» ажлыг эрклгсн бээнэ.

Кедүн жилин турш, Өвр Моңһлын «Гесрин» ажлын алвн гернь моңһлчудын төвлрн сууһа орн-нутгар нийдм бээцэхин даху холдлһта һазр гүнзгэрж «Гесрт» холвгдх эдл бус аһулһ келврин һар бичмл, модн бар, чолун бар, тосн бар зергин хууч бичг ба ардын дотрас темдглн авгсн үзг бичгин зүүлс, эдл бус һазр, нутгин ардын урн сээхнгүдин хээлгсн «Гесрт» холвгдх элдв төрлин көг айлһни зүүлс, «Гесрт» холвгдсн уул хад, ус булгин домгта зург дүрин зүүлс, «Гесрин» эдлл кергслин дурсхлт зүүлс зерг материалыг цуглуул эмкдкж, үүни хамт судлл шинжллин ажл ба «Гесрин туужин» орчулһин ажлыг хамтднь гүүцкж, 1984 онас нааш дотад материалын келврэр «Гесрин туужин» цуврлыг негнт һучад девтр кевлн ниитлж, улсин дотад һазадын судлгчдын аңхрлыг татгсн бөгэд төв ба орн нутгин сээшэл көкүллийг олнт олгсн бээнэ. Эн сүүрин деер бидн улсин дотад һазадын судлгч, уншгчд өргн делгр материалыг олһж, үндстни шилдг сойлын өвиг нең сээнэр залһмжлн көгжүлхин зөрлһс 1986 они арвн сард бүк орни тавн кевллин хора кигэд төвин үндстни кевллин хоран хэмэтэ хэрүцлһтн некдиг үрж «Моңһл Гесрин туужин цуврлыг» илэр ниитлх туха ажлыг ярьлцн зөвдж, 1990 он болтл хөрэд зүүл һучад девтриг кевлн ниитлхэр төсвлн тогтагсн бөгэд чинагшд бас үргүлгжлхэр жишгсн юм. Энк цуврл бичгт төрл зүүлин талар «Гесрин тууж» кигэд судлл шинжллин зокал багтх бөгэд цаг хуһцани талар хуучн бар кевлл, һар бичмл, шинэр цуглуул эмкдкгсн «Гесрин тууж» бээж, күрэ кевчэни талар улсин дотад, һазадас олдсн материалыг бүрн түкр багтах болна.

Иим нег том кемжэни цуврл бичгиг кевлн ниитлхнь туң ширһу аж юм. Бидн эл холвгдлта кевллин хоран хавсрлһар кевллин техник мергжл чинр чинсаг батлхд өндр шаардлһ төвж деед бэрмжэт бүтэлэн олдн золһулж, «Гесрин тууж» герл гилвэг улм чинагшд цацрн бадрулхиг зөрв.

*Моңһл Гесрин туужин цуврлыг
нээрүлн кинх комис
1987 ж., 10 с.*

НУСХА ЖУРИН БӨЛГ

Эрт урд, Шажмуни Бурхн Багш бээгсн цагт, Хурмстн тенгр Бурхн Багшт мөргхэр одж гинэ. Тиигэд одж мөргж болснас хоор Бурхн Багш:

– Ода Дунд Замбутивин орнд Чотн нойн суугснас наар ик самун* болж, зовлн, наслн ик учрж, күчтэнь күчн угаһан дарулж*, гэрэсн эврэ* хоорндан нег-негэн бэрж идж бээнэ. Тер төлэд хурвн көвүнэни негиг түргн Дунд Замбутивд илгэ, Дунд Замбутивин эзн хан тер болтха! – гиж зэрлг болснд, Хурмстн тенгр зөв гиж анхарад, эргэд хэрж ирв гинэ.

Хурмстн тенгр эргж ирснэс хөөн эзн хан жирһлдэн дашурж*, Бурхн Багшин зэрлгиг мартж, долан жил суув гинэ. Нег өдр Хурмстн тенгрин судрсн* балһсни ик күрәһин нег өнцгэс түмн берэн һазр нурад унж одсн жиг* гинэ. Тиигэд Хурмстн тенгр, тергүлн һучн хурвн тенгр:

– Манд өшәтн дээсн уга билэ, аль зүгэс* дээсн иргсн болв? – гиж дөрвн зүгт баатр церг тэвэд, харул харулхла, дээсн уга, тэвн түвшн* бээнэ гиһэд, цуһар ирцхэв гинэ. Тиигхлэ, һучн хурвн тенгр һээхж хоцрв. Хурмстн тенгр санж олад:

– Ай! Урд би Бурхн Багшт мөргхэр одгснд надд* нег зэрлг болгсн билэ, би түүг мартад, долан жил болгсн бээнэ. Эн үзгдл лав* Бурхн Багшин нанд өггсн сермж* юм, ода тер зэрлгиг санж олгсн деерэн эс күцэхлэ, болх уга, – гиж һучн хурвн тенгртэн анхарад, ууһн көвүн Эм Сәкгчән мөн доран дуудулж гинэ. Тиигэд ууһн көвүн Эм Сәкгчнь ирхлэ, Хурмстн тенгр эцкнь:

– Ода Дунд Замбутивин орнд ик самун болж бээнэ гинэ. Чи одж Дунд Замбутивин ориг түвшдкх*, хан болж суухла чини*, яһна? – гихлэ, ууһн көвүн Эм Сәкгчнь:

– Би тенд одж хан сууж чадх уга. Тер Дунд Замбутивин нутг болхла – шорашн зузан, шорһлжншн олн, хамг хортн маһс, чөткр дээсн бүкн* тенд төргсн билэ. Би тедниг түвшдкж чадх уга болхар*, Хурмстн тенгр эцкин нер төриг алдхас ээж бээнэ би, – гигснд, Хурмстн тенгр эцкнь дундк көвүн Үүл Бүтэгчдән элч илгэж, дуудулж авч ирэд:

– Ода Дунд Замбутивин орн ик самурж бээдг жиг. Чи одж Дунд Замбутивиг түвшдкж, ик хан суухла, ямр? – гиж Хурмстн тенгр эцкнь сурхла, Үүл Бүтэгч көвүн баахн дун уга сууж бээһэд:

– Дунд Замбутивин хортн дээсн ик. Тенд одж би хамг хортн дээсиг түвшдкж, хаани орднд* сууж чадх уга. Надас* ах гихлэ – Эм Сәкгч бээнэ, дү гихлэ – Төгсцогт бээнэ, теднэ негинь төмлх* уга ю? Надд ямр хэмэ бээх буй*? – гиж гинэ. Иигэд Хурмстн тенгр эцкнь отхн

Иим темдгтэ * үгмүдин цөөлһврнь дегтрин чилгчднь өггджэнэ.

көвүн Төгсцогтдан элч илгэж, дуудулж ирэд, мөн одак учриг келхд, Төгсцогтнь:

– Дунд Замбутивин нутгнь – шорашн зузан, шорһлжншн олн, тиигэд бас хортн маһс бүкн тенд төргсн юм гилэ. Би одж теднд күч күрх уга. Тиигвл, хан Хурмстн теңгр эцкин мини, тер төрт му болна, тиймэс би тенд одж хан болж сууж чадх уга би, – гиж гинэ. Тиигэд һурвн көвүнь үгднь эс орснд Хурмстн теңгр эцкнь һумдж*:

– Би таанриг* Дунд Замбутивд од гиж зэрлг болгсн уга билэ, долан жилин өмн Бурхн Багш зэрлг болгсн билэ. Тегэд би таанриг һурвн көвүн мини гийһэд, зэрлг болгсн юм. Таанр мини эцк санж. Ода таанр энд хаанан орднд сээхн бэ! Би эврэн Дунд Замбутивин ордн йовий! – гигснд, һурвн көвүн махлаһан авч, сандрн*, буру хэлэж мөргэд, ууһн көвүн Өм Сэкгчнь:

– Ай, Хурмстн теңгр хан аав мини! Бидн дур угадан тана зэрлгиг соңгсн уга биш, хэрнь Дунд Замбутивин хаани ордн, хамгиг закрн сууж чадх угаһас ээж тийгсн юмн. Ода тер хаани ордн дундк дү Үүл Бүтэгч сууж чадна. Бидни дотр түүг дарх чидлтэ күмн бээх уга. Бидн кеер һарад, һучн һурвн теңгрин көвүдтэ ниилэд, шаһа наадхла, бидни шаһаг цугинь Үүл Бүтэгч дү шүүж авна. Бидн ниилэд урлдхла, маанрас* мөнкин дөрвн заянд Үүл Бүтэгч шөвлгнэ. Бөк ноолдж бээх көвүдиг мел Үүл Бүтэгч диилнэ. Йир альв* зүүлин эрдмиг Үүл Бүтэгч бурн сургсн билэ. Үүл Бүтэгчэс ондан күмн йовж чадх уга, – гиж ээлдгснд, отхн көвүнь Төгсцогт болн һучн һурвн теңгр:

– Өм Сэкгчин эн үг туң зөв, бидн бас иигж бодж бээгсн билэ, – гиж дахв. Тийгхлэ, Хурмстн эцкнь Үүл Бүтэгчд:

– Жа, чи тедни келгсн үгиг соңсву? Ода чи ямр санлта буй? – гигснд, Үүл Бүтэгч:

– Эднэ келгснд худл уга. Тийм болхла – болж. Би Хурмстн теңгр аавинан зэрлгиг яһж зөрцх билэ? Мини сургсн хамгиг та цугинь бүтэж өгхлэ, би Дунд Замбутивин ордн хамгиг түвшдкгч ик хан сууж чадна, – гигснд, Хурмстын тергүлн һучн һурвн теңгр байсн:

– Жа, кел! Тийм болхла бидн ямр юмн болв чиг* саатл уга бүтэж өгий! – гиж аңхаргснд Үүл Бүтэгч:

– Хэргс* догшн дээснд бийэс мини салл уга, хэврһд мини нөкр болдг һучн һурвн хурмстнан хээрлгтн, өмн нөкд кеж авна би! Һурвн зун хошучан хээрлгтн, анда һурвн теңгрэн хээрлгтн, һурвн өгү* эгчиг мини хээрлгтн, үлү, дутуһан зөвлнэ би! Санаһар йовдг билгин кер мөрэн хээрлгтн, бийэс бишцкэн даадг жирн жингэр* кегсн ик болд үлд, сүкэн хээрлгтн, йисн салата төмр урхан хээрлгтн! Йис-йис – найн нег сидтэн хээрлгтн! Нарн сар хойриг хамтар зергцүлн урлн кегсн маһна цаһан дуулхан хээрлгтн, оюун эрднь оньт* һучн цаһан суман хээрлгтн! – гиж гинэ. Тийгхлэ, үүнд* Хурмстн теңгр эцкнь байрлж:

– Жа, зөв, көвүн мини! Эн сургсн бүкниг чини тер йосарнь күцэж өгий! Эн өдрэс хоор* Дунд Замбутивд чамас күчтэ баатр уга, чамас ик хан уга. Арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср богд гидг чи болна! – гийһэд, толһаднь тос түркэд, тунхн бийднь нер өгэд, аңхарн хээрлж гинэ.

Үүл Бүтэгч кедүн өдр өнгрснэс хоор Хурмстн теңгр эцкиннь хээрлгсн нөкдтэһэн хамт Дунд Замбутивин нег экин умад* бэрлдн төрхэр нисч ирэд, экин эрүн кевл хээһэд йовж йовтл, нег сээхн өнгтэ Амрзул гидг күүкиг Чотн нойнд хатн кехэр ик олн күмн залад ирж йовна. Эн шин хатн эрүн цевр болгснд цуһар түүни эрүн кевлд бэрлдн төрхиг зөвт үзж гинэ. Тиигэд Үүл Бүтэгч нег сидэри Чотн нойнд хатн залад, байрлн дуулдн йовж йовгсн согту улсмудын* өмннь генткн мөс көргөж оркна. Амрзул хатни унгсн хөн жора бор мөрн мөсн деер ирэд, гент хальтрж киисхлэ, Амрзул күүкн нег сүүжэн авч оркж. Тиигэд доһлн күүкн Амрзулыг арһ уга залад, Чотн нойнд авч ирэд, замд болгсн учран келвл, Чотн нойн арһ уга уурлн:

– Би нег нутгин бүдүн хан болж бээхлэ, доһлн хат авв гихлэ, мини нернд му биш ю? Ода би яһна?! Гедрг* хэрүлхлэ, бас йоснд таарх уга. Тер төлөд таанр тер доһлн хатыг Сеглн ахд өгэд, күмни нүднд үзгддг уга эзн уга элсн кедэд цүлж, малын хамгин һэ зүстэһэснь йилһж өгэд йовулцхатн, – гиж гинэ. Тиигэд малын һэ зүстэг – цоохр яман цоохр ишктэ, цоохр гүн цоохр уһнта, цоохр үкр цоохр туһлта, цоохр ингн цоохр ботхтаг – йилһж өгэд, Сеглн өвгн Амрзул хойриг холвад, бас нег му ууль хар уурц өгэд, эзн уга кедэд цүлэд, көөж оркж гинэ.

Эзн уга элсн кедэд иргснэс хоор Сеглн өвгн кедүн цоохр малан хэрүлж йовад, замдан өдрин нег оодн* урхдн бэрж ирэд, түүгэр өлөн дарж амдрл өнгрүлнэ. Амрзул му хар уурцдан бээж, түлэ түүж, өвгнәннь хот-хоолынь кеж өгэд, өдр чилэнэ.

Нег өдр Амрзул хатн түлэ түүдг болад һолын тохад орхла, модни ора деер нег шовун чеежтэ, күмн бөгстэ акад юмн Амрзулыг хэлэхэд инэж бээхшн янзта, зог кеж бээх чиг бээдл һарад тиигнэ. Үүг* Амрзул хатн үзэд, эәһэд, зүркнь шившрж*, бийнь ирвэтрв. «Иигхлэ, ямр юмн болж бээхнь эн буй?» – гийһэд, ээмшэд, түлэхән түүл уга гедргән хэрх гитл, салькн көдлж боралад, Амрзул хатн гент бийнь эв уга болад, доран унж одж гинэ.

Тиигэд кезэ хөөннь ухан орад, сергэд босхла, девлиннь товч, шилвнь бүр задһа бээсн санж. Амрзул хатн: «Намаг ямр юмн ноолж оркв?» – гийһэд, иигән-тиигән хэлэхлэ, шин оргсн кирмг цасн деер нег алд делм көлин мөр һарад йовж одж гинэ. «Намаг ноолснь кен болв?» – гийһэд, мөринь мошкад* йовхла, нег хадын көндөһэр орад йовж одж гинэ. Тиигэд Амрзул эн хадын көндөһэр дотрнь орад шаһаж үзхлэ, дотрнь нег бүдүн лам алтн ширэхән түшэд: «Эн өдр ик ядр-ла», – гийһэд сууж бөөнэ гинэ. Амрзул хатн эн бүдүн ламиг медж оркад, дотран зальврад, үг, дун уга гедргән эргэд гүүһэд хэрж гинэ.

Тер асхиднь Сеглц өвгн ик ора кедүн цоохр малан тууһад, нег ооднан үүрэд хэрж ирхлэнь, Амрзул хатн:

– Ай, Сеглц өвгн мини, бидн хойр эзн уга күмни һазрт бээрлж бээнэ. Чи намаг хайж оркад, өрүн эрт йовад, асхн ик ора ирнэ чи. Надд эн өдр иим нег аэмшгтэ юмн үзгдв. Түүнэс хоор бий мини ик эв уга бээж бээнэ. Чи манһдурас цааран кедүн өдр һарч йовл уга, гертэн сууһад, надд кедүн өдр болв чиг баран болж өгхлэ чини, яһна? – гихлэ, Сеглц өвгн:

– Эн эзн уга элсн кедэд ямр шулм чамд ирнэ болһна чи? Дун уга гертэн су! Би чамд баран болж суухла, бидни гесиг кен тежэнэ? Эн кедүн цоохр малыг кен хэлэнэ? Би йовж мал хэрүлэд, оодн бэрж гесэн тежэх уга болвл, чи харһнж үкнэ, – гихэд, күч өгл уга йовад бээж гинэ.

Тиигэд өдр иргсэр Амрзул хатни кел күнд болж, ацань икдж, өдр-сарнь өөртгснэс* хоор Амрзул хатн бас нег уда*:

– Өвгн, чи өдр болһн эмэн бодад йовж одна чи. Мини келгсн үгиг нег чиг авхан уурв чи. Ода би босч, суухдан бас түрж бээнэ би. Тиигэд эн өдр бий мини ик тав уга бээнэ. Ода цагнь болгсн янзта, тиигхлэ, һагцарн би яһна? Чи надд нөкд болад эн өдр гертэн бэ, бичгэ* йов! – гихлэнь, Сеглц өвгн:

– Өвгн би герт бээһэд чамд ямр тус болх билэ? Хэрнь би өдрин нег оодн бэрдг олзта күмн, түүгэн саатл уга бэрэд ирсэ. Чини өдр хонгнь болгсн болхла, тер чини эврэн һардг зөвтэ һазрарн һарад бээх эс билү? Өвгн би малдан йовгснь деер, – гихэд, бас күч өгл уга йовж одж гинэ.

Тиигэд һарад йовгсн Сеглц өвгнд эн өдр кеерэс нег йисн салата төмр урх олдж гинэ. Сеглц өвгн түүгэрн йисн оодн урхдж бэрэд, ик олзта болад, байрлн хэрж ирэд, гертэн орж эмгндэн:

– Ода бидн элвг идх махта болв. Эн өдр би йисн салата төмр урх кеерэс олж авад, йисн ооднгиг негл дор урхдн бэрж авб би, – гиж Сеглц өвгн ик байр-бахта күрч ирж келхлэ, эмгнь:

– Ой, тиигхлэ сэн болж. Ода нег хойр өдр бичгэ йов. Чи надд баран болх уга болвл, би эн эзн уга элсн кедэд һагцаран ээ бээнэ би. Эн өдрин дуусн ик олн юмн гесн дотр мини шууглдад бээв, ямр юмн гесн дотр мини бээхинь медх уга. Чи мини үгиг соңс, хөөннь дурарн йовад бэ, – гихлэнь, Сеглц өвгн уурлад:

– Эн эзн уга элсн кедэд ямр шулм ирэд, чини геснд орж одв болһна чи? Би өвгн бийэрн чини гесиг тежэнэ гихэд, өдр болһн йовж бээнэ би. Чамаг хэлэхэд суухла, бидн харһнад үкч одх эс билү? Ду уга гертэн су! – гихэд, эмгндэн күч өгл уга, малан тууһад, ооднан бэрхэр манһдур өрүнднь эрт йовж одж гинэ.

Иигэд Сеглц өвгн йовгснас хоор гент* Амрзул хатни геснд ик олн юмн шууглдад, баахн зуур бээж бээһэд, нег күмни дун һарна:

– Арвн сар гесндэн багтагсн, ач иктэ Амрзул ээж мини! Арвн үзгин эзн болгсн, арвн харин үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср богд бидн, һучн һурвн баатрта, һурвн зун хошучта, анда һурвн теңгртэ, өгү һурвн эгчтэ,

йис-йис – найн негн сидтэ. Бидн ода тана геснэс харх өдр мани болв, бидн алькар багтж харна? – гихлэнь, Амрзул хатн соңсад ээж чочхларн:

– Таанр тиим берк болхла, эврэн харх зөвтэ һазрарн харцхатн, – гиж келэд оркна. Тер хоорнд одак оln шууглдж бээсн юмн:

– Жа, ээжин келгсн зөв, бидн алькарнь болв чигн харий! – гийһэд, барун сүүһәрнь нег көвүн һарад ниснэ. Эмгн барун сүүһән дарад авна, тигтл зүн сүүһәрнь нег көвүн һарад ниснэ. Эмгн зүн сүүһән хавчад авна – эср ораһарнь һурвн күүкн һарад ниснэ. Тоорцган авад, толһа деерэн тэвэд оркна – шил күзүһәрнь оln көвүд һарад ниснэ. Эмгн шил күзүһән бэртл, киисәрнь һарад иигнэ. Киисәрнь һаргсн Засшикр Ронса хойр көвүг бэрэд авна. Бишңк көвүд цаң, кеңкргин ду һарһад, бүрэ, бишкүрин* ду һарһад, нисэд-нисэд йовж одв гинэ.

Тиигэд баахн тогтнж бээтл, хамгин адгтнь гесн дотр нег күмни дун һарад:

– Ой, арвн сар гесндөн багтагсн, ач иктэ ээж мини! Арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср богд хан гидг – би билэ. Ода би алькар һарс? – гихлэнь, Амрзул хатн:

– Чи үнн мини көвүн болхла, ээжән бичгэ зова. Ода түргн харх йоста күрдэр һар, – гийһэд, Амрзул хатн көвүг төрх йосар кевтв гинэ. Тиигэд ээжин келгсн йосар тер йоста күрдәрнь нег көвүн һарв гинэ.

Амрзул хатн көвүн һаргснас хоор байрлн өндөһэд хэлэхлэ, нег нүдән аньж, нег нүдән неегсн, нег һаран атхж, нег һаран делгсн, нег көлән тэкиж, нег көлән жиигсн, дөчн тавн дуң цаһан шүдтэ, бүк бийинь хамриннь нусн һурв орагсн нег нусха жур* көвүн санж гинэ. Амрзул хатн баахн сежэд, алң болж бээһэд:

– Ямр болв чиг өрчэс мини һаргсн үрн эс ю? Ээждән хор күргх уга биз. Эртэсн киисинь керчж, эм авр! – гийһэд, киисинь керчхлэ, даах юмн бээх уга төмр киистэ санж гинэ. Тиигэд төмр киис керчдг арһ уга болад, Амрзул хатн зовлң эдлж бээтл, одак нусха көвүн:

– Ай, ээж! Та бичгэ зовлң эдлгтн, намаг усни көвэд хормалад авч одхла чини, хойр хар чолун бээнэ. Түүни ирмгтэ* хар чолуһинь дорнь тэвж бээһэд, мини киисиг иртэ хар чолуһар давтж: «Алвт нутг чини ирмгтэ хар чолуншң бат болж, иртэ хар чолуншң хурц болтха!» – гиж йөрэл тэвж керчэд, усни көвэдк үй уга цаһан өвсэр мини төмр киисиг боож: «Алвт улснь өвсншң өнр оln болтха!» – гийһэд, йөрэл тэвэд оркгтн, – гинэ.

Тиигэд Амрзул хатн арһ уга нусха Журин келгсн йосарнь киисинь керчж бооһад, гертән авч ирэд өлгэдх гихлэнь, өлгэднь багтх уга. Зуухд кевтүлх гийһэд авад одхла, одак нусха Жур көвүн:

– Би гидг чини – арвн үзгин эзн ачта мергн Геср богд хан бээж бээхлэ, намаг көөтэ хар зуух дотр кевтүлнэ гидг юн гисн үгви? Би түүнд кевтх уга! – гинэ. Тиигхлэ, Амрзул хатн ээһэд, арһ уга, нег юмар ораһад, гериннь иргд кевтүлж оркна. Тиигэд Амрзул хатн: «Ода надас ямр юмн

һарснь энви? Маңһсин хүвлһән төргсн болву? Ямр гидг му йорви – сән-сән гиснь нисэд йовад, мунь хоцрдг. Тиигэд му бээж бөөһэд гедргән заавр зааһад бээдгнь юнви?» – гийһэд, оһн зүүл юм бодад, сежэд, кевтэд бөөв гинэ.

Асхн ора болгснас хоор нег цагт Сеглң өвгн ардан кедүн оодн үүргсн, өмнән кедүн оодн үүргсн ик олзта болж, байрта гертән орж ирхлэ, Амрзул хатн өмнөснь:

– Хумха, кишг уга өвгн! Эн төлөдөн көгшн бийәрн зөнэд, эзн уга элсн кедэд тенж йовна чи? Мини үгиг нег соңсгсн болхла чини, иим болх билү? Эн өдр би сулдв, хамг сээхн гигсн көвүд мини бүрә, бишкүрин ду һарһад, цаң, кеңкргин цуура һарһад, орчлнд нисэд һарад йовж одв. Эн нег му нусха юмн хоцрж авад, нанд уха заавр зааһад, эрә гиж унтв. Ямр гидг му йорта юмн болж бөөхнь энви? Чи иим нег юм үзий гийһэд йовж бээгсн санж чи, – гиж ээснән келгснд, Сеглң өвгн босч одад, үзж оркад, бас сежж:

– Эн чини үнәр ямр йорта мууха юмнви? Маңһсин хүвлһән мана герт төргсн болх ю? Тиим болхла, баһ деернь сүкәр цокад алж оркий! Хөөннь өсхләрн, бидн хойрт хор күргнә, – гийһэд, өвгн сүкән авад босгснд эмгнь тесч чадл уга, босч ирэд, өвгнәннь сүкиг татж авад:

– Ай, бәг, өвгн, тиигж яһж болхви? Юн болв чиг өрчәс унгсн үрн эс ю? Түүг алвл, нүл килнц болна, ямр болгсн чиг бидн аав, ээжнь худл биш, асрж бөөһэд медий! – гихлэ, Сеглң өвгн бодж бөөһэд, бас зөв гиж эмгнәннь үгиг сонсч, дун уга хонад, маңһдуртнь эрт босч малан хэләһэд, йисн салата төмр урхан авад, ооднан урхдад йовж одж гинэ.

Арвн үзгин эзн болгсн, арвн харин үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср богд хан Хурмстн теңгр эцкиннь зааврар Дунд Замбутивд Сеглң өвгни герт көвүн болж хүвлн төргсн чимәг* маңһсин орн соңсч медэд, нег маңһсан бүдүн ламд хүврүлж:

– Тер Геср богд хааг нусха Журд хүвлж төргсн нилх баһ деернь түргн одж дарж уга болһ. Эс тиигвл, өсэд йовгснас хоор маниг әмд юм үлдәх уга. Түргн одж келинь хазж ал! – гийһэд, зарад йовулж гинэ.

Нег өдр Сеглң өвгни му хар уурц тал нег лам күмн ирж йовгсиг Амрзул хатн үзж оркад, ик байрлж, өмнөснь тосч авад, гертән зална. Тиигэд дотран: «Мана әәлд өрк болгснас нааран улан хормата күмни баран үзгдэд уга билә. Эн геңгә* мөрлн иргснь ик өлзәтә керг болв, бурхн сәкүсн мини өршәтхә!» – гийһэд ик зальврн йорлһж. Цөөһән чанад, цаван бәрәд, тооһад болгснас хоор:

– Жа, лам геңгә мини, аңхрж хээрлгтн! Надд нег нусн, баасндан будгдгсн нилх көвүн бөөнә. Үүг мини аңхарж үзәд, барчд* шалтан бөөхлә, әрлһэд хээрлгтн! – гийһэд, Амрзул хатн мөргхлә, ламин сананд таарч, байрлн намчлад:

– Жа, зөв, тер му көвүһән наар авад ир, – гихләннь, Амрзул хатн көвүһән герин иргәс өргж авч ирэд, ламин өвр деернь тәвж оркна. Лам

көвүһинь үзэд, хээхж яһдган медж чадл уга бээж бээһэд: «Эврәннь келиг көкүлгсн болж бээһэд, эн көвүни келиг сорж авад, унгарнь тас хазад алж оркс», – гиж бодад, нилх көвүнд келән һарһад өгнө.

Нилх нусха көвүн хүвлһэрн маңһсин хүвлһән бүдүн ламин санаһинь ээлдэд медж оркад, тер лам келнәннь үзүриг һарһад өгмц көкэд, унганһинь орулж авад, дөчн тавн дун цаһан шүдэрн тас хазад авч оркж гинэ.

Тиигхлэ, одак маңһсин хүвлһән бүдүн лам босад, көвүг дун уга тэвж оркад, һарад йовад бээж гинэ. Амрзул хатн баахн алң болад:

– Ай, лам геңгэ мини, сүүрлж суугтн! Мини му көвүн ямр бээнэ? Сээхн тиньгр мөрлгтн! Үг, дун уга йовх юн болв? – гиһэд ардаснь келхлэ, одак лам эс соңсгсн болад, дун уга йовад өгв* гинэ.

Түүнэс хоор Амрзул хатн ик сежглж: «А, жигтэ юмн, эн лам ю кеж манад эврән мөрлж ирэд, дөкэд үг, дун уга һарад йовж одв? Лав нег учр бээнэ. Бидн юм кегсн биш, эрэ уурлад*, дун уга йовгсн болх биз», – гиж олн юм бодад, ик удан сууж бээһэд, генткн көвүндән көк өгхнь сананднь орж. Босад, герин иргд бээгсн көвүндән көк өгх гиж амнднь меемэ кехлэ*, амн дотрнь нег күмни келн бээж гинэ. Амрзул хатн үзж оркад ик чочж:

– Уй, яһлав, саахндак ламин улан келинь хазад авад хоцргсн санж. Эн му йорта көвүг ода яһдг билэ би? Ламин нутгас күмн ирж бидниг дээлдг болв. Йир эн маңһсин орнас ирж төргсн көвүн болхий ю? Ямр юмн иим баһасн хорта халта болдг болв? – гиһэд, нилх көвүһән хэлэж олн юм бодад, яһдг эвэн олж чадл уга, арһан барад бээж бээтл, асхн ора болад, Сеглң өвгнь ик олзта, байрлад, кедүн ооднан үүрэд, малан тууһад хәрж ирж гинэ.

Сеглң өвгн гертән орж ирм цацу Амрзул хатнь:

– Ой, өвгн мини, эн өдр нег хар мөртэ юмн болв. Эн көвүн мана герт залрж иргсн ик ламин келинь хазад авч оркгсн санж. Түүндән тер лам үг, дун уга һарад йовгсн санж. Ода эн му йорта көвүг яһий? – гиж эн өдр болгсн кергиг цугиг келхлэ, Сеглң өвгн соңсад, тун сүркэ чочж.

– Тиим болхла, эн көвүн маңһсинэс ирж төрснь тер. Бидн баһ деернь цокад алж оркий! – гиһэд, сүкән авад босхла, Амрзул хатн басл һарһгсн үрндән седкльн чидл уга, өвгән хәрж:

– Ой, бэг, юн болгсн чиг һарһгсн үрн мани худл биш, түүг эврән яһж цокж алий? Асрж бээһэд медий! – гиһэд, бас бээлһж оркдг жиг.

Маңһдуртнь Сеглң өвгн йовснас хоор теңгрин көвүн Геср богд хааг нилх баһ деернь дарж, хойр нүдинь малтж идхәр нег маңһс керэд хүвлэд, герин һаза ирхлэ, экнь көвүндән көк өгч бээдг жиг. Тиигэд эн керэ көвүни экнь нааран йовхиг гетэд бээж бээтл, Амрзул хатн ус авхар һарад йовж гинэ.

Тиигтл, нусха Жур көвүн һаза нег маңһсин хүвлһән керэд хүвлэд ирсиг бас ээлдж оркад, йисн салата урхиннь нег салаһинь хулхалж ирэд, нүдән эргүлэд урх тэвж оркад, урх тэвгсн нүдән секэд, урх тэвгсн уга

нүдэн аняд, унтгсн болад кевтж бээтл, одак керэ орж ирэд, тер хэлэж бээгсн нүдинь урдар тоңшх* гитл, нусха көвүн урһан татад, эн керэг бэрэд, дорнь алж оркад, эс медгсн болад кевтэд бээнэ.

Амрзул хатн усан авч ирэд, тэвж оркад, көвүндэн меемәһән өгх гиж иргснд, көвүнь нег хуң керэг* алад, хажудан хайж оркж гинэ. Тиигхлә, эмгн:

– Мөн ода һаза ду һарч бээгсн хуң керэг яһж алад хайж оркв? Ямр хорта көвүнви! – гихэд, зовлң эдлэд сууж бээтл, асхнднь Сеглң өвгн хәрж ирнэ. Тиигэд Амрзул хатн бас:

– Ай, ода эн көвүг яһий? Эн өдр нег хуң керэг цокад алж оркж. Яһж түүг алснь йир медгдх уга бээнэ. Баһдан иим керг кеж бээхлә, бүдүрхләрн, ямр юм кех болв? – гитлнь, Сеглң өвгн алң болад, одак үкгсн керэг авад үзж бээһэд, бас яһж алгсн ухаһинь олж чадл уга, нилх нусха көвүһән улм сежглн һээлж, сүкән авад алхар босхла, Амрзул хатн бас тесч чадл уга, хөрэд бээлһж оркна.

Үүнэс хоор удан өдр эн көвүн юмнд хал уга сээхн бээв гинэ. Эн көвүн экин геснд ирэд төрснэс наар эн ээлин тавн зүсн цоохр малнь өдрэс өдрт өсэд, һагцхн Сеглң өвгнд күч өгхән уурв гинэ. Тиигэд Амрзул хатни киисәр һарсн Засшикр Роңса хойр көвүн боожад өсгсн тул* эдн хойриг малд һарһж, Сеглң өвгн бийнь өдртән ооднан урхддг болгсн бээнэ.

Нег өдр нусха Жур Сеглң аавдан:

– Би хойр ахлаһан хамт малд һарий! – гихлән, Сеглң өвгн эмгн хойр:

– Чи ода деерән насн чини дегд баһ, гертән бээж бә, – гидг жиг.

Тиигхлә, нусха Жур:

– Уга, би эрк биш йовна, таанр сән сууцхатн! – гиж келэд, күч өгл уга хойр ахан даһад малд һарч гинэ.

Герэс хол һаргснас хоор нег тарһн цоохр бүрүг алад, арсинь бүтүһәр өвчэд, хойр ахдан:

– Эн өдр деер мөргж бээнэ би, – гихэд, дундур махинь арвн үзгин цацл деежд өргж оркад, үлдгсн дундур махинь эврән идж оркад, арснднь өвс чикэд, хойр ахдан үзүлл уга, сидәрн үлэхэд, эм орулад, уг йоснднь төрүлэд, иждлнь ниилүлж оркж гинэ. Тиигснэс хоор хойр ахнь ирэд:

– Чи нег өдр малд һархларн нег малыг алад идхлә, бидн эн малан яһж өскнэ? Эн кергиг бидн аавд одж келнэ, – гигснд, нусха Жур дүнэ эс соңсгсн болад йовж гинэ. Асхн ораднь малан тууһад хәрж иргснэс хоор хойр ахнь:

– Жур дү эн өдр нег тарһн цоохр бүрүг: «Деер мөргж бээнэ би», – гихэд, алад, дундуринь арвн үзгин цацл деежд өргж, дундуринь эврән шарад идж оркв, – гиж Сеглң аавдан зарһлгснд, Сеглң өвгн соңсад:

– Күмн малан өскж чадл уга бээхлә, чи нег өдр йовхларн нег бүрүһәр деер мөргнэ гигсн ямр йосн болж бээнэ? Тиигэд дундуринь эврән иддг хама бээх йоснви? Бидн чамаг хоосн бээлһж бээхш, – гихэд, Сеглң өвгн маляһан авад цокхар босхла, Жур аавиннь һариг бәрж зогсаһад:

– Та малан тоолж үзэд намаг цокгтн! Эдн хойр худл келэд намаг назалж бээнэ, – гидг жиг.

Тиигхлэ, цуһарн һарад, малан тоолхла, то бүрн бээсн санж. Сеглң өвгн хойр ахднь:

– Таанр нег өдр хамт йовл уга бээж бээһэд, һагцхн отхн дүүһән назалж, хов келдг юн болв? – гийһэд, уурлад, маляһан авад кедү цокхла, келдг үг уга болж гинэ.

Манһдуртнь һурвулн малдан һарад йовгснас хоор нусха Жур бас нег тарһн цоохр унһиг бэрж алад, арсинь бүтүһәр өвчэд, хойр ахдан күч өгл уга: «Деер мөргж бээнэ би», – гийһэд, арвн үзгт цацл өргж, үлдгсн махинь эврән идж авад, арсинь хойр ахдан үзүлл уга үлөһэд, эм орулад тэвж оркж гинэ. Хойр ахнь асхнднь гертән хэрж ирэд:

– Ай, аав, эн өдр эн нусха Жур чини: «Деер мөргж бээнэ би», – гийһэд, биднд күч өгл уга, нег унһиг алад, махинь идж оркв, – гихлэ, Сеглң өвгн сонсад цокхар босхла, нусха Жур һаринь бэрэд:

– Аав, та малан бүрткж оркад, үнәр дутхла, намаг цокгтн! – гидг жиг. Иигэд цуһар һарад малан бүрткхлэ, тооһарн бээнэ. Иигэд Сеглң өвгн арһан барад:

– Ямр гидг йоснви? Та хойр ниилж авад, худл келэд бээдг, – гийһэд, одак хойр көвүһән кедү цокад зогсч гинэ.

Түүни манһдуртнь һурвулн малд һарснас хоор нусха Жур бас нег тарһн цоохр бүрүг алж: «Деер мөргж бээнэ би», – гийһэд идхин завсрт хойр ахнь дундан зөвчлж бээһэд, одак бүрүһин арснас сүүлинь хулхаһар керчэд авч оркж гинэ. Үүг нусха Жур эс медгсн болж өңгрүләд, дэһн арснднь өвс чикэд, сидэрн үлөһэд эм орулад, сүл уга бүрүг ижлднь хулхаһар ниилүләд йовулж оркна. Асхнднь малан тууһад хэрж иргснэс хоор хойр ахнь:

– Ой, аав, мана келсиг огт иткх уга та. Эн өдр бидн нусха Журин алж идгсн бүрүһин сүүлиг керчж авад ирв, – гиж одак бүрүһин сүүлиг һарһад өгнэ. Сеглң тер бүрүһин сүүлиг үзж үнмшч уурлад, Журиг бэрж цокх болад босхла, нусха Жур өмнэснь тосч зогсаһад:

– Аав, та бээсн малан бүрткж оркад, үнәр дуту болвл, тегэд намаг дурарн цокгтн! – гихлэ, цуһарн арһ уга һарад, бээсн малан бүрткхлэ, малнь тооһарн бээнэ, зуг нег цоохр тарһн бүрүһин сүл уга, цусн һоожж йовна гинэ. Сеглң өвгн:

– Эн бүрүһин сүл яһв? Кезэ чон татж оркв! – гихлэ, нусха Жур:

– Үүг мана хойр ах эн өдр кеер һарад: «Гесн мани цадхан уурв. Ода нег бүрүһин сүүлиг таслж авад, одж хулхаһар булж идий», – гийһэд, эн бүрүһин сүүлиг таслж авсн билэ, – гидг жиг. Сеглң өвгн сонсад ик чочж:

– Йо! Эмд бүрүһин сүүлиг керчж авад булж иднэ гисн яһсн нүл килнцтэ кергви! Чам хойриг* ямр чөткүр эзлж оркв? – гийһэд, хойр ахинь үктлнь цокгсн чиг, күлән таньл угаһар*:

– Бидн хойр үнәр иим нүүлтэ керг кесн уга. Үнәр, теңгр герч, бидн хойр хар гөрт унж бээнэ, – гийһэд, мөргэд уульлдад бээж гинэ.

Тиигэд тер сө Сеглң өвгн эмгн хойр зөвчлж бээхэд, эн хурвн көвүнь яһад дундан таарл уга, нег-негэн ховлад бээнэ, чохм* кень хортаг медх гисн бээнэ. Тиигэд маһдур өрүни улан нарнла хамт ик көвүн Засшикриг Сеглң өвгн цардан сундлж авад, малан тууһад һаргсн бээнэ.

Кеер малын белчэрт күрснэс хоор Сеглң өвгн зөрц царасн киисэд, доран үкгсн болад көдлл уга кевтж гинэ. Засшикр ааван үкж одв гийһэд, теврэд, зовад, уульж-уульж бээхэд, асхн ора болхла, ааван дорнь зөв ташаһарнь тэвж оркад, малан бүрткн цуглулад, тууһад, гүүһэд хэрж одж гинэ. Сөөднь Сеглң өвгн йовһар гүүһэд хэрж ирэд, эмгндөн: «Мана ик көвүн ухата жиг», – гийһэд, магтад хонж гинэ.

Тиигэд маһдурин өрүни улан нарнла хамт дундк көвүн Роңсаһан цардан сундлж авад, Сеглң өвгн малан тууһад һарч гинэ. Иигэд хол күрснэс хоор Сеглң өвгн худлар царасн киисэд, доран үкгсн болад кевтхлэ, дундк көвүн Роңса аавин үксиг үзэд, деерэснь теврэд, ууляд, зовад бээж бээхэд, ора болхла, тер йосарнь ааван хайж оркад, босад, гүүһэд хэрж одна. Сө болснас хоор Сеглң өвгн дундк көвүн Роңсадан баахн һундлта ирэд, эмгндөн келж оркад унтж авна.

Өрүнднь нарн һарснас хоор Сеглң өвгн нусха Журан дурта, дурн уга цардан сундлж авад, малан тууһад, кеер һарч ирэд, басл царасн киисэд, доран үкгсн болад кевтэд бээнэ. Жур деерэснь үзж оркад, эс медгсн болж:

– Ой, яһлав! Хээрн аав минь, ямр үүлин үрэр генткн киисэд үкж одв? Ямр хар мөртө юмнас шилтэн* болв? – гийһэд, иигэн-тиигэн хэлэхлэ, төсркн нег һазрт хойр күмн үкр цар хойриг холвад, тара* ишкүлж бээсинь үзж гинэ. Нусха Жур одак хойрт одад:

– Та хойр мини аавиг алх ямр өшөн бээлэ? Киисн модыг таанр эс урһахла, шаазһа хамаһас ирж бууна, кирмг цасн эс орхла, мөр хамаһас һарна? Тана киисн модн деер буусн шаазһа нисхлэ, мини аавин унсн цар үргэд, аав мини царасн киисэд үкж одв. Ода би таанрас аавинэн өшэ эс авхла, тэвх уга би, – гийһэд, ноолдад, хоюлаһинь* цокад алхднь күргэд бээхлэ, тедн хойр:

– Ой, көвүн, мана эмиг тэвич, бидн аавин чини орнд* ю авна гисиг чини төлөн өгий! – гийһэд, мөргэд, ууляд бээж гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур эдн хойриг цокхан уурад:

– Жа, тиим болхла, таанрас би ик юм авх уга. Негн чини нанд мөн ода йовад, хурвн гүзэн шар тос олж ир! Негн чини түргн йовад, хурвн цар түлэ авч ирхлэ – болв. Таанриг би тэвэд йовулж оркна би, – гихлэнь, эдн хойр соңсад, эмэн авгсндан байрлж, гер-гертэн одад, хурвн цар түлэ, хурвн гүзэн шар тосиг ачж ирэд өгч гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур юман тооһарн сээхн авад, тедн хойрт:

– Жа, ода болв. Тадн хойр хэрэд, эврәннь юман кецхэтн, – гиж келэд, сээхн замднь тэвэд йовулж оркж гинэ. Иигэд хойр тарачн* йовгснас хоор нусха Жур хурвн цар түлэһэн овалж, хурвн гүзэн тосан деернь түркж, тал дунднь аавинан күүриг тэвж оркад:

– Ода берк ачта аав билэ та, арһ уга зуурдар үкэд одв та. Нурвн көвүнәннь буйиг эдлж чадгсн уга та. Отхн көвүн чини би тана ясиг чиндрлж оркса, – гийһэд, Жур һал өгх болснд, Сеглң өвгн һалас эәһэд, тесч чадл уга, үкгсн болсн күмн босад ирхд бас хату, һал дотр кевтх бас арһ уга, тиигэд хашлдж* бәәһэд, нег уха бодна: «Би нег һаран көдлгхлә, тер лав аав әмтә бәэдгиг медәд, босхад авх», – гиж ухалад, нег һаран көдлгснд, нусха Жур:

– Ой, үкгсн күмн һаран көдлгхлә, ардан хоцргсн үрн-садндан му юмн гилә, – гийһэд, хойр һаринь татад күлж оркдг жиг. Тиигхлә, Сеглң өвгн улм бачмдн сандрж баахн бәәж бәәһэд, тесч чадл уга, хойр келән көдлгдг жиг. Нусха Жур:

– Ай, му йор, үкгсн күмн келән көдлгхлә, хөөт үрндән му юмн гилә, – гийһэд хойр келинь татад боож оркдг жиг. Тиигхлә, Сеглң өвгн нег нүдән гилиһэд хэләдг жиг. Нусха Жур:

– Үкгсн күмн нүдән хэләхлә, ардан хоцргсн көвүдтән му гилә, – гийһэд, хойр нүдинь татад боож оркдг жиг. Тиигэд нусха Жур һал өгхлә, Сеглң өвгн сандрад арһ уга болхдан:

– Аав чини үкгсн уга билә би! – гихлән, басл му йор гиж сежгләд, аминь боож оркна. Тиигэд һал Сеглң өвгнд өөртәд, бийнь хуухрад әмдхин баргт* келин боодһаһинь тәәләд:

– О, аав үнәр үкгсн уга, унтгсн санж. Ода, аав, хәрий! – гийһэд босхж гинә. Тиигэд хоюлн цардан сундлж авад, малан тууһад, хәрж ирж.

Асхнднь һурвн көвүн унтгснас хоор Сеглң өвгн эмгндән өдртнь болгсн бүк бәәдлиг келж, баһцр деернь меклж бәәһэд хор өгч, нусха Журин әмиг авхар тогтна. Үүг Жур мөн дорнь әәлдхәд медж оркна.

Өрүнднь Сеглң өвгн:

– Жа, көвүд, һурвулн малдан һарцхагтн! Аавнь би нег базр орад ирсә, – гиж келәд йовж одна. Тиигэд асхн ора болхин өмн Сеглң базрасн хор авч ирәд, хот идхин өмн хойр ик көвүнәни ааһд цевр хотыг кеж оркад, Журин ааһд хорта хот кеһэд тәвж оркна. Түүнәс хоор һурвн көвүнь маласн хәрж ирәд, эвр-эврәни бәәр-бәәрдән сууһад, өмнк ааһта хотан авад иднә. Тиигж бәәтл, нусха Жур гент босад:

– Жа, ода би альк өдр аавасн үүсв*, иим бүдүн болтлан аавдан нег идә хот бәрж үзәд уга жиг би, – гийһэд, аавдан ааһта хотан бәрәд мөргхлә, Сеглң өвгн доран сандрад, идх уга гихин арһ уга хашлдхларн, авад урлдан күргхин хоорнд Жур дәкәд татад авч оркад, һалын көвәд эәһэд, әрә тесч бәәсн эәждән:

– Ода би альк өдр эәжәсн һарв, түүнәс наар ик удан болв. Эәждән нег идә хот бәрж үзәд уга би, – гийһэд, одак хорта хотыг эәждән бәрнә. Тиигхлә, эәжнь бас амсхас ондан арһ уга болв. Тиигэд авад амстлнь, гедргән татад авч оркна. Тиигэд нусха Жур гедргән эргәд:

– Хойр ахдан дү болж төргснәс наар идә хот бәрж үзәд уга билә би, – гийһэд, босад бәрхлә, тедн хойр медж бәәх юм биш, хоринь авад уух болна. Тиигхлән, бас татад авч оркад:

– Ода би төрсн тер өдрэс нааран эн ууль хар уурциннь харачд нег цацл өргж үзэд уга жиг би, – гийһэд, ааһта хотдан хойр хурхан дүрэд өөдөн цавдхла, жолмин харачнь шаржннад доран унж одна. Тиигхлэ, нусха эс медгсн болад:

– Би төргсн өдрэсн нааран эн һагцхн нохадан нег хот өгч үзэд уга жиг би, – гийһэд, һарад нег өгхлэ, нохань хордад үкж одна. Түүнэс хоор үлдгсн идэг эврэн ууж авад, мал улан хальң болад, махн улан дүүвр болад, эргэд бээрндэн дуулад сууж гинэ.

Тиигхлэ, Сеглң өвгн эмгн хойр гент ухан орад, зальврн босад, ода кезэ үкхинь күлэхэд сууна. Тиигэд кезэ хөөннь үкхнь бээтхэ, хэрнь улм эрүл-дорулдан орад суув гинэ. Иигэд Сеглң өвгн эмгн хойр арһан барад:

– Жа, ода юн болв чиг, биднд арһ уга болв. Хортн манһс болв чиг, һаргсн мадн хойртан хор күргхлэ, эврэн медг, – гийһэд, күүндэд бээж гинэ.

Эн хоорнд богд нусха Жур гериннь һаза бээж бээтл, Чотң нойн зан хар мөрөн унад, күрч ирэд, нусха Журас:

– Көвүн, эн кенэ герви? – гихлэ, нусха Жур:

– Эн Сеглң гидг өвгни гер, – гиж гинэ. Тиигхлэ, Чотң нойн мөрн деерэсн:

– Мана Сеглң ахд һурвн көвүн бөөнэ гилэ. Эн һурвн көвүни негнь долан алвңгинд оч алв хаатха. Долан алвңд жилин нег күмни алв бэрдг билэ би. Эн жилин дара тана герт ирв, – гихлэнь, нусха Жур:

– Жа, болна, маңһдур одна, – гиж һуян ташад, байрлн инэхэд, көк элкн болад, гертэн орна. Тиигхлэ, Чотң авһнь бас байрлн инэхэд, мөрнөннь амиг гедргэн эргүлэд йовж одна.

Нусха Жур орж ирэд, эн үгиг келхлэ, Амрзул экнь:

– Ай, чи юн гинэ? Чи долан алвңд одхла, чамд эмн уга. Тер долан алвң жилин нег күмни алв Чотң нойнас авч иддг билэ. Чамаг хэлэж бээһэд долан алвңд идүлж оркад, бидн ямр сэн юм үзх билэ, – гиж ууляд келхлэ, Жур:

– А, ээж, та бичгэ һашудгтн. Тедн намаг идж чадх уга, би йовна. Таанр малан хэлэхэд бээж бээгтн! – гиж келэд, нусха Жур күч өгл уга, һурвн давани экнд бээгсн долан алвңгин һазрт алв хаахар одна. Тиигэд тенд бээж бээтл, долан алвң күрч ирэд:

– А, му нусха көвүн, чи биднд алв хаахар иргсн күмн ю? – гихлэ, нусха Жур:

– Ой, таанр долан алвң мөн ю? Чотң нойн тандн жилин нег күмни демжл өгдг санж. Эн жилин селэн* мана герт иргсн билэ. Тиигэд би таанрт демжл өгс гиж ирлэ би, – гихлэ, долан алвң:

– А, гем уга, сэн. Чи ода яһж маниг дахж алв кенэ? Бидн долан йов-хларн, уулыг утднь, көдэг кендлнднь йовад, нег сөөд эн Замбутивиг һурв эргнэ бидн, – гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур:

– Өрө нөг сөөд биш, нөг агчмд хурв эргхлэ, болх уга ю? – гихлэ, до-
лан алвн иткл угаһар:

– Алькви? Чи бидниг дахулад эргэд йовад ир, – гинэ.

Эн хоорнд нусха Жур нөг цаһан модн тайг ясч авад, долан алвнгин
негиг түүндэн сундлж авад, эн Замбутивиг нөг агчмд хурв эргэд ирж
гинэ. Тиигэд нусха Жур:

– Жа, ода тадн долан нөг унад эргэд ирцхэгтн! – гихлэ, тедн долан
байрлад, негэн сундлж авад, нөг эргэд ирнэ. Тиигэд долан алвн:

– Эн му нусха Жур көвүнд хальдж болш уга кецү юмн жиг, – гихэд
йовж одна. Маһдуртнь долан алвн ирэд:

– А, чи манд некд болхла – болдг жиг. Бидн чамаг идж чадх уга, –
гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур:

– Жа, болна, би таанрт алв кеж өгий. Ода тадн мини эн цаһан модн
тайгиг унж авад, тер далаг һатлад үзцхэгтн! – гихлэ, тедн эн далаг мөрэр
һатлж чаддг уга санж. Тиигэд тедн байрлн, долалулн сундлдж авад, ик
далан дунд ирхлэ, одак цаһан тайгнь гент бүдүн цаһан захснд хүвлэд,
далан йоралд орж. Тер долан алвнгийг чивүлэд алж оркна. Иигэд долан
алвнгийг мекләд алж, долан эмэлтэ мөринь олзлж авад, кедүн өдр амрад
бээж гинэ.

Тиигэд бээж бээтл, нөг өдр долан алвнгин һазрт хурвн зун мөртэ,
мээмэчн* ирж бууһад, герэн бэрж гинэ.

Нусха Жур хүвлһһэрн нөг алтн күрн кеһэд, өдр, сө уга сээхн
наадулад бээнэ. Үүг мээмэчн күмс үзэд, ахлачдан одад келхлэ, тер
ахлачнь нусха Журд ирэд:

– Ой, көвүн, биднд эн алтн күрнэн өгч бэ. Маанр нөг наадулж авад
өгий, – гинэ. Нусха Жур өгх дурн уга болгсн болад:

– Тадн алтн күрниг мини авхла, алдж оркна. Түүни өртгт таанрин
хурвн зун агт ээл өрктөһөн ниилэд бас күрх уга, – гихлэнь, тер өркин
ахлач өвгн:

– Би чини алтн күрниг чини алдхла, тер бээгсн малан ээл-өрктөһинь
өгий! – гиж келэд, күч өгл уга авад йовж одж гинэ. Тиигэд тер ээлин
ахлач одак күрниг авч ирэд, сө күртл наадулад, сө дундас хоор долан
давхр хээсэр бүркэд хонулж оркна. Кедү давхр хээсэр бүркгсн чиг, тер
хүвлһһэр бүтэгсн юмн бээһэд бээдг билү? Тер дорнь һарад йовж одв
гинэ.

Өрүнднь Жур эс медгсн болад гүүж ирэд, тер ээлин ахлачас алтн
күрнэн сурхла:

– Би медх уга, ямр алтн күрн бээдг билэ? Чамаг бидн таньх уга, за-
марн хол йов, – гихэд, негт күүндэд белдгсн үгэн келж гинэ. Тиигэд тер
хурвн зун өргөһэс сурхла, бас нөг чиг меддг күмн уга. Цуһарн гөрдэд,
борлад, хурвн зун агтан унад, хурвн зун ээлэн ачад, нусха Журд күч өгл
уга дээлдэд, нүүһэд йовад бээж гинэ.

Тиигхлэ, нусха Жур тедни нүүдлин давад һардг даван деернь одад,
тосч оркад, гүн салаһин хойр ирмг деерэс үкрин чинэн* юм көлврүлэд,

хурвн зун нүүдлийг цокад, авч алдулад бээнэ. Тедн саадгар харвхла, сумнь күрх уга. Тиигэд хурвн зун өрк салан дотран ээргдэд, нааран чиг давж чадл уга, гедргэн чиг эргж чадл уга, кедүн өдр болхла, тедн нусха Жур көвүни кецүһинь медж ээн сүрдэд:

– Жа, көвүн, бидн алтн күрнин чини орнд аль дуртаг чини өгий!
 Эмиг мани тэв! – гийһэд мөргхлэ, нусха Жур көвүн:

– Жа, тиим болхла, хурвн зун агтан доран уяд хайж оркад, бийсүд чини түргн үүгэр давад йовгтн! – гинэ. Тиигхлэ, тедн эмэн аврсндан байрлад, хурвн зун агтан хайж оркад, бийсүднь түргн нүүһэд йовж гинэ. Нусха Жур долан алвңгиг тиигж алад, хурвн зун агтыг иигж олзлад, Засшикр ахан дуудулж авад:

– Бидн долан алвңгиг дарад, хурвн зун агтыг олзлж авснд мана мал икдэд, назртан багтх уга болв. Нег сэн уужм бээрн керг болж бээнэ. Чотң авһ ахд одж келэд, бидн ода хама бээрлвл болна гиж бээр сур, – гихлэнь, Засшикр ахнь Чотң нойнд одад:

– Мана мал икдэд, назртан багтх уга үнэр кецү болв. Та манд нег айта назр өгхлэ [, яһна]? – гихлэнь, Чотң нойн дотран: «Эн му нусха Жур нанд хор күргмэр кецү бээнэ. Тер Эвдрхин Зоод одж бээрлдэд үктхэ», – гиж бодад:

– Ай, эн үнэр ик сэн ачта болж, ода би эн хурвн ачдан альдас назр өгхлэ сэн билэ? О, тадн одхла – тенд нег Эңкрхин Зо гидг назр бээнэ, эн назриг би хурвн ачдан өгсэ. Таанр одж бээрлцхэтн! – гиж гинэ. Засшикр тер назр өдр, сө уга аяңһин сумн бууж, элсн, шора хумкин* тоосн болһж хайж оркгсн назр болхиг ээлдж медгсн болв чиг, арһ уга зөв гиж, эргэд хэрж ирэд:

– Дү мини, ода яһдг билэ чи? Күмн эмтн бээхин арһ уга Эвдрхин Зоог зааж өгв, – гихлэ, нусха Жур:

– Жа, хэмэ уга*, Чотң авһин келсэр Эвдрхин Зонь Эңкрхин Зо болт-ха! Ода бидн ээж аав хойртан одж келэд, манһдурас би одж тер назрин бээдлийг медэд ирсэ! Эн мал эндэн бэг, тер малыг авад одый! – гиж. Зөвч кеһэд болгснас хоор нусха Жур ээж аав хойртан одад:

– Мана Чотң авһас назр сурснд манд нег Эңкрхин Зо гидг сэн назр өгч, тенд бээрлж нутг болцхатн гилэ, – гихлэ, Амрзул ээжнь сонсн уулад:

– А, тенгр! Хээрн көвүн мини, ода бидн үкдг болв. Эңкрхин Зо гиж авһ чини келгсн болхла, тер чини Эвдрхин Зо гидг назр – өдр, сө уга аяңһин сумн бууж, шора тооснднь орулад бээдг назр. Чамаг үктхэ гиж бээнэ, – гийһэд тээлж өгч гинэ. Тиигхлэ, Нусха Жур:

– Ээж, та бичгэ зовлң эдлгтн. Тер назр Эңкрхин Зо болдг цагнь болж оркгсн бээнэ. Би таниг дахулж авад одна би, – гихлэ, ээжнь арһ уга көвүнәннь үгэр болж гинэ. Тиигхлэ, Засшикр ахнь эс медгсн болад Журд:

– Жа, болж, чи ээжиг авад йовхла, бидн арһлад нег гер олад бээж бэй! Чи эн гериг авад йов! – гийһэд, аавиннь ууль хар уурцинь цоохр үкртэн ачад, өгэд йовулж гинэ.

Тиигэд Нусха Жур цоохр үкрин ацан деер ээжэн суулһж оркад, Чотнгин герт ирж:

– Авһ нойн, та одак өгсн һазр чини альдви? Бидн тенд одхар йовж бээнэ, – гихлэ, Чотн авһнь седкл дотран ик байрлж, һуян ташад инэж:

– Эңкрхин Зо гидг берк сээхн һазр тенд бээнэ. Таанр түргн одтн! – гихлэ, Нусха Жур ээжтәһән хоюлн:

– А, бурхн! Ачта болла, тана үгэр болтха! – гиж келэд, Эвдрхин Зоог чиглэд* йовад бээнэ.

Иигэд йовж бээтл, нег хаани нарни герл дарм өңгтэ сээхн күүкн аду хэрүлж йовдг жиг гинэ. Нусха Журд эн күүкэр хат кех санан орад, күүкни хажуд одад, өөрдэд таньлдх гихлэ, тер күүкн үүни нуснась жигшэд, огт өөрдж уга. Эн хоорнд нусха Жур нег уха бодж олад, ид-сидэрн одак хаани күүкиг унтулж оркад, нег цагт:

– Ой, күүкн, бос, адун чини йовж одв. Һал өдрэр унтад бээх чамд ямр өвчн ирв? – гихләнэ, күүкн серэд, селггән* дааһад босч чадх уга гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур:

– Ой, чамд юн болв, һазрин гем тусву? – гихэд, одак күүкиг татад босххла, шалвриннь селггэсь нег дуту зуурм унһн һазрт унад ирж гинэ. Үүг нусха Жур үзэд, эс медгсн болж:

– Нег хаани күүкн бээж бээһэд кеер һарад, малта нээрлэд бээдг ямр юмн бээнэ? Би одад, нутгт чини келнэ би, – гиж худлахар тиигнэ. Тиигхлэ, хаани күүкни нүр хату гидг, ода яһх арһан олж чадл уга ичхлэрн:

– Ой, сээхн ах мини, та мана нутгт үүг бичгэ келит, түүни орнд би танд хатн болса, авһа болса, – гихэд, мөргэд, ууляд бээхләнэ, Нусха Жур хэрүднь:

– Тиигхлэ болна. Би чини эн кергиг нутгт чини медүлх уга, чи нанд авһа болна чи, – гихэд, нусха Жур Арлһо гидг аңхни хатнан залгсн юмн жиг. Арлһо хатнан залад, түүнднь хайж оркад, нусха Жур ээжтәһән йовад, Эвдрхин Зоод ууль хар уурцан бэрэд, хоюлн тер нег сөөһин хоорнд эн Эвдрхин Зонь хүврэд, көкг* шовун доңһдн, көк ноһан урһн, йир сээхн дуута аль һазрин шовуд энд цуглрад, көк девән көдә деернь делкә деерк һазр бүрин сээхн юмн цуһар делгрэд бээж гинэ. Түүнэс хоор Эвдрхин Зонь Эңкрхин Зо болж хүвргсн санж гинэ.

Тиигэд нусха Жур Арлһо хатан авч ирэд, ээжтәһән һурвулн бээж бээтл, нег өдр тавн зун мөртә мээмэчн Чотн нойни нутгт одад, мээмэ* гүүлгх болж бээһэд, иим сээхн көк девән өвстә һазриг үзэд, мөрән амрахар өнжж гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур ид-сидэрн тавн зун күмиг сүрдүлэд бэрж авад:

– Таанр нанд нег сээхн алтн шил яамн* бэрж өг. Тиигэд бэрэд болгсн өдрт чини таанриг тәкәд йовулна би. Эс гиж үкгсн һазр чини эн, – гихлэ, тедн эрктн эмән авад, замдан һархиг бодад зөвшәрж. Өдр, сө уга бэрж, нусха Журин хүвләһәр нег сээхн алтн шил яамниг хә-сү гитл* бэрэд

нарв гинэ. Тиигэд бүтэхэд болгснас хоор нусха Жур тавн зун мээмэчнриг тэкэд, нег бичг бичэд, Чотн авһдан теднэр өгүлэд, бас теднд:

– Тана амар Эвдрхин Зонь Эңкрхин Зо болж. Тана ач Жур бийнь нег Арлно гих хатн залад, Эңкрхин Зо деер нег сээхн алтн шил яамн бэрэд үкж одв. Ода авһани төркндөн хэрэд, экнь һагцарн хоцрж одв. Ода түргн ирж эн эзн уга ик эд зөөрт эзн болад, бергэн ирж авгтн гиж мана авһ Чотнд келэд оркгтн, – гийһэд йовулж гинэ.

Түүнэсн тавн зун мээмэчн йовад, Чотн нойнд ирэд келхлэ, Чотн соңсад, байрлн босч һарад, зан хар мөрөн унж авад, нусха Журин алтн мөнгинь хураж авад, алтн суврһднь эзн болхар Эңкрхин Зоод довтлж ирэд, алтн шил яамни һаза бууж:

– Хээрн ач мини иигэд үкж оддгнь юнви? Эдү баргта суврһ, сүм бэрэд, иим ик эд зөөр олад, Эвдрхин Зоог Эңкрхин Зо болһж оркад, ямр үүлин үрэр үкж одв? – гийһэд, худлар ууляд, үүдэр орад ирхлэ, нусха Жур өмнэснь бэрж авад:

– Юн гинэ? Кен келв? Би яһад үкдг билэ? Яһгсн му амта авһви? Нойн күмн бээж бээһэд яһад һал өдрэр эрк ууһад, согтж авгснви*? – гиж келэд, ү-хэ уга чирж һарад, эмэлиннь бүүргт хадж күлэд, эмэлинь хольвлад*, зан хар мөрнәннь геснд орулад, көглүлэд тэвж оркна. Зан хар мөрн көглгсн кевтэн көглэд, нутгиннь захар довтлад һархла, түүг күцдг турута юмн бээж бээхш, нутг арһан барад, хэлэхэд хоцрна. һагцхн* нусха Жур ардаснь:

– Хээрн авһ мини үкж одв, эн өдр яһад согтж одсгнви? Мөрндөн чиргдн йовж одв, – гийһэд, нус-баасан һоожулад, уульгсн болад көөлдэд, күрэд ирхлэ, зан хар мөрн туулн тонһрцглад, Чотн нойниг чирж авад, усни һол дундк нег бичкн арлд хайж оркад, гедргэн эргэд, ооляд йовж одна. Тиигхлэ, нусха Жур усни сээрһл деер зогсч оркад, наад бийдк салан усиг икдкэд, цаад бийдк салан усиг баһдкж оркад, Чотнгиг дуудад һатлһхла, Чотн нойн уснд урсад бээнэ. Тиигэд Чотн нойн сандрхларн:

– Ава Жур мини! Түргн татад ав, төрсн авһ чини эс билү би? Намаг иигэд уснд урсхад, алад бээнү чи? – гихлэ, Нусха Жур нег һохта төмр дегэг авад, Чотнгин һарин альхнд орулад, усни көвэд татад авч ирхлэ, Чотн нойн һарин альхнан өвдхд эс тесч чадхларн:

– Йо, халта Журв, чи намаг иигж зоваһад алдг билү чи? – гийһэд орклхла, нусха Жур улм дөг кеһэд, Чотн нойниг дэкн гедргэн усни гүүнд түлкн орулад:

– Ой, тиигхлэ, иигэд урсад үк, бий чини чидлтэ болхла, эмэн ав, би хам яарх уга, – гийһэд, урсхад тэвж оркхла, Чотн нойн дэкн ээн сандрад:

– Ава Жур мини, яһж бээсн чини энви? Түргн тер төмр һохарн авһан татад авх уга ю чи? – гиж гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур ик удан аюлыннь эдлүлж бээһэд, эмнь һархиннь өмн:

– Авһнь авһ болв чиг, халта авһ билэ та, – гийһэд, төмр һохан авч босад, Чотн нойни бас нег һарин альхнась һохдад, уснась татж һарһад

йовулж оркна. Тиигэд Жур Энкрхин Зоодан эргж ирэд, хурвулн бээхэд бээнэ.

Түүнэс хоор Чотн нойни бийнь баахн тав уга болад бээхлэ, Чотн нойн архан барад нег ламд үзүлхлэ, тер лам:

– Нег холд нег буһ гэрэсн бээнэ. Түүг хаж алад, махинь идхлэ, Чотн нойн, танд эм-дом болж, ут наслн удан жирһнэ та, – гиж ээлдж гинэ. Тиигэд Чотн нойн бүк нутгтан зар тэвэд, хамг хөөһү* гигсн гэрэсчн аңчан* цуглуулж ирэд:

– Нег холд бээгсн буһ гэрэсн мах нанд эм-дом болдг жиг. Таанр түүг яһгсн чиг олад алж иргтн! – гийһэд, зэрлг өгч оркад, эврэн сэн-сэн кедүн арвн гэрэсчнэн дахулж авад, халтр ноханан бас дахулж авад, нег цасн, мөснд даргдсн киитн холд күрч гинэ. Тер уда нусха Журиг бас дуудгсн болхар, тер экнрэн* алтн яамндан залад хайж оркад, ээжэн авад Чотнгин ардас киитн хол деер күцж ирхлэ, Чотн авһнь:

– А, Жур, иргсн чини сэн болв. Авһдан эн саам нег тус ке. Ода чи тер холар өөдлж одад хон, бидн энд хонна, – гийһэд, Журиг түлдг түлэн чиг уга, зуух тулдг чолун чиг уга хоосн һазр тал йовулж оркна. Эврэн мергчүдтэһэн хамтар киитн холын шин оргсн цаснас цээһэн чанж ууһад, сууж бээхэд, гент халтр ноханан дуудад:

– Нусха Жур тер һазрт күрэд ю келж бээнэ, хотан яһж кеж идх болж бээнэ? Ноха мини, түргн одад ажглад ир! – гихлэнь, күмни кел меддг тер халтр нохань гүүһэд, һазр шиншгсн болад, нусха Журин һаза гетэд ирнэ. Жур ээлдэд медж оркад, ээждэн худлар:

– Уй, ээж, маһдур бидн Саадгтын холд одна. Тенд саадг сумн белн бээнэ. Ода бидн саадг суман хуһчлж түлэд, хойр өвдг деерэн хээсэн нерэд, эн сө цэ, буда кеж ууһад хонад, маһдуртан Саадгтын холд одад, белн саадг сумиг авад гэрэсэн көй! – гихлэ, Чотнгин халтр ноха эн үгиг лавлн чеежлж авад, гедргэн эргэд, Чотн нойндан одж келнэ. Чотн нойн соңсад, байрлн, бүк мергчүдтэн келэд, хурв-хурвар өвдг деерэн хээсэн нерэд, саадг суман цугинь хуһлад, түлэ кеһэд: «Эн асхн киитнд нег сэн халун буда кеж уй», – гийһэд, бээгсн хотан хээсндэн кеһэд түлхлэ, тедни өвдгнь халж түлэд, өвдгэн хооран татхла, хээснь һазрт унж хамхрад, хот будань асхрад, тер сөөдэн хоосн хонж гинэ.

Маһдур өрүнднь нусха Жур эрт босад, саадг суман үүрч авад, Чотн нойни һаза күрч ирэд:

– Ой, босгтн! Босгтн! – гийһэд дуудад босххла, хоосн хонгсн Чотн нойн баахн уурта босад хэлэхлэ, нусха Журин саадг сумн бүр хуһлж түлсн юмн уга, бүрнэрн бээдг жиг. Эврэннь мергчүднь бүр саадган хуһлад түлж чилэж оркгсн тун хоосн бээдг жиг. Үүг үзэд, Чотн нойн ууртан тесч ядад:

– Халта Жур, чи мана саадг сумн, хот будан бүр чини мекләд худл келснн хар мөрөр бидн таңх хоосн хоцрв. Тер Саадгтын хол чини хама

бээнэ? Бидн саадг суман одж авна! – гийхэд орклхла, нусха Жур ик алн болгсн болад:

– Танд би кезэ тийгж келгсн билэ? Намаг тийгж келв гийхэд кен танд келв? Та яһад хар өрүһэр эрк ууж авад, тенэд зүүлж бөөх юмнви? – гихлэ, Чотң нойн арһан барад:

– Чини тийгж келгсн чини – үнн. Мини халтр ноха нанд худл келж үзэд уга, – гинэ.

Тийгхлэ, нусха Жур:

– Юн гинэ та? Халтр ноха мини келв гинү? Нохалаһан күүндх та ноха ю? Нохала ноха күүндхэс биш, күмн яһж күүндх билэ? – гихлэ, Чотң нойн ичэд, үг келж чадл уга, Журиг дахад йовад бээнэ. Тийгэд нег уста, модта һолын көвэд күрхлэ, нусха Жур хүвлһһэрн буһ гэрэсиг тедни хажуһарнь йовулна. Тийгхлэ, Чотң нойни ик мергчүдт саадг сумн бээж бээхш, Чотң нойн жилвтхлэрн, нусха Журиг эвлэд:

– Ой, сээхн Жур мини, чи түргн харв, – гихлэнь, нусха Жур саадг суман авад, көвчлэд бээһэд бээнэ. Тер хоорнд Чотң нойниг усна арлд хайж оркад, ооляд һарсн зан хар мөрн ойһад һарад ирнэ. Тийгхлэ, нусха Жур эс медгсн болад:

– Хэлэ, бидни хээж йовгсн буһ гэрэсн биш ю? – гийхэд, зан хар мөринь негл харвад алж оркна. Чотң нойн мөринь харвж алсиг үзэд:

– Ай, яһлав, халта Жур эс билү чи! Ооляд һаргсн хээрн хар мөриг мини бэрэд авхин орнд алж оркдг ямр өшән чини бээлэ? Ода би ю унад хортн дээсиг дардг билэ би? – гийхэд орклхла, нусха Жур:

– Та буһ гэрэс харв гихлэ, харвснас би зан хар мөриг чини харвгсн уга билэ би. Тиим болхла, би буһ гэрэс харвж өгхән бэй! – гийхэд, гедргән эргэд, хэрэд йовх гинэ. Тийгхлэ, Чотң нойн келх үгән олж чадл уга бээж бээһэд, генткн ухан орад:

– Жа, ач мини, чини зөв. Ода буһ гэрэсэн алх уга ю? – гинэ.

Тийгхлэ, нусха Жур ардан эргэд, тер хэврһэр йовж бээгсн олн буһ гэрэсиг саадгарн кедү татад харвад, алж дүүрэд, Чотң нойнд:

– Жа! Ода одад авртн! Тана хээгсн буһ гэрэсни махн тер, – гийхэд, хайж оркад йовж одж гинэ.

Түүнэсн нусха Жур ээжән дахулж авад, долан алвңгин амнд бээсн аав, ахртан одж, малта-хартаһинь нүүлһэд, Эңкрхин Зоод авч ирэд, цуһарн малан өскэд, амн сумндан сээхн сууж гинэ.

Келгснь: Нилх шийани Хужрта сумни* Арцан.
Эмкдкгснь*: Кө. Нимэ.*

ГЕСР ХАН ХАТН ЗАЛГСН БӨЛГ

Эрт урд цагт хар саната Чотн нойн ах Сеглндэн Амрзул күүкиг өгч, күмни нүдн үздг уга эрм цаһан кедэд тавн зун цоохр кедүн малта көөж йовулснас хоор Сеглң өвгни герт деед теңгрин евэлэр Геср богд хан нусха Журин дүрэр илткгсн бээнэ. Тиигэд нусха Жур эндэн арвн харин үндсиг таслн, арвн цаһаниг делгрүлн, хар саната Чотн нойниг кедүн саам анаж*, Сеглң өвгн эмгн хойриг Энкрхин Зоод нүүлһж одад, тавн зүсн кедүн цоохр малын то уга олн төл тосч, нусха Жур хойр ахтаһан Сеглң аавдан тус болад бээж бээтл, нег өдр иим чимэн соңсгдж гинэ.

Саңслм хаани сээхн Урнһо күүкни хүрм болх гийһэд, Чотн нойни нутгт ирэд, мөрэ данһра* кеж, сэн күрг сунһж бээдг жиг. Үүнд һазр бүрин сээчүд хурн ирж, сээхн Урнһо күүкни мөрэ данһрад, орлцхар бээнэ гидг чимэн һарч гинэ. Үүг нусха Жур замин күмнэс соңсч авад, ээж аав хойртан эн мөрэ данһрад орлцхан келж, күч өгл уга, ээж аав хойран дахулж авад, Энкрхин Зооһас мордж гинэ. Тиигэд йовад, мөрэ данһра болж бээсн һазрт күрэд ирхлэ, хама һазрин сээчүд үнэр цуглрн хурж оркгсн, гилр-далр гиж бээнэ гинэ. Нусха Журинг нүдндэн үздг күмн уга, үзгсн күмн болһн хэрнь:

– Ой, цааран хол зээл, нусарн бийиг мини будна чи. Эн хүрмин һазрт ямр керг чини бээнэ? Хол йовж хошан тат, – гийһэд, һээлэд көөдг жиг. Нусха Жур үзгсн бүкндэн көөгдн, күч өгл уга йовад бээж, гиичин герт шурһад орад ирнэ. Тиигэд нусха Жур аав-ээжтәһән нег бээр олад суух гихлэ, гер дотр кел тогтдг бээрн уга. Нег бийин дунһраг Чөөрс лам толһалад, өндр ширэ ясад сууж, нег бийин дунһраг Чотн нойн толһалад, өндр ширэ ясад сууж оркгсн, ик олн сээчүдтә нээрлж бээнэ гинэ. Нусха Жур үүдн хоорнд баахн зуур хэләһэд зогсч бээһэд, генткн гүүж һарад, һазаһас кедүн дерс, арһс авч ирэд, нег бүдүн арһсиг һазрт тәвэд, түүни деер нег дерс хатһад, ора деернь бас нег арһс тәвэд, кедү яду үлү кеһэд, Чөөрс ламин ширәһәс сөм өндр ширэ болһад, ааван суулһж оркж гинэ. Дәкәд хасвчин ард нег ширәг бас иигж ясад, Чотн нойни ширәһәс тө баргин* өндрцр кеһэд, эк Амрзулан суулһж оркж гинэ. Үүни дарунь бас һазаһас нег дерс, хойр арһс авч ирэд, аав-ээжиннь ширәһәс баахн маштгцр ясад, эврән сууж оркж гинэ.

Чөөрс лам эндәс нусха Журинг ажглн хэләһэд, энгин көвүн биш, хорта көвүн болхинь медәд, баһ деернь эминь авч оркс гийһэд, эврәннь эмн сүмсән нег шар цоохр зөөгт хүвлүлэд:

– Тер му нусха Журин нег хамрин нүкәр орад, һол зүркинь таслад, бас нег хамрин нүкәр авад һарад ир! – гийһэд, нусха Жур тал нискәд*

йовулна. Эн хоорнд нусха Жур ээлдж анхарад, рид-сидэрн* йисн салата төмр урхиннь нег салаг авч ирэд, нег хамриннь нүкиг нусарн бөглэд, нег хамриннь нүкнд урхан тэвж оркад, эс медгсн болад сууһад бээнэ. Одак зөг нисч ирэд, нусха Журин бийиг эргж бөөһэд, одак урхта хамрин нүкэр нисэд орад, мөн доран урхд торад зогсснд, нусха Жур эн шар алг зөгийг татад бэрж авад, барун хариннь альхнд тэвэд, чанһцр атхад оркхла, өндр ширэ деер суусн Чөөрс лам ширэ деерэсн һазрт түрглү* тусад одж гинэ. Чотн нойнар толһалулсн хамг сээчүд ямр юмн болсиг медж чадл уга, тавн ухань тарад, таңх мелрн* сууж бээтл, ик тенд сууһад ажглж бээсн Темснһо күүкн арһ уга босч ирэд, нусха Журин өмн сөгдэд, алд цаһан хадган татад, аршан белгин арзан бэрэд:

– Авһ ах! Ламин мини эмн сүмсинь хээрлгтн! Түүни төлө би танд эврэ бийән тушаж хатн болый! – гийһэд мөргхлэ, нусха Жур зөвшәрэд, эмн сүмсинь өгч. Темснһо күүкиг авад: «Эмиг мини ишклэд һаргсн ах мини бөөһэд бээтл, би түрүлэд хатн авч чадх уга», – гийһэд, ах Засшикртән күргүлж оркж гинэ. Иигэд Чөөрс ламд эмн орад, ширэ деерән чикрн сууһад, дөкж нусха Журт хальдхан уурч гинэ. Герт бээгсн Чотн нойнар толһалулгсн сээчүд чиг нусха Журла хальдх уга болж гинэ.

Тиигэд бээж бээтл, Саңслм хаани күүкн сээхн Урнһог авх мөрэ даңһра эклв гинэ. Саңслм хаанахн:

– Ода саадг харвх марһан болна! Кен кервэ* түмн һолын экнд түүмр асаһад, түнг дерсни уңгиг үлдэл уга харвад, дөкж* тер харвгсн һагцхн суман эргүлж ирэд, эврәннь амар хавлж авхла, эн саамин мөрөг авна, – гиж гинэ. Тиигхлэ, тенгрин көвүн Төмр Бүстн, һазрин Бөк Һаң көвүн тергүлн хамг сээчүд харвад, негнь чиг эн мөрэ марһанд күрч чадгсн уга гинэ. Тиигэд адг сүүлднь нусха Журд эрэ нег селән күртэд, саадган татад харвхларн, тун Саңслм хаани келгсн йосар түмн һолын экнд түүмр асаһад, түнг дерсни уңгиг үлдэл уга харвад, дөкж харвгсн суман эргүлж ирэд, хавлж авад зогсч гинэ. Тиигэд Саңслм хаанахн: «Нег мөрэ нусха Журин болв», – гийһэд зарлв гинэ. Түүнэс хоор Саңслм хан:

– Ода тоһс* шовуни алтн жиңсиг* олж авад, ирэд, сээхн Урнһо күүкни ора деер хатхгсн күмн нег мөрэ авна, – гиж гинэ. Үүг соңсгсн хамг сээчүд йовж тоһс шовуни жиңсиг хөөһэд, тенгр һазрин шавшлһ күртл йовад, тоһс шовуни жиңс бээтхэ, тер алтн тоһс шовун хама бээдгинь медж чадл уга, хэрж ирж гинэ. Тер алтн тоһс шовун үүлни деер, оһтһуһин дор бийд, алтн жиңсэн хармнад, ил һарл уга, мөңкд далд бээдг шовун жиг. Эмн адгтнь нусха Жур йовад, тер алтн тоһс шовуни бээгсн бээрни тус дорнь одад:

– Ой, орчлңгин һагцхн сээхн алтн тоһс шовуни туг сээхн сүүлнь ямр сээхн болв? – гийһэд магтхла, одак алтн тоһс шовун соңсад, тесч чадл уга, көөрэд, туг сээхн сүүлән һарһад үзүлж гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур:

– Туг сээхн сүүлнь иим сээхн болж бөөхлэ, түүни түшл сээхн һуйнь ямр болв? – гихлэ, одак тоһс шовун һуян үүлнэс һарһад үзүлж гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур саадган авад, белдж оркад:

– Түшл сээхн хуйнь иим сээхн болж бээхлэ, тоһрун сээхн күзүнь ямр болв? Нег үзсэ, – гихлэ, тоһс шовун көөрэд, үүлни цаад бийэс күзүһэн һарһад үзүлхин хоорнд ора деерк алтн жиңснь үзгдэд одхла, саадгарн негл харвад, жиңсинь өсргж оркад, унад ирснэс хоор авч одад, Урһо күүкни ора деер хатхад, хойрдгч мөрэ марһаг нусха Жур авч оркж гинэ. Иигэд нусха Журд мөрэ марһа алдгсн күмн:

– Нусха Жур яһж мөрэ авч чиг, түүни эн бээдлиг үзж бээһэд, ямр күмн түүнлэ ниилхви? – гихэд, хорнд күрэд* нир-нир инэлдэд бээж гинэ.

Ода мөрни урлдан болна гихэд, белдкл болж гинэ. Үүнд Чотн нойни нутгин нертэ зеер* күцдг зеерд мөрн, үнг күцдг үнгн шарһл мөриг багтагсн зүсн зүүлин нертэ мөрд бээж гинэ. нусха Жур урлданд тэвдг мөрн уга болж. Арһан барад, баахн бээж бээһэд, үг, дун уга кеер һарад, саң күж тэвж, теңгрт мөргэд:

– А, Хурмстн теңгр эцк мини, һурвн өгү эгч мини, билгин кер мөриг мини буулһж хээрлгтн! Ода би урлданд тэвх кергтэ болв, – гиж зальврхла, удл уга билгин кер мөрнь дээктэ дааһн болад бууж ирв гинэ. Бэрж авхар одхлань, иигэн-тиигэн ооляд, амр бэргдж өгл уга бээһэд бээхлэнь, Саңслм хаани күүкн сээхн Урһоһин мөрни урлдан болдг цагнь болж оркв гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур арһан барад:

– Намаг иигэд зоваһад бээдг ямр өшән чини бээлэ? Ода би урлданаһ хоцрад, Урһо хатыг авч чадх уга болв би, – гихлэ, бас бэргдж эс өгхлэнь, Журин ур күрч, тесч эс чадхларн:

– Иим му санатаг чини медгсн болхла, чамд саң күж тэвж мөргхэр нохан баасар утгсн* болхла, деер санж, – гихэд, нохан баас хээһэд гүүхлэ, билгин кер мөрнь эврэн өмннь ирэд зогсснд, нусха Жур бэрж авад, дел, сүүлинь ясч шүүһэд, эн му дээктэ кер дааһан унад, урлдани һазрт ирхлэ, үзгсн негнь:

– Му дээктэ дааһиг урлданд тэвдг ямр һэргтэ нусха Журви чи, – гилцж*, нутг наадм зог кеһэд бээж гинэ. Нусха Жур күч өгл уга, дээктэ кер дааһан урлданд тэвх болхла, үүгинь ундг күмн һарл уга хоцрхд күрч гинэ. Тиигхлэ, нусха Жур урлдани мөр унхд таармар* нег көвү хээһэд, адһн-шидгн гүүһэд, шаһа наадж бээсн оһн көвүдин дотр күрэд, шинжлж бээһэд, нег балчһр шар көвүг үзэд: «Эн болмар көвүн жиг», – гиж тоолад, түүнд:

– Дү мини, эн урлданд мини мөриг унад өгхлэ чини, яһна? – гихлэ, балчһр шар көвүн:

– Жа, болна, мөрн чини хама бээнэ? – гиж келэд, дээктэ кер дааһиг унад, урлдани мөрни ардаснь зогсл уга довтлад, хатрад йовад бээж, күцэд ирхлэ, маһһсин орни урлдани мөрдиг мел ягц эмгн унж оркгсн, һурвн жилэ хол урлдани һазрт күрч ирэд, гедргэн эргэд, довтлад бээж гинэ.

Кер дааһн маһсин орни мөрдиг нег-негэр күцэд, ардан хаяд йовж хэлэхлэ, өмнк мөрн бас ик хол йовж бээнэ гинэ. Тиигхлэ, дээктэ кер дааһн деернь унгсн көвүндөн:

– Ода чи батлс гиж бэрэд, лавлс гиж сууһад, цул хар махиг мини цумртл цок, чөдр цаһан шүрвсиг мини цээтл цок! – гийһэд, уха зааж өгхлэ, балчһр шар көвүн цокад, гүүлгэд бээхлэ, кер дааһн өмннь йовгсн мөрдиг нег-негэр күцэд, өнгрэд бээж гинэ. Тиигэд хамгин түрүнднь довтлж бээгсн Басмн хаани бор мөрн бүр күцгдж өгдг уга жиг гинэ. Кер дааһн ардаснь шинжлэд, эн мөриг күцж чаддг, угаһан медж, анда хурвн теңгр, өгү хурвн эгчдэн даадхад*:

– Эн бор мөрн надас ноосн, дел, сүүлин тооһар оln жиг. Ода би түүг күцж чадх уга болв. Таанр нег арһ кегтн! – гиж зальврхлань, анда хурвн теңгр, өгү хурвн эгчнь ирэд, үүлн деерэс Басмн хаани бор мөрни ова ясарнь харвад оркхла, бор мөрн түрглү тусад хоцрж гинэ. Тиигэд дээктэ кер дааһн шөвглж һарад, мөрэг авч гинэ. Жур довтлад иргсн кер дааһнаннь хойр оочднь һох тэвэд, эрэ гиж татад, зогсаж авад:

– Хурвн мөрэ марһан мини болву? – гиж сурхла, Саңслм хан:

– Чини болв, ода бөкин марһан бээнэ, – гиж зэрлг болж гинэ.

Ода бөкин марһан деер басл һазр бүкни бөк гисн залус ирж, һазрин көвүн Бөк һаң, теңгрин көвүн Төмр Бүстн бас ирж оркгсн бээнэ гинэ. Бөкнр эклэд ноолдад бээв гинэ. Адгтнь нусха Жур тергүтэ хурвн бөк орж ирэд, нутгин бийд Жур бийэһн үзгдэд, бөкин өмн Геср мөн дүртэн тохрад, нег көлөн уулын ора деер тэвэд, нег көлөн далан көвэд ишкж бээһэд, тер хурвн бөкиг далн тавн уул давулад шивв гинэ.

Иигэд нусха Жур дөрвн мөрэ марһа авснас хоор ода сээхн Урһно күүктэ хүрмин йос өңгрүлх даран болж гинэ. Тиигхлэ, сээхн Урһно күүкн олни дунд йовгсн нусха Жур тал хүрмин йосан күцэхэр алхад одхла, одак мөрэ марһанд орлцад, мөрэ алдад хоцргсн хамг сээчүд:

– Ой, сээхн Урһно, энд иим сээхн баатр залус бидн бээһэд бээтл, чи тиим һэ дүртэ күмнлэ ниилж суух һэргтэ биш чи, бичгэ ниил! Юн болв чиг хаани күүкн эс ю чи? – гийһэд икнкнь хээкрлдэд, зэрм негнь күр-күр инэлдэд, үзгсн бүкн наадм зог кеһэд бээж. Тиигхлэ, сээхн Урһно күүкн:

– Ачта аавин мини тэвгсн дөрвн мөрэ марһаг му болв чиг, нусха Жур цугинь шүүж авв. Сэн сээхн бээтлэн, таанр негинь чиг шүүж чадгсн уга. Тер төлэд би нусха Журин хатн болх йоста, – гийһэд, олни дунд күцэх зөвтэ йосан кеж болад, хоюлн һарад йовхла, тер хургсн оln күмс арһан барад, наадм зог кеһэд, күржннэд, инэлдэд, хэлэхэд хоцрж гинэ.

Иигэд нусха Жур Урһно хатнтаһан гертэн хэрж ирснэс хоор нег өдр Бадмарин Бам Улан гидг ик үзсклңтэ баатр гертэн эс тесч чадхларн, Урһно хатыг хээж хулхаһар ирэд:

– Чи бидн хойр хамжхла*, ямр? Мини бий ке үзсклңтэ деерэн бас нертэ баатр эс ю? Тер Журин му нусха дүриг үзж бээһэд, яһж түүнтэ* нег насан барна чи? Адгтан өмсгсн хувцнас чини авдг танг* үлдэх уга,

түүнд орхнь цөвр-цер болдгарн бидн хойр хамжхла яһгсн сэн болв! – гиж эвлэд, эвтэн орулх болгснд, сээхн Урнһо хатн:

– Тиим йосн бээх уга. Аавин тэвгсн мөрә марһаг шүүж авгсн күмн болхла – нусха Жур. Тер ямр му болв чиг, мини нөкр болна. Чи үүнәс хоор нүднд мини бичгә үзгд, хол йов, – гиж келэд, йовулж оркж гинә.

Тиигәд бээж бээтл, нег өдр Санслм хаанас сээхн Урнһоһин үр күүкчүд*: «Мана сээхн Урнһоһин олж авгсн одак нертә баатр мергн залунь ямаран сээхн болв? Бидн одж нег үзий!» – гихәд ирж йовна гигсн чимән ирж гинә. Эн өдр Урнһо хатн баахн ичж, арһан бархларн, му нусха Журан эвлэд:

– Эн өдр мана төркнәс чамаг үзхәр ик оln гиич ирдг жиг. Ода деерән чи бичгә теднд үзгд. Би чамд нег тавг хар тараг* тоснд хольж өгәд, барани кәндәд орулж оркса. Чи түүг идәд бээж бээһәд, гиич йовснас хоор тиигәд һарад ирхлә чини, ямр? – гихлә, нусха Жур зөвт үзәд, тоснд хольсн хар тарһинь* авад, барани кәндәд орад, сууж авад, идәд бээж гинә. Тиигәд бээтл, одак Урнһоһин үр күүкчүднә ирв гинә. Сээхн Урнһо хатн тосч, гертән орулад:

– Жа, сән үр ханьр* мини, мана герт таварн тоогдад, дурарн бээж бээһәд, йовцхатн! – гиж келәд, һарад юм авад ирхин хоорнд эн оln күүкчүд нег-негән чичәд, чимкәд:

– Одак мана Урнһоһин делкә төгәләд, әрә гиж олж авгсн берк залунь хама одгсн болв? Эртцр үзж авад хәргсн болхла – болдг билә. Бидн энд тоогдхар иргсн биш, тернә ямр чинән сээхн залу болв, чирәһинь нег үзәд хоцргсн болхла, – гилдәд, дундан шивр-шивр күүндәд сууж бээтл, нусха Жур үүгинь сонсч оркад:

– Таанр намаг үзхәр иргсн болхла, хәәж иргсн чини эн бәәнә би. Сәәнәр нег үзж авцхагтн! – гихәд, барани кәндәһәс мөлкәд, һарад ирж гинә. Күүкчүд ардан әргәд хәлэхлә, хамр амн хойрнә күмн чиг үздгин арһ уга нусн тараг хойрт будгдж одгсн нег му көвүн нустаһан хамт тараһан идгсн зогсч бәәнә гинә. Оln үр күүкчүднә үзж оркн, аман дарад:

– Йо, бурхн мини, эн чини ямр дүртә күмн билә? Үүг медгсн болхла, ирснә керг уга санж. Эрткн* хәрий! – гихәд, дүржнәд босад, нег-негнәннә ардас чирлдәд, кәтрлдәд һарад ирхлә, Урнһо хатн өмнәснә алн болад:

– Ой, юн болв, бичгә йовцхагтн. Герт орад, таварн сууһад, цә ууһад йовцхагтн! – гиж келхлә, аман дарад, күч өгл уга, йовж одв гинә. Тиигхлә, Урнһо хатн юн болсиг медх гиж гертән гүүһәд орхла, нусха Журнә барани өмн зогсгсн, нусан тарагтаһан* хамт холяд идгсн бәәдг жиг. Урнһо хатн үзж оркад:

– А, яһлав! Чамаг би бичгә һарч ир гихлә, чи әс сонслу? Тиигәд юунд һарад ирв чи? Ода долан орнд уга берк ичртә керг болв. Тедн бидниг му келәд хайдг болв, мана аавин нүүрт бас му болв, – гиж ууляд, керлдәд өңгрв гинә.

Иигэд бээж бээтл, нег өдр Саңслм хан элч тэвэд, күүкн күргн хойран дуудулснд, Урнһо күүкнь соңсад, зөвт үзэд, арһ уга нусха Жур залудан:

– Мана аав бидн хойриг дуудулж бээдг жиг. Хоюлн түргн одый! – гийһэд, белг-телгэн авад одж гинэ. Саңслм хаани орднд күргн күүкн хойрнь ирснэс хоор хан аавнь күргн көвүнәннь му дүрэс ичэд, эс тесч чадхларн, дерин шуһуд бээсн саадг, үлдэн авад:

– Ода би йовна, – гихлэнь, нусха Жур соңсад:

– Хан аав минь, ямр бачм керг болв? Би баатр мергн билэ, би күргн көвүһән йовулхла, ямр? – гийһэд эрхлэнь, хан аавнь бас келдг үгэн олж чадл уга, үгдэн бэргдхлэрн, ичэд, дэкн зевсгэн бээрнднь тэвж оркад, арһ уга сүүрлэд сууж гинэ.

Хатн ээжнь күргн көвүнәннь дүриг үзж оркад, өмнэснь чик хэлэж чадл уга, хоор эргэд*, кэл баранасн* нег юм хээсн болад бээнэ. Күргн көвүннь медгсн болж ээжэсн:

– Хатн хадм ээж мини, юн болад одв? Кэл баранд чини буг орж одгсн болхла, күргн көвүн чини би ик тэрнч билэ би, нанд өгэд оркгтн! – гихлэ, хатн ээжнь юн гиж келхэн бодж чадл уга, ичхлэрн, эрэ чикрэд сууж гинэ.

Боол мухланрнь* күргн көвүһән үзэд, ичхлэрн, боол тулһан унад, хойр өвдгэн үмснд булж оркад, пиш-пиш гийһэд, халан үлөһэд суухла, нусха Жур медж оркад:

– Боол мухла чамсуд*, халар чини усн орж одгсн болхла, би һал тээдг билэ би, һалыг чини тээж өгсэ! – гихлэнь, боол мухланрнь арһнь баргдад, халан шатаһад, цээһән чанж гинэ. Тиигэд Саңслм хаанахн эвр-эврәннь сүүр зөвтэ бээрндэн сууж, белг-телгэн бэрж, йос йовдлан кеһэд болснас хоор хот будаһан идэд бээв гинэ. Тиигэд асхн ора болж. Унтхин өмн Саңслм хан хатнтаһан:

– Мана ноха кецү догшниг медж эс бээхш чи, эн күмни му көвүг сөөһүр* һарад, шееж бэрхэр* йовж йовтлнь, бэрэд идж оркад, му нерн болуза*. Тер төлэд бидн эн му нусха Журиг даһад һарч чаддг уга йосн тамһта ик хээсэр бүркэд, дотрнь хонулж оркий, – гийһэд Урнһо күүкндэн келхлэ, Урнһо күүкнь чиг зөв гийһэд, олин боол мухланртаһан хамжлцад*, ик хээсэр Журиг бүркэд, кевтүлж оркж гинэ.

Иигэд Саңслм хаанахн унтад, хар нөөртэн орснас хоор нусха Жур бүркгсн ик хээсинь авад гедргэн тэвж оркад, му көдсн* девлэн шуучад, хотни захар цацж оркад, нег хөөһинь алад, түүни цусарнь одак догшн нохани амиг дарж бээһэд, улан һалзлн будж оркад, йовад геедрж одж гинэ.

Манһдур өрүнднь Саңслм хаанахн босхла, нусха Журиг бүркгсн ик хээсн гедргэн бээдг, нусха Журин бийнь уга жиг. Һарад хэлэхлэ, хотни захар дүүрч көдсн девлин тасрха, ноһаһиннь амн мел улан һалзн цусн болж одгсн бээдг жиг. Саңслм хан үүг үзж оркад:

– Ой, яһлав, мууха керг болв. Саңслм хаани күргн көвүг тедни но-хань бэрэд идж оркна гидг му нерн болв, тиигэд бас ик дэн болдг болв. Ода Чотн хан маниг көвүг мини дуудулад, авч одад алж оркв гиһэд, гөр тэвэд, биднд дэ зарлдг болв. Үүг чини медгсн болхла, дуудл уга хоцрдг санж би, – гиһэд, ик олт зовлн келхлэнь, сээхн Урһно күүкнь:

– Ода тер нохад бийән өгэд оркдг күмн биш билэ. Харһу сөөһөр төөрэд йовж одгсн болж маһд. Ода нанд нег эцдг уга мөрн, чилдг уга күнс* өгхлэ чини, би йовад, олад ирсэ би, – гиж гинэ. Тиигхлэнь, Саңслм хан һагц күүкни мини седкл хэрж одх гиж бодад, зөвт үзэд, юм-күминь белдкж өгч гинэ. Тиигхлэ, Урһно хатн күнсән һанзһлад, эцдг уга мөрән унж авад, нусха Жур залуһан хээһэд йовж гинэ. Тиигэд Урһно хатн бий-инь хээһэд йовж йовсиг нусха Жур медэд, нег уул дотр өмнк хаалһ де-ернь ирэд, нег адуч күмни дүрэр хүвлэд, зогсч оркад:

– Ой, эн эзн уга уул дотр чи ю кеж йовх күүкнви? – гиж эс медгсн болад сурхла, Урһно хатн:

– Би нег Жур гидг күм хээж йовна, та үзви? – гинэ. Тиигхлэ, адуч залу:

– Ой, Жур гидг күмиг эрт Саңслм хаанахн күргн көвүн мини гиһэд дуудж гертән авч ирэд хонулхла, тер Журнь сөөһөр шееж бэрхәр һархла, теднэ ээлин ноха бэрэд идж оркла гиж эс бээлү? Ода тер үкгсн күмиг ю кеж хээж йовна чи? – гихлэ, Урһно хатн ичэд, үг, дун уга гедргән эргэд, хээһэд йовад бээж гинэ.

Тиигэд гедргән эргэд йовж йовтлнь, нусха Жур зам деернь нег хөөч күмн болад үзгдхлэ, Урһно хатн хажуднь күрч:

– Та эн эргнд нег нусха Жур гидг күмн йовсиг үзвү? – гихлэнь, хөөч:

– О, Саңслм хаани күргн көвүн ю? Тер Журиг сөөһүр шеехәр һархлань, теднэ ноха бэрэд идж оркгсн эс гилү? Үкгсн күмиг хээһэд бээдг чи, түүни ямр юмнви чи? – гихлэ, Урһно хатн келдг үгән олж чадл уга, цаар хэләһэд йовад: «Ай, ода мини му нусха Журиг үзгсн күмн негн чиг һаргсн уга. Өмтн хамгас сурхла, гедргән намаг үкгсн күм хээһэд йов-на гиһэд му келдг жиг. Иигж әмд йовхар, үкж одхла деер кевтә», – гиж бодад, өөр эргәнәсн* үкж болмр һазр хээхлэ, нег ик өндр хад үзгднэ. Тер хадын ора деерәс киисч үкдг болад, ора деернь һарад, мөртә бийтәһән ташр үкдг болад, өмәрән мөрән цокад, зуурад зүдкүлхлэ*, гент ардаснь нег юмн мөрни сүүләс татад зогсаж оркж гинэ.

Урһно хатн эргэд үзхлэ, нусха Жур мөн бийәрн зогсад:

– Уй, сээхн Урһно мини, ода яһж бээгсн чини энви? – гихлэ, Урһно хатнь ууляд унжад:

– Чи хама йовад бэәнә чи? Би чамаг хээһэд, эс одгсн һазр уга, эс сургсн күмн уга. Цуһар: «Ноха идж оркгсн күм хээһэд, ямр күмнви чи?» – гиһэд, гедргән бийиг мини му келәд бэәнә. Тиигэд арһан бархларн, эн хадын ора деерәс киисәд үкс гиж бээлэ би, – гиж зовлнган келхлэнь, Жур сонсад:

– Ода тиигснь керг уга, би эмд бээж бээхлэ, юундан зовхви? Чи мини өмн унж ав, эрткн гертэн хэрий! Хан аавин герт одж, дэkn күмсн на-адн болхан бэй! – гихлэ, Урнho хатн бас зөвт үзэд, нусха Журин нусарн будхаснь ээж, ардан сундлж авдг болхла, Жур күч өгл уга, хатнан өмнөн дүүрч авад, сээхн Урнhoин торhн булhн девлинъ гер күртлэн нусарн будад, зоваhad күрнэ.

Иигэд сээхн Урнho хатн Чотнгин нутгт хэрж ирэд, хувцс-хунран цеврлэд, Журлаhan хоюлн бээhэд бээнэ. Журин мацнадан төөлтэ нег хар бух өдр болhн Чотн нойни төөл уга хар бухиг мөргэд, ээлhэд, көөhэд бээдг жиг.

Нег өдр Чотн нойн үүг үзэд, баахн йорлхж, Журиг дуудулж ирэд:

– Ой, чи эн нег төөлтэ хар бухиг харвад, алад өгхлэ чини, яhна? Өдр болhн мини хар бухиг мөргэд, көөhэд, амрулхан уурв, – гихлэнь, Жур рид-сидэрн нег цаасиг Чотнгин бухин мацнад наahад, эврэннь бухин мацнад хар бальчг түркж оркдг жиг. Тиигэд саадган татад:

– Чотн авh, тер одак бухан нанд лавлад, заahад өгтн, хөөннь нег юмн болж одхла, надас гем хээдг билэ та, – гихлэ, Чотн нойн:

– Тер ар захин мацнанъ цээж бээсн бух тер. Түүг түргн харвад алхла чини, мини келдг үг уга, – гийhэд, лавлад, хэлэхэд зогсна. Тиигхлэ, Жур:

– Жа, та тер бухан лавлн хэлэж бээтн! – гийhэд, харвад оркхла, Чотнгин хэлэж бээсн хар бух му дун hарад орклад, унад одна. Чотн нойн байрлад, гүүж одад үзхлэ, эврэннь хар бух үкж одгсн бээдг жиг. Тиигхлэ, Чотн:

– Хумха му нусха Жур, сэн юм бичгэ үз! Хэлэж бээhэд, мини бухиг алж оркдг болв, – гийhэд, гедргэн эргэд, харал тэвэд, хээкрхлэ, нусха Жур:

– Та надас ямр юм үзнэ та? Намаг эрк биш эн ар захин бухиг харв гийhэд эс келлү та? – гихлэ, Чотн нойн арh уга үгдэн бэргдэд, дотран нусха Журд ясндан ортлан хорсад, үг, дун уга гертэн хэрж гинэ.

Асхн ораднь Чотн нойн эн Жур му нусха болв чиг, хорта шулм гидгиг медэд, халтр нохадан:

– Ноха мини, ода чи Журин гертэн ю күүндж бээдгинь хазаhаснь одад, хулхаар чиннэд ир, – гийhэд йовулхла, халтр ноханъ сөөhүр шицшэд гүүhэд, Журин хаза күрэд, яс-мас идгсн болад, Журин үгиг чиннэд кевтнэ. Нусха Жур үүгинь ээлдэд медж оркгсн болхар:

– Ой, Урнho хатн мини, намаг өрүндэн эрт босхад орк. Ард hостын хол гих нег хол бээдг жиг. Мацндур өрүн тер холд кел нүцкн гүүhэд одгсн күмнд нег сээхн huлз эрэтэ hосн олдна гинэ. Тер hосиг өмсгсн күмн ут наста, удан жирhлтэ болж, хан төриг удан бэрж, хамг эмтниг удан сурдг ик өлзэтэ болна гинэ. Өрүндэн эрт босад, би тенд одна би, – гийhэд, хатндан худлахар келхлэ, хаза бээгсн Чотнгин халтр ноха соңсч авад, гүүhэд хэрэд, Чотн эзндэн келхлэ, Чотн нойн байрлад, мацндуртнь ик эрт босад, Журас түрүлэд hостын холд күрхэр кел нүцкн гүүhэд

одхла, ямр носн бээдг холви? Генткн шуурһн боран болад, цасн орад, мөсн көрөд, Чотң нойн олгсн носн уга. Хэрнь көлөн көлдөһэд, эрэ эмн холта гертэн хэрж ирв гинэ. Чотң нойн эн өдр бас нег саам нуха Журд меклгдгсндэн хордад, өшөһөн авх гигсн болв чиг, авдгин арһ уга, көлдгсн көлөн эдгөһэд, гертэн харал тэвэд бээж гинэ. Тиигэд көлнь эдггснэс хоор одак меклгдгсэн мартж оркад, нег асхн халтр нохадан:

– Ода чи эн асхн бас нег саам Журин герин хаза одад, сээнэр чиннэд, күүндсн үгинь лавлад, чеежлэд ир! – гихлэнь, халтр нохань гүүһэд, сөөһүр герини хаза ирхлэ, Жур бас медж оркад:

– Ой, хатн, өрүндэн чи эрт бос. Би Хээстин холд одж цэ чанж, ууһад ирнэ би. Тер холын уснас тулһ уга хээсэн авад, хурвн күмни өвдг деер цэ чанж уугсн күмни эмн насн ут болж, алвт төрэн удан бэрж, өлзэ жирһлтэ болна гидг билэ. Би өрүндэн эрт тенд одна би, – гихлэ, халтр ноха тер йосарнь чеежлж авад, Чотң нойндан одад келж өгнэ. Чотң нойн нохаһасн Журин келгсн үгиг соңсч авад, манһдур өрүнднь тулһ уга хээсэн өргж авад, өрүн* элкэрн Хээстин холд эрэ гиж күрэд, хурвн күмни өвдг деер уста хээсэн нерэд, дорнь һал түлхлэ, тер хурвн күмни өвдгнь халад:

– Йо, халха, халха! – гийһэд тесч чадл уга өвдгэн татад авхла, хээснь һазрт унад, хамхрж одж гинэ. Түүнэсн Чотң нойн Журд меклгдгсэн медж, харһнад үкн алдад, кедүн өдрин хаалһиг эрэ гиж йовад, гертэн хэрж иргсн гинэ. Тиигэд Чотң нойн Журас эн өшөһөн яһж авх билэ гийһэд, арһ бодад бээв гинэ.

Нег өдр Чотң нойн Журиг дуудулж ирэд:

– Му ач мини, би чамд ю келэ би? Авһдан ямр өшөн чини бээлэ? – гихлэ, Жур эс медгсн болад:

– Би танд му кеж оркла би? Та ямр үг келж бээнэ та? – гидг жиг. Тиигхлэ, Чотң нойн:

– Чи юн гиж келгсэн мартж оркву? Нег саам Ностын холд носн бээнэ, түүг авгсн күмн удан жирһнэ гиж келэд, намаг зовав чи. Бас нег саам Хээстин холын усарнь цэ чанж уугсн күмн ут наста, удан кишгтэ болна гиж хойрдгч саамд намаг меклэд, эмн холыг мини авч болв чи, – гиж нег-негэр герчлэд ууртаһар келгснд, үүгинь соңсгсн Жур баахн алң болж бээһэд:

– Танд үүг кен келж өгв? – гиж сурхла, Чотң нойн одал герчлэд, худлынь бэрсэ гисн санаһар:

– Халтр ноха мини келж өглэ, – гихлэнь, Жур чочад:

– Йо, юн гинэ та? Ямр янзга үг келж бээнэ та? Нег нутгин ик нойн хан болж бээһэд, нохала күүнддг ноха ю та? – гиж Жур сургсн цагт Чотң нойн үгдэн шүүгдэд, санандан күрч чадл уга, хорсад хоцрв гинэ.

Тиигэд бээж бээтл, нег доһлң арвн тавн толһата атхр хар манһс орань онтрһуд күрм алтн суврһни ора деер бээрлж оркад, хурвн сара хол һазрас үзгдснэн – күмн, мал гисн уга – сорж иддг гисиг Жур соңсад: «Үүг дарж уга эс кехлэ, орчлңгиг амр бээлһх уга жиг», – гиж бодад, нег

өдр доһлң маңһсин суугһн алтн суврһни уңгд одад малтж гинэ. Доһлң маңһс арвн үзгин эзн Геср богд хааныг таньж оркад, сорж идхин арһ уга, тиигэд эс таньһсн болад:

– Ой, чи хамаһас ирв? Мини суврһни дор ю кеж бээнэ чи? – гийһэд йирин бээдлэр сурхла, нусха Жур түүни санаһинь медэд, дораснь:

– Би нег аңчн күмн, тана суврһни уңгар нег оодн орж одв. Тиигэд авс гийһэд малтж бээнэ би, – гинэ. Тиигхлэ, доһлң маңһс үнмшэд*:

– Ой, тиим болхла, эвтэһн малтад авад йов. Би болхла – доһлң күмн, эн суврһни ора деер сууһад, эмэн тежэж бээнэ би. Эн суврһн унж одуза*, – гихлэнь, Жур:

– Жа, болна, болна. Тана юмнд би һар күрх уга, – гийһэд, малтад бээж гинэ. Тиигэд эн суврһни уңгиг сээһн малтад, кендэлж оркад, нег оодн бэрж авһсн болад, үзүлж оркад, хэрэд йовж одж гинэ. Жур йовһнас хоор нег баһ шуурһ кедлгхлэ, одак кендэлж оркһсн суврһнь нурад унхла, тер доһлң маңһс түүндөн унж үкэд даргдж гинэ.

Нусха Жур Урһһо хатниг авһнас наар хамт кевтдг болв чиг, нег сө чиг ниилж үзһсн уга санж гинэ. Тиигэд удандан Урһһо хатнд бааһн сежг һундл орж:

– Ода эн күмн намаг унтулж оркад, мел сөөһүр босад йовад бээнэ. Намаг авһсн экһр мини гийһэд нег саам бас нээрлж үзһсн уга. Эс гиж на-дас дота нег нээжнь бээх ю, жигтэ юмн, – гиж оһн зүүһн хардх седкл төрж. Чохм ямр учр бээһинь медж авһин төлэ өдр, сө кедүн цагт зогһл уга миндһн нэрн утц ээрэд болһнас хоор нег аһһн Жур орндан орһсн цагтнь Журин киһлңгин* хормаһаснь хулхаһар нег үзүриг уйж оркад, худл унтһсн болад гетэд бээнэ. Тиигхлэ, эм күмн шуһмта гигчэр, Геср богд хээрһн мини эндүрэд, сөөһүр босад йовхларн, одак уйһсн утциг медл уга, ардан чирж авад йовж гинэ.

Урһһо хатн нег цагт серэд хэлэхлэ, Жур босад йовж одж гинэ. Тиигхлэ, Урһһо хатн адһн-шидгн утцини үзүрэс бэрж авад, мөрдэд йовад бээж, нег ик хадын харһһу гүн кендөһэр дахад орад ирхлэ, аһу дотр оһн ламһр хурж, цаң, кеңкрг цокж, ном умшад, ниржһсн бүтэл бүтэж бээһн санж гинэ. Нег экһр күмн орад ирсиг ламһр үзж оркад, ик чочж:

– Хүй, яһлав, күм дахулад ирдг чини юн билэ? Хээрн бүтэл цуцрж эс одву? Ода арһ уга болв. Чонын күзүнд хонх зүүдг, хулхачин ора деер шумр шатадг, худлч көвүн көк һалзн болдг – эн һурвн юмн саатв. Геср, чамд сэн көвүн бүрдхэн уурв, биднэс үздг юмн чини бээх уга, – гийһэд, одак оһн ламһр өөд нисэд, залрж одж гинэ. Түүнэһн Жур Урһһо хойр нег-негэн бурутхад, хэрж ирһсн санж гинэ.

Эн керг өнгрһснэс хоор Урһһо хатн Журиг эңгин күмн биш гиж медэд байрлһсн болв чиг, түүни бийтэнь эс нээрлхд тесч чадл уга, нег өдр Амрзул хадм ээждөн одад:

– Би тана Журд бийән тушаһад, кедүн жилин эргән болв. Надд эн өдр болтл нег үр күмни заң һарһсн уга. Иигж би яһж эмд бээнэ? Үкэд,

номин хаанд одж заалддг* би, – гиж ууляд унжад, зовлнган тоочж* гинэ. Амрзул хадм ээжнь бердэн сана зовж, Жур дуудулж ирэд:

– Чи хамжад, хааһад эдү-тедү жилин эргэн болж бөөһэд, авсн экиртэн нег темдг үзүлэд уга жиг чи. Эн нөкд чини чамд өөлэд, һундад: «Эн өдрэс хоор тиим болхла, үкэд, номин хаанд зарһ келнэ би», – гиж бөөнэ. Түүни бас зөв, чи бас иим янзта болж болх уга. Эрк түүни бахинь ханһахла чини болна, – гийһэд, закад йовулж гинэ.

Тиигэд нусха Жур гертэн хэрж ирхлэ, Урһо хатнь һазаһан үкрэн сааж бөөдг жиг. Жур гертэн орад кевтж бөөһэд, Геср богд мөн бийдэн тохрхла, му хар уурцнь оһтрһуд тулгсн цаһан өргэ болад, дөчн дөрвн терм, дөрвн миһн уньнаснь алтн мөңгн герл солһтрад бөөж гинэ.

– Ямр юмн болв? – гийһэд, һазаһас орж иргсн улан хонһр чирэтэ уйхн бичкн Урһо хатн хар күрн чирэтэ, харадан живр сахлта, ханһр бүдүн Геср богд өргэ дундан залрж бөөхиг үзж оркад:

– Иим сээхн хар күрн залу бөөж бөөһэд, эрт юн гиж тодрл уга намаг зоваһад бөөлэ та? – гийһэд, теврэд, ууляд бөөж гинэ. Түүнэсн эклэд жирн хонгин жирһл кеж, далн хонгин данһра кеж, найн хонгин нэр кеһэд бөөж гинэ.

Нег өдр Геср богд хан аң авлхар саадг нуман агсад, билгин кер мөрэн унад, нег ик далан көвэд ирхлэ, нег гөрэсн бөөж гинэ. Түүг Геср богд харвн гиж бөөтл, нег көвүн түрүлэд харвад, унһаж оркж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан: «А, жигтэ юмн, эн йиртмжд надас үлү мергн күмн бас бөөдг билэ», – гиж бодад, тер чохм ямр күмн болхиг медхин төлө тер көвүни хажуд одад:

– Хоюлн нег бөк ноолдад үзхлэ, яһна? – гийһэд, бөк бэрлдхлэ, Геср хаанла теңцэд бөөж гинэ. Тиигэд бас ямр күмн гидгинь медгсн уга жиг. Нег хэлэхлэ – көвүн болгсн болад, дөкэд нег хэлэхлэ – күүкн шинжтэ үзгдэд бөөж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан: «Ода үүг уснд өөмэд, нег таньж болна», – гийһэд:

– Хоюлн уснд өөмий, – гийһэд, татад уснд өөмхлэ, ик усч күүкн ги-синь медж гинэ. Тиигэд Геср богд хан үүни* күүкн гидгинь медснэс хоор түүни седкльн ямр дүңгин болхиг медх гиж, усни көвэд һарад унтгсн күмн болад кевтж гинэ. Иигж кевтж бөөхин хоорнд одак күүкн деернь ирэд, нум саадган шил нурһнднь татхлань, Геср богд усни герлд тольшн үзгдэд:

– Уй, яһж бөөнэ чи? – гийһэд, чочад, босад ирхлэнь, тер күүкн:

– Би чамаг наадм кеж бөөнэ би, – гийһэд, нум саадган хураһад, дөкэд усндан өөмэд бөөж гинэ.

Эн хоорнд Геср богд хан иигэн һарад, билгин кер мөрндөн:

– Эн лустын* хаани Ал Мергн гидг күүкн жиг. Үүг би хатн кеж эс авхла, эн кезэ чиг намаг хорлдг янзта. Седкльн дегд киитн жиг, бийнь бас ик күчтэ деерэн ямр нег сидтэ негн жиг. Ода би ямр арһар үүнлэ ниилхлэ, мини болна? – гийһэд, мөрнэсн зөв сурхла, билгин кер мөрнь:

– Иим нег арh бээнэ. Би усни көвэд одад, киитн зад татад, ус чавчад түргнэ би. Тиигхлэ, киитн уста шуурhн шуурад, мөсн көрнэ. Тер цагт чи тохман девсэд, эмэлэрн дер тэвэд, хувцс-хунрарн бийэн хучад, лавлад, кевтэд бэ. Иигнэ гиж күүкн медх уга. Генткн харгсн цаста шуурhнд түүни хувцснь киисэд, уснд урсад йовж одх. Тер цагт арhан барад даархларн, күүкн чини өврт гүүж ирэд орна, – гиж мөрнь зааж өгч гинэ.

Геср богд хан түүнэсн гедргэн эргж ирэд, күүкнтэ хоюлн уснд өөмж бээв. Тер хоорнд билгин кер мөрнь усни көвэд ирэд, ус чавчад, түргэд оркхла, генткн цаста шуурhн шуурад, Ал Мергни хувцсн-хунрнь киисэд, уснд орад урсад йовж одна. Саната бээсн Геср богд хан хувцс-хунран алдгсн уга, тохман девсэд, эмэлэрн дер тэвэд, девлэрн бийэн хучад, дулан кевтэд бээж гинэ. Ал Мергн мөсн көлдж бээгсн уснд ордгин арh уга болад, киитнд даарад, тесч эс чадад, арh уга болхдан Геср богд хаани өврт гүүхэд орж гинэ. Иигэд Геср богд хаани өврт эврэн орснас хоор Ал Мергн күүкн Геср богд хаанд бийэн тушаж, хоюлн нээрлэд, сэн сээхн танhрг бэрлдж, Геср богд хаани хатнь болгсн юм гинэ.

Келгснь: Нилх шийани Арцан.

Эмкджгснь: Кө. Нимэ.

УУЛЫН ЧИНЭН БИЙТЭ ХАР ЦООХР БАРСИГ ДАРГСН БӨЛГ

Эрт урд цагт
Эн делкэ йиртмж деер
Арвн харин үндсиг
Таслн төргсн,
Арвн цаһан буйиг
Делгрулн төргсн
Арвн үзгин эзн,
Ачта мергн богд,
Өрүн теңгрин көвүн –
Ава Геср хан –
Шарин шажни номин теңгр
Шажмуни Бурхн Багшин
Санан төгс зэрлгиг
Саатл уга сээхн соңсч,
Деед теңгрин орнас
Дунд Замбутивд бууж ирэд,
Аңхни нууц дүрэн тодлад,
Эркм арвн тавн насндан
Ар ик Төвдин ориг
Өмндөн һагцарн эзлн суугсн
Хар саната Чотн нойниг
Хату догшн номдан орулж,
Деерэн дарлм* уга,
Дергдэн* дээсн уга,
Деед эзн төриг бээһүлэд*,
Зурһан зүүлин әмтн
Зуурдын зовлң уга,
Зөндөн амһулң* эдлдг
Зург болгсн зун ик
Шижр* алтн киидиг босхж,
Шажн төр хойриг
Сар, нарн мет мандлулад,
Аврлт теңгр мет тачкнад,
Әәмшгт лу мет күрклж,
Алтн делкэ йиртмжд
Алдр цолан дуудулж йовгсн
Иим цагт санж гинә.

***

Эн Төвдин орнас
Нарн орх хөөт зүгт
Нурвн зун жилэ хол
Новь* нутгин адг,
Назр делкэн мухр –
Таг гидг назртк
Тавн муж* нутг –
Толһа болгсн нойниг
Тооһинь авгсн күмн уга
Томатаһан өргж,
Тоодгтаһан ниилж,
Эзн медн нүүж,
Эврэн дурарн бууж,
Эңк түвшн аж* төрж,
Энд сууж бээгсн гинэ.

***

Тиигэд бээгсн
Тер нег цагт
Таг гидг назртк
Тавн муж нутгт
Урд өмнэсэн
Үзж, сонсад уга,
Амта күмн
Амлж болш уга,
Келтэ күмн
Келж болш уга
Кецү догшн маңһсин хүвлһән –
Утарн тэвн зун берэ,
Өргнөрн тавн берэ,
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс –
Хөөт зүгин нариг халхлгсн
Арзһр хар уулын элкнэс
Аюлын үндсн болж,
Ам, хамран долаһад,
Өэмэр догшн аашлж*,
Үүтн* салаг нег алхад,
У салаг хойр алхад,
Арин уулд босч зогсад,
Деерк хоншаран

Деед тенгрт күргж,
Дорк өргэн
Дорд Замбутивд тулһж*,
Нег күрклэд* оркхлань,
Таг гидг назрт бээгсн
Тавн муж нутг
Талхн тачгтан орад,
Тавгарн дээвлэд,
Уул хаднь нурад,
Урһа моднь булһрад одна гинэ,
Нег экрэд оркхлань,
Таг гидг назрт бээгсн
Тавн муж орнд
Тавн эктэ салькн көдлэд,
Теңгр, назр негдгсн
Тоосн, баасн дегдж,
Тер хоорнд бээгсн күмн
Толһа өндэхин арһ уга болж,
Орчлңгин улан нариг
Олн өдр хонгт
Олж үзл уга хоцрдг гинэ.

***

Иигж бээтл, одак
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс
Арзһр уулын элкнэс
Арвн адргиг ташр алхж,
Нуурин чинэн ик
Цусн улан нүдэн
Улан, цаһанар эргүлж,
Нүдн болһнд бээдг уга
Нимгн көк герл цацрулад,
Нарт делкэн эмтниг*
Нивт олж үздг гинэ.

***

Хамр болһнларн эдл уга
Хачн* соньн шатм халун
Нег хамрин нүкнэсн
Улан һал бадрулж,
Нег хамрин нүкнэсн

Хар ута бүргүлж,
Ара шүдэн хэврн,
Өэмэр кецүһэр күрч ирэд,
Хонгин һазрас
Хойр келтэ күмиг
Хоцрл уга олж үзэд,
Үдә* һазрас
Үлдэл уга өрвкж сорад,
Өмсхл уга зальгад бөөнө гинә.

***

Тиигэд идэд бөөтл,
Таг гидг һазрт бөөгсн
Тавн муж нутг
Тал-талан идгдж,
Тасрн-бутрн зулж,
Талхн тачгтан орад,
Төрл-садан алдад,
Төргсн нутгасн салад,
Тоота күмн үлдж,
Тохм тасрхдан күрв гинә.
Тиигэд эн эрә әмтә һаргсн
Тоота кедүн күмс
Толһа ниилүлн сууһад,
Тохмнь тасрхасн әәһәд,
Тесч чадл уга,
Теңгр, һазрт мөргәд,
Толһадан үзгсн зовлңган
Тоочн нег-негәр келәд:
– Бугшад һардг
Буг шулм уга
Буйн төгс тәәвң
Таг гидг һазрт бөөгсн
Бум түм күцгсн
Тавн муж нутг билә бидн.
Дегдәд ирдг
Деерм уга билә,
Делкә дүүрң
Малта билә бидн.
Ай, халг! Му йор
Ода мана нутгиг
Арзһр уулын элкнәс

Аюлта хар цоохр барс
Анһагсар күрч ирэд,
Алтн ясни мани келтркэ,
Алг махни мани тасрха,
Ар аавин нутгиг мани
Авад, үмкэд идэд бээтл,
Тохм тасрхдан күрч,
Тоота кедүн күмн үлдв бидн.
Ода яһдг билэ,
Ондан зөвтэ арһ бээнү?
Хэлэж сууһад үкхэр,
Хэрүцж бөөһөд, үкий бидн, – гиж
Асхрулн ууляд,
Аль негнэсн
Амн зөв сурад бээв гинэ.
Түүни дотр бээгсн
Томата кедүн ахлад,
Туңһан* иигж келв гинэ:
– Арзһр уулын элкнэс
Атхр маңһсин хүвлһән –
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс –
Эн нутгиг авх
Эрлгин элч болгсн бээнэ.
Үүг дарх зөвтэ күмн
Нарн һарх өмн зүгт,
Ар Төвдин нутгт
Арвн харин үндсиг
Таслн төргсн,
Арвн цаһан буйиг
Делгрулн төргсн
Арвн зүгин эзн,
Ачта Мергн богд,
Өрүн теңгрин көвүн –
Арвн тавн наста
Ава Геср богд хан гиж бээнэ.
Эн Геср богд хааг
Одад, залж авч ирхлэ,
Эн авх эрлг болгсн
Атхр маңһсин хүвлһән –
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барсиг –

Алхин мууһар алж,
Арзһр уулднь дарна гиж,
Арһ уха заав гинэ.

***

Ар нутган идүлж,
Арһнь тасргсн күмс
Ахмдыннь* эн үгиг
Арһ уга зөвтө үзж,
Арвн-хөрн хошучиг
Әәл-әәләсн һарһж,
Әрвн* оһн бәрц өгч,
Ар нутган даадхад,
Ачта мергн Геср хаанд
Алвн учран әәлдхәд,
Аврн авч, залж ир гийәд,
Арв дәкн* закад,
Айн замднь мордулв гинә.

***

Тийгәд тендәс
Хошуч оһн күмс
Хол замд мордад,
Жилә һазриг
Сарар товчлад,
Сара һазриг
Өдрәр товчлад,
Өдрә һазриг
Цагар товчлад,
Өдр гиж өнжл уга,
Сө гиж саатл уга,
Өндр уулыг давад,
Өргн талыг һатлад,
Әлвг кедүн сардан
Әндл уга йовад,
Нарн урһх өмн зүгт
Нер, төр туургсн
Арвн үзгин эзн
Ачта мергн Геср хаани
Алвт нутгин захд
Әрә күрч ирв гинә.

***

Хэрин нутгас зөрэд
Хату алвнд мордгсн
Хошуч оln бүгдэрн
Хурдн агт мөрэн
Хойр хардн күчлэд,
Эрэ татн зогсаж,
Альвкн* өсрэд бууһад,
Аав-ээжиннь эрдм-сурһл*
Ар ик нутгиннь йосар
Хойр улан көлэрн
Хорв* йиртмжиг
Хоцрл уга тоолн* алхад,
Хос хойр* харарн
Хурмстн теңгрт
Намчлн зальврад,
Сара һазрас
Сарвлзн мөргэд,
Өдрэ һазрас
Өклзн мөргэд,
Элвг долан хонг деерэн
Көк онтрһун ор һагцхн
Көвкгр* цаһан үүлнлө
Келклдүлн эвлн бөргсн,
Көрстө һазрин нег чимк
Көрсиг чиг көдлгл уга
Кевлн бүтэн бөргсн,
Кемжэн уга оln
Кедүн түмн шавта,
Зурһан зүүлин эмтн
Зуурдын зовлң уга
Зөндөн амһулң эдлдг
Зург болгсн зун ик
Алтн шар киидтнь
Тавгиннь махн тасрад,
Төкмдэн унжгсн,
Тоханнь арсн тохгдад,
Толһаднь күргсн,
Ар бийинь
Арин салькн идгсн,
Өмн бийинь
Үрн* салькн идгсн,

Ядрхин мууһар ядргсн,
Түрхин мууһар түргсн
Зовлңт оln хошучнр
Мухр өвдгэрн мөлкэд,
Моллцг толһаһарн мөргэд,
Орад ирв гинэ.

***

Тиигхлэ, одак
Зург болгсн сээхн
Зун алтн киидини
Төв дунднь тодлад,
Төгрг мөнгн дегтр тальвад,
Түүни деер төвлн бээгсн
Йисн сала келтэ
Йиндр алтн ширэ деерэн
Йиртмжин оln йовдлыг
Элдв зүүлэр ээлдн суугсн
Арвн үзгин эзн
Ачта мергн Геср хан
Аврлдан авч зэрлг болв:
– Ай, көөркү таанр,
Сүр сүлдэн алдад,
Сүркэ мууха болгсн бөөнэ.
Хамаһас һарад,
Хамаран йовхар ирв?
Йовдл учр юнви?
Ямр кергтэ ирв? – гихд,
Оln хошуч дотрас
Ончта негнь босад,
Алтн цаһан хадг деерэн
Мөрни толһан чинэн
Мөрл* цаһан эрднэн тэвэд,
Арвн үзгин эзн
Ачта мергн Геср хаанд
Өөд өргн бэрэд,
Ар ик нутгтан аврл хуйв*:
– Жа, бидн болхла,
Таг гидг һазртк
Тавн муж нутг билэ.
Бугшад һардг
Буг уга билэ,

Бум күцгсн
Нутгта билэ,
Дегдэд ирдг
Деерм уга билэ,
Делкэ дүүрч
Малта билэ.
Ода мана нутгиг
Атхр маңһсин хүвлһән –
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс –
Арзһр уулын элжнэс
Авх эрлг болн босад,
Хонгин һазрас
Хойр келтэ күмиг үзэд,
Үдэ һазрас
Өрвкн сорад идэд бээтл,
Тоота кедүн күмн үлдэд,
Тохм тасрхдан күрв.
Тиигэд арһан баргсн бидн,
Теңгрин отхн көвүн, танд
Түүг дарх нег арһ,
Лав бээх гиж
Төрин йосар
Залж иргсн билэ бидн.
Хээр кишгән күртэж,
Хар цаһаниг йилһн заагтн, – гийһэд,
Тоота кедүн үгән
Томота келэд, суув гинэ.

***

Арвн үзгин эзн
Ачта мергн Геср хан
Аңхарлдан авч зэрлг болв:
– Э, тиим болхла,
Би одл уга бээж болх уга,
Хан Хурмстн теңгр
Хээрт эцк мини намаг
Эн йиртмжд буулһад,
Эзн хааһар йовулж бээхдән,
Альв хортн дээсиг
Өлмө доран дарж,
Өмтн бүкниг жирһэж йов гийһэд,

Хату зэрлг болгсн билэ.
Ода тана нутгт
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс нарч ирэд,
Эн йиртмжин күмнд
Аюл, зовлң үзүлж бээхлэ,
Эрк биш би бийэрн одж,
Эрглт уга дарх йоста.
Учр йовдл иим болхар
Олн хошуч, таанр,
Ондан йовдл уга болхла,
Ода эргэд хэрцхэгтн!
Удл уга хөөнэс чини
Эврэн бийэрн күрнэ би, – гив.
Олн хошуч бүгдэрн
Одгсн санандан күрч,
Омгта эргэд хэрв гинэ.

***

Амн үгэн өгэд,
Арднь хоцргсн Геср хан
Өмн бийэрн сәкүл болгсн
Эрдньт тергүт Засшикр,
Һучн һурвн баатр,
Һурвн зун хошучдан
Хурдн һурвн элч илгәһэд,
Хоцрл уга авч ир гihэд,
Хату догшн зэрлг болв гинэ.

***

Хол һазр тархж*,
Хүв-хүвдән йовгсн
Хошуч олн бүгдэрн
Хоцрл уга чимэ сонсад,
Хурмхн зуурин* хоорнд
Хотл олн бүгдэрн
Хурн күрч ирэд:
– Хан эзн Геср богд мини,
Хошуч баатр цуһарн белн болв.
Хату догшн ю болв?
Халта дән дээсн ирвү?
Хэр һазр мордхар бөөнү?

Хама авч одхан,
Хан эзн, та медгтн! – гиж
Хамтдан ээлдхв гинэ.

***

Арвн үзгин эзн
Ачта мергн Геср хан:
– Ай, хучн хурвн баатр мини,
Һурвн зун хошуч мини а,
Таанр олж соңсву?
Нарн орх хөөт зүгин
Арзһр уулын элкнэс
Атхр маңһсин хүвлһэн –
Уулын чинэн бийгэ
Хар цоохр барс –
Өмлн һарч ирэд,
Хонгин һазрас
Хойр келтэ күмиг
Хоцрл уга олж үзэд,
Үдэ һазрас ирэд,
Үлдэл уга сорад зальгна гинэ.
Ода түүни хажуд бөөгсн
Таг гидг һазртк
Тавн муж нутгин
Бум күргсн күмнэс
Тоота кедүнь үлдэд,
Тохм тасрдгтан күрв гинэ.

***

Арвн тавн нас күртлэн
Элдвин маңһсиг
Одж даргсн болв чиг,
Иим кецү маңһсин хүвлһэн
Йир олж соңсгсн уга би.
Эңгин олин баатр мини,
Эрчм зөргән чаңһл*,
Эн хорта дээсиг
Эрткн одж дарий! – гиж.
Эркм* зэрлг болһад,
Эргэд, гертән орад,
Далдан далн келкөтө
Далһа цаһан далвчта,

Тохадан тэвн келкэтэ
 Төрг цаһан тохавчта,
 Шүүдрин* гилвклһн өңгтэ
 Шүрүн хар хуйган өмсв.
 Дээлдэни һурвн давхр
 Һаң төмр лувцан лувцлв.
 Сар нарн хойриг зергцүлн кегсн
 Маңна цаһан дуулхан өмсв.
 Суһлн татвл,
 Сүр заль һарһдг,
 Сугсрад* оркхла,
 Шулм, маңһс доран намшрдг,
 Даладад делдхлэнь,
 Далн маңһсин толһа
 Тус-тустан өсрдг,
 Докад эргхлэ,
 Долан шулмин толһа
 Тус-тустан өсрдг
 Мөңгн болдар
 Мөрг цокгсн,
 Мөөрсн болдар
 Ир һарһгсн,
 Хорт моһан
 Шүлснд дүрэд,
 Хорн шүүһин
 Уснд хурвслад
 Хойр саам хатагсн,
 Бийэсн бишнкэн даадг
 Билгин һурвн алд
 Болд төмр үлдэн
 Бийдэн авч зүүһэд,
 Эрднь үнт*,
 Һучн цаһан сумта,
 Далн күмн дамнж,
 Долан күмн дөңндг
 Догшн хар саадган
 Дал дундан агсад,
 Сананас алд хурдн,
 Салькнас делм хурдн,
 «Жа», – гисн һазртнь
 «Билэ», – гидг уга
 Билгин кер мөрндэн

Босн, элвкн* мордад,
Богд эзн Геср хан
Барун ам татн эргэд,
Бахта сээхн келж бээнэ:
– Жа, мини ардас
Хан эзн бийни мини
Хээрт эмн сэкүл болгсн,
Хэрин догшн дээсни
Хату нагцхн дарлн болгсн,
Хан Хурмстн теңгрин
Хэлэсн маңна баатр
Эрдньт Засшикр мини,
Живртэ бор мөрэн унж,
Жиңкн* хуйган өмсэд,
Һучн цаһан суман авч,
Догшн хар саадган агсад,
Долда болн намаг дахж йов!
Халдад ирх дээснд
Харцх шовуни шүүрлһн болгсн,
Хамг оln хошучин дотран
Начн шоңхрин нер авгсн
Һазн Шуумр хойр баатр мини,
Үүлн өңгтэ бор мөрэн ун,
Хамг зер-зевэн авч,
Һучн һурвн баатран дахулад,
Мини барун һар болж йов!
Бүгд оln дотран
Бүргд шовуни цол авгсн,
Буг шулмд орхдан,
Бүргд шовуни шүүрлһн болгсн
Буйнтуг Улан Нүдн хойр баатр мини,
Цасн цаһан мөрэн ун,
Цусн зеерд мөрэн ун,
Дээни оln зер-зевэн авад,
Дархн оln хошучан дахулад,
Мини зүн һар болж йов! – гинэд,
Нарн орх хөөт зүгиг
Чиглэд, мордад бээв гинэ.

***

Тер кевэрн йовад,
Цээлзүр цаһан кедэг

Барн гүүлгэд,
Цэңкр цаһан уулыг
Давн гүүлгэд,
Өдр гиж өнжл уга,
Сө гиж хонл уга,
Тер жилэн
Авн гүүлгэд,
Түүни хөөтн жилин нүүриг
Үзн гүүлгэд бээж,
Нег амха шар көтл деер һарад,
Арвн зүгин эзн
Ачта мергн Геср хан
Һунн бүргдин нүдэр
Һурвн жилэ һазриг тольдад*,
Дөһн бүргдин нүдэр
Дөрвн жилэ һазриг тольдад,
Дүргһр хар нүдөрн хэлэхлэ,
Нарн орх хөөт зүгин
Арзһр хар уулын элкнд
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс
Ур, утаншң болж
Нег үзгдэд,
Һал мандлшң болж
Нег үзгдэд бээв гинэ.

***

Тиигэд кезэ хөөһнь
Һучн һурвн баатр,
Һурвн зун хошуч
Цуһар күцэд ирхлэ:
– Жа, тер арзһр уулын элкнд
Өәмэр догшн дүрэр һарч иргсн
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барсиг
Олж үзвү? – гихлэнь,
Засшикрэс бишңкнь:
– Будн, манн татад,
Бүтн юмн үзгдм уга бөөнэ, – гийһэд,
Бүгдөрн арһан барв гинэ.

***

Тер хоорнд
Эрднэт Засшикр келж бээнэ:
– Арвн зүгин эзн
Ачта мергн Геср хан
Олж үзхэс биш,
Эңгин оln баатр, таанр
Олж үзж чадх уга.
Дун уга мөрэн унад,
Гесрин хөөнэс
Алдл уга дахж йовий!
Тиигэд нег цагт
Тер нүүлт барсиг
Олж үзл уга яһна?
Ода йовий! – гив.

***

Иигэд Геср богд хан
Билгин кер мөрндэн мордад,
Гүүлгэд йовад, өөрдж одхла,
Арзһр уулын элкнд бээгсн
Атхр хар маңһсин хүвлһн –
Уулын чинэн бийгэ
Хар цоохр барс –
Хонгин һазрас
Геср хааг үзж таняд,
Гент ухан уга ээж,
Хад уулын көндө дахад,
Хавчл тал зулв гинэ.
Харһа модни бүтү чиглэд,
Хэлэгсн талан зулв гинэ.
Богд баатр Геср хан
Билгин кер мөрэн
Салькн хурдарнь көөһэд,
Хэ-хү гитл,
Харһан захд күргл уга,
Хадын йоралд күргж күцэд,
Хашад* ээрэд авв гинэ.
Һучн һурвн баатр,
Һурвн зун хошуч чиг
Хоцрл уга күцэд ирв гинэ.
Тиигэд одак

Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс
Одх һазр,
Орх нүкн уга болхларн,
Арһан барад урньж*,
Әәмәр кецу аашлж,
Аратни сүрәр экрэд,
Ардг барсин дууһар күрклэд,
Нег хамрин нүкнәсн
Улан һал бадрулж,
Нег хамрин нүкнәсн
Хар ута бүргүлж,
Ара шүдән хэврн,
Гедрг эргн дэврэд,
Геср богд тал ирв гинә.
Гелмг* уга бээгсн
Геср богд хаанд
Генн нег ухан
Гент орж ирэд:
– Гем уга оln баатран
Баатр, баатр бишинь сөрий! – гиж,
Бийән доран хүвлэд,
Барсин амнд орв гинә.

***

Бардм* зальггсн барс
Баахн зуур болад
Бээгсн бийнь күндрэд,
Богдын хүвлһән цогциг
Бичкн чиг шингәж ядад,
Босад, цааран даһад,
Баахн чиг кәдлж чадл уга,
Барсин дууһар бачкнад*,
Лууһин дууһар луржһнад,
Бүтн цахн тиирчәд,
Бухн туулн кевтв гинә.

***

Эн бәәдлиг үзәд,
Эркм хойр баатр –
Буйнтуг Улан Нүдн хойр –
Барсин сүрәс әәһәд:

– Эвү* кецү болла,
Эн уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барс
Үнэр хорта бээнэ.
Элдвин оln хүвлhэнтэ
Эзн богд Гесриг
Элвг авад зальгж бөөхлө,
Эн хоцргсн биднд
Ямр бөөхви?
Үүнэс эмэн авад,
Эрткн хол одый! – гийhэд,
Һурвн зун хошучан дахулад,
Гедрг эргэд зулж гинэ.

***

Һучн һурвн баатр
Һол зүркнэсн эәһэд,
Ардаснь дахад зулуй гив чиг,
Арh уга һазн Шуумрас эмәһэд,
Эргэд, эргэд зогсв гинэ.
Күмни начн болгсн,
Харцхин шүүрлһн болгсн
Һазн Шуумр хойр чиг сандрад,
Эрдньт Засшикр
Огт эс көдлснд
Өрә тесч тогтнв гинэ.

***

Эрдньт Засшикр
Эн бөөдлийг үзэд,
Эврән эркн уга уйрн,
Эркн хойр баатртан
Иигж келн уульв:
– Ай, арвн харин үндсиг
Таслн төргсн,
Арвн цаһан буйиг
Делгрулн төргсн
Арвн зүгин эзн,
Ачта мергн богд,
Өрүн теңгрин көвүн –
Ава Геср хан –
Өрәхн арвн тавн насндан

Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барст зальггдв.
Өмнь болж дахгсн
Эркн баатрин негн
Улан Нүдн Буйнтуг хойр
Хар эмэн үзэд,
Хээрт оln хошучиг
Хамн авад зулв.
Хэрнь та хойр мини,
Хашгдад*, эрэ зулгсн уга.
Эзн хаанан барст өгэд,
Эврэн зулад йовхла,
Өмтн бидниг
Юн гиж келнэ?
Атат* Шархолын һурвн хан
Юн гиж келнэ?
Хэрэд, бидн бас
Хурмстн хаанд юн гиж келнэ?
Хээрт та хойр мини медж бээнү?
Алтн делкэд алдр цолта
Ачта богд Геср хаани
Нер төрт му биш ю?
Жа, иим болгсн болхар,
Күмни начн шонхр болгсн,
Бүргд шовуни хумсн болгсн
Һазң Шуумр хойр баатр мини,
Арһ ухан юунд билэ?
Ю санж бээнэ та?
Ю бодж бээнэ та?
Зөрглэд дэврж үзий ю?
Зулад хэрж тоньл ю? – гихлэ,
Һазң Шуумр хойр баатрнь:
– Һучн һурвн баатр,
Һурвн зун хошучин
Ахлач болгсн
Эрдньт Засшикр мини,
Эркм тана санаһар болый!
Эзн медн* зэрлг болгтн! – гихлэнь,
Эрдньт Засшикрин
Эрчм зөргнь немгдэд,
Эркм оln баатрмудтан:
– Ай, хээрт оln баатр мини,

Хэлэж бээхэд үксэр
Халдж бээхэд үзий! – гиж
Хату зэрлг болгснд,
Харцх шовуни шүүрлһн болгсн
Назң Шуумр хойр
Хамг оln баатрмудтаһан
Хэрлт уга дэврж орад,
Атхр маңһсин хүвлһн –
Уулын чинэн бийгэ
Хар цоохр барсиг –
Арвн таласнь телн татад,
Ар нурһнась дарад,
Амн күзүһинь сунһад оркхла,
Эрдньт Засшикр
Үрнин күрч ирэд,
Хорт моһан шүүснд
Хөрн тавн жил хатагсн,
Алмс четкрин шееснд
Арвн тавн жил хатагсн,
Ирү жилднь ирлгсн,
Хэрү жилднь хатагсн
Хурш* болд үлдэн
Суһ татж авад,
Хэрү һурв ниилж,
Ирү һурв ниилж оркад,
Уулын чинэн бийгэ
Хар цоохр барсин
Тал дундаһурнь
Тас чавчх гиж бээхэд,
Гент нег санан орад:
– Ай,
Эзн хан Геср богд мини
Элдвин оln хүвлһэтэ билэ,
Эдү баргин* барсин амнд
Иим амрхн бийэн өгх уга билэ.
Ода эн барсин гесн дотр
Өмд бээдг болхла,
Үлдин ир күрэд,
Эрднь бийнь шархдж одх болву?
Ондан һазрарнь чавчс гиж,
Амн күзүһөрнь орулад,
Ода чавчс гитл,

Эн барсин дотрас
 Эзн богд Геср хан
 Эврэн санандан күрч,
 Эндэс нег тоота болад,
 Иигж зэрлг болв гинэ:
 – Ай, эрдньт Засшикр,
 Эркм хойр баатр мини,
 Таанран би медв.
 Энд би эрүл менд бээнэ,
 Эркн таанр сана амр бэ.
 Иим нег му цагт
 Олн таанриг сөрий гиж,
 Үүни дотр оргсн билэ би.
 Ода эн барсин арсиг
 Огт бичгэ эвд,
 Олдш уга сүркэ сээхн
 Онц бат эд болна.
 Учр йовдл иим болхар,
 Ода үүг арһар алый!
 Толһаннь арсиг эвдл уга,
 Тохж өвчэд аввл,
 Һучн һурвн эркм баатрмудтан
 Һучн һурвн дуулх ишкж болна.
 Бийиннь арсиг эвдл уга
 Бүтүһэр өвчэд аввл,
 Һурвн зун хошучдан
 Һурвн зун хуйг ишкж,
 Эрднь шил иштэ
 Алмс болд тонһрган
 Эвтэ сээхн суһлж авад,
 Эн барсин улан һолыг
 Эгц таслн керчж алад,
 Эврэ бийнь һарад ирв гинэ.
 Эзн богд Геср хаанан
 Эн барст идгдв гинэд,
 Элкн, зүркнь эмтрн* уульж,
 Эрм уга сүркэ зовгсн
 Эңгин олн баатрмуд
 Эзн богд Геср хаанан
 Эврәннь нүдэрн үзэд,
 Эн бийөн бэрж чадл уга,
 Эркн уга байрлн уульв гинэ.

***

Эн хоорнд одак
Утарн тавн зун берэ,
Өргнөрн тэвн берэ,
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барсин арсиг
Хан эзн Геср богдын
Хату догшн зэрлгэр
Хэ-хү гитл бүтүһэр өвчэд,
Хан эзндэн авч ирв гинэ.

***

Арвн зүгин эзн
Ачта мергн Геср хан
Аңхарн мишәһэд келж бәәнә:
– Ай, эңгин оln баатр мини!
Эргэд хәрх селән ода болв!
Атата дәәсэн дарж,
Алдр цолан олв бидн.
Таг гидг һазртк
Тавн муж нутг бас
Тәәвң түвшн болв.
Эрднът Засшикр мини,
Эн барсин арсиг
Эврән авч мөрндән һанзһл!
Эргэд хәргсн цагтан
Урһо хатнд өгч,
Иим үүл ишкә гиж кел.
Саңслм хаани күүкн
Сәәхн Урһо дагниг
Сән үүлтә юмн гийһэд,
Сәәнәр тооһад эс авлу?
Ода тер ямр чинән урниг
Одж нег сөрж үзий! – гихләнь,
Эрднът Засшикр
Эркм кишгтнь күртэд,
Эврәннь мөрндән һанзһлад,
Эргэд хәрхин экн деер
Эзн богд Геср хаандан
Иим үгиг әәлдхж бәәнә:
– Ай, арвн зүгин эзн

Ачта мергн Геср богд мини!
Энгийн олон баатрин дотрас
Эв уга мууха нег керг харв.
Дааргсн назртгн
Дах девл болж,
Дандгсн назртгн
Күчн болж йовгсн
Магна хойр баатр –
Улан Нүдн Буйнтуг хойр –
Таниг анад зальгсн барст
Бидн юн болхв гиж ээһэд,
Нурвн зун хошучиг дахулад,
Новь тал эмэн анад зулв.
Кезэ хөөннь та
Кецү барсиг даргснас хоор
Кергэн мартад эргж ирв.
Ода эн кергиг
Эзн та яһий гиж,
Эврэн бодж бээнэ та?– гигснд,
Арвн зүгин эзн
Ачта мергн Геср хан:
– Ай, Засшикр баатр мини,
Тиим үг келэд,
Тер хойр баатриг
Тиигж бичгэ ичэ!
Эртни экн цагт,
Энд бээгсн бидн
Долда болгсн насндан
Догшд бүкниг хээһэд,
Дорацулж йовгсн цагт,
Дорд Замбутивиг
Довтлин түвшдкж йовхд,
Буйнтуг Улан Нүдн хойр мини,
Хэрин хол нутгт
Назрч, замч болж,
Хату ик дээснд
Жид, сумн болж,
Дандгсн назртгн мини
Күчн, чидл болж,
Дааргсн өдртгн мини
Дах девл болж,
Миһһн күмни дотрас

Мергн цолыг күртгсн
Магна баатр мана эс билү?
Магна баатрин алдриг бодж,
Мууха болгсн эн саамин эндлинь
Мартж эндэн өнгрүлий! – гийхэд,
Эс медгч болад мордад,
Арин ик нутг,
Алтн шар киидэн зэрэд,
Өдр гиж өнжл уга,
Сө гиж хонл уга,
Нэрн өвсни толһаг
Нээхлзүлн жоралулад,
Бүдүн өвсни толһаг
Бөклзүлн жоралулад,
Цэнкр цаһан уулыг
Давн йовад,
Тер жилэн
Авн йовад,
Түүни хөөтн жилин
Нүүриг үзн йовад,
Арвн зүгин эзн
Ачта мергн Геср хан
Энгин оln баатрмудтаһан
Ар ик нутгтан
Амр менд күрч ирэд,
Арвн давхр ик
Алтн шил яамндан
Алвт бүгдэрн
Ирж хурн сууһад,
Арвн харин үндсиг
Таслн төргсн,
Арвн цаһан буйиг
Делгрүлн төргсн
Арвн зүгин эзн
Ачта мергн Геср хаани
Арвн тавхн насндан
Арвн хорни негн болгсн
Атхр маңһсин хүвлһән –
Уулын чинэн бийтэ
Хар цоохр барсиг – даргсн
Байр-бах кеж,
Һучн һурвн баатр,

Нурвн зун хошучдан
Сээхн Урнһо хатн
Хуйг, дуулх уйж өггсн,
Хүрм-нэр кеһэд,
Хотл оln бүгдэрн
Хонад, өнжэд нээрлж,
Амн сумндан жирһэд суув гинө.

Келгснь: Борталын Отк, Сеңгәир.

Эмкдкгснь: Кө. Нимә.

КИТДИН ГҮМ ХААНИ ТӨРИГ ТӨВКНҮЛГСН БӨЛГ

Эрт урд цагт арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн цаһан буйиг делгүүлн төргсн, арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср богд хан Төвдин орнд төрв гигсн чимэн эн Дунд Замбутивд таргсн юмн бээж гинэ. Тер цагт Китдин ориг эзлн суугсн Гүм хан гидг нег ик хан бээж гинэ. Эн хан болхла, түмн күмиг эмдэрнь хайдг, арвн нээмн ик тамин орнта, иим ик хан санж гинэ. Эн Гүм хаани үзсклңтэ сээхн нег хатн бээж гинэ. Китдин Гүм хан эн хатндан келхин арһ уга берк энкрэ санж гинэ. Тиигэд нег өдр эн сээхн хатнднь гент зуурдын өвчн ирэд, таал* болж одж гинэ. Тиигхлэ, китдин Гүм хан эн үкгсн хатнаннь күүриг теврж авад, кедүн өдр босл уга, һашудн кевтэд, уульж бээһэд, дорк сээдүдтэн иигж зэрлг болж гинэ:

– Эн нарн урһх зүгт бээгсн мана Китдин орн болхла, мини үкгсн хатни төлө бүк нутгарн һашудл кегтн! Һаза бээгсн күмн һазаһан уульж, герт бээгсн күмн гертэн уульж, йовгсн күмн йоваһарн* уульж, суугсн күмн сууһаһарн* уульж, босгсн күмн босаһарн* уульж, кевтгсн күмн кевтәһарн* уульж, мини бий кевтэ иим һашудл өнгрүлгтн! – гиж хату зэрлг һарһад, хатнаннь күүриг теврж авад, һашудн кевтэд бээж гинэ. Тиигхлэ, хаани зэрлг тушалас һарх күмн бээх уга тул, күмн болһн тер мет хатуһар һашудж, бүк нутгарн тиим сүркэ хату һашудлд даргдж гинэ. Тиигхлэ, хаани дорк сээдүднь эн бээдлиг үзэд, седклин зовлң болж, нег-негэн дуудад, хаанасн далд нег һазрт одад, зөвч болгсн* санж гинэ. Эн зөвч деерэн:

– Мана хан эн үкгсн хатнаннь күүриг эрткн һарһад оршагсн болхла – таардг билэ. Бидн баһ нутг биш, иим ик нутг болхар, иигэд бүк нутгарн өдр, сө уга һашудм кеһэд бээһэд бээхлэ, кен мана эмиг тежэнэ, кен мана ик үүлиг бүтэнэ? Тиигж бээтл, ямр нег дэн деермчн ирхлэ, бидн түүнлэ яһж босч дээлднэ? Хан бидни үгиг соңсх уга, хэрнь мини зэрлгиг зөрцв гиһэд, толһаг мани авна. Ода эн Замбутив деер мана хаани өврэснь түүни үкгсн хатни күүринь авч хаяд, эн Китдин ориг һашудлас хагцулдг* күмн бээнү? Ямр күмн эн күнд сүркэ һашудлыг эрлһж, бидниг зөв замд орулж өгх болв? – гидг үг болад, сэн зөв олж чадл уга удад бээж гинэ. Тер цагт Китдин Гүм хаани нутгин дотр нертэ урн дархн ах дү долан хожһр бээсн санж гинэ. Эн сава уга сэрглүр Хожһр Гүм хаани хорад төмр цокад сууж бээһэд:

– Ой, ца чини китдин Гүм хаани сээдүд бүгдэр цуглран болад, мана китдин Гүм хаани нутгиг эн күнд һашудласнь хагцулдг күмн эн Замбутивд бээнү, уга ю? Иим күмиг хамаһас олж, эн хаани нутгин һашудлыг эрлһнэ гидг зөвч болад, сэн арһ, уха олж чадл уга бээнэ гисиг сава уга сэрглүр Хожһр сонсад келдг жиг:

– Ой, тер хашудл мана Китдин орна юуһинь чиг бүр даргсн бээж бээтл, түүг ямр чиг күмн эрлһж чадх уга. Хагцхн Геср богд хан чадна. Тер болхла – урд Хурмстн теңгр хаани отхн көвүн Үүл Бүтэгч санж, хөөннь Бурхн Багшин зэрлгэр эн Дорд Замбутивд бууж ирэд, арвн үзгин эзн Геср богд хан болж төргсн бээнэ. Тер ирхлэ, эн хашудлыг эрлһж чадна. Үүг замднь орулж чаддг күмн хагцхн тер билэ. Ондан күмн бээх уга, – гихлэнь, түүни тер үгиг сонгсн күмн уга жиг гинэ. Тиигхлэ, сава уга сэрглүр Хожһр гертэн хэрж ирэд, экнртэн эн санаһан келдг жиг. Экнрнь эн үгинь сонсад, залудан уурлад:

– Ой, сава уга сэрглүр Хожһр, чи хошхнган* хавчад, дун уга өөрк төмрэн цокад, эмэн тежэхлэ чини – болна, төрин төлэ хулһн боогдж үкнэ гидгшн. Хан төрин сээни дунд чини төрсдг* юн чини билэ? Чи хожһр му толһаһасн салдг цаг чини күцж бээнү? Китдин орни сээдүд Геср богд хан ирэд, эн хашудлыг эрлһж чадна гигсн ухаг медл уга чамар заалһну? Хойр тивин хоорнд хаани элч болый гиж бээнү чи? Ик сана санл уга, туң аньр уга өөрк төмрэн цокад су, – гиж экнрнь залуһан хөргсн санж гинэ. Тиигхлэ, сава уга сэрглүр Хожһр бас төмр цокдг дурнь күрл уга, йовж нутган аврдг дурнь күрэд, һарад йовн гихлэ, экнрнь йовулдг уга янзта болснд арһан барад сууж бээһэд, экнрнь һарад одхин хоорнд нег уха сүвлэд, босн, төмр шоран авад, улалһж бээһэд, ус теедг хойр модн суулһиннь йоралыг цольгад, нүк һарһж оркад, экнрнь орж ирхлэ.

– Ой, чи йовад, ус авч ирэд, нанд цэ чанж ас. Өдрин турш халун төмртэ ноолдад бээж, ундасад, чеежд мини һал шатад, тесч чадл уга бээнэ би, – гиж келэд, экнрэн меклэд, уснд йовулж оркад, гертэн хоцргсн Хожһр бийнь экнртэн үзгдл уга, герэсн гүүж һарад, одак хаани сээдин далдахур зөвч кеж бээгсн һазрт күрэд, сээчүдин дунд орж ирэд:

– Ой, сээчүд, таанр бүгдэр хурад, ямр зөвч кеж бээнэ? Ямр юмн болж одв? Би таанрин зөвчд орлцхар ирлэ, – гихлэнь, энд хурл суугсн оln сээчүд үүг үзэд: «Эн тарха хожһр бас нег юм меддг болж маһд. Эн нег юм медэд, сонсад иргсн чиг болх», – гиж негнь бодад:

– Ой, бидн ода мана эн хаани үкгсн хатни күүриг һарһж оршулад, үкгсн эмд хойриг салһж, мана эн Китдин орнд ода болж бээгсн иим көл уга ик хашудлыг эрлһмэр тиим нег күмн эн Замбутивд бээнү, уга ю? Тиим нег күмн хамаһас олдна гидг зөвч кеж бээнэ. Чамд ямр медгсн, сонгсн юмн бээнэ? Чамд ямр арһ бээнэ? – гихлэнь, сава уга сэрглүр Хожһр:

– А! Түүг би меднэ. Эн Замбутивд болхла, арвн үзгин эзн Геср хан гидг, арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн цаһан буйиг делгрүлн төргсн ачта мергн Геср богд хан гидг – Хурмстн теңгрин отхн көвүн илтгсн* бээнэ гилэ. Ода чадвл, тер чадхас биш, түүнэс ондан ямр чиг күмн чадх уга. Үүгэн таанрт келий гиж иргсн билэ би, – гихлэнь, үүг сонгсн хамг сээчүд байрлад:

– О, тиигхлэ, ик сэн болна. Үүг олж медгсн күмн чи тер Геср богд хааг чи бийэРН залад авч ирнэ чи. Тиигэд мана Китдин орни һаң һашуг тер ирэд эрлһж өгтхэ! Чини зуур замд ямр юмн кергтэ болхла, бидн чамд белдкж өгий! Ода бидн чамд һурвн зун дахуль өгий! Чи түүни толһалгчнь болад, мана Китдин орни элч болж одад, тер Геср богд хааг яһгсн чиг залж ир, – гихлэнь, сава уга сэрглүр Хожһр амрад, мөргэд, хээрнднь күртж гинэ.

Тиигэд сава уга сэрглүр Хожһр экртэн хөргдл уга, китдин Гүм хаани элч болад, хойр тивин хоорнд йовсндан седклнь байрлад, һурвн зун дахулян дахулад, кедүн жил һазрт зовад, түрэд йовад бээж, Гесрин нутгин захд күрэд, һурвн зун дахульданд:

– Ода таанр намаг дахад, Геср богд хаанд сөгдэд мөрг, – гиж өдрө һазрас өклзэд, сара һазрас сарвлзад, мөргэд йовад бээж, Гесрин алтн сүмин һаза ирхлэ, Геср богд хан алтн ширэ деерэн залрн сууһад, эн тоотта золһж гинэ. Тиигэд Геср богд хан:

– Жа, таанр иигэд түрэд, зүдэд, мини алтн сүмд ю кеж ирв? Ямр чухл* керг учрта ирвт? Иргсн керг учран түргн келгтн! – гихлэнь, сава уга сэрглүр Хожһр:

– Би болхла, китдин Гүм хаани элч билэ. Мана китдин Гүм хаанд угтан* үзсклнтэ сээхн нег хатн бээгсн билэ. Ода тер хатнь үкж одв. Тиигхлэ, мана хан тер үкгсн хатнаннь күүриг теврж авад, ууляд, кедүн сар һарһж хэрл уга бээһэд, бүк нутгтан кел уга ик у һашудл зарлад, Китдин оран кемжэн уга у һашун һашудлд һарһв. Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан, таниг мана Китдин орни эн һашудлыг эрлһж өгнү гийһэд, залж иргсн билэ бидн, – гиж мөргж гинэ. Иигэд Геср богд хан:

– Болна, болна. Би одый! Таанр түрүлэд сээхн хэрэд бээцхэгтн! Би таанрин ардас кедүн өдрин хөөн эврэн одна би, – гихлэнь, сава уга сэрглүр Хожһр:

– Жа, болна. Тана хээрнд мөргж күртв бидн, – гиж мөргэд, босад, һурвн зун дахулян авад, эргэд хэрж гинэ. Иигэд арднь хоцргсн Геср богд хан ода китдин Гүм хаани нутгиг яһж номдан орулхиг иигж бодн сууна: «Китдин Гүм хаани нутгт одад, хаани орднд орад, Гүм хаани өврт кевтгсн үкгсн хатни орднь үкгсн өлгчн ноха тэвж оркад, хатынь авад һархла, Гүм хан серж босад, түүни авгсн хатынь үкгсн нохаһар кен сольсиг сурж медвл, намаг тер бэрэд, арвн нээмн тамдан кех маһд. Эн Замбутив деер һагц Эрлг номин хан арвн нээмн тамта бээх зөвтэ. Тер төлөд би эн завар* Гүм хаани арвн нээмн тамиг ширгэдг зөвтэ күмн билэ би. Тер цаг негт болгсн жиг. Кервэ хойр арвн нээмн там бээдг болхла, зурһан зүүлин хамг эмтнд давхр-давхр зовлң болна. Тер тухад* негдүгэрт*, тер Гүм хаани арвн нээмн таминь [би] ширгэнэ. Хойрдуһарт*, китдин Гүм хан, чи намаг зоваһад алх болж бээһэ гийһэд сүрдүлэд, түүни нутгинь номдан орулж авхла, мини болна. Ода тер арвн нээмн таминь ширгэнэ гидг амр биш. Эн арвн нээмн тамин оринь ширгэдг зе занһргнь* болхла,

мана тенгрин орнд бээгсн Авс Күрз эмг ээж бээдг билэ. Ода би түрүлэд эмг ээждэн одад, тер арвн нээмн зе заңһргинь авхла, болдг санж. Гитл* би одхла, мана эмг ээж түүгэн надд бас өгх уга. Тер тул би эндэн түүг согтадг нег эм кеж авад одхла, болна» – гиж ээлдэд, Геср богд хан эрк нерэд, хорз кеһэд, хорз нерэд, шарз* кеһэд, шарзан борзта холяд, хорн шү хурс кеһэд, нег халтдан* кеж авад, нег халтдан – согтдг уга хурснас кеж авад, тер йилһгсн һурвн өгү эгчдэн иигж заллһ өггсн гинэ:

– Жа! Йилһгсн өгү мини! Надд болхла, теңгрин төмр шат буулһж өггтн, би теңгрт һарч Авс Күрз эмг ээжтәһән харһлдна би, – гиж келэд зальврхла, йилһгсн һурвн өгү эгчнь теңгрэс төмр шат буулһж өггсн гинэ. Иигэд Геср богд хан тер төмр шатарн һарад, теңгрин орнд күрч, Авс Күрз эмг ээждэн золһхла, Авс Күрз эмг ээжнь:

– Э! Мини му ач көвүн мини үүлән бүтәһэд, күрэд ирвү! Чамаг Дунд Замбутивд йовла гиж соңсгсн билэ би. Ода тер Дорд Замбутивин чөткр шулм ямр болж бээнә? Ик үүл бүтәһэд зовбу чи, түрмшг үзвү чи, – гиж байрлад сургснд, Геср богд хан:

– Би ик түрмж үзгсн уга, таанр ямр бээнә? Дунд Замбутивд иим сээхн юмн бээнә, тиим сээхн юмн болж бээнә, – гиж ярж* бәәһэд, халтасн* күмн согтдг уга хурсан авад, хә-хү гийһэд одгсн болад бәэхлэ, эмг ээжнь соньрахд:

– Ой, чи хә-хү гийһэд, ямр юм идж бээнә чи, – гихлән, Геср богд хан:

– Би Дунд Замбутивин хурс идж бээнә би, – гихлэ, Авс Күрз эмг ээжнь соңсад:

– Ой, Дунд Замбутивин хурсн гидг сән юмн гиж соңсла би. Аль, тер хурснасн надд ас, – гихлән, Геср богд хан:

– Эмг ээждэн өгхәр нег баахн хурс авч ирлэ би, – гийһэд, одак күмн согтдг хурснасн авад өгэд оркхлань, эмг ээжнь авад идж оркад, улан хальн болад согтад, нааран-цааран дээвлэд, ик үг келэд бээнә. Тер хо-орнд Геср богд хан босад, эмг ээжиннь түлкүриг хулхалж авч һарад, саңгинь секэд, арвн нээмн зүүл зе заңһргинь авад, эргэд, төмр шатарн Дунд Замбутивд бууж ирэд, авгсн зе заңһрган бәәцэхлэ*, арвн тавн зе заңһргнь бәәж. Һурвн зе заңһргнь эн хоорнд унад, геедрж одж гинэ. Эн геедргсн зе заңһргнь юнви гихлэ – теңгрин эр харвтр* шовуни хамрин цуснас нег хашг*, түүни эм харвтр шовуни көкни үснәс нег хашг, түүни жулжһ харвтр шовуни нүдни нульмснас нег хашг гих – эн һурвн зе заңһрг дутж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Ода эн һурвн зе заңһрг уга болхла, мини ик үүл бүтх уга. Түүг олдг нег арһ бодхла – болдг кевтә, – гиж гинэ. Тиикдән*: «Тер теңгрин эр харвтр шовуд кезәнә Нәрн һолын экнд үкгсн нээмн жил хурсгсн харгч гүүни ханчринь ирэд идгсн юм гилә», – гиж бодад, нег ном умшад, тәрн бүтәһэд, теңгрин эр харвтр шовунд мөн тиим нег зүүд өгч гинэ. Тиигэд Геср богд хан Нәрн һолын экнд одад, нээмн жил хурсгсн харгч гүүг бәрж алад, ханчринь ярад, теңгр тал хэләһэд тәвж оркад, деернь йисн са-

лата төмр урхан тосхж оркад, бийнь нег көшә көк чолунд хүвлэд, гетэд бээһэд бээж гинә.

Тер өрүнднь теңгрин эр харвтр шовун серэд:

– Эн сө би нег сээхн зүүд зүүдлв, – гихләнһ, эм харвтр шовунһ:

– Жа, чи ямр сээхн зүүд зүүдлв, нанд келэд өг, – гихләнһ, эр харвтр шовунһ:

– Би эн сө Нэрн холын экнд нээмн жил хусргсн харгч гүүни ханчринһ идгсн болад зүүдлв. Би ода тер зүүдэрн Дунд Замбутивд одж, тер нээмн жил хусргсн харгч гүүни ханчриг иднә би, – гихләнһ, эм харвтр шовунһ:

– Ой, теңгрин шовун теңгр деерәсн мең хээхәс биш, Дунд Замбутивд одж мең хээх йосн уга билә. Тер чини хажһр зүүдн. Чи бичгә йов, теңгрин живртн теңгртән бээх зөвтә, тиигж йовхнһ – үкхин темдг, – гиж зүүдинһ тээлж гинә. Тиигхлә, эр харвтр шовунһ бас зөвт үзж:

– Уга, би тиигх уга, мини эн зүүдн үнн санж ю, худл санж ю? Нег одад, медәд ирсә. Тер Нэрн холын экнд нээмн жил хусргсн гүн тенд үкж ю, уга ю гидгиг теңгр деерәс бул уга үзэд ирий би, – гихләнһ, эм харвтр шовунһ:

– Ай, чи бичгә йов. Дунд Замбутивд арвн үзгин эзн Геср богд хан төргсн бээнә. Түүни арһ, ухата гидгинһ чи эс медх юм биш, тер чамд лав иим зүүд өгч бээнә. Эс гиж иим зүүдн орх зөв уга билә. Чи ямр болгсн чиг, бичгә тер зүгт йов, – гихләнһ, эр харвтр шовунһ күч өгл уга, йовад одв гинә. Тиигәд теңгр деерәс нисәд, Дундк Замбутивдк Нэрн холын экнд ирәд, деерәснһ хэләхлә, үнәр нээмн жил хусргсн харгч гүн үкж, ханчринһ өөкн шарлгсн үзгддг жиг. Тиигәд эн теңгрин эр харвтр шовун бас адусн юмн болхар үүг үзәд, жилвнһ күрәд, тесч чадл уга, одак үкгсн харгч гүүни ханчрин шар өөкн деер ирәд бууж гинә. Эн хоорнд көшә көк чолунд хүвлэд, гетэд сууж бээсн Геср богд хан йисн салата төмр урхан татад, теңгрин эр харвтр шовуг бәрәд авна. Тиигхлә, теңгрин эр харвтр шовун сандрад, «һа-һа» гиж бәркләд*, күмни келәр:

– Ай, би экнриннһ үгиг соңсгсн болхла, Гесрин урхд орх уга билә би. Ода үкх цаг мини болгсн санж, би ю гинәд энд ирв би? – гинәд бәрклхләнһ, Геср богд хан мөн бийдән тохрад, күцж ирәд:

– Ой, би чамаг алх уга, чамас авдг һурвн зүүлин юмн бээнә. Тер һурвн зүүлин юмиг чи надд бүтәж өг. Тер юмн болхла – эм харвтр шовуни көкни үснәс нег хашг авна би, жулжһ харвтр шовуни нүдни нульмснас нег хашг авна би, бас чини хамрин цуснас нег хашг авна би. Эн һурвн юмиг өгвл, би чамаг тәвәд йовулна, – гиж келәд, одак теңгрин эр харвтр шовунд томһ тәвәд, хамриннһ нүкәр шөвгәр хатхад, нег хашг цус авад бээж бээтл, теңгрин эм харвтр шовунһ:

– Эр харвтр шовун мини яһад иим удан ирх уга болж одв, – гинәд, ардаснһ хээһэд, теңгрәс бууһад, күрәд ирхлә, үнәр Гесрин йисн салата урхд орж одгсн бээдг жиг. Тиигәд эм харвтр шовун оһтрһун дунд эргәд нисч бээһэд:

– Ай, би чамд эс келлү? Теңгрин шовун теңгр деерэс мең хээдг болхас биш, Дунд Замбутивд одж мең хээхнь – үкхин темдг гиж эс келлү чамд? Ода чи мини үгиг соңсл уга, арвн үзгин эзн Гесрин урхд оргсн бээнэ. Чини үкх цаг чини күцгсн бээнэ. Би Гесриг диилж чадх уга, – гийһэд, «ha-ha» гиж эргэд нисэд, бэрклэд бээхлэнь, арвн үзгин эзн Геср богд хан:

– Ай, теңгрин эм харвтр шовун, би чини эр нөкриг чини алх уга. Чи надд көкнәннь үснэс нег хашг өгэд, деернь жулжһн харвтр шовунаннь нүдни нульмснас нег хашг өгхлэ, тиигэд би чини эн залуг тэвэд йовулна. Би үүнэс авдг кергтэ юман авв. Чи тер хойр зүүлин юмиг авч иртл, би чини залуг сээхн мах өгэд, тежәһэд бээж бээс, – гихлэнь, эм харвтр шовун соңсад:

– Жа, тиим болхла, би хэрэд, чини тер кергтэ хойр юмиг күцәһэд авад ирсэ, – гийһэд, эргэд нисч хэрэд, жулжһн харвтр шовундан көк өгл уга һурвн хонг бээж бээһэд, эврәннь көкнэс нег хашг үс авад, геснь өлсэд уульгсн жулжһнәннь нүдни нульмснас нег хашг авад, арвн үзгин эзн Геср богд хаанд ирэд тушаж* өгэд, эр харвтр шовуһан сулдхж авад, эргэд хоюлн йовгсн санж гинэ.

Тиигэд Геср богд хан арвн нээмн зе заңһрган күцәж авад, Китдин орни Гүм хаани нутгт иргсн санж гинэ. Иигэд китдин Гүм хаани орднд орад ирхлэ, китдин Гүм хан үкгсн хатнан өврлэд унтж одгсн бээдг жиг гинэ. Геср богд хан китдин Гүм хан унтж бээхлэнь, үкгсн хатни күүринь хулхалад авч оркад, орднь үкгсн өлгчн нохан үкдлиг* тэвж оркад, һарад йовж одж гинэ. Китдин Гүм хан гент серэд хэлэхлэ, одак сээхн авһаннь күр уга, орднь хэрнь нег үкгсн өлгчн нохан үкдл теврэд унтж бээж гинэ. Үүнд китдин Гүм хан чочад:

– Ой, яһлав, ямр юмни болгснь энви? Таанр ю кеж ирв? Мини үкгсн сээхн хатн иим юмн болдг йосн уга билэ, эн юунас болв? – гийһэд, герт бээгсн зарцнртан үлд авад босхла, зарцнр кемжән уга эәһэд:

– Одак мана хаани нутгин дотр бээдг ах дү долан хожһрин ахлач сава уга сэрглүр Хожһр гидг төмрч дархн йовад, арвн үзгин эзн Геср богд ханыг залад иргснд, тер Геср хан таниг унтж бээхд ирэд, тана өврт бээгсн сээхн хатни күүриг авад, орднь өлгчн нохан үкдлиг тэвж оркад, йовж одв, – гиж келхлэнь, китдин Гүм хан соңсад, килцнэд:

– Тиим болхла, тер сава уга сэрглүр Хожһриг чавчж алад, тер Геср гидг бирмниг бэрэд, мини моһа тамд хай! – гиж зэрлг болхд, китдин Гүм хаани зарцнрнь сава уга сэрглүр Хожһриг чавчж алад, Геср богд хааг бэрэд, моһа тамд оркж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан одак арвн нээмн зе заңһргар нергсн хорт эркән Гүм хаани моһа тамднь цацад, тер олн хорт моһаг цугинь алж чиләһэд:

– Китдин Гүм хан, чи намаг бэрэд авч ирэд, моһа тамдан хаяд, түүгән ширгәж авв, – гийһэд, дуулад суудг жиг. Тиигхлэ, эн моһа тамиг сөкгч сөкүлнь Гүм хаандан одж:

– Ик хан мини, намаг өршэж хээрлгтн! Одак Геср гидг бирмн үкгсн уга жиг. Тер моһа тамин бээгсн хорт моһаг алж чилэхэд, бахдн дуулж сууна, – гиж келэд мөргхлэнь, китдин Гүм хан соңсад:

– Тиигхлэ, тер хорт бирмиг бөөсн тамд авч одад хай! – гиж зэрлг болж гинэ. Тиигхлэнь, тамин сэкүлчнь Геср хааг моһа тамас чирж һарһад, Гүм хаани бөөсн тамд орулж хайхла, бас одак арвн нээмн зе заңһргар нергсн хорт эркэн тер тамднь цацад, бөөсн тамин хамг бөөсинь алад, ширгэж оркад, дуулад суудг жиг. Тиигхлэ, бөөсн тамиг сэкгсн сэкүлчнь Гүм хаандан одад:

– Ик хан мини, намаг өршэлдэн багтагтн! Одак Геср гидг бирмн мана бөөсн тамин хамг бөөсиг алад чилэж оркад: «Китдин Гүм хан надар бөөсн таман ширгэлһж авв», – гиж дуулгсн сууна, – гихлэнь, китдин Гүм хан:

– Тиигхлэ, тер Геср бирмиг шорһлжн тамд авч одад хай! – гиж зэрлг болгснд, бөөсн тамин сэкүлчнь Геср хааг чирж һарад, шорһлжн тамд хайхла, Геср богд хан бас одак арвн нээмн зе заңһргар нергсн хорт эркэн цацад, Гүм хаани шорһлжн тамин хамг бээгсн шорһлжинь алад чилэж оркж гинэ. Иигснд китдин Гүм хан Геср богд хааг ноха там, чон там, шулм там, манһс там, халун там, киитн там – зерг арвн нээмн тамдан цугтнь алх гийэд селэхэр хайгснд, Геср богд хан бүр арвн нээмн таминь ширгэж оркгснд, арвн нээмн там сэкгчнь цуһар Гүм хаанд одад:

– Ик хан мини, маниг өршэж хээрлгтн! Тер Геср гидг бирмн мана арвн нээмн тамиг бүгдинь ширгэхэд, бийнь ода яһгсн чиг уга эмд дуулад сууж бээнэ, – гихлэнь, китдин Гүм хан:

– Тиим болхла, тер Геср бирмиг бэрэд, толһаһинь чавчгтн! – гиж зэрлг болснд, китдин Гүм хаани нутгин эркм сэн гисн баатрчуднь һарад, Гесриг бэрэд, толһаһинь чавчад авхла, толһань нег Геср болад, цогцнь нег Геср болад, хойр эдл Геср болж оркад, барун сүүһэсн нег тоть шову һарһж ирэд, нег келэснь миндсн торһн утц уйж оркад:

– Жа, тоть шовун мини, чи мини нутгт одад, надас өөдөн күчн чидлтэ, рид хүвлхэтэ һурвн баатр бээнэ, надта тең цацу күчн чидлтэ, рид хүвлхэтэ һурвн баатр бээнэ, надас урудад чидлтэ, рид хүвлхэтэ һурвн баатр бээнэ. Эн йисн баатриг дуудад авад ир. Эн Китдин орни Гүм хан намаг алдг болад ик зоваж бээнэ. Ода би эн китдин Гүм хаанла дээлдэд, нутгиннь үмсн тоосинь һарһдг күмни билэ би, – гийэд келэд, тоть шовуһан жидин үзүр деер суулһад бэрж бээһэд, нискэд йовулж оркдг жиг. Эн үгинь китдин Гүм хаани нутгин хамг сээдүд соңсад, үктлэн эәһэд, гүүж Гүм хаандан одад:

– Та эн Геср бирмиг ална гиж түүг арвн нээмн тамдан кехлэ, тер тана арвн нээмн тамиг ширгэхэд хоосн келэ. Дэкэд та толһаһинь ав гилэ та. Толһаһинь авхла, хойр Геср болв. Хойр Гесриг алхла, хөрн Геср болв, хөрн Гесриг алхла, хойр зун Геср болв. Тиигэд барун сүүһэсн нег тоть шову һарһад, авч ирэд, түүндэн: «Төвдин нутгт бээгсн бийлэ мини эдл

ийсн баатриг мини дуудад авч ир. Эн китдин Гүм хаани нутг дээлэд, үмсн товрһ кенэ би», – гиж йовулж оркв. Бидн нег Гесрт күч күргсн уга нутг, арвн Геср ирхлэ, яһий? – гийһэд, мөргэд уульж гинэ. Тиигхлэ, китдин Гүм хан:

– А, тиим болхла, эн Геср хаанла күмн хальдж болдг уга санж. Надд бас хар толһа хан сүүр кергтэ, хамг нутг алвт кергтэ. Тиимэс бидн Геср хаанла хальдгсн ик буру болж. Ода тадн тер Геср хаанд намаг төлөлэд, буру күлэхлэ – болж. Таанр Геср хаанд одж: «Мана китдин Гүм хан тана медлд орв. Тиигэд нег үзсклңтэ сээхн Гүнһо гидг һагцхн окнан Геср богд хаанд хатн болһхар өргв. Тиигэд, Геср богд, та ур, килңгэн тээлж, хойр бийән нег кеж, ховч шовуһан эргүлж авад, мана нутгиг заавртан багтаж, дән дээсни келэс аврх болву гиж бээнэ», – гийһэд мөргцхэгтн, – гийһэд, зэрлг болж гинэ. Тиигхлэ, хамг сээдүднь йовад, Геср богд хаанд одж, китдин Гүм хаананнь заавриг ээлдхлэ, Геср богд хан:

– Тана китдин Гүм хан үнэр тиим седклтэ болхла, надта бийәрн ирэд учртха! – гидг хэрү өгэд йовулж гинэ. Эн үгиг китдин Гүм хан сонсад, арһ угад эврән бийәрн Гүнһо гигсн сээхн окнан дахулж авад, Геср богд хаанд одж буру күлөһэд, эврэ нутган даалһж, Геср богд хааг цээд дуудад, Гүнһо гигсн окнан өгч гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан мишэж:

– Жа! Тана зөв. Эн үйэс эклн, тана төр номиг дахж, холва садн болж, хойр нутг тэевң болв, – гийһэд, китдин Гүм хаани цээһинь одж ууһад, Гүнһо окнарнь хат кеж авв гинэ.

Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан билгин кер мөрән унад, Гүнһо хатан көк һалзн луустнь* залад, китдин Гүм хаани окндан таслж өгсн нутг алвт, мал хар өмчинь* авад, нүүһэд, Шарһолын көвөд ирж сууж гинэ. Тиигэд Гүнһо хатндан ооср, бүч уга ордн цаһан өргэ бэрүлэд, нутг алвт, мал харинь эзлүлэд, суулһж оркад, Геср богд хан:

– Жа! Гүнһо хатн мини, би ода нег хәрдг селән болв. Би Төвдин орнд суул уга йовад, эдү-тедү өдр сар болад, чини хан аавин герт иим-тиим ажл* келэ. Ода мини ар нутг юн болв? Надд нег сээхн аваль Урһо гидг хатн бээдг билэ. Тер ода ямр бээж бээдг болв, тиигэд би нег йовад үзэд ирс. Чи энд тэевң түвшн, амр жирһлтэ сууж бэ, – гихлән, Гүнһо хатн:

– А! Арвн үзгин эзн Геср богд мини, та мана нутгиг эзлн энд су, би танас салж, энд һагцарн ю кеж суух билэ? Эс гиж эргэд, мана аавин нутгт одж хоюлн эзлн суй! – гиж кел амни булалдан болж. Кен негән ядад, кедүн өдр болад, арһ уга хоюлн хоорндан мөрэ кедг деер ирж гинэ. Иигэд Гүнһо хатн:

– Эн сө хойр мөриг сул тэвэд хонулуй! Өрүндән хойр мөрн тана Төвдин орн тал хэлөһэд идж бээхлэ, Геср богд, тана үгэр болый! Кервэ хойр мөрн мана Китдин орн тал хэлөһэд идж бээхлэ, та мини үгэр болгтн! – гигснд, Геср богд хан зөвшәрэд, тер сө билгин кер мөрн көк һалзн луус хойриг сул тэвэд, идүлэд хонж гинэ. Өрүнднь Геср богд хан эрт босад, һарад: «Одак мөрэ марһань яһгсн болв», – гийһэд болад, хойр

мөрни бараһинь авхла, көк һалзн луус билгин кер мөриг диилэд, Китдин орн тал хэлэхэд идж бээнэ гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан сандрад, билгин кер мөрндэн дока өгэд:

– А! Яһла, халг! Билгин кер мөрн мини, яһж бээгсн чини энви? Мини мөрэг алдулад, хамг кергиг мини саатвч! – гинэд, далдахур дока өгхлэ, билгин кер мөрнь көк һалзн луусиг хазад өшкүлэд* бээж, эргүлэд, Төвдин орн тал дахулад идшлж гинэ. Түүнэс хоор Геср богд хан өргэдэн орж ирэд, Гүнһо хатнан татад:

– Уй, ода өр цээж бээнэ, бос! Одак бидн хоюлн кегсн мөрэ марһан юн болв? Түргн босч һарад үзий! – гиж Гүнһо хатнан босхж авад, хоюлн һарад мөрөн хэлэхлэ, хойр мөрн Төвдин орн тал хэлэхэд идшлж бээж гинэ. Иигэд Гүнһо хатн мөрэ марһан алдад келгснь:

– Арвн үзгин эзн Геср богд мини, мөрэ марһан тана болв. Та ар ик нутгтан хэрвл –хэргтн, би эндэн хоцрий! – гинэд, уйрн уульн сууж гинэ. Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан ар нутг, аав-ээж, аваль гергэн үзэд ирхэр йовгсн санж гинэ.

*Келгснь: Бортал шийани Сеңгэ, Откнр.
Эмкдкгснь: Кө. Нимэ.*

АРВН ХОЙР ТОЛЪАТА МАҢЪСИГ ДАРЖ, ТҮМНЖИРЪЛ ХАТАН АВРГСН БӨЛГ

Эрт урд цагт арвн үзгин эзн Геср богд хан китдин Гүм хаани нутгиг түвшдкж, Гүнһо окинь хатн кеж авад, иигэд йовад, Шарһолын көвэд күрч ирэд, Гүнһо хатндан ооср, бүч уга ордн цаһан өргэ бэрүлэд, хан аавиннь өмчд өггсн алвт нутгинь эзлүлэд, хатн ээжиннь эдт өггсн саңгинь атхулад, Түмнжирһл хатн гигсн нер хээрлэд, тенд тэевн түвшн суулһж оркад, Геср богд хан бийнь:

– Ар ик нутг мини яһгсн болв? Аваль Урнһо хатн ю бодж бээх болв? – гийһэд, билгин кер мөрнөннь хурдар алтн шар суврһдан хэрж иргсн юмн гинэ. Тер хоорнд эн чимэг Чотң нойн сонсад:

– Ой, ца чини арвн үзгин эзн Геср хан китдин Гүм хаани нег сээхн окиг авһа кеж авч ирэд, Шарһолын көвэд хайж оркад, Урнһо хатнан үзхэр ирж оркж гинэ. Ода би йовад тенд хайж оркгсн Китдин орни дагнинь үзэд ирсэ. Ямр дүнгэн сээхн болв? – гийһэд, зан хар мөрэн унж авад, довтлад, Шарһолын көвэд күрч ирэд хэлэхлэ, тенд нег ооср, бүч уга ордн цаһан өргэ бээж гинэ. Тиигэд Чотң нойн эн өргэн һаза ирэд, мөрнөсн бууһад, орад ирхлэ, дотрнь нег һо сээхн экнр бээж гинэ. Арвн үзгин эзн Гесрин авч иргсн дагннь – эн санж. Ода эн дагнид нег баахн үг келий гийһэд, Чотң му сүв сүвлэд*:

– Ай, сээхн бер мини, чи энд һагцарн сууһад, үнэр зовхин мууһар зовж бээдг жиг. Хэрнь арвн үзгин эзн Геср хан болхла, тенд Урнһо хатнтаһан хоюлн сууһад, жирһхин сээнэр жирһж бээнэ. Эн һазр болхла – Төвдин орни зах Шармөрн гидг һазр билэ. Иим хол һазрт Геср чамаг хээж ирх уга юмн. Хэрнь чамаг мартад, ондан сээхн экнрэн хээһэд йовж одгсн бээнэ. Чи зүгэр ондан эврәннь эмдрлин арһан хээхлэ чини – болна, – гийһэд хов хутһар* тэвж гинэ. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн:

– Чи хамаһас иргсн, кен гидг нертэ ямр согту күмнви? Арвн үзгин эзн Геср богдла хальдх чини яһгсн ик сананви? Чини эн хов хутһарт би орх уга. Геср богд хан мини бээхлэ, кезэ нег өдр намаг хээһэд ирнэ. Чини эн хов хутһариг чини көк теңгр, көрстэ һазр соңстха! Ода чи сүл онтр болад дэж нүднд мини үзгдл уга иргсн хаалһарн йовад хэр! – гийһэд, Чотңгиг көөдг санж. Тиигхлэ, Чотң нойн сангсн санандан эс күрч чадгсндан арһ уга хорсад, гедргэн хэрх замдан бас нег му сүв сүвлэд, Урнһо хатнд одж:

– Ай, сээхн бер, Урнһо мини, яһгсн сээхн седклтэ эмтнви чи! Күмн чамаг мекләд хайх болж бээхлэ, чи бас медл уга өөрк Гесрин үгд иткэд бээһэд бээнү чи? Өөрк Геср чини китдин Гүм хаани окн гийһэд чамас үлү сээхн хатнан авч ирэд, Шарһолын көвэд буулһж оркгсн бээнэ. Түүгэн чамд келж өгвү? Келгсн уга болхла, ода үүг яһий гиж бодж бээнэ чи? – гихлэнь, Урнһо хатн:

– Ай, сээхн авһ мини, тана үгиг би бүр медгсн уга. Геср надд тиим юм нег чиг келгсн уга. Тана келгсн – үнэр орта янзта. Тиигхлэ, би иигэд зүгэр сууһад бээж болх уга. Тиигв чиг, би һагцарн яһх билэ, та нег юм кеж өгтн! Бидн хойр ниилэд, нег арһ кей! Танд ямр арһ бээнэ? – гидг жиг. Тиигхлэ, Чотң нойн сангсн санандан күргсндэн үнэр арһ уга байрлад:

– Ай, сээхн Урһно бер мини, чини төлэ би юуһан эрвлх билэ. Ода нег арһ кеж өгсэ. Чи сээхн сууж бэ, би долан хонг харалын нүкн* дотр кевтэд, тер авһаг гемтэдг нег арһ кесэ! – гихлэ, Урһно хатн:

– Ай, сээхн авһ мини, дегд ачта болла, тана санаһар болый! – гийһэд, Чотң нойниг ачлад йовулж гинэ. Тиигэд Чотң нойн харалын нүкн дотр долан хонг хот идл уга, харалын тулм өврлэд кевтхлэ, доладгч хонгтнь харалнь бүтж дүүрэд, харалын тулмнь хайргсн санж гинэ. Тиигхлэ, Чотң нойн эрэ дуту эмтэ харалын нүкнэс мөлкэд һарч ирэд, тулм дотр бүтэгсн харалан тэвэд йовулхла, эн харалнь одак Түмнжирһл хатнд күрл уга гент Геср богд хаанд тусч одж гинэ. Иигэд Геср богд хан баахн чилэтэ* болж одж гинэ.

Тиигхлэ Урһно хатн эһһэд, Чотң авһдан одж келэд уурлхла, Чотң нойн Урһно хатыг дахулж авад, төлгч* ламд ээлдхж гинэ. Эн лам шо үзг тэвхлэ, иигж бууж гинэ:

– Эн болхла – йирин гем өвчн биш. Геср богдын нег хар саната төрлнь түүни нег сээхн хатнднь хорта харал кегсн санж. Геср хан эн хатндан иньг болхар тер харал эргэд, Гесрт тусч одгсн бээнэ. Ода тер хатн эн нутгас һарад йовх уга болвл, Гесрин тер чилэнь хэрх уга, – гигсн санж гинэ. Тиигхлэ, Урһно хатн Чотң нойнла зөвчлж бэһһэд, Гесрт соңсхл уга Түмнжирһл хатнд элч тэвүлэд:

– Чи иргснэс наар Геср богд хан эдгдг уга чилэтэ болв. Мана Геср богд хан ямр чиг цагт гемтж шархддг уга билэ. Лам төлгчнр чамас келтэ Геср богд хан гемтэ болв, чамаг мана нутгас хэрж йовхла, эдгнэ гиж бээнэ. Тер тухад* чи мана нутгас түргн хэрж йов, – гийһэд келүлж гинэ. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн соңсч оркад:

– Арвн үзгин эзн Геср богд хаани мини эрүн цогцнь мини бий халта болгсн болхла, би дурта хол йовна. Геср богдын мини эрүн цогцнь тиньгр болгсн өдр хамаһас болв чиг намаг хэһһэд олж авх юмн. Би мөн ода хол тенэд йовна, һагц арвн үзгин эзн Геср богд хан мини эрднь цогцлагшн* тиньгр болтха! – гиж келэд, усн-цасн болад ууляд, һарч ирэд, эврэ бийдэн бээгсн хамг саңган алвт нутгтан цугинь түгәһэд өгч оркж гинэ. Тиигэд Түмнжирһл хатн хамг алвт нутгтан:

– Гесрин мини чилэн ик күнд бээдг жиг. Ода тер чилэнь намаг һагц бийэр эн орнас һарч йовхла, сэн болна гинэ. Тиигэд Урһно Чотң хойр надд нүл кеж көөж бээнэ. Та бүгдөрн намаг бээх мет гер-малыг мини сээхн авч йовгтн! – гиж келэд, көк һалзн луусан тохад, унж авад, ууляд йовв гинэ. Тиигэд нег эзн уга эрм цаһан кедәһөр тенэд йовж йовтл, даһн

урлдмин хазрас арвн хойр толхата атхр хар маңһс деед урлан тенгрт күргж, дорд* урлан хазрт тулһж, теңкм киитн салькар эмсхн күрч ирв гинэ. Тиигхлэ, көк һалзн лууснь зулхан уурад, доран цусар шееһэд зогсв гинэ. Арвн хойр толхата атхр хар маңһсас Түмнжирһл хатн ээж, угтн бууһад, сөгдн мөргэд:

– Арвн зүгин эзн Геср хаанас зулж йовна би. Тани бий муусин хан мөн болву, биш болву, иим хаани үкр саах шивгчн эм болса би, – гиж мөргв гинэ. Эн үгиг соңсад, арвн хойр толхата атхр хар маңһс байрлад:

– Ава, бичгэ э, би чамаг идх уга. Чамаг би эрт соңсла би, Геср хаани нег сээхн хатн бээнэ гийһэд. Тиигэд авий гихлэ, арвн үзгин эзн Геср хан кецү гихд бээлэ би. Ода эврэн күрэд иргсн чини эн мини бийин йөрэлин күчн биз? Чи мини үкр сааж шивгчн эм болх чини тендэн бэг, хэрнь мини үнн чинрт амрг гергэ болх чини өөрхн бээнэ, – гийһэд, Түмнжирһл хатыг өмкж* авад, гертэн күрч ирж гинэ. Тиигэд амнаһн һарһад, хойр сээхн хатһан зерглүлэд суулһхла, эн хойр хатһаснь Түмнжирһл хатн үлү үзсклнтэ сээхн санж гинэ. Тиигхлэ, арвн хойр толхата атхр хар маңһс одак хойр хатан авад идж оркад, Түмнжирһл хатыг авч суув гинэ.

Арднь хайгдгсн Геср богд хаани чилэнь үнэр сэн болж гинэ. Тиигэд нег өдр Геср богд хан:

– Ай, сээхн Урһо мини, би чини дергд ирэд чилэркж ик удан суугсн бээнэ. Ода би чамаһасн юуһан нуух билэ? Урд би китдин Гүм хаани төриг засч, Түмнжирһл гигсн хатһта болж, һурвн жил суугсн билэ би. Тиигэд Шарһолын көвөд хайж оркад энд иргсн билэ. Ода Түмнжирһл хатһдан одна би. Түргн билгин кер мөриг мини бэрж тох, – гиж Урһо хатһдан зэрлг болж гинэ. Тиигхлэ, Урһо хатһнь арһ уга билгин кер мөринь бэрж ирэд:

– Ай, арвн үзгин эзн Геср богд хан мини, Түмнжирһл хатн чини му болж одгсн гиж бээлэ. Ода чи хама одхви? – гийһэд ээлдхж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Йо, юн гигсн үгви эн чини? Тер мини яһад му болх билэ? Чи кенэс соңсснви? Би эврэн одад, үнн, худлынъ йилһэд ирнэ би, – гийһэд йовхар белдкв гинэ. Тер хоорнд Урһо хатн Чотң нойнд күм илгэж дуудулв гинэ. Чотң нойн зан хар мөрнәннь хурдар довтлад, күрч ирэд, Урһо хатһас учринь медэд сандрж:

– Ай, богд мини, танд би үнэрн ээлдхий! Түмнжирһл хатн чини чамаг чилэтэ болв гийһэд, арвн хойр толхата атхр хар маңһст босч одв гилэ. Ода та хама одхви? Мөрн бийән амраж энд суугтн! – гиж гинэ. Геср богд хан улм килцнэд:

– Би яһж энд суух билэ? Эмин мини буру болвл, эмэн ална би. Арвн хойр толхата атхр хар маңһсин буру болвл, тер маңһсиг алж, Түмнжирһл хатан авч ирнэ би. Хар, цаһанынь йилһл уга, эмэн бодад суудг күмн би биш, – гийһэд, Геср хан мордх гиж бээнэ. Эн завсрт Чотң нойн мунь йилһрхэс эәһэд, Геср богд хаанд:

– Ай, Геср богд мини, хар баһасн маңһсла бэрлдж йовсар бээһэд, хамг маңһсин бэрц даминь* би зүгэр авла. Чи эрк биш йовх кергтэ болхла, чини төлэд би йовс! Чини бийин чилэн шинкн сэн болгсн тул ода деерэн амрн сууж, бийэн асрхнь чухл, – гигснд, Геср хан зөвт үзж, байрлн мишәһэд:

– Ай, авһин мини келгсн үг үнэр буру уга болна. Тер му маңһс кецү гилэ, замдан болһаж йовгтн, – гихэд, ик хүрм нэр кеһэд, Чотң нойнд өглһ өгч, ик улсин* дундуринаь таслн өгв гинэ. Чотң нойн гендгснән* медж, арһ уга үгдән бэргдж:

– Жа, би түрүлэд гертән хэрж, зер-зевән авад, арвн хойр толһата атхр хар маңһсиг некж одий! – гихэд, зан хар мөрән унж, ууляд, гертән хэрж ирв гинэ. Тиигэд хойр-һурвн өдр яһхан медж чадл уга, зовлң болад сууж бээһэд, нег уха ухалад: «Чотң нойн би чилэркв», – гиж бүк нутгтан зар тэвв гинэ. Түүни хөөннь бас бүк нутгтан: «Чотң нойн би ик му бэәнә», – гиж зар тэвв гинэ. Арвн зүгин эзн Геср богд хан эн чимэг соңсад:

– Ай, хээрн һагцхн авһ мини, эн өдр ямр үүләр үкв? Тер маңһст босч одгсн му эмәс нег девл дотно* төрл авһ мини үкв гигсн му чимән бэәнә. Үнэр тиим болгсн болхла, ясинь бэрж, сүмсинь оһтрһуд һарһс би, – гихэд, билгин кер мөрән бэрж унад, Чотңгин герин һаза күрч ирж гинэ. Тер хоорнд Чотң нойн Геср хан күрч иргсиг медж оркад, яһхан медж чадл уга, цаг деер сандрхларн, орн деерән һарад, худл үкгч болад, нег нүдән гилиж, нег нүдән аньж, зүн һаран делгж, барун һаран атхж, зүн келән жииж, барун келән тәкиж гедргән кевтв гинэ. Геср богд хан орж ирэд, эн бээдлиг үзж оркад:

– Ай, Чотң авһ мини үнэр үкгсн бэәнү? Үкгсн күмн нег нүдән аньж, нег нүдән хэләж үкхлэ – му йорин темдг билэ. Ода түргн эн хэләгсн му йорта нүдинь чичэд цацж оркий, – гихэд, нег шор атхж авад одв гинэ. Тиигхлэ, Чотң әәһэд, хэләгсн нүдән адһн аньж оркв гинэ. Түүнәс хоор Геср богд хан найн алд эрднь цаһан үлдән суһлж авад:

– Үкгсн күмн нег һаран сарваж, нег һаран атхж оркгсн болхла – хөөт үрнәсн юм авх гиж ардан тачагсн мууһин белг гилэ. Эн му белгин темдг сарвагсн һаринь чавчад хайж оркса, – гихэд одхла, Чотң авһ сарвагсн һаран атхж оркв гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Күмн нег келән тәкиж, нег келән жиисәр үкхлэ – арднь хоцргсн үр күүкдтән му болна гилэ. Эн тәкигсн му белгин темдг болгсн келинь яһдг билэ би? – гихэд, эрднь цаһан үлдән өргэд одхла, Чотң келән адһн жиив гинэ.

Түүнәс хоор Геср богд хан:

– Жа, му авһ мини ода нег буйн үүлдж үкгсн шинжтә болна. Ода авһан түргн түүмрдж, әрүн сүмсинь оһтрһуд һарһий! – гихэд, ик түлэ хураһад, деернь Чотңгиг тэвэд, ик һал өгв гинэ. Чотң нойн түүмр дотр тесч чадл уга, шатад, босн гүүв гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Ай, үкгсн күмн һалд шүрвснь шатхларн, босад гүүдг юм гилэ. Үнэр тиим санж, – гийһэд, эрднь цаһан үлдэрн өмнэснь цааран худрдг жиг. Чотң нойн улм ухан уга сандрж:

– Халха, халха! Геср богд хан мини, яһж бээгсн чини энви? Авһ чини үкгсн уга билү би, эмд бээнэ би, – гийһэд, бэрклэд уульж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Ай, Чотң авһ мини, ода яһж бээгсн чини энви? Түргн нааран һарч ир, – гийһэд, түүмр дотраһур чирэд авч ирв гинэ. Тиигхлэ, Чотң нойни гижг үсн, зүс-дүр, һар-көлнь бүр хуухрад, күмн үзхин арһ уга хумха дүртэ болж гинэ. Тиигэд һарч ирэд, Чотң нойн арһан бархларн:

– Геср богд хан мини, арвн хойр толһата атхр хар маңһс гидг чини – үлгүр домгт уга кецү догшн эмтн гилэ. Тиигэд чамаг одад үкж одуза гийһэд кегсн арһ мини эн билэ, – гихлэнь, Геср богд хан:

– Ай, Чотң авһ мини, эн чини яһгсн сээхн арһви? Эзнэнь толһаг авдг хорта арһ жиг, үүнэс хооран номһн бэй! – гийһэд, билгин кер мөрэн унад, гедргэн эргэд йовв гинэ. Тиигэд йовсарн йовад, Шарһолын көвэд хайгсн Түмнжирһл хатнан ооср, бүч уга ордн цаһан өргэд күрэд ирхлэ, Түмнжирһл хатнь үнэр гертэн уга санж. Геср богд хан тенд хоцргсн Түмнжирһл хатнан алвтас:

– Эн яһв? – гихлэнь, тедн уульн мөргэд:

– «Арвн үзгин эзн Геср богд хан чилэтэ болв. Түмнжирһл хатн, чи эн нутгас һарч хол йов, Геср богд хаани эрүн бийднь һэ болж бээнэ чи. Эс йоввл, Гесрин чилэн сэн болх уга гинэ», – гиж нег элч ирж келхлэ, Түмнжирһл хатн: «Арвн үзгин эзн Геср богд хаани мини эрднь цогцнь бээгснэс хоор кезэ чиг нег өдр намаг олад авх уга яһна?» – гиж келэд, көк һалзн луусан унад йовгсн билэ. Хамаран йовгсинь медх уга, – гийһэд, арднь хоцргсн алвт нутгнь үнэрнь келж өгч гинэ.

Арвн үзгин эзн Геср богд хан Түмнжирһл хатнаннь нэрн учринь тодрха медж, хамаһас болв чиг эн нутгтан олж авч ирхэр йовв гинэ. Тиигэд гертэн ирж, дээни зер-зевэн агсад, билгин кер мөрэрн өндр уулын ора деер һарч ирэд, һунн бүргдин һурвлжн хар нүдэрн һурвн жилэ һазриг шүүрдн харулдад, Түмнжирһл хатнан аль зүгт йовгсиг эс олж чадад, йилһгсн һурвн өгү эгчдэн зальврн даадхад, һуньрн уульж суув гинэ. Деед теңгрин орнас йилһгсн һурвн өгү эгчнь бууж ирэд:

– Ава Үүл Бүтэгч мини, ю гиж уульна чи? Эм күмн ю чи? Эр күмн чи гигсн һазртан күрдг эс билү? Нарн урһх зүгиг авн йов. Зуур зам деер чини арвн хойр толһата атхр хар маңһс Геср богд чамаг кезэ болв чиг Түмнжирһл хатан хээһэд ирнэ гийһэд, тосуль тальвж оркгсн бээнэ. Ава мини, кицэж* дээл, – гиж гинэ. Геср богд хан:

– Йилһгсн һурвн өгү эгчин мини зэрлг зөв, – гиж, билгин кер мөрндөн мордв гинэ. Тиигэд Гесриг мордхд йилһгсн һурвн өгү эгчнь:

– Ава Үүл Бүтэгч мини, үүнэс цааран хар маңһсин хүвлһэн – нег дольр өвртэ бух гөрөсн бээнэ. Барун өврэн теңгрт тулһж, зүн өврэн һазрт

тулһж, нег идхдэн – талын өвсиг тас долана, нег уухдан – холын усиг тас зальгж оркна. Иим кецү хортн жиг. Ава мини, дээлхдэн маңнань цаһан төөлэр харвад, барун хэврһиннь харлж бээгсн һазрар һарһж үз. Тиигвл, тер доран үкнэ. Түүнэс цааран йовхла чини, нег һазрт маңһсин хойр икр көвүн үдэ һазрас үкрин чинэн чолуһар цоклцад, хонга һазрас хөөни чинэн чолуһар цоклцгсн бээнэ. Кицэж дээл. Түүнэс цаар йовхла чини, замиг чини бөглгсн шулмин хүвлһән – хойр хад бээнэ. Өдр, сө уга хоорндан мөрглдж, «хав-хав» гигсн ик дун һарч бээдг юмн. Түүнд яһх арһан эврэн медж һарч од. Жа, түүнэс цааран шулм маңһсин бузр буртг* му һазр – бидн одж чадх уга. Альв кеггән чи эврэн медж, кицэж йов! – гийһэд хоцрв гинэ. Иигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан Түмнжирһл хатнаннь хөөнэс некэд, арвн хойр толһата маңһсин орн тал йовж йовтл, өмнк зам деернь үнэр нег бух гөрөсн барун өврэн теңгрт тулһж, зүн өврэн һазрт хатхгсн, һурвн жилэ һазрас Гесрин замиг тордад шилж, уулын чинэн баасар дөрвн зүгтән баагсн зогсч бээнэ гинэ. Геср богд хан кицэж, зам хажийһэд зээлв гинэ. Тиигхлэ, бух гөрөсн Геср хааг тэвл уга көөж. Билгин кер мөрн долан берэ һазр һәрэдхлэ, бух гөрөсн арвн берэ һазрт һәрэдж, һурвн зооһин һатцд күцхин тенд ирв гинэ. Эн хоорнд Геср хан билгин кер мөрнәннь жолаг татад, гедрг дээрн ору* эрднь оньт һучн цаһан сумарн харвв гинэ. Харвгсн һучн цаһан сумнь бух гөрөсн маңнан цаһан төөлэр хаһн орад, барун хэврһиннь харлж бээгсн һазрар делв цокад һарв гинэ. Тиигхлэ, одак бух гөрөсн һурвн далан усн цальгртл орклад, һурвн уулыг ташр дерлж унад үкв гинэ. Геср богд хан билгин кер мөрэн тенд оркн бун гүүж ирэд, бух гөрөсн махиг кесг-кесгэр утлад, оһтрһун олн сәкүсн бүгддән, йилһгсн һурвн өгү эгчдән эрүн тәкл өргж оркад, үлдсн эврэн зооглж авад, замдан мордв гинэ.

Түүнэсн цааран йовж йовтлнь, зам зуур нег даван деер маңһсин хойр икр көвүн хөөни чинэн чолуһар хонгин һазрас цоклцгсн, үкрин чинэн чолуһар үдин һазрас цоклцгсн, Гесриг кезэ болв чиг нег өдр ирнэ гийһэд, харул харж бээдг санж. Геср богд хан эврэн бийән хатгсн хожһр тарха көвүнд хүвлүлэд, билгин кер мөрэн хамута кер даһнд хүвлһж оркад, тедн хойрин хажуд ирэд:

– Ой, таанр ямр хаани харул зогсч бээх чидл уга әмтнви? Би Төвдин орнас иргсн билэ. Төвдин орни Гесрин харул хәләж бээгсн көвүд гидг чини – үкрин чинэн чолуһар сара һазрас нег негән билц цокад наадж бээнэ. Тедни күчн чидл ик, таанрин күчн чидл баахн зөвәр жиг, – гихлән, маңһсин икр хойр көвүн:

– Чи хамаһас иргсн тарха хожһрви? Бидн хойриг күчн чидл уга гиж хорнд күрх чини яһгсн ик сананви? Үкх хулһн миисин хошхнг долана гидг эн. Түүнд чини ямр юмн бээдг билэ, бидн бас чадна, – гийһэд, хойр тал һарад, сара һазрас үкрин чинэн чолуһар авад нег-негән цокад оркхла, хоюлн доран билц тусад үкж одж гинэ. Түүнэсн хоор Геср богд

хан мөн бийдэн тохрж авад, билгин кер мөрнь салькн хурдар кедүн сара
 һазриг йовад оркхла, шулмин хүвлһән хойр хад зогсл уга «хав-хав»
 гийһэд мөрглдгсн, зуур заминь бөглж бээдг жиг гинэ. Геср богд хан:

– Ай, эгчиннь мини келгсн шулмин хүвлһән хойр хад эн бээнэ, –
 гийһэд, яһх арһан тунһад олв гинэ. Тиигэд билгин кер мөрән хүвлһж
 хамута кер дааһн болһад, бийнь хүвлһж хатгсн му хожһр болв. Тиигэд
 хойр хадын өмн ирэд:

– Ай, кенэ хойр хад тиим ик сүртэ бээж бээһэд, яһад му ээмтхэ
 өлгчн нохашн түргн «хав-хав» гийһэд бээдг юмнви? Мана Төвдин һазрин
 хад хонгин һазрас гетж бээһэд, күмн ирхлэ, негл «хав!» гийһэд, хавчад
 алж оркдг билэ. Эн хойр хад чини хатгсн надас эәһэд, өлгчн нохашн
 «хав-хав!» гийһэд хуцж бээдг юмн болву! – гийһэд, хэләһэд зогсч гинэ.
 Тиигхлэ, хойр хад:

– Эн хатгсн му хожһрин келгсн үг бас зөв. Бидн юунд эн күмиг хон-
 гин һазрас ирэд негл «хав!» гийһэд хавчад алх уга юмнви? – гийһэд, хойр
 хад холжад, хонгин һазр күрэд, эн хатгсн хожһр күмни өнгрхинь гетэд
 зогсч оркж гинэ. Геср богд хан хойр хадыг хол болһад, билгин кер мөрән
 «цав» гиж шавдад һарв гинэ. Арднь хойр хад Гесриг хавчж ална гийһэд,
 хоорндан мөрглдэд, хамхрж, бутрж хоцрв гинэ.

Тиигэд арвн үзгин эзн Геср хан маңһсин нутгин захар орад: «Ода
 ямр юмн үзгдх болв?» – гийһэд, ажглад йовж йовтл, нег күмн темәни
 чинән чолуг нааран-цааран шивэд, зун цаһан темәг туугсн йовж йовна
 гинэ. Геср богд хан:

– Ой, маңһсин темәч болл уга яһна? – гийһэд, үкрин чинән чолу атхад
 хажуднь ирв гинэ. Маңһсин темәч:

– Ай, нөкр, чи кен гидг күмн билэ? – гихләннь Геср хан:

– Ай, темәч, намаг бас таньл уга бэәнү? Би шин иргсн маңһсин үкрч
 эс ю? – гиж гинэ. Маңһсин темәч:

– Чи тиим ю? Ода хоюлн цоклцад наады! – гихләннь, Геср богд хан
 цаадк санаһинь медэд:

– Жа, тана зөв. Ода би деегүр цокну, дораһур цокну? – гийһэд сурхла,
 темәч:

– Би урдар деегүр цокий! Чи дарунь дораһур цок, – гиж келэд, темәни
 чинән чолуһарн Геср хаани толһаднь цокад оркхла, Геср хан мөн доран
 хүвлэд, шаһан чинән күмн болж мөрнәннь нурһн деер наалдад, эрә эмән
 авч хоцрв гинэ. Темәч иигэд ухарж амжл уга* ки деегүр цокад, һадцин*
 һурвн хар толһаг ташр теслэд алдв гинэ. Тиигхлэ, Геср хан мөн бийдән
 тохрад:

– Жа, темәч мини, ода мини селән биш ю? – гиж келэд, үкрин чинән
 чолуһан авн, дораһур цокгсн бээдл һарч бээһэд, зүкрнәни экнд буулһад
 оркхла, темәч доран муужрн* унв гинэ. Тиигхлэ, Геср хан дарж авад:

– Арвн хойр толһата атхр хар маңһсин хот* хама бэәнэ? Наадк зам
 деернь ямр юмн бэәнэ? – гийһэд сурхла, одак темәч:

– Маңһсин хот нарн урһх зүгт өөрхн бээнэ. Наадк зам деернь теңгрт күргсн көк даван бээнэ. Түүнд теңгрин күүкд харул зогсч бээнэ. Түүни ца йиртмжин шар даван бээнэ. Түүнд йиртмжин күүкдиг бэрж ирэд, харул тэвж оркгсн бээнэ. Түүни ца мана маңһсин хар даван бээнэ. Түүнд маңһсин көвүд харул зогсч бээнэ. Тедниг яһхан теңгрин көвүн чи эврэн медх уга ю? – гиж келхлэнь, Геср богд хан түүг алад, мордад, замдан орад йовв гинэ. Тиигэд йовад, теңгрт күргсн көк даванд ирв гинэ. Теңгрин күүкд Гесриг үзэд:

– Ай, эн һазрт моһлцг толһата, хавтха тавгта күмн ишкдг уга билү? Маңһс бидниг тиим күмн ирхлэ, дорнь ал гигсн билэ, эс гиж тер бидниг ална гигсн билэ. Ода бидн яһдг билэ? Эн күмн аль богд болв? Яһж таний? – гиж ууляд дуудв гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Ава күүкд, бичгэ э, наар ир! Би арвн үзгин эзн Геср хан гидг би билэ. Таанр теңгрин күүкд бээж бээһэд яһгсн чини энви? – гихлэнь, теңгрин күүкд соңсад, ууляд:

– Бидн эк-эцкдэн эрклэд, чөлэ авад, алтн делкэ деер бууж наадж йовтл, арвн хойр толһата атхр хар маңһс ирэд, бэрж авад, энд авч ирэд, Геср хан кезэ нег өдр күрч ирхлэ, эн даванас давулл уга бэрж ал гийһэд, маанрар харул тэвгсн билэ. Ода яһдг билэ? – гийһэд мөргж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Жа, тиим болхла, арвн хойр толһата атхр хар маңһсиг би алж өгсэ. Таанр надд ю өгхви? – гихлэнь, теңгрин күүкд соңсад байрлж:

– Ай, ачта мергн богд, чамдан юуһан болв чиг өгий бидн. Арвн үзгин эзн Геср богд хан мини, үүнэс цааран йовхла чини, йиртмжин шар даван бээнэ. Тер йиртмжин күүкдт мөн эн үгэн келэд һарч од. Түүни ца арвн хойр толһата маңһсин даванд маңһсин күүкдэр харул тэвгсн бээнэ. Тер даванд моһа шурһш уга модн хад бээнэ. Өдр, сөөг йилһхин арһ уга хав хар будн манн татад бээдг һазр. Түүнд герл гегэн орулх нег эврэн һал һарх эрднът шилэн өгий, – гийһэд, мөргэд бэрж гинэ. Геср хан:

– Ай, бирмн күүкд! Эн чини үнэр сэн болв, – гийһэд, эврэн һал һарх эрднът шилиг авч йовад, йиртмжин шар даваг теңгрин күүкдин үгэр келж һарад йовв гинэ. Түүни ца маңһсин хар даванд күрв. Тиигэд өөдөн давшн һарий гихлэ, үнэр өвсн модн өткн, өдр, сөнъ медгдх уга, манн түнн* харһуд орань хама бээхнь эс үзгдв гинэ. Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан билгин кер мөрнөсн бууж, оһн сәкүсндэн зальврн, эврэн һал һарх эрднът шилэн һарһад бэрэд оркхла, ик улан һал һарад, тер маңһсин хар даваг бүслн шатав гинэ. Тиигхлэ, деернь бээгсн одак маңһсин көвүд тер кевэрн шатад үкж одж гинэ.

Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан билгин кер мөрэн унад, маңһсин хар даваг давж, арвн хойр толһата атхр хар маңһсин хотын һаза күрч ирв гинэ. Эн маңһс төмр хораһан үлгрлш уга өндр бэргсн санж. Дотран орх үүдн бээтхэ, батхн нисэд орх завср чиг угаһар бэргсн юмн санж. Тиигэд Геср богд хан маңһсин төмр хораг төгэлэд орж болмар һазр шинжлэд

йовж йовад, үүлни деер харһад бэргсн ор һагцхн герл орх цонж сарв-чинь* медж авгсн бээнэ. Тиигэд билгин кер мөрндөн:

– Ай, билгин кер мөрн мини, эн төмр хора дотр орж болх һагцхн һазрнь – үүлни деер харһад бэргсн ор һагцхн цонж сарвч чиг. Тер тухад чи намаг төмр хоран деегүр авч һарад, тер ора деерк цонж сарвчарнь орж, хотын дотр текин шаһа цеглгсн мет цев тус. Намаг авч орж эс чад-хла чини, дөрвн туруһиг чини утлад, эмэл, хазаран үүрч хэрс би. Чамаг авч ортл би унж хоцрхла, тер һазртан үкэд, махан нохад идүлс би, – гихлэнь, билгин кер мөрнь күлгшн күкрсэд, күмни келэр:

– Эвү ээх мет эзн богд мини, эн чини ямр хату зэрлгви? Иим-тиим гиж юундан сана зовад бээнэ та? Би тани «жа!» гигсн һазрт, билэ гигсн уга эс билү? Ода та нүдэн аняд, лавлс гихэд бэрэд, батлс гихэд суутн, таниһан үүни деегүр авч хархан би эврэн медий! – гиж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Жа, ода зөв! – гиж дөчн берэ һазр хол һарад, зүн һарарн билгин кер мөрнөннь жолаг деллэнь ташр атхад, барун һарарн билгин кер мөрнөни һуйиг дахулад, маляһар һурв дарж, хойр көлэн чанһ хавчад, манһсин төмр хора тал хээкрн довтлв гинэ. Билгин кер мөрнь дөчн берэ һазрас хагин цаһан ялмн мет «таг-таг» өсрж йовад, гент өөдөн бухн тууляд, оһтрһуд нисн һарад, одак орин һагцхн цонж сарвчар орхдан, текин шаһа булг хотын дотр цев тусв гинэ. Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хан билгин кер мөрэн ачлад, оһтрһуд тэвэд, харһад йовулж оркад, эврэ бийнь хүвлж, зун наста бадрч лам болад, хамг зер-зевэн хүвлһэд, хойр ааһ баахн һулвр болһад, билгин һурвн алд хар шор үлдэн хүвлһж, һурвн алд хар тайг болһв гинэ. Тиигэд, Геср хан йовад, хотын шивэ деер һарч хэлэхлэ, эн йиртмжлэ үлгүрлш уга сээхн ик цаһан гер бээдг жиг. Зүн барун хойр хасвч деернь манһсин хүвлһэн – хойр бүрүһин чинэн ноха күрклгсн кевтж бээнэ гинэ. Тиигэд Геср богд хан Түмнжирһл хатнан түүни дотр бээхиг медэд, зөрц ик дууһар:

– А! Эн ямр сээхн хот билэ? Эн йиртмжиг эрггсн угатя яду бадрч зун наста лам билэ би, деер Хурмстн теңгриг чиг үзлэ би, дор Лустын ориг чиг үзлэ би. Арвн үзгин эзн Геср хан нег сээхн хот бээнэ гилэ, түүг эс үзлэ би. Арвн хойр толһата атхр хар манһсин нег сээхн хот бээнэ гилэ, түүг эс үзлэ би. Толһа хажигсн талан делм сажлж йовсар бээж, эн хойр хотын негнднь учрву би. Ода одж эн хотын хан хатн хойриг үзэд медий! – гихэд, бөг-бөг алдад, бөкн хар тайган тог-тог тулад, зун наста бадрч лам үүднднь күрхлэ, одак зүн, барун хасвчд кевтгсн бүрүһин чинэн хойр хар ноха босн дэврж гинэ. Тиигхлэ, эн зун наста бадрч лам һурвн алд бөкн хар тайгарн:

– Гүр со и! – гихэд, тог-тог гитл, хойр докад, манһсин хүвлһэн хойр нохаг алж оркад, дөкн хойр докад, эм орулад, ондан хойр бүрүһин чинэн номһн хар ноха болһад, бээрнднь кевтүлж оркж гинэ. Герт бээгсн Түмнжирһл хатн һаза һаргсн Гесрин дууг сонсад, таньж оркад, босн

гүүхэд, харч ирэд хэлэхлэ, нег зун наста бадрч лам хасвчднь кевтгсн маңсн сүмсн хойр ноханийн цокж алад, ондан хойр нохаг дорнь засад тэвж бээхинь үзнэ. Тиигэд баахн эндүрж бээхэд:

– Ай, эн йиртмжд Геср богд хаанаснь ондан ямр иим ик сид күчтэ юмн бээдг билэ? Арвн үзгин эзн Геср богд хан мини харцан* уга мөн. Чи энд яһж күрэд ирв? Би чамаг үнн үзж бээнү, худл үзж бээнү? Чи намаг бичгэ иигж зова, – гийһэд, усн-цасн болад ууляд, өмнэснь мөлкэд одхла, Геср богд хан чиг бийән бэрж чадл уга, мөн бийдән тохрад, уйрж хээлэд, хоюлн золһад, теврлдн уульлдад кесг удан болж гинэ. Геср богд хан иигэд хээлэд бээхин хоорнд гент гегән ухан орад, гендгснән медж:

– Ай, бидн иигж ухан уга уульх ямр юмн болж бээнэ? Одак маңс чини медж ирвл, зовлң биш ю? Эм күмни үсн ут, ухан ахр гидг эн эс ю? Тер маңс чини хамаран йовв, маңһст ямр-ямр ид хүвлһән, арһ, сүв бээдгиг түргн надд келж өг, – гихлән, Түмнжирһл хатнд бас ухан орад:

– Ай, богд мини, арвн хойр толһата атхр хар маңһс үнэр үлгүр уга кецү. Түүни күчн чидл дегд ик. Чи мини үкх маһд уга, мини бийәр чи дутх юмн биш, эрткн гедргән хэр, – гиж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан:

– Эвү Түмнжирһл хатн мини, арвн хойр толһата атхр хар маңһсиг дорацул гиж келл уга, эмән авад эрткн гедргән хэр гигсн чини яһгсн өөд уга үгви? Арвн хойр толһата маңһст чамаһан булалһж оркад, Замбутивин эзн Геср хан гиж худлар дуурсч* йовну би? Тер диилхлэ – чамаг мини авсарн автха, би диилхлэ – чамаһан авч хэрнэ. Эн хойрин негн болтха, ондан үг бичгэ кел. Ода ямр арһ бээнэ? – гиж келдг санж. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн:

– А, богд мини, тана бас зөв. Тер му нүүлт маңһсин йовдлыг би бас сән медх уга. Намаг энд хойр нохаһарн хэлэлһэд һазаран һарһгсн уга. Оһтр көк луусан унад, өрүн эрт гөрөлхэр һарад, асхн ора олн эмтни мах ачад хэрж ирдг билэ. Герт дээсн күмн ирсиг медвл, оһтр көк лууснь күрл болд уудан «таш-таш» кемләд хуурһслж, дөрвн көлөрн һазр чавчж ирдг. Ода яһхан теңгрин көвүн эврән медгтн! – гихлэ, Геср богд хан таллад, мишәж бээхэд, Түмнжирһл хатниһан нег талын гижгнь дээктэ, нег талын гижгнь дээк уга сээхн самлсинь үзэд:

– Ай, Түмнжирһл хатн мини, чи барун талын гижгән самлад иим сээхн бээлһгсн бээтл, зүн талын гижгән юунд самлж засл* уга дээктэ оркгснви? Эн чини ямр учртави? – гиж сурхлань, Түмнжирһл хатн:

– Барун талын гижгән цевр самлсн мини болхла – Геср богд хан кезэ нег өдр күрч ирэд, арвн хойр толһата маңһсиг дорацулад, сар эдл герлтэ йовхин белг билэ. Зүн талын гижгән дээктэ оркгсн мини болхла – арвн хойр толһата атхр хар маңһс кезэ нег өдр эн дээк эдл оралдн үктхэ гигсн му белг билэ. Би энд ирхэсн өмн деер мөргэд, иим угтвр авгсн билэ, – гиж гинэ. Тиигхлэ, Геср хан:

– А! Дегд сән болж, ик сән йорин белг авгсн бээнэ чи. Ода тер нүүлт маңһсин эмн сүмсн хама бээнэ, чи нег арһ кеһэд ол, – гихлән, Түмнжирһл хатн:

– Жа, би түүни эмн сүмсн хама бээхиг нег арh хардад медж авса. Тиигтл, та нег далд назрт бултад бээж бээгтн. Тер ирмгцэн* чамаг медж оркна. Тер тухад би чамаг һулмтын дор нүк малтад манж* оркса. Халын уурт чамаг олж медх уга юм, – гийхэд келж оркад, Түмнжирһл хатн һулмтыннь дор йисн тоха гүн нүк малтад, Гесриг дотнонь* орулад, деерэснь хавтха цаһан чолуһар дарв. Түүни деегүр нег бөст маани зурад бүркж тальвв. Түүни деер хээстэ ус тэвэд, дерсэр бүркж шора цацв. Түүни деер элдв зүүлин өвс, мод тэвэд, түүни деер йисн өңгин шовуни өдиг хатхад манж оркв гинэ. Нарн орхин алднд арвн хойр толһата атхр хар маңһс оһтр көк луустан оln буһин мах ачад күрэд ирхлэ, оһтр көк лууснь уудан кемлэд, хуурһслад, дөрвн көлөн селэд чавчад, герт өөрткгсн уга санж. Тиигхлэ, маңһс:

– Герт дээсн орж иргсн болву? – гийхэд, хойр нохаһан ажгхлэ, юмн медгдх уга, сээхн номһн хасвчдан кевтж бээнэ. Тиигэд: «Ямр му йорин жиг оршв?» – гийхэд, баахн сежг авад:

– Ой, Түмнжирһл хатн мини, герт бээнү чи? Ямр цогц хорхан үнр һарад, мини көк луус жигшэд, эргэд бээнэ? Одак ховч шар бичгиг мини өгэд орк. Хорта дээсн му Геср иргсн янзта. Тер бичгиг мини экнр күмни аарцг доохур* бичгэ арh, нохан толһа доохур бичгэ арh, бичгин мини белг бузртж одна. Бийиннь толһа деегүр зөв һурв эргүлэд, барун үүдэр арhж ас, – гийхэд бэрклхлэ, Түмнжирһл хатн сонсад:

– Жа, бээнэ би. Эн өдр тиим юмн медгдгсн уга, – гиж хэрү хээкрн келн босад, одак ховч шар бичгинь авад, үмдэн* тээлэд, аарцг доохурн арhад, зүн үүдэр гүүж һарад, нохан толһа доохур дамжулад өгэд оркж гинэ. Арвн хойр толһата атхр хар маңһс ээхэд сандрсндан үүгинь болһасн уга жиг. Тиигэд луус деерэсн ховч шар бичгэн тосч авн белг татхлэ:

– Арвн үзгин Геср ирлэ. Ода нүкн дотр бээнэ, нүкни деернь цаһан хад бээнэ, хадын деер дала бээнэ, дала деер шавр уул бээнэ, уулын деер зүсн-зүүлин өвсн, модн бээнэ, модни деер йисн зүүлин шовун доһдад бээж бээнэ, – гиж белг тусч гинэ. Тиигхлэ, арвн хойр толһата атхр хар маңһс эс тээлж чадад, толһань эргснд уурлад:

– Ай, эн ховч шар бичг удан болж цагнь дүүрэд, юм медхэн уургсн санж. Күмни деер хад, хадын деер дала, далан деер уул, уулын деер модн, модни деер шовун бээхлэ, үкгсн күмн болхас биш эмд күмн яһж болна? Үүг цааран һалд хайж орк! Гесн мини өлсэд, бий мини баахн тав уга бээнэ. Надд иддг юм түргн кеж өг, – гиж ховч шар бичгэн шуулад, оһтр көк луусасн бууһад, гертэн орж гинэ. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн түргн көдлэд, үкгсн күмни махар ик буда кеж оркв гинэ. Арвн хойр толһата атхр хар маңһс цадтлан идэд, ууж авад, босад, орндан орад унтж гинэ. Түмнжирһл хатн сээхн янз һарад, өвртнь орад, элдв зүүлэр эрклэд наадж бээхэд:

– Ай, мергн баатр мини, сэн залу мини, арвн үзгин эзн Геср хааг му гийхэд, арвн хойр толһата маңһс чамаг сэн гийхэд, эн нутгт ирлэ би. Чи

намаг сээхн гийэд, эврэннь урдк хойр сээхн хатнан мууха гийэд, идж оркад, намаг авһа кеж авла чи. Ода би эн герт чини суухад иим удан болв. Эн хотын чини үүдн хама бээхинь бас медх уга. Чи һарад йовхла, би герт һагцарн хоцрна. Тиигж бээтл, нүүлт Геср күрч ирэд, намаг алх болхла, би яһж һарч зулад, чамаг олж кел орулхви? – гихлэнь, арвн хойр толһата маңһс:

– Түмнжирһл хатн мини, чини эн үг чини бас зөв, – гийэд, – ха-ха! – гиж инэхэд, бийдэн хашад теврж авад, хойр хурһндан зүүсн хойр сээхн алтн билцгэн һарһад:

– Мэ, эн хойр алтн билцгиг ав. Негинь барун чигчхэ хурһндан зүүһэд һархла чини – хотын мини үүдн эврэн неегднэ. Негинь орхдан зүн чигчхэ хурһндан зүүхлэ чини – хотын мини үүдн эврэн хаагдна. Би өмөрэн одна гийэд хөөш* йовдг билэ, – гиж дөрвн зүгт йовхан тоолн келж оркв гинэ. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн байрлад, хойр алтн билцгинь авад зүүж оркад:

– Жа, сэн залу мини, ода би негт чамд бийэн тушаж, эр эм хойр болгснас хоор би чини эмд бээх, чини сэн болхиг боддгас* биш, Гесрин сэн болхиг бодх уга. Би Гесрин нөкр авһа болад бээж бээгсн цагт тер бийдэн бээгсн рид хүвлһәнән надд сээхн келж өгдг билэ. Тер тухад би Гесрин хүвлһәниг тоолн келж чадна. Чини хүвлһән Гесрин хүвлһәнәс ямр болв? Кезэ нег өдр Геср күрэд ирхлэ, чи яһж диилхви? Чини хүвлһән ямринь би медх уга. Надд келж өг, хоюлн эн асхн нег сээхн зоог делгэд хоний! – гиж эрклдг жиг. Тиигхлэ, арвн хойр толһата атхр хар маңһс:

– Жа, Түмнжирһл хатн мини, би чамд келж өгсө! Чини тер арвн зүгин эзн Геср хан надд күч күрх уга. Мини рид хүвлһән тун ик. Надд болхла – тоолш уга олн сүмсн бээнэ. Тер сүмсиг цуһаринь алад дүүрхлэ, би бас Гесрин чинән тавн күмни күчтэ теңцнэ би. Тер то уга олн сүмсиг мини олад алж чадх уга болхла, тер му Геср мини чигчхэ хурһнд бас күч күрх уга. Миңһн Геср ирв чиг, мини һарт үкнэ. Чи мини юунасн ээхэд бээхви? – гидг жиг. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн улм шунһарад*:

– Жа, үнәр чини келгсн зөв. Чамд ямр-ямр сүмсн бээнэ? Ондан ямр рид-сид бээнэ? Ода тер олн сүмсн чини хама-хама бээнэ? Надд сээхн келэд өгх уга яһгсн му саната залуви чи! Авгсн авалясн нуухад бээдг юн бээнэ? – гихлэнь, маңһс:

– Жа, болна, би сээхн келж өгсө! Эн мини герәс өмн зүгт нег һурвн өңгин ик дала бээнэ. Тер далан көвэд хар бух цаһан бух хойр мөрглдж бээнэ. Хар бухнь – мини сүмсн, цаһан бухнь – Гесрин сүмсн. Тер хойр өдртән мөрглдэд, үдин өмн хар бух диилж, үдин хөөн цаһан бух диилнэ. Эн ашндан Геср диилнэ гигсн му йор болву? Түүг мини алхла, намаг алх маһд уга, түүнәс наар намаг яһж чиг алж чадх уга. Тер зүн бийд һурвн дала бээнэ. Түүни көвэд тавн давхр өткн хулсн бээнэ. Үдин халунд түүни дотрас һурвн зеерн һарч ирэд, далаһас ус ууна. Тер цагт дундк хо улан зеерни маңнан цаһанарнь хаһад алж оркад, гесинь уудлхла, нег

алтн хээрцг харна. Алтн хээрцг дотр хурвн цаһан өндгн бээнэ. Тер хурвн өндгиг һазрт гүн нүк малтад, манад, ки һарһл уга алхла, тиигэд намаг алх маһд. Түүнэс нааһур чадх уга, – гихлэнь, Түмнжирһл хатн:

– Ой, баатр залу мини, яһгсн сэн юмнви? Ондан юн бээнэ? Тиигэд яһна? – гихлэнь, арвн хойр толһата атхр хар маңһс:

– Тер хөөт зүгт йовхла, хурвн сээхн зандн модн бээнэ. Тер хурвн зандн модни ора деер мини хурвн дү окн бээнэ. Тер хурвнд нежәһэдәр* хурвн лонх* ик хар хорха бээнэ. Тер олн хорха – мини сүмсн, тер хурвн окн – мини сүмсн, тер хурвн зандн модн – мини сүмсн билэ. Тер зандн модн хурхла, күм алж бээхшң цусн харна. Эн хурвн зандн модыг малтж хаяд, тедниг алхла, тиигэд надд күч күрх маһд гихлэнь, Түмнжирһл хатн:

– Тиим болхла, чи үнэр кецү жиг. Ондан юн бээнэ? – гихлэнь, арвн хойр толһата атхр хар маңһс улм көөрэд:

– Ой, ондан бас дала. Тер барун тал йовхла чини, түмн цаһан адун бээнэ. Түмн цаһан адун дотр хун цаһан мөрн бээнэ. Эн хун цаһан мөрн болхла – мини сүмсн билэ. Түүг күцэд бәрж чадх юмн эн Замбутив деер бээх уга, эн цаһан мөриг мини яһж ална тер? Түүнэс цааран йовхла, түмн улан зеерд адун бээнэ. Түүни дотр нег цух* улан зеерд мөрн бээнэ. Тер болхла – мини сүмсн, тер улан зеерд мөриг яһж ална? Түүни ца бийд түмн хар адун бээнэ. Түүни дотр бек хар мөрн бээнэ. Тер хар мөриг алхла – болна. Эн хурвн адуни эзн – мини өгү эгч – нег сояһан теңгрт күргэд, нег сояһан һазрт күргэд, нег көкән ардан хаяд, нег көкән өмнән көдс хайгсн бээнэ. Эн хүвлһән эгчд мини – би төргснэс наар надд үзүлэд уга нег бодң хорхави? Бас нег сүмсн мини тер билэ. Тер хойриг мини алхла – намаг ална. Эн бүгдиг цуһаринь дарад иргсн хөөн би тиигэд тер цагт чини тер му Гесршң тавн баатрин күчн бээнэ, – гихлэнь, Түмнжирһл хатн чеежлж авад:

– Жа, сүмсән келэд дүүргсн болхла, Геср та хойринкин хүвлһн икви? – гихлэнь, арвн хойр толһата атхр хар маңһс бас көөрэд:

– Ода мини бийд нег нууц эмн сүмсн бээнэ. Үүг чи ямр юмнд чиг келж болх уга. Намаг унтгснас хоор барун хамрин нүкнэс мини эркән чинән алтн арваха* һарч ирэд, барун ээм деер мини наадж йовдг билэ. Зүн хамрин нүкнэс мини бичкн алтн аралжн һарч, зүн ээм деер мини наадж йовдг билэ. Тер хойр – мини эмн һол сүмсн билэ. Эн хойриг алв чиг, юмн болх уга билэ, цань бас нег сән бөкин дүңгә оралдж бээһэд үкх би. Жа, тиигэд намаг алв чиг, цань ах лам мини бээнэ, эк мини бээнэ, һагц окн һаргсн мини бээнэ. Тер хурвулниг* мини яһж ална? Кервә тедниг мини алдг болхла, тедн бас мини бий болж бээһэд, оралдад үкх юмн. Тиигхлэ, би чоһм үрн-үндс уга хумхарж үкгсн мини эн бүкнд тер му Геср күч күрх юм биш. Жа! Бийдән бээгсн хүвлһәнән келэд дуусв, – гиж гинэ. Тиигхлэ, Түмнжирһл хатн:

– Жа! Баатр сән эр мини, ода күсл бах мини ханв. Чамта учргсн мини үнэр сээхн йөрөл бээнэ, – гихлэнь, арвн хойр толһата атхр хар маңһс:

– Ха-ха, чини келгсн үнэр зөв, – гиж байрлад кевтв гинэ. Тиигэд маңдуртнь маңс өрүн эрт босад, цээхэн ууж анад:

– Жа, ода би өмөрэн йовад ирсэ, – гиж келэд, оһтр көк луусан унж анад, һарад хөөшэн* йовад өгв гинэ. Тиигэд Түмнжирүл хатн одак нег алтн билцгэн барун чигчхэ хурһндан зүүһэд, хотын үүдиг нееж, маңсиг мордулад йовулж оркад, дэктн нег алтн билцгэн зүн чигчхэ хурһндан зүүһэд, хотын үүдиг хаһад, гертэн орж ирэд, һулмтан малтж секэд, манж оркгсн Геср богд хаанан татад һарһж гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан һарч ирн:

– Жа, ямр хонв? Маңс ирэд йовву? Ямр юм кев чи, ямр-ямр нууц үгинь авв чи? Хурдн келж өг, эн нүктн би удан бээж чаддг уга санж би, – гихлэнь, Түмнжирүл хатн:

– Ик сэн хонв би, ик олн нууц үгинь меклж авв би. Цугинь чамд келж өгсэ! Дэкэд яһхан теңгрин көвүн чи эврэн мед. Жа, иим-иим олн сүмстэ, иим-иим олн чидлтэ санж. Түүни ца бийднь эн хотын үүднд хойр түлкүринь авла. Эн хойр алтн түлкүриг анад зүүһэд һархла чини, үүдн эврэн тээлрдг санж. Үүг анад, һарад йовж үүлэн бүтэ, – гихэд, хойр алтн түлкүрэн өгч гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан байрлад:

– Жа, ода һээвһэ, эрткн йовж үүлэн бүтэсэ, – гихэд, билгин кер мөрэн оһтрһуһас буулһж унж анад, дээни хуйг, зевсг, нум суман агсч, барун чигчхэ хурһндан нег алтн билцгэн зүүһэд, хотын үүдиг нееж һарад йовв гинэ. Тиигэд өмөрэн хэләһэд йовхла, одак келгсн йосар, үнэр нег һурвн өңгин далан көвөд хар цаһан хойр бух мөрглдгсн бээдг санж. Цаһан бух баахн күчн баһдад, өмнк хойр көлән сөгдж бачмдад, хойр хамрин нүкнэснь цаһан көөсн цахрж бээнэ гинэ. Хар бух хэрнь күчркж, деерэснь улм күчтэ оольж бээнэ гинэ. Эн бээдлиг Геср богд хан үзэд, тесч чадл уга килннэд:

– Мини сэкүсн бүктнэ хальдгсн бүктн үндснь тасрхта! – гихэд, нум саадган анад, харвад оркхла, одак хар бухин һал маңнаһарнь орад, хойр сүүлэрнь һарад одж гинэ. Хар бух түүндэн му дун һарад үкв гинэ. Цаһан бух доран бор эрэн харцхд хүвлэд, оһтрһу һарад нисэд одв гинэ. Тиигхлэ, одак һурвн өңгин дала гент давлһан үүсэд* оһтрһуд тулгсн үйрин* усн болж, Геср өөд күржннн урсад ирв гинэ. Геср богд хан сандрад, билгин кер мөрэрн маңсин хот тал зулад, үүднднь күрч ирэд, ардан хэләхлэ, күцэд ирж йовна гинэ. Тиигэд амжн* зүн чигчхэ хурһндан бээгсн алтн билцгэн үзүлэд, үүдэр орад, хаһад авч гинэ. Одак ик үйрин усн төмр хоран һаза ирэд ордг йосн уга болхар гедргэн хэрж гинэ. Тиигэд Геср богд хан Түмнжирүл хатндан:

– Тер му хар бухиг алв би. Түүни тер һурвн өңгин далань үйрлэд, намаг көөж усн һалвд орулж эс чадв. Тиигэд цаар йовж чадгсн уга, – гиж келэд, тер үддэн хоюлн сээхн нээрлн суув гинэ. Асхн орань Геср богд хан нүктдэн орж кевтгснэс хоор арвн хойр толһата атхр хар маңс күрч ирэд:

– А! Жигтэ юмн, эн өдр толһа мини гент баахн дүннж өвдж бээнэ, – гиж келэд, орндан орж унтв гинэ. Тиигэд маңһдур өрүһэрнь маңһс үг, дун уга босад, цээһэн ууж авад:

– Жа, эн өдр зүүншэн* нег йовад ирсэ, – гиж һарад, баруншан* мордад йовж одв гинэ. Геср богд хан билгин кер мөрэн унад зүүнш мордв гинэ. Тиигэд һал үдин халунд тавн давхр өткн хулсиг дарж өңгрэд, һурвн далан көвэд күрэд ирхлэ, үнэр һурвн зеерн ус ууж бээгсн санж. Дундкнь – маңнадан цаһан төөлтэ хо улан зеерн санж гинэ. Геср хан нум саадган авад, тер хо улан зеерни маңнан цаһан төөлэрнь харвад оркхла, доран үкж гинэ. Тиигэд Геср богд хан деернь күрч ирэд, һурвн алд шор үлдэрн гесинь хаһлхла, дотраснь үнэр нег алтн хээрцг һарч иргсн санж. Тиигэд тер алтн хээрцгин дотр бээгсн һурвн цаһан өндгиг авад, гүн нүк малтад, манад, ки һарһл уга алж оркв гинэ. Түүнэс хоор Геср богд хан: «Ода тер хөөт зүгт йовхла, һурвн зандн модни ора деер һурвн окн бээнэ гигсн билэ», – гиж бодад, хөөт зүгт күрэд ирхлэ, үнэр һурвн зандн модни ора деер, орчлнд уга үзсклнтэ сээхн һурвн дагни сууснь үзгддг жиг. Тиигэд Геср богд хан бийән хүвлһж, нег ке сээхн залу болж авад, һурвн зандн модни дор ирэд:

– Би Төвдин орнас иргсн күмн билэ. Тер Төвдин орнд ик оһн сээхн дагни бээнэ. Тедн өдр болһн Замбутив деер эргн йовж сээхн цецг түүһэд, цецгин хора дотр тиим сээхн жирһлтэ бээдг жиг. Эн маңһсин орни һурвн дагни иим сээхн үзсклнтэ, тиим сээхн өңгтэ бээж бээһэд, шаазһа шовун биш, модни ора деер өдртән яһж тесэд сууж бээх юмнви? – гиж келгсн болж бээһэд, һурвн зандн модни үндсинь малтад, түлкэд уһнаж оркдг жиг. Тиигхлэ, эн һурвн зандн моднас ик улан цусн һарад, һол болад урсч гинэ. Тиигэд одак һурвн дагниг чавчад алад, түүни һарт бээгсн маңһсин сүмсн – һурвн лонх хорхаг алад, түүмрдж оркад, гедргән эргж иргсн санж. Тиигэд одак Түмнжирһл хатн бээгсн маңһсин өргәдк малтж оркгсн һулмтын дорк нүкн дотран орад бээж бээтл, нарн орхин алднд арвн хойр толһата атхр хар маңһс гертән хәрж ирэд, Түмнжирһл хатндан:

– Ай, эн өдр мини толһа үнэр ик өвдв, ямр му йорви? Иигэд бээхлэ, би яһж эмд йовна? – гиж келэд, орндан орад унтв гинэ. Тиигэд маңһдуртнь босад йовх болгснд, Түмнжирһл хатн:

– Чи толһа мини өвдж бээнэ гиж бээһэд, гертән нег өдр бээһэд, амрлт авх уга йовад бээдг юн болв? Чамд ямр юмн дутж бээнэ? Алвт нутг чини иим оһн. Ю гийһэд өдр болһн йовад бээнэ чи? Тиим ик хурагсн идштэ бээж бээһэд бас күрх уга ю? – гихлэнь, арвн хойр толһата атхр хар маңһс:

– Ай, сээхн хатн мини, би өдр болһн гөрәлх уга болх уга. Энд хурагсн оһн әмтни махн ик болж – нег өдр күрнэ. Дәкәд би асхн, өрүнд юуһан идх билэ? Би өдрт һарад Замбутив деер йовхларн, үүлн әдл түмн бумиг идәд, әрә цадад ирдг билэ. Чи мини амһулц сээхн гертән сууж

бэ. Эн өдр нег баруншан йовад ирсэ, – гиж келэд, зүүншэн мордад йовв гинэ.

Түүнэс хоор Геср богд хан маңһс йовсиг медэд, нүкн дотрасн харч ирэд, Түмнжирһл хатндан:

– Ай, тер маңһсин нег кецү хүвлһэн эгч баруншан бээнэ гигсн эс билү? Эн өдр би нег арһ кеһэд алад ирсэ, – гиж келэд, баруншан мордад йовв гинэ. Тиигэд йовад, нег уулын ора деер һарад хэлэхлэ, һадцин нүүрин нег ик хадын нүкни амнд үнэр нег цал буурл эмгн дорд сояһан теңгрт тулһж, деед сояһан алтн делкэд хадгсн, хойр көкән хойр ээм деегүрн давулж хаяд, бөөсөн түүһэд идгсн сууна гинэ. Геср богд хан ода яһж алхан бодад хэлэж бээтл, тер арвн хойр толһата маңһсин эгчнь гент нег бодь гөрәсн болж хүврэд, босад, гүүһэд йовж оддг жиг. Тиигэд ардаснь мөрдэд йовад, нег һазрт күрэд ирхлэ, көк девән өвсн деер тоглад наадгсн бээнэ гинэ. Геср богд хан гетж ирэд, тер арвн хойр толһата маңһсин эгч бодь гөрәсиг харвад, ораһарнь орулад, оһтр сүүләрнь һарһад оркхла, тер гөрәсн доран киисч босад, дэки суман авад зулад йовж одв гинэ. Геср богд хан билгин кер мөрәрн ардаснь көөһэд, күцэд ирж йовхла, одак ик хадын нүкәрн зулж орад, йисн давхр чолун үүдән хааж оркв гинэ. Геср богд хан тер йисн давхр чолун үүдинь хурш болд сүкәрн цум цокж эвдж орад ирхлэ, одак цал буурл эмгн эрә эмтә өндөж сууһад:

– А, Геср богд хан надта урдын өшөн уга эс билү? Көгшн әмиг мини өг, – гиж мөргв гинэ. Тиигхлэ, Геср хан:

– Тер маңһс дүүдән төргснәс наар үзүлэд уга түүни әмн сүмсн бодн хорхаг һарһж өг! Түүнәс наар әмн чини уга, – гихлән, цал буурл маңһс эмгн арһ уга далдан бээгсн алтн хээрцгтә бодн хорхаһан һарһж өгв гинэ. Геср богд хан маңһсин сүмсн бодн хорхаг авч алад, маңһс эмгнәс шаагдгсн суман татж авхла, гес-гүзән хәһрж доран үкв гинэ. Тер хадын нүкинь түүмрдж оркад, Геср хәрж ирв гинэ. Тиигэд Геср богд хан бийән тер маңһсин хүвлһэн эгчднь хүвлж авад, йовад, түмн цаһан адуни захд ирж, хун цаһан мөриг дуудхлань, одак арвн хойр толһата атхр хар маңһсин сүмсн – хун цаһан мөрн – нисэд күрэд ирв гинэ. Тиигхлэ, Геср богд хан йисн салата төмр урхан авн, маңһсин сүмсн цаһан мөрни нәрн күзүнднь орулад, татад боогдулж алв гинэ. Түүни ца бээгсн түмн улан зеерд адуни дотр бээгсн цух улан зеерд мөрн, түмн хар адуни дотр бээгсн бек хар мөриг бас эн метәр меклн бәрж алв гинэ. Тиигэд арвн зүгин эзн Геср богд хан эргэд, маңһсин герт күрч ирэд, Түмнжирһл хатнаннь малтж оркгсн нүкн дотр орад кевтэд бээв гинэ. Нарн орхин алднд арвн хойр толһата атхр хар маңһс оһтр көк луусиннь дел теврэд эрә тогтад күрч ирэд:

– Йо, эн өдр би түрхин мууһар түрж, зовхин мууһар зовв. Ода мини толһа өвддг улм кецү болв. Үүг засч чадх юмн бээдг болву? Йо-йох, толһа мини, – гиж гертән орж ирн, көлврн кевтж, харжнн унтв гинэ. Тиигж бээтл, арвн хойр толһата атхр хар маңһсин барун хамрин нүкнәс

эркэн чинэн бүдүн арваха нарч ирэд, барун ээм деернь гүлм* татад, наадад бээв гинэ. Зүн хамрин нүкнэснь чигчхэн чинэн аралжн нарч ирэд, зүн ээм деернь гүлм татад, наадад бээв гинэ. Эн бээдлиг Түмнжирһл хатн үзэд:

– Жа, эн нүүлт маңһсин цагнь болж, үклин даван деерэн иргсн бээнэ, – гиж босад, халан икэр түлж оркад, нүкн дотр бээгсн Геср богд хааныг нарһж оркв гинэ. Геср богд хан нүкн дотрасн нарч ирэд, арвн хойр толһата атхр хар маңһсин барун зүн хойр ээм деернь наадж бээгсн арваха аралжн хойриг тер гүлмднь орулад, бэрж авад, һалд хайж, түүмрдж оркв гинэ. Тиигхлэ, арвн хойр толһата атхр хар маңһсин харжнхнь зогсч, эмн шир уга болн унтв гинэ. Эн хоорнд арвн зүгин эзн Геср богд хан арвн хойр алд эрднь цаһан үлдэн сүһлж авад, эн маңһсин арвн негн салан толһаһинь чавчж хаяд, дундк һол бүдүн толһаһинь чавчн гиж бээхлэ, арвн хойр толһата атхр хар маңһс чочад, серж ирэд:

– Ой, арвн зүгин эзн Геср хан, чи намаг баахн гендүлэд оркгсн бээнэ. Ода чи бидн хойрт урд төрлин өшөн бээгсн биш, чини экнриг би булаж авч иргсн биш, эврэн ирлэ. Ода экнрэн ав, намаг бичгэ ал, тиигэд хоюлн ах дү бэрлдий! Үвлин цагт мини һазр дулан, хоюлн энд дулан үвлзий! Зуни цагт тана һазр серүн, тенд хоюлн зусий! Тиигэд эн Замбутивиг хоюлн эзлн суй! – гихлэнь, Геср богд хан соңсад:

– А, чини үгд худл уга, бас зөв, – гийһэд, хэлэхэд зогсч бээтлнь, Түмнжирһл хатн:

– Ай, Геср богд хан мини, эн нүүлт маңһсин үгд бас иткнү чи? Түргн чавчад алх уга болвл, үүни бүк цогцнь ширм цө болад хуврж одна. Тер цагт чамд ямр чиг арһ уга, тегэд бийэн дээлүлнэ чи, – гиж бэрклхлэнь, Геср богд хан сандрад, одак үлдгсн һагц бүдүн толһаһинь чавчхла, үлднь даагсн уга жиг. Дэкэд сандрад сүүһэрнь тэвхлэ, бас дааж оркгсн уга жиг. Тиигэд арһан барад нимгн цэвэрнь тэвхлэ, тиигэд үлднь нимгн цэвэрнь орж, гесинь хаһ татж оркв гинэ. Түүнэс хооран эрэ гиж одак үлдгсн һол толһаг чавчж хаяд алв гинэ. Тиигэд Геср богд хан маңһсин гер хотыг түүмрдж оркад, бийэн арвн хойр толһата маңһсин дүрд хүвлж авад, маңһсин оһтр көк луусиг унж авад, Түмнжирһл хатһан хоюлн йовад, арвн хойр толһата атхр хар маңһсин ах ламин герт күрч ирв гинэ. Тиигхлэ, ах ламнь: «Маңһс дү мини надд шин бериг мөргүлэд ирж йовна», – гиж бодад, байрлад, тосад һарад ирхлэнь, арвн зүгин эзн Геср богд хан арвн хойр алд эрднь цаһан үлдэрн эн ламин гесиг хаһ татж алв гинэ. Эн метэр арвн хойр толһата атхр хар маңһсин эк болн окн дү һарсиг бас меклж алв гинэ. Иигэд арвн зүгин эзн Геср богд хан арвн хойр толһата атхр хар маңһсиг алж, үр-үндсинь таслн, Түмнжирһл хатан авад, Шарһолын көвэдэн эргж ирэд, амрн суув гинэ.

Келгснь: Бортал хотын Сенга.

Эмкджснь: Кө. Нимэ.

ШАРХОЛЫН НУРВН ХААНИ БӨЛГ

Арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн цаһаниг делгүүлн төргсн, арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср хан алдр ик ар ик нутгтан амһулц сээхн жирһн сууж бээтл, Чотң хан харал бүтэж. Нег ааһ уснд шингәһэд, түүгән Гесрин үкрч өвгәр Гесрин хасвч эркни шиирт тэвүлж гинэ. Тиигэд тер үкрч өвгнд Чотң келгснь:

– Чи хәрхләрн, Арлһо хатнд: «Эн өдр зун үкр йовж одв», – гийһэд келж орк, – гиж даалһв гинэ.

Үкрч өвгн асхнднь үкрән тууж ирэд, Гесрин Арлһо хатнд:

– Эн өдр зун үкр йовж одв, – гиж келв. Арлһо хатн соңсад, хәрүднь:

– Үлдгсн дөрвн зун үкр чиг бас күрч оркна, – гив.

Манһдуртнь Чотң бас одак үкрчд:

– Асхндан хәрхләрн, Арлһо хатнд: «Эн өдр бас зун үкр йовж одв», – гийһэд келж орк, – гив. Үкрч асхнднь үкрән тууж ирэд, Арлһо хатнд:

– Эн өдр бас зун үкр йовж одв, – гиж келхлә, Арлһо хатн хәрүднь:

– Үлдгсн һурвн зун үкр чиг күрч оркна, – гив.

Түүни манһдурт Чотң үкрчд бас:

– «Эн өдр бас зун үкр йовж одв», – гиж Арлһо хатнд одж кел, – гигснд, үкрч асхнднь үкрән тууж ирэд, Арлһо хатнд:

– Эн өдр бас зун үкр йовж одв, – гигснд, Арлһо хатн соңсад, сандрж:

– Иигэд өдр болһн зу зууһар үкр йовж оддг болхла, бидн юуһар саалин үсэн кенэ, – гиж келэд, үкрән һарч хэлэхәр адһн босч гүүһэд һарх хоорнднь, Арлһо хатни токгин* цацгин үзүр эркни шиирт бээгсн ааһта уснд күрч. Асхнднь Арлһо хатн Гесртәһән хамт кевтхлә, токгин цацгт наалдгсн ааһта уснд шингәгсн харалын хорн Геср хаанд күрэд, түүнәс Геср хан өвчтә болж гинэ. Геср хаани өвчиг эмч залж эмнүләд, домч залж домнулад, бүр эдгж уга гинэ. Арһ барад, сүүлднь нег бөөч* залж ирэд үзүлхлә, бөөч белг татад:

– Чини өвчн – эмч эмнэд, домч домнад эдгдг өвчн биш жиг. Хәрнь оран үүрэд, орчлң төгәләд йовхла, эврән әрдг жиг. Эс тиигвл, әрлш уга өвчн жиг, – гиж бөөчин белгднь һаргсн жиг гинэ.

Ода нег хан күмн оран үүрэд, орчлң төгәләд йовхд бас эв уга. Эс йовхла – өвчнь эдгш уга. Иигэд арһ угад, өвчни эркәр* Геср хан оран үүрэд, Арлһо хатнан дахулад, орчлң төгәләд йовж гинэ.

Хан хатн хойр йовсар бээж нег нутгин захд ирхлә, эннь эгл хар күчтә эргү хар манһсин нутгин зах санж гинэ. Эн манһсиг эрк биш дарх зөвтә болж гинэ. Тиигэд эвинь эс олхла, шулун дарж бас чадш уга болад, Арлһо хатнан нег белвсн бүсгә* болһн хүврүлж, манһсин нутг тал йовулж, манһсин бээдлиг медж авдг болж гинэ. Тиигэд Геср хан Арлһо хатнан нег белвсн экнр болһж, эргү хар манһсин нутг тал йовулв гинэ. Арлһо хатн манһсин нутг тал хэләһэд йовсар бээж, нег

эзн уга уулын хормад ирхлэ, өмннь нег ик гер үзгдж гинэ. Йовад герт күрхлэ, эгл хар күчтэ эргү хар маңһсин гер санж гинэ. Маңһс белвсн бүсгэг үзэд, түүнэс:

– Чи хамаһас иргсн күмн билэ чи? Ю кеж йовна чи? – гиж сурхлань, Арлһо хатн:

– Би нег белвсн экнр билэ би. Үкртэ, туһлта күмни саалинь сааж өгэд, эмн һолан тежэс гиж йовж йовна би, – гив. Эгл хар маңһс соңсад:

– Чи тиим болхла, надд ик оln саалин үкр бээнэ. Чи энд бээһэд, мини үкр сааһад, сааль үс кеһэд бэ, – гиж маңһс келв. Түүнэс Арлһо хатн маңһсин герт бээһэд, сааль үсиг кеһэд, бээһэд бээж гинэ. Эгл хар күчтэ эргү хар маңһст хатн уга санж гинэ. Тиигэд маңһс Арлһо хатнд дурнь тусад, хатн кеж авх санан орсн тул хоюлн ниилэд сууж гинэ. Иигэд өдр, сар өнгрэд, нелэд* одж бээһэд, нег асхн Арлһо маңһсла кевтж бээһэд, маңһсас:

– Мадн хойр хамцж ниилэд, өдр, сар иим удан болгсн болв чиг, тани эмн сүмсн хама бээхиг би ода күртл медхш би. Та надд келж өгхлэ, яһна? – гиж сурснд, маңһс:

– Чи надд көвү һарһж өгхлэ, би чамд эм сөкүсэн зааж өгнэ би. Көвү эс һарһж өгхлэ, чамд келж өгхш би, – гигснд, Арлһо хатн хэрүднь:

– Жа, болна. Би танд нег көвү һарһж өгсэ, – гиж келэд, хоюлн хамт бээһэд бээж гинэ. Үүгинь Геср хан ээлдэд медж оркад, кесг удснас хоор нег өдр маңһс аңһучлад йовгсн хоорнд Геср Арлһо хатнд нег мис олж авч ирж өгэд:

– Ода чи эн мисиг өврлж кевтэд, маңһс ирхлэ, би чамд көвү һарһж оркв гиж келхлэ, тер иткнэ. Тер цагт түүнэс эм сүмснь хама бээхиг сур, би герин ард ирэд, чинж бээс би, – гиж закв. Асхнднь маңһс хэрж ирэд, Арлһо хатни хажуд кевтхлэ, Арлһоһин өвртк миш харжңнад бээхлэ, маңһс алң болад:

– Өврт чини юн харжңнж бээнэ? – гиж сурхла, Арлһо хатн:

– Эн өдр таниг аңһучлад йовгсн дару надас нег көвүн һарв. Ода харжңнад, хуржаңнад унтж бээнэ, – гив. Эргү хар маңһс соңсад:

– О, тиигвү чи? Яһгсн сэн кергви! Харжңнад, хуржңнад унтж бээхэрнь үзхлэ, намаг дурагсн янзта, – гивэд, байрлад: – Намаг дурагсн болхла, соята болдг билэ. Соя бээнү, уга ю үүнд? – гихлэ, Арлһо хатн:

– Бээнэ, бээнэ, – гиж хэрүлв. Маңһс харңһуд мисиг деерэснь илж үзэд:

– Соята жиг, намаг дурасн жиг, – гивэд байрлад, кевтж бээһэд, бас дэкэд: – Намаг дурагсн болхла, хумста болдг билэ, сүүлтэ болдг билэ. Хумсн, сүл бээнү, уга ю? – гивэд, мисиг илэд, бэрэд үзж оркад: – Ой, эн чини хумста жиг, сүүлтэ жиг, яһж намаг дураснви! – гивэд, байрлад кевтж гинэ. Маңһсин байрлж бээх эн хоорнд Арлһо хатн:

– Жа, би танд нег көвү һарһж өгв. Ода та надд эмн сөкүсэн зааж өгтн, – гихлэнь, маңһс байрлад:

– Жа, болна. Ода би чамд келж өгдг даран болв, – гийхэд, эмн сэкүсэн зааж өгч гинэ. – Би болвл, энд хагцарн эмдрж бээнэ би. Мини эмн сэкүсн мини – эврэн бийд бээнэ. Би сөөд харжцнад, хуржцнад унтж бээх мини, сөөһүр ямр дээсн ирх болв гийхэд, бийэн саглад, худлар унтж бээх мини тер билэ. Өр цээхин өмнкн тагчг болад одна би. Эн болхла – мини үнн унтгсн цаг. Үнн унтгсн тер цагт мини хамрас эркэ хурһни чинэн аралжн харч ирэд, мини маңна деер наадна. Тер болвл – мини эмн сүмсн мөн. Тер аралжн наадж-наадж бээхэд, дэкэд мини хамрин нүкнд гедргэн орад йовхла, би тиигэд серэд болдг би, – гив. Тер цагт Геср хан гериннь ард ирэд, чинж бээгсн тул маңһсин эмн сэкүсн хама бээхинь медж авв. Тер сөөднь маңһс үнэр харжцнж, хуржцнж бээхэд, өрин өмнкн тагчг болад одв.

– Жа, эргү хар маңһс ода унтж одгснь эн жиг, – гийхэд, Геср хан герт орж ирэд хэлэхлэ, унтгсн маңһсин маңна деернь эркэ хурһни чинэн аралжн эргэд, дүһрад наадж бээдг жиг гинэ. Геср тер аралжиг альхарн хамж авад, халын өр дунд хаяд, шатаһад алж оркв. Дарунь эгл хар күчтэ эргү хар маңһсиг дорнь чавчж алад тоньлһв. Тиигэд Арлһо хатнтаһан маңһсин гериг эзлэд сууж гинэ.

Маңһсин гериг эзлэд, эдү-тедү хонг бээрлж бээхэд, Геср хан нег өдр Арлһо хатндан:

– Ода мадн хойр энд эн маңһсин гериг эзлэд сууһад бээвл – болхш. Ондан нег эвтэ һазрт одж бээрлий, – гиж келэд, хоюлн эндэс йовх болв гинэ.

Хоюлн һарад йовх гиж бээтл, гент Арлһо хатни геснь мошклад, йовж, амжл уга, нег көвүн һарв гинэ.

– Жа, бидн хоюлыг йовх деер эн көвүн һарв. Ода үүг яһвл, болна? – гиж Арлһо хатн Гесрэс сурхла, Геср соңсад:

– Эн көвүн маңһсин көвүн болхар үүг энд хайж оркад, хоюлн йовий, – гив. Иигэд маңһсин көвүг гертнь хайж оркад, ондан һазрт одхар йовв. Нег кесг йовж бээхэд, Геср хан дотран: «Эн маңһсин көвүг эмдэр хаяд йовж болхш. Тер маңһсин көвүн болхар эрэ үкх уга маһд. Кервэ тер эс үкэд, хөөннь өсэд ик болхларн, кезэ нег цагт намаг нег түрөж* маһд. Тиимэс түүг эс алхла, болш уга», – гиж бодад, Арлһо хатндан:

– Ай, би бээрлгсн бээрндэн Царгн авһин герэс кеж өггсн мөңгн хүүтэ* утхан мартж оркж би. Гедргэн одад, түүгэн авад эс ирхлэ, болш уга. Чи эндэн бээж бэ, – гихлэнь, Арлһо хатнь:

– Чи үнэр утхан авхар одх гиж бээнү чи? Мини көвүг алхар гедрг одх гиж бээнү чи? – гихлэ, Геср хан:

– Би яһв чиг чини көвүг алхш би. Кервэ алдг болвл, чи намаг юн гиж келвл, би тиим болый. Би эс одхла, болш уга, – гиж Геср келснд:

– Чи кервэ көвүг мини алдг болхла, хан төрэн бэрхш чи, хамг нутган эзлхш чи! – гиж Арлһо хатн келгснд, Геср:

– Жа, жа, тиим болтха! – гиж Арлно хатндан амн андһаран өгч оркад, йовж гинэ. Йовад, эгл хар күчтэ эргү хар маңһсин герт күрэд хэлэхлэ, Арлно хатнас һаргсн одак маңһсин көвүн һазрт наар-цаар мөлкэд, хорха, меклэ бэрж идгсн бээдг жиг гинэ.

– Хорта маңһсин көвүн үкх уга гидг эн, ода үүг алх уга би, – гийһэд, амн андһаран өггсн тул үүг алж болхш. «Үүг уга эс кехлэ, хөөннь эн намаг хорлна, үүг чохм яһвл, болна?» – гийһэд, бодж бээһэд, үүг бэрэд, цондглж күлэд: «Юм олж бэрж идж чаддг уга болһвл, эврэн харһнад үкх уга. Хама одна тер», – гиж бодад, көвүг бэрх гигснд, эн көвүн наар бултрад*, цаар дальтрад, зулад, мөлкэд, бэргдг уга жиг гинэ. Мөлкүлэд көөж бээтл, көвүн зулж бээһэд, гент нег чолу мөргэд, цохаснь цусн һарв гинэ.

– А, яһлав, цус һарһл уга алхла болдг билэ. Цусн һаргсн мууха керг болв, – гийһэд, Геср хан маңһсин көвүг дорнь бэрж, цондглж күлэд, хайж оркад, эргж ирхлэнь:

– Жа, яһв? Көвүг мини алад ирв чи, эсклэ мөнгн хүүтэ утхан авад ирв чи? – гиж Арлно хатн Гесрэс сургснд, Геср хан:

– Көвүг чини алгсн уга би, мөнгн хүүтэ утхан авад ирв би, – гиж келэд, хоюлн цаар үрглжлн йовсар бээж, ондан нег һазрт күрэд, бээршэд сууж гинэ.

Тендэн хоюлн бээршж сууһад, эдү-тедү цагин эргэн болж бээһэд, нег өдр Геср Арлног нег ичэс гиж бодад, Арлнод:

– Бидн хойр кедүн асхн аду маный, – гиж келгснд, Арлно:

– Жа, болна. Манвл – маный! – гийһэд, Арлнонь Гесртэ хоюлн аду манхар йовж гинэ. Адунд күрэд, кедүн асхн залһаһар дахулад аду манснд Арлно хатни нөөрнь күрэд, тесч чадх уга унтж гинэ. Арлно унтгснас хоор Геср нег кеелтэ гү алад, гесндк зуурм унһинь авч ирэд, Арлно хатни өлкинь тээлэд, шалвриннь селггт тэвж оркад, хатнан:

– Бос! Бос шулун! – гийһэд, татад серүлж гинэ. Арлно хатн серэд, өндөһэд босхла, селгт дотрнь бээгсн унһн шунһрцгарнь унад ирдг жиг. Үүг үзгсн Геср чочсн бээдлтәһэр:

– Ой! Арлно мини, яһж бээгсн чини энви? Би чамаг маңһсиг дархин төлэд: «Маңһсла йоввл йовг», – гийһэд бодад бээхлэ, хэрнь чи бас ажрһла йовад бээгсн санж чи. А, кервэ иим болдг болхла, чи мадн хойр яһж хан хатн хойр болж сууна бидн? – гиж келгснд, Арлно хатн оддг, ордг һазр олж ядн, ичэд: «Эн ямр соньн кергви? Би ажрһла йовгсн уга бээтл, яһад иим керг һарч бээдгнь энви? Маңһст хатн болгсн му йор эн жиг. Ода негт шунһрцгар мини унһн унж иргсн бээхлэ, ажрһла йовгсн уга билэ би гив чиг, надд кен иткнэ? Геср ода намаг яһдг болв? Күмнд келж оркдг болву? Кервэ Геср күмнд келж орквл, би нутг дотр күмни нүр яһж хэлэж йовна?» – гидг элдв бодл орад, Арлно ик зовж гинэ. Гитл, Геср Арлног нег сэн ичэсндэн бахнь ханад, дэкж ю чиг келл уга өнгрәһэд, хоюлн аду-насн эргэд гертән ирж гинэ. Хэрж иргснэс хоор Арлно хатн Геср түүг

элдвэр келхэс эмэхэд, Гесрин ухаг балрулхар, өдр болһн Гесрин өмн бал бурмта идэ, унд тэвж, эркэр арз кеж, арзар хорз кеж, хорзар хорн шү кеһэд, Гесрт өгэд бээхлэ, Геср согтад, уха алдад бээж гинэ. Иигэд өдр, хонг өнгрсэр бээж, арвн хойр жилин эргэн болж гинэ.

Тер цагт, эн арвн хойр жилин эргэнд, Шархолын хурвн хаани цаһан гертэ хаани Цаһан Эрк гидг хатнас нег көвүн харч гинэ. Түүни нернь – Алтн Герлт Тээж гидг гинэ. Эн көвүнь өсэд, харнь һанзһд күрэд, көлнь дөрэд күрснд, цаһан гертэ хан, шар гертэ хан, хар гертэ хан – эн ах дү хурвн хан – эн Алтн Герлт Тээж көвүндэн нег сээхн өнгтэ зүстэ, ухата, сүвэтэ сиит олж герлүлий гиж, дундан зөвчлж гинэ. Зөвчлэд, эврәннь алвт нутг дотрнь седклд таархуц* күүкн уга болж һарад, эн делкэ деерк хаадын күүкчүдиг үзх болж харв гинэ. Иигэд нег хуң керэг дуудж, му, сэн мах юмар тежэхэд, түүнд:

– Чи ода йовад, хурвн жилд Таһндын орни күмиг бээцэхэд*, мини көвүнд таархуц өнгтэ зүстэ, сээхн күүкн бээнү, уга ю ажглад, медэд ир, – гиж йовулв гинэ. Хуң керэ йовж одв. Нег ягц эмгн бээсиг дуудж ирэд:

– Чи ода йовад, Балвин орнд күрч, хурвн жил бээцэхэд, мини көвүнд таардг өнгтэ зүстэ сээхн күүкн бээнү, уга ю ажглад, медэд ир, – гийһэд йовулв. Ягц эмгн йовж одв гинэ. Нег шар шовуг дуудж ирэд, түүнд:

– Чи ода йовад, Эндкгин орнд күрэд, бээцэхэд, мини көвүнд таармар* өнгтэ зүстэ сээхн күүкн бээнү, уга ю ажглад, медэд ир, – гийһэд йовулв гинэ. Шар шовун йовж одв гинэ. Хурвн жилд Балвин ориг бээцэхэд, ягц эмгн яглзад*, хэрж ирэд:

– Балвин орнд тана көвүнд таармар өнгтэ зүстэ, сээхн күүкн уга санж, – гиж хаанд медүлв гинэ. Шар шовун хурвн жилд Эндкгин ориг бээцэхэд, хэрж ирэд:

– Эндкгин орнд тана көвүнд таармар өнгтэ зүстэ, сээхн күүкн уга санж, – гиж хаанд медүлв гинэ. Үүг соңсгсн Шархолын хурвн хан арһ уга болж, Таһндын орнд одгсн му дуут хуң керэгл күлэв гинэ. Күлэж бээтл, нег цагт Таһндын орнд одгсн хуң хар керэ дөрвн жил болад, хэрж ирэд, «хув-хув!» гийһэд бэрклэд, Шархолын хурвн хаани гер өргэ деегүр эргэд нисэд, буудг уга жиг гинэ.

– Чи ю соңсад, ю үзэд ирв? Наар, наар! – гийһэд, цаһан гертэ хан дудхла, хуң хар керэ ирж буугсн уга гинэ. Цаһан гертэ хан:

– Эн му керэ нег сэн юм үзж ирэд, иигж үнркж* бээдг янзта. Түүнд нег мал алад, ула һарһж өг, – гиж зарц хочһнртан* келхлэ, теднь нег мал алад, ула һарһхла, хуң керэ үүнднь буул уга, элгсн хойр салврха живрэн савад, эргэд, нисэд бээж гинэ. Цаһан гертэ хан ажглад:

– Жа, эн му керэ хойр живрэн салвртл нисэд, үнэр нег һээвһэ юм үзж ирэд, иигж үнркж бээдг янзта. Үүнд нег күм алад, ула һарһж өгэд буулһий, – гийһэд, нег күм алад, ула һарһж өггснд, хуң керэ түүн деернь ирэд буул уга, наар-цаар эргэд, нисэд бээж гинэ. Үүнд цаһан гертэ хаани уурнь күрэд:

– Му керэ, би чамаг мини төлөд хойр живрэн барад, сэн үүл бүтөхэд иргсн болх гийэд, сана зовад, чамд мал алад, ула хархж өгхлэ, буух уга чи! Күмни махн эмтэхн гийэд, чамд күм алад, ула хархж өгхлэ, бас буухш чи! Иигтлэн үнркэд яһна чи? Чамаг ода яһвл, болна? Му хар керэ, чи ода мини мах идх саната ю? Яһм, яһм гихлэ, чи улм баашлдг*, чамаг би харвж ална би, – гийэд, саадг нуман авад хархла, му дуута хун хар керэ уха алдад, аэхдэн үмсн деер унж киисэд, эмэн эрж бээв гинэ. Иигснд:

– Жа, чи ю үзж, ю сонсв, кел! Келгснэс хоор чамаг алх уга, – гигснд, хун керэ:

– Хамгиг ээлһдг сүр күчтэ Шарһолын хурвн хан мини а! Би таанрин келгсн йосар Таңһдын орнд күрч, хурвн жилд йовад хэлэхлэ, тенд арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн зүгин эзн болгсн ачта мергн Геср хан гиж бээдг жиг. Өдгэ тер хан Арлһо хатни авт орад, арвн хойр жил болж бээдг жиг. Түүни нутгтнь түүни Урнһо гидг нег сээхн хатнь бээдг жиг. Тер хатни сээхн гидгнь – күмн алнтрм, өдрэр үзгсн күмн нарн гиж эндүрм, сөөһөр үзгсн күмн сар гиж эндүрм, гегэнднь үүл уйм сээхн, герлднь аду манм үзсклңтэ. Эн орнд түүншн сээхн хатн уга санж. Ода тер маңһс торһн бүрэстэ тавн зун күмн суудг ордн цаһан өргэд һагцарн бээнэ. Иимэс эн Урнһо хатн тана көвүнд хатн болхла, зөвтэ сээхн хатн болмар бээнэ, – гиж медулв гинэ. Тиигэд керэ бас залһад келгснь:

– Геср хаани нутгтнь Лустын хаани окн – Ал Мергн гидг хатнь бээнэ. Эн хатн – сүркэ догшн хатн жиг. Ода Геср хан уга цагт түргн одвл, тиигэд Урнһо хатыг булаһад авч ирж чадна та, – гив гинэ. Керэн эн үгиг хан сонсад:

– Үннэн баргсн му керэ, чини эн үг чини үнн ю, худл ю? – гигснд, керэ:

– Үнөр! Үнөр! – гиж хэрүлв гинэ. Түүнэс цаһан гертэ хан, шар гертэ хан, хар гертэ хан – ах дү хурвулн – күүндэн болад:

– Геср хан Арлһо хатниннь авт орад, һазаран йовад, арвн хойр жил болж бээдгнь – үнн ю, худл ю? Нутгтнь бээх түүни Урнһо хатни өңглг сээхн гидгнь – үнн ю, худл ю? – гиж керэн үгиг сэн үнмшл уга: – Одад, хэләһэд ирий, – гиж зөвчлэд, кеңк гидг шовунд хүвлж, Таңһдын орнд одх болв. Цаһан гертэ хан – шовуни өвцүнд хүвлж, шар гертэ хан – шовуни нурһнднь хүвлж, хар гертэ хан – шовуни сүүлднь хүвлж болад, цаһан өвцүтэ, шар нурһта, хар сүүлтэ кеңк шовун болж, Таңһдын орндк Гесрин нутг тал нисв гинэ.

Кеңк шовунд хүвлгсн ах дү хурвн хан нисэд, Геср хаани тавн зун күмн багтж суудг ордн цаһан өргән өркин харач деернь ирэд буухла, юунд чиг көдлдг уга ордн цаһан өргән – «ширд» гиж көдлэд, дөрвн цаһргта алтн харачнь – дөрвн бийдэн шаржңнад, дөрвн зун уньннь – дөрвн талан дээвлэд, дөчн дөрвн термнь – дөрвн зүгтән суугдад, тасрш уга тавн давхр йонхр торһн бүчин хойр давхрнь – тас тусад, хажис уга алтн бахннь – хажис гийэд одж гинэ.

Таж торһн көшгин дотр таата сээхн унтж бээгсн Урһо хатн чочн серэд, иигэн-тиигэн ажглад, өөдөн хэлэхлэ, харач деернь шовун дотрас онцһа бүдүн деерэн сонһн жигтэ нег шовун ирж суугсиг үзж оркад, ээж сандрн, Барс баатран дуудж:

– Барс баатр мини а! Эр күмн удан унтхла, эмэлтэ мөрни һарута гилэ, эм күмн удан унтхла, өдрин үүлнь хоцрдг гилэ, чи түргн бос! – гийһэд дуудх хоорнд шовунд хүвлгсн һурвн хан дотран арһул хэлэхлэ, Урһо гидг – үнэртэн герлднь үүл бэрм, гегэнднь аду манм сээхн үзсклнтэ хатн жиг гинэ. Урһо хатн Барс баатриг дуудад келв:

– Ордн цаһан өргэ деер нег акад сонһн дүртэ бүдүн шовун ирэд бухла, би чочад серв. Эн – сэн йорин шовун биш, му йорин. Геср ханд нег аюл болгсн болву, эс гиж мини эм авхар иргсн шовун болву? Чи түргн босч, түүг харв! – гихлэнь, Барс баатрнь босн һарад, ордн цаһан өргэн харач деер суугсн өвцүнэ цаһан, нурһнь шар, сүүлнь хар уул хадшн бүдүн шовуг үзэд, харвх бээтхэ, доран сүрдэд унж одгснд, Урһо хатн гүүж ирэд, булһн торһн ханцарн зөв һурв эргүлж шүргэд, буру һурв эргүлж шүргэд оркхла, Барс баатрнь сергв гинэ. Барс баатр сергэд, догшн хар саадган көвчлж, алд цаһан суман оньлж, одак шовуг харвх гийһэд, эәһэд, һар-көлнь чичрж бээтл, кеңк шовун босн нисэд йовж одв гинэ. Үүнд Урһо хатни уурнь күрэд:

– Барс баатр гидг цолта баатр эр бээж бээһэд надас дор санж чи. Саадган түргн надд өг, – гихлэнь, Барс баатр ичхдэн: «Би саадган экнр күмнд өгч харвулхла, Барс баатр гидг нерэн һутаж, күмсин элг дөг болх биш ю», – гиж бодад, зүркэн чаңһлж бээһэд, шовуни ардаснь харвад оркхла, тусад, негл өдн киисэд унж ирэд, ордн цаһан өргэн нег өнцгиг дарв гинэ. Түүг Урһо хатн Барс баатртаһан: «Засшикрт авч одж үзүлий», – гийһэд, элжгнд ачхла – элжгн даагсн уга, тергнд ачхла – тергн бас даагсн уга. Арһан барад, Урһо хатн түүнэс нег теверг теверж авад: «Ямр учрта юмн жиг? Аль зүгэс дээсн аашхиг Засшикр ахдан үзүлж бээһэд медий», – гийһэд, Барс баатртаһан йовв гинэ. Тер цагт Засшикрин гер нутгнь Гесрин шар сүмэс хол – Чичрһни хол гидг һазрт бээгсн санж гинэ. Урһо хатн Барс баатртаһан хоюлн тер өдр, тер сөөһин бийд йовад, маңһдуртнь эрэ гиж Засшикрин нутгин захд өөртж гинэ. Эрдньт Засшикр өрлэ эрт Чичрһни холас адуһан услн йовж: «Геср Арлһоһин авт орад, арвн хойр жилин эргэн болв. Ода Урһо хатн яһж бээх болв? Ал Мергн хатн яһж бээх болв? Би теднлэ одад, мөндлцэд ирх кевтэ», – гийһэд бодж бээтл, холас баран үзгдэд, Урһо хатн Барс баатр хойрин аашхиг үзж оркад: «Мана бер иим хар өрлэ ирх йосн уга билэ. Ямр керг һаргсн болв?» – гийһэд бодж, үүлн өңгтэ мөрэн унж, өмнэснь тосад күрхлэ, Урһо хатн нег тевер ут юм өргсн ирж йовна. Засшикр өмнэснь:

– Эн тевергсн чини юнви? Модн ю, юнви? Яһгсн кемжэн уга ут юмнви? – гиж сурхла, Урһо хатн одак харач деернь ирж буугсн шовун ямр дүрс бээдлтэг Засшикр ахдан келэд:

– Эн теврж иргсн юмн болвл – Барс баатрин харвад унһагсн түүни нег өднь, – гиж келв. Эрдньт Засшикр ахнь соңсад:

– Тер шовун хамаһас ирэд, аль зүг тал нисв? – гиж лавлж сургснд, Урһо хатн:

– Аль зүгэс ирсиг медгсн уга би. Йовхдан нарн суух зүг тал нисэд йовв. Өвцүнь цаһан, нурһнь шар, сүүлнь хар, сонһн бээдлтэ шовун, – гиж келхд, Засшикр:

– А, түүг би медв. Тер чини Шарһолын һурвн хан жиг. Тедни цаһан гертэ хаана Цаһан Эрк гидг хатнас һаргсн Алтн Герлтэ Тээжд, Урһо, чамаг авч өгхэр ирж үзэд йовгснь тер. Эн керэ эрт тана үмсн деер ирэд, ду һарч бээгсн му дуут хар хун керэн аюл болв. Тер цагт би сул уга бээгсн тул тер керэг харвдг зав һарл уга, мартгсн санж би. Ода Шарһолын һурвн хан Геср уга эн завар ик церг авч ирж, биднлэ дээлдх маһд. Урһо хатн, бер мини! Геср хан уга болв чиг, бидн бээхлэ – тер чиг һээвһэ. Мана һучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч бээнэ. Өэдг керг уга. Ода би гедргэн хэрэд, һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан цуглулад авч ирий. Таанр ухата, саната гертэн бээж бээгтн, – гийһэд, гедргэн йовж одв гинэ.

Түүнэс Засшикр Гесрин нутгиг һурв эргэд, һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан цуглуулн негдкж, Гесрин сүмд одад, теднд зэрлг болв:

– Геср хан ода Арһоһин авт орад, негт арвн хойр жил болгсиг хамг өмтн цуг меднэ. Ода Геср уга эн хоорнд атата Шарһолын һурвн хан манта дээлдх болж бээнэ. Ода эн дээнд, баатрчуд мини, кервэ таанрин күчн дорадад иргсн цагт: «А, хээрхн! Эрднь тергүт Засшикр мини» – гиж зальврхла, би таанрт күчн болна би. Таанр өлсч, ундасгсн цагтан: «А, хээрхн, Засшикр мини», – гиж зальврхла, би таанрт өл, унд болна би. Таанр ямр юмар хашлдвл, надд зальвртн! Би таанриг аюл зеткрэс гетлүлнэ. Ода мадн дээнд морддг цаг болв, – гийһэд, һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан дахулад, хамг зер-зевэн агсад, дээнд мордв гинэ.

Кеңк шовунд хүвлгсн Шарһолын һурвн хан Гесрин нутгт ирж, Урһоһог үзэд, эргж хэргснэс хоор мөн бийдэн тохрж авад, Гесрин Урһо хатн тиим сээхн болхиг нүдэрн үзгсндэн байрлж: «Му дуут керэн үг үнн санж, – гиж магтад, – Геср хан нутгтан бээх уга эн завар үзсклнтэ сээхн Урһоһог булаж ирэд, Алтн Герлт Тээж көвүндэн авч өгий», – гиж тогтад, нутгиннь нээмтэ көвүнэс найта өвгн күртл цугинь цергт татж, һучн бум церг авад, Гесрин нутг тал дээлдхэр мордж гинэ. Шарһолын һурвн хан һучн бум цергэн дахулад, замин дундурт ирж йовтл, шар гертэ хаанд баахн сежг төрэд:

– Кервэ күртл Геср нутгтан эргэд ирж оркгсн болхла, яһна? Геср үлдэр чавчхла – хадурар тара хадж бээх мет күм чавчдг гилэ. Тиигэд бас түүни һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучнь цуһар теңгрин хаани шатр церг гилэ. Бидн эргэд хэрий, – гихлэ, отхн дүн, хар гертэ хан:

– Гесрин тиим кецү болвл, кезэ чиг мадниг амр бээлһх уга. Сууж бээһэд теднд алгдснас йовж күрэд чадх кирэрн дээлж бээһэд үкгснь

хэрнь деер, – гив. Цаһан гертэ хан эн үгиг соңсад байрлж. Ик, баһ дээни кеңкргэн зогсл уга цокад, нутг тал йовад бээж гинэ.

Һазрин өриг дарад аашх оln цергиг Гесрин нутгин захд харул харж бээгсн харулч үзэд, Засшикрт келгснд, чохм кедү чинэн оln церг аашхиг баргцаж* үзхэр Засшикр, Шуумр, Һазн хурвн йовад, харулын һазрт ирэд хэлэхлэ, һазрин көрсиг бүтэгсн то уга оln церг аашч йовна гинэ. Цаһан гертэ хаани церг шуурһн шуургсн мет аашч гинэ. Шар гертэ хаани церг үйрин усн мет аашч гинэ. Хамгин түрүнд үдэ һазрт хурвн хээһүлчн ирж йовна гинэ. Засшикр, Шуумр, Һазн хурвн бийән Гесрин үкрчд хүвлһэд, хурвн таласнь тедни цергэрнь дэврн довтлж орад, хурвн зун күмиг хашн чавчж алад, хурвн зун мөриг көөһэд һарч ирхлэ, тедни ардаснь Шархолын хурвн хаани Хату Хар баатрнь күцж ирэд, хээкрэд:

– Таанр ямр күмсви? Юунд мана күмиг алад, мөринь көөһэд йовв? – гихлэ, тедн хурвн:

– Бидн Геср богд хаани үкрч билэ. Мана Геср хан мана үкрин белчэрт хэрин күмн орвл, кен үзгсн күмн түүг дорнь чавчад алтн гигсн зэрлгтэ билэ. Эн хурвн зун күмн мана үкрин белчэрт орж ирснд, бидн Геср хаани зэрлгэр тедниг иигж алв. Чини келдг үг бээвл, Геср богд хаанд одад кел, – гив. Хату Хар баатр соңсад, эргж одад, Шархолын хурвн хаандан келхлэ, Шархолын хурвн хан соңсад:

– Геср хаани эңгин үкрчнь иим кецү бээж бээхлэ, һучн хурвн баатр, хурвн зун хошучнь ямаран болв? – гилдэд, эһэд, Гесрин нутгин захд бууһад, мээхэн* татад, цергэн амрулад, бээдл ажглад бээж гинэ.

Геср хаани Һазн Шуумр хойр баатр нег өдр Шархолын хурвн хаани ик цергин өмнэс дэврж орад, нег миңһн тавн зун күмиг алж, нег миңһн тавн зун агт мөриг олзлж ирв гинэ. Үүни даруднь Барс баатр, Улан Нүдн, Буйнтуг дэврн орж дээлдэд, миңһн тавн зун күм алж, тедни унгсн агтыг көөж ирв гинэ. Үүни хөөн Засшикр үүлн өңгтэ бор мөрән унж, дэврн дээлж орад, хойр миңһн күмиг алж, тедни унгсн агтынь олзлж ирв гинэ. Бас нег өдр найн наста Сеглң өвгн зан шарһл мөрән унж: «Ишкин махн халун деерән сән», – гиж келэд, Шархолын хурвн хаани цергэс миңһн тавн зун күм алж, тедни миңһн тавн зун агтынь көөж ирв гинэ.

Найн наста Сеглң өвгн миңһн тавн зун күм алад, тедни унгсн агтыг көөж алад йовснас хоор Шархолын хурвн хаанахн ээж:

– Найн наста өвгнь иим сүркэ күч бээж бээхлэ, ондан нер төртэ баатрчуднь ямр дүнгэн болв? – гиж цуг гедрг эргэд зулх гиж бээтл, Гесринэс Чотңгин орж дээлдх чөлән болж, Чотң дээлдхэр ирж гинэ. Күмни үкдл уул мет болж, цуснь һол мет урсч бээхиг Чотң холхнас* үзж оркад, ээхлэрн, гедрг эргэд зулхлань, Шархолын хурвн хаани талас Зүн Чикн гидг баатрнь үзэд, Чотңгиг көөхлэ, Чотң күцгдхд күрэд эмдхлэрн*, тарвһани* нүкнд шурһж орв. Зүн Чикн баатр мөрнэсн бууһад хэлэхлэ, нүкн дотр бээдг жиг. Мөрни арһс түлэд утснд, Чотң утанд утгдэд*, тесч чадл уга, һарад ирж гинэ. Дорнь бэрж алад алх гигснд, Чотң:

– Чи намаг бичгэ ал. Би эмд бөөхлэ, таанр Урнһо хатыг авдг – амрхн керг. Би таанрт тус күргнэ би, – гиж амн андһаран өгэд, мөргэд, сөгдэд бөөж гинэ. Зүн Чикн баатр Чотңгин амн андһаринь авад, тэвж оркулв.

Хойр талын церг шүүрүнэр дээлдж бөөх эн хоорнд Ал Мергн хатн Шарһолын цаһан гертэ хаани Алтн Герлт Тээж көвүн түмн тавн миңһн цергэр хамһалулад* йовж бөөсиг үзэд, саадг суман авч татад, Алтн Герлт Тээж көвүни чеежиг харвад оркгснд, түүнд сумн тусад, мөрнөсн тонһрцгһн унж одв гинэ. Шарһолын һурвн хан сандрж:

– Үннэн баргсн хуң керэн үг – худл санж. Түмн тавн миңһн цергэр бүслүлэд йовж йовгсн Алтн Герлт Тээжиг Гесрэс ондан кен чиг медх уга билэ. Геср нутгтан бээдг жиг. Ода керг негт иим болгсн тул бидн гедрг эргэд, эмэн авр, – гиһэд, нутг талан эргэд йовж гинэ. Шарһолын һурвн хаани церг гедргэн зулж йовхиг Чотң үзэд, сандрхдан саадг суман авад, шодң цоохр мөрөн унж, Шарһолын һурвн хаани зулгсн цергин ардас махлаһарн дайлад, довтлад бөөв гинэ. Уулыг давад, усиг һатлад довтлгсар бөөж, эрэ гиж көөж күцэд:

– Таанр яһгсн сонһн жигтэ улсви? Юунас эәһэд, иигтлөн сандрад зулж йовна та? – гиж эмдж* сандрад, чеежнь дүүрэд келхд:

– Ой, Геср бээдг кевтэ. Түмн тавн миңһн цергэр бүслүлэд хамһалдлж йовгсн Алтн Герлт Тээжиг мана олж харвад, ондан нег чиг күмиг алгсн уга. Үүг Гесрэс ондан кен иигж харвхви? Тиигэд бидн Гесрэс эәһэд, зулж йовна бидн, – гиж Шарһолын цаһан гертэ хан келгснд, Чотң хан түүнд:

– Уга, тиим керг биш. Алтн Герлт Тээжиг харвгсн күмн болвл – нег белвсн бүсгэ Ал Мергн гидг хатн жиг. Тадн һурвн хан бөөж бөөһэд нег белвсн бүсгәһэс эәһэд, зулх чини ямр ичртэ кергви? Иигж болхш! Таанр бичгэ ээцхэгтн, би бээнэв. Гедрг эргэд одгтн. Би бөөхлэ, Урнһо хатныг авх амрхн. Ода таанр ээгсн болад, гедрг цухрж бөөгтн. Би таанрин эццн, доһлң, му, сән мөрдэс кедүг тууж күрэд, таанриг зулад йовж одв гихлэ, тедн чиг иткж седкл тэввң болна. Тер цагт таанр гентэр дэврвл, Урнһо хатыг амр авч чадна та, – гиж келв.

Чотң Шарһолын һурвн хаанд арһ зааж өгэд, цааран йовулгсн болж оркад, эврэн кедү му, сән, доһлң, дээртэ мөр олж авад, түүгән көөһэд, тууһад, нутгтан ирэд, баатрчудтан үзүлж:

– Би Шарһолын һурвн хаанла дээлдхэр одхла, тедн бүр эәһэд зулцхав. Ардаснь көөж күцэд, алдгинь алж, унж йовгсн мөрдэснь кедүг доһлң, дөрв дээртэ, юута болв чиг, тууж ирв. Наадк дән дээсн бүр зулад йовж, тагчг болв. Ода цуһар гер-гертән хәрж амрвл болна, – гигснд:

– Жа, болж, болж. Эн му, сән, дээртэ, доһлң дааһан чи эврэн ав. Бидн ода гер-гертән хәрий, – гиһэд, цуһар Чотңгар зог кеж, гер-гертән хәрэд, байр-бах кеж нээрлв гинэ.

Шарһолын һурвн хан Алтн Герлт Тээж көвүни алгдснд һашудж, Таңһдын орнла өшәркж, Гесрт хорсад, һурвн хан дундан дэжж зөвлцэд,

Урнһог эрк биш булаж ирэд, Хамбрла гидг хар гертэ отхн хаанд хатн болххар тогтад, хурвн хан баатр цергэн бум саяр негдкж, Засшикртэ дэkn дээлдхэр ирв гинэ. Тер цагт Гесрин хучн хурвн баатр, хурвн зун хошучнь цуһар гер-гертэн хэрж, Урнһо хатн Ал Мергн хойрхн хатн бээгсн санж гинэ. Шархолын хурвн хаани уул кедөг дарад орж ирхд Ал Мергн хатн теднлэ дээлдв гинэ. Дээлдэд, бийдэн бээгсн йискн* сумар йисн түмн күмиг харвж алад, дэжж хар бэрлдн авлдад, харһлдгсн бүкнэн базһад атхад, һазр цокад, алад бээж, нээмн түмн күмиг алж гинэ. Иигэд аллдж йовад, гент Урнһо хатн сананднь орад, ордн цаһан өргэд гүүһэд ирхлэ, Урнһо хатн уга, ордн цаһан өргөн хов хоосн гинэ. Тиигэд Ал Мергн хатни арвн хурһнь атхлдад, адг арань тачкнад:

– Нутган эзн уга өнчрүлж хайгсн Геср, чи ода надд үзгддг болхла, эмн һолыг чини харвж таслна би. Күмни мунь үүд секнэ, төлгин мунь бүүр секнэ гидгшн, би энд һагцарн бээхлэ, күмс намаг му келнэ. Иигж бээхэр эзн уга уулд һарад, эмдрл өнгрүлс, – гиһэд, уулд һарад, нүүһэд йовж гинэ.

Шархолын хурвн хан Урнһо хатыг булаж авч одгсн чимэг Засшикр тергүлн хучн хурвн баатр, хурвн зун хошучнь сонсад:

– Негт зулад йовгсн дээсн дэкэд яһад гедрг эргэд ирв? Эн ямр учр болв? – гиһэд алнтрн сандрж, хот күмсэн чиг авч амжл уга, сонсгсн һазрасн мордцхаж. Ар-ардасн довтлдж, Шархолын хурвн хаани нутг тал одв гинэ. Һазн, Шуумр, Засшикр хурвн – үрглж хамт йовдг баатр санж. Эдн хурвулн хамтар довтлад, Шархолын хурвн хаани нутгин захд күрэд ирхлэ, тедни церг гидгнь шорашн зузан, шорһлжншн олн болж үзгдж. Эн бараг үзэд, Засшикр:

– Та хойр энд бээж бээгтн. Би йовад, бээдлинь ажглад ирсэ, – гиһэд, Һазн Шуумр хойрас салад, тер олн церг дотраһур бийән медулл уга йовж йовтл, гент тер Урнһо хатныг булаж авгсн Хамбрла гидг хар гертэ хан харһлдад одж гинэ. Үзгсн доран Засшикрин арвн цаһан хурһнь альхн талан үүмлдэд, анчн болгсн зүркнь чееж талан эврэд, хоюлн чавчлдхла, уул күржнэд, һазр дүржнэд бээв гинэ. Засшикрин унгсн үүлн өнгтэ нисдг бор мөрн Хамбрла унгсн саарл мөрн хойр болхла – Хурмстн теңгрин адуни нег гүүнэс төргсн уһнн тул Засшикр Хамбрла хойр чавчлдхд, эн хойр мөрн иигж күүндж гинэ:

– Бидн хойр нег экин уһнн эс билү? Хойр эзэн чавчлдулад алулж оркад, эзн уга йовхин орнд, хоюлн хойр зүгтэн нисэд, эзтәһән хамт йовгснь деер биш ю? – гиһэд, хойр мөрн хойр зүгтэн нисэд, хойр эзэн чавчлдулж уга гинэ. Хойр баатр чиг нег-негнлөһән чавчлдж чадгсн уга тул: «Жа, болж», – гиһэд, хоюлн мөрнәннь санаһар хойр зүгтэн салад йовж гинэ. Засшикр эргж иргснэс хоор Һазнь:

– Засшикр ах мини, Шуумр та хойр үүндэн бээж бээгтн. Би йовад, нег бээдл ажглад, бара хэләһэд ирдг дара болв, – гиһэд, тедн хойрас

салад, бара хэлэхэр йовж гинэ. Һазң бээдл ажглад, бара хэлэхэд йовж йовтл, Шарһолын һурвн хаани нег баатр түүнлө харһлдад:

– Толһа деер чини һурвн юмн нисч йовна. Юн гидг нертэ шовунви? Хэләһич! – гигснд, Һазң рид-сидәрн дөрәннь суриг һурвн тө ахрдхад, деернь нисч йовгсн юмиг хэлэх болад өндлзх хоорнднь одак баатр саадган көвчлж авад:

– Эн харвгсн сумн мини эмәлиннь бүүргәр орж, давсгиннь экәр һатлад, хондрцгарнь һарх болтха! – гиж келәд харвгснд, саадгиннь сумнь Һазңгин эмәлиннь бүүргәр орад, селгг дораһурнь ки өнгрәд йовж одж гинэ. Тиигхлө, Һазң:

– Чи надд худл келәд, намаг хулһаһар харвв. Ода мини харвдг селгән болв, – гиж тер баатрт келгснд, тер баатр ээхдән арһнь баргдад, мөрнәсн бууһад, мөрнәннь өвцүн дор орад бөгдиһэд суув. Һазң саадган авн, түүг харвад оркхла, саадгин сумн түүни чеежәр орад, шувт һатлгснд, тер баатр доран үкв гинэ. Һазң тер баатриг алж оркад, Засшикр Шуумр хойртан күрч ирхлө:

– Жа, ода би йовад, нег бара хэлэхэд ирий. Тадн хойр эндән бээж бээгтн, – гиһэд, Шуумр йовв. Шуумр бара хэлэхэд йовж йовтл, Шарһолын һурвн хаани бас нег баатр харһлдад, Шуумрас:

– Чи хамаһас иргсн нүүртән һалта, нүдндән цогта кен гидг элмрви чи? Чирә-зүс, хувцс-хунрин чини бээдлиг хэлэхлө, ондан нутгин күмн янзта чи. Ю кеж йовна чи? – гиж сурхла, Шуумр хәрүднь:

– Би Геср хаани нег кетч билә би. Энд дән болж бөөнә гиж соңсад, бара хэләж ирлө би, – гихлө, тер баатр соңсад, Шуумрт:

– Ой, кетч, толһа деер чини нисч йовгсн тер юнви? Хэләһич, – гигснд, Шуумр:

– Аькви? Хама йовна? – гиһэд өндә хэлэх хоорнд тер баатр Шуумриг харвад, сумнь Шуумрин өрчәрнь орад, арарнь һарв гинэ. Шуумр киилңгән тәәлж шуучад, хойр әнглж, негәрнь чееж талын нүкән бөглөд, бас негәрнь ар талын нүкән бөглөд, уурнь күрәд, тер баатриг дорнь харвж алад, толһаһинь керчәд, мөрндән монцг кеж оркад, Һазң Засшикр хойрта харһлдл уга, [дәәни түрүнд шархдгсн ик йозурта керг болв. Шарх мини эдгтл, нег күмн уга һазр олж кевтәд, шархан эдгәж авс би], – гиһэд, нег эзн уга һазрт ирәд, тендән тагчг кевтв гинэ. Шуумрин хәәгсн хар мөрнь дел, сүүләрн шарх деегүрнь севәд, батхн юм болһл уга, үмкәрж илжрүлл уга, цев-цер сәкәд бәәһэд бәәв. Шуумр баатрнь йовад кесг удад бәәгснд, Һазң Засшикр хойр:

– Хәәрн баатр, хамаран йовж одв? Яһгсн болв? – гиһэд, һашудад, саначрхад, эргәд хәәһэд йовж, Шуумр баатран олж авад, түүни шархднь үдд күрл уга эдгдг үйн цаһан эмән түркәд, хонгт күрл уга эдгдг хөн цаһан эмән түркәд, эдгәж авад, дәкәд һурвулн дәәнд мордх болв. Дәәнд мордхас өмн Засшикр келв:

– Жа, ода хурвулн дээнд мордхас өмн хан назр-усан тэжж, назр-усндан зальврий. Эс тиигвл – болхш, – гийэд, Засшикр саң умшгснд, Назн тэклин цөгцд ус кеһэд, тэкл тэжж, Шуумр саң кеж тэжв. Хурвулн хан назр-усндан зальврж мөргсн дару тиигэд дээнд мордв гинэ. Эдн хурвн мордж һарад, Шархолын хурвн хаани цергтэ харһлдад, хурвн таласнь дундан шахж хавчад, нег захаснь нег захднь хархла, күмни цусн гидгнь – нур болад, ясн гидгнь – уул болад бээдг жиг. Хот-хол уга өдр, сө хурвн цагт чавчлдад бээж, эн хурвн баатр өлсэд, ундасхнь давхцад, күмни цуснд согтад, киисэд, унад бээж гинэ. Эдн киисэд унж бээх эргэнд Шархолын Хамбрла гидг хар гертэ хан эдниг гетэд, хэлэж йовгсн санж. Хурвн баатр көлврэд унсиг үзэд, тер икл байрлж:

– Засшикр, би чамла тер цагт нег сэн чавчлдад, залу күчэн үзүлс гихлэ, хойр мөрн хойр зүгт авч зулад, чавчлдулгсн уга билэ. Ода чини седкл хангсн болх. Ода би чини эрднът толһаг чини утлж авад, нутгтан авч одад үзүлс, – гийэд, байрлад, Засшикрин толһагинь утлад, һанзһлж авад, нутг талан йовж күрэд:

– Ой, оln нутг! Цуһар ирэд үзгтн! Би Засшикриг алад, толһагинь авад ирв! – гийэд, хээкрэд, көөрэд йовад бээв. Нутгиннь күмс үзэд:

– Мана хан – үнэр сүркэ хан жиг. Засшикрин толһаг авна гидг – амр биш, – гийэд, магтад, шууглдад бээж гинэ. Иигэд Гесриг нутгтан угаднь Шархолын хурвн хан Гесрин нутгиг дээлж, һучн хурвн баатр, хурвн зун хошучинь дарад, Урһо хатынь олзлж авад йовгсн санж гинэ.

Жа, тер цагт Геср Арлһоһин авт орж, арвн жилин эргэн болж гинэ. Нег өдр Геср хан мөрэн үзхэр өөр шидрк хамрин хажуһар эргэд йовж йовад, нарн суух зүг тал хэлэхэд, нисч йовгсн хойр хуң керэг үзэд:

– Ой, хуң керэ! Өмн үзгин улад цадл уга, ода хөөт зүгэс ула хээхэр йовж йовну чи? – гисгснд, тер хойр хуң керэ эн үгиг соңсад:

– Герэн мартгсн Геср богд биш, ижлэн мартгсн билгин кер мөрн биш. Гер үр мана бээнэ манд, гер үүртэн хэрий гиж йовна бидн, – гив.

Эн үгиг соңсад, Гесрин дотрнь баахн сегс гиж ухан орад: «Ой, би герэн мартад, энд тенж йовдг санж би. Иигж болдг уга жиг, ода шулуң хэрс», – гиж бодад, билгин кер мөрэн тутрһ бурцгар тежэхэд, эмэлэн тохад, мөрндэн мордх гиж бээтл, Арлһо хатнь бал бурмта идэнэс нег шаазн кеһэд авч ирэд, Геср хаанд:

– Хан мини, йовсарн өмн нег шаазн идэ-чигэ ууһад йовгтн! – гиж бэргснд, Геср шаазнта идэг тосч авад, негл киийһэр уугснд, тер доран уха алдад, гертэн орад кевтж гинэ. Манһдуртнь Геср сергж, герин һаза һарад, эргэд йовж йовтл, Гесрин герин хажуд бээгсн нег ээл нүүж бээхнь үзгдв. Тер ээл цард ачаһан ачхд царнь көдлэд, ацань хажихлэ, өвгн харал тэвж, цариннь өврэр цокгснд, эмгнь келв:

– Ой, өвгн, өөрк царан бичгэ цок. Тер чини Гесрин цагин цар билэ, ода тер көгшрв. Түүг юуһинь цокад бээнэ чи? – гийэд уурлгснд, Геср хан хажуһаснь соңсад: «Намаг иргсн цагин цар ода көгшрж бээхэр бодвл, би

энд ирэд, дегд удан болв», – гиж болад, гертэн орад, билгин кер мөрэн тохад мордх гиж бээтлнь, Арлно хатнь бас нег шаазн бал бурмта идэ авч ирэд бэрхлэ, Геср:

– Ода ууш уга би, нутгтан хэрнэ би, – гиж келэд, мөрндэн мордад, нутг талан йовв гинэ. Үүлтэ онтрһун дорхн бийэр гүүлгэд, үзүртэ модни деедкн бийэр довтлад, жилэ һазриг сарар товчлад, сара һазриг өдрэр товчлад, нутгтан гүүлгэд күрч ирэд, хэлэхлэ – нутгнь эз уга эрм цаһан кедэ болж одгсн, һучн һурвн баатрнь чиг уга, һурвн зун хошучнь чиг уга, сээхн Урлно хатнь чиг уга гинэ.

– Хээрн, ар ик нутг мини! – гийһэд, Геср хан зовад, цааран йовад хэлэхлэ, Чотнгин гер үзгдв гинэ. Тиигэд Геср хан нег ламд хүврэд, Чотнгин герин хажуд өөрцр одад, мээхн татж бээрлдэд, цаң, кеңкрг цокад, юм умшгсн болад суув. Чотн гериннь хажуд нег лам ирж бээрлсиг үзэд, үкр хэрүлж йовгсн Гесрин эцк Сеглң өвгиг дуудж ирэд:

– Чи одад тер ламиг көөһэд йовул. Надас зөв авл уга тер юунд мини нутг деер ирж буудг жиг. Чи түүнд йов гигсн деер – йов гиж кел, нү гигсн деер – нү гиж кел! – гив. Сеглң өвгн Чотнгин зэрлгэр ламд күрхлэ, лам эс үзгсн болад бээхд, Сеглң өвгн ламиг дуудад:

– Ой, лам, мана хан таниг зөвшөрл угаһар энд ирж буугснд уурлад, мөн ода нүүһэд йов гиж бээнэ, – гиж келв. Тиигхлэнь, лам:

– Болна, болна. Би маңһуртан нүүһэд йовна би, – гиж келэд, өвгиг йовулж оркад, маңһуртнь бас нүүж уга гинэ. Мандуртнь Чотн Сеглң өвгиг бас дуудж ирэд:

– Одак лам нүүж уга. Чи одад, түүг эрк биш түргн нү гигсн деер – нү гиж кел, – гигснд, Сеглң өвгн одад көөхлэ, лам:

– Жа, жа, өвгн, та бичгэ уурлтн. Би нүүнэ би, мөн ода нүүһэд йовс гиж бээнэ би. Өвгн, та мөрнэсн бууһад, герт оргтн, хоюлн бичкн күүндий, – гив. Тиигхлэнь, Сеглң өвгн мөрнэсн бууж, мээхнднь орад суухла, одак лам көшгин ардас нег тевш мах һарһад, өвгни өмн тэвж оркад:

– Өвгн, мах идгтн, – гигснд, өвгн утх уга болад, һарарн мах таслж идснд, лам нег алтн иштэ тоңһрг һарһж өгв. Өвгн тоңһргиг һартан авад, мах идх угаһар наар-цаар эргүлэд, һээхэд бээдг жиг гинэ. Тиигхлэ, лам өвгнэс:

– Та яһад мах идх уга? Эн му тоңһргиг тиигтлэн һээхэд бээнэ та? – гигснд, өвгн:

– Урд би нег Геср гидг көвүтэ билэ би. Тер көвүн мини һазаран йовад удв, геедргсн кевтэ болв, эргж ирл уга бээнэ. Тер көвүн мини иим нег тоңһргта билэ. Чини эн тоңһрг түүнлэ эдл санж, тиигэд һээхэд бээнэ би, – гив.

– О, өвгн, Геср тана көвүн билү? Геср ода менд сэн бээнэ. Мадн хойр нег һазрт, ик удан хамт бээлэ. Бидн хойр хамт наар йовж йовтл, зуур баахн керг һарад, тер хоцрж одв. Би түрүлэд йовад бээв. Кедүн өдрин дару тер удл уга ирнэ, – гиж лам келхлэ, Сеглң өвгн көвүһэн эмд-менд

йовгсн чимэг соңсад, седклднь нарн тусгсн мет болж, өмнөн бээгсн мах-
нас цадтлан идэд:

– Ачта болв та, би ода хэрнэ би, – гийхэд, герэс нарх гитлнь, лам
өвгиг ик көөркүлгсн седклэр:

– Жа, өвгн, та хэрвл – хэргтн. Эн нег үкрин хуй ханзлж хэрэд, хот-
хоолдан амт кегтн, – гиж келэд, нег үкрин хуй авч өгв.

– Болна, болна, – гийхэд, өвгн байрлхдан ламиг көөхөн мартад, ламин
өггсн нег үкрин хуйг ханзлж авад, гертэн күртлэн:

– Мини Геср эмд-менд бээдг жиг, удл уга ирнэ гинэ. Чотнгин уг
тасрдг болв, Сеглнгин уг сергдг болв. Цаачн Геср цөөкн хонгин дотр
ирнэ гинэ, – гийхэд, өвгн хээкрсэр, бэрклсэр гертэн күрч ирв гинэ. Эмгн
өвгнәннь дууг соңсад, адһн гертэсн нарч ирэд:

– Ой, өвгн, яһлав халг! Юн гийхэд бээнэ чи? Бичгэ тийгж кел! Чотн
соңсхла, мадниг алж оркна. Чини кезэнэ үкэд, уга болгсн көвүн ода
хамahas нарад ирх билэ, тийгж болхш! – гихләннь, өвгн эмгнәннь үгиг
соңсл уга:

– Көвүн мини эмд бээдг жиг! – гийхэд хээкрэд, бэрклэд гертэн орв
гинэ.

Манһдуртнь Чотн ондан нег күм йовулж. Одак ламиг көөлгхд лам
бас йовж уга гинэ. Тийгхлэ, Чотн: «Эн лам күмни үг соңсдг уга бээдлэснь
ажглвл – меддг, чаддгнь ик юмн янзта. Үнэр иим болхла, түүг гертэн
дуудж, нег йөрэл тэвүлэд, цэ-мэ өгэд йовулдг кевтэ», – гиж бодад, ламиг
гертэн залхар Сеглн өвгиг йовулв. Сеглн өвгн ламд одад:

– Мана Чотн хан таниг герт залрж, цэ зооглгтн гиж бээнэ, – гихләннь,
лам соңсад:

– Болна, болна, – гийхэд, лам Чотнгинд одж гинэ. Чотн лам ирхлэ,
икл халучрхнар тооһад:

– Энд урд Геср гидг соньн эмтн бээгсн цагт маниг бүр өөд нар
үзүлдг уга билэ. Тер йовад кедүн-ядун жил болж бээнэ. Соңсхла, тер
үкгсн чимэтэ. Түүни үкснь үнн ю? Та соңсгсн ю? – гиж сурв.

– О, тер чини ик кезэнэ үклэ, маһста дээлдж бээһэд үкгсн жиг.
Түүнэс наар яснь хумхарад, уга болхд күрв, – гиж лам келгснд, Чотн
соңсад:

– Тийм болх болтха! Тер бээхлэ, манд огт өөд нар үзүлхш. Түүнэс
эрэ гиж гетлүлэд, эн арвн кедүн жилд амр тавар сууж бээнэ би. Та надд
нег йөрэл хээрлгтн. Бас Гесрин нег ноха надд хоцргсн билэ, эн ноха урд
нег хаани ноха билэ. Өлзэтэ ноха болх гиж бодад, би түүгэр ноха кеж
авла би. Ода та эн нохад мини нег сэн өлзэтэ ноха болдг йөрэл хээрлгтн,
– гихләннь, лам:

– Жа, тийм болвл, түрүлэд нохад чини нег йөрэл тэвж өгс би, – гийхэд
йөрөхдэн:

«Човн, човн», – гиж хуцтха,

Чотнгин толһаг мөлжтхэ!

Эргэд, эргэд хуцх болтха!

Эзнэнь толһаг кемлтхэ! – гиж харал тэвгснд, Чотң өрсн босад:

– Чамаг йөрэл тэвж өг гихлэ, харал тэвдг чини юнви? – гихэд, ламта таш-баш керлдн ноолдж:

– Чи лам күмн биш лам санж чи! Йов гигсн деер – йов, нү гигсн деер – нү! – гихэд көөж һарһв гинэ. Лам көөгдж һарад, мээхндэн ирж хонад, манһдур өрүнднь Геср мөн бийдэн тохрж, билгин кер мөрэн унад, Чотңгин экнрин мөндиг сурж оркад:

– Мана Чотң авһ гертэн бээнү? – гигснд, Чотңгин экнр ээхдэн эрэл [бээнэ] гив. Герт бээгсн Чотң дууг соңсч оркад, сандрхдан барани көндөһөр шурһад бултв гинэ. Геср Чотңгин герт орхла, Чотң уга тул:

– Хама бээнэ? Мана авһ гертэн уга жиг шү? – гигснд, Чотңгин экнр:

– Баратын холд бээнэ, – гив. Чотң соңсад:

– Эн экнр намаг келэд өгч оркв, – гихэд, экнртэн уурлж, барани көндөһөс һарч, нег үкүг дотр орж бултв. Геср эс оваргсн бээдлэр:

– Чотң авһ, ода баратын холас һарч иргтн, – гихлэ, һарч ирж уга. Геср дэкэд:

– Чотң үнэр хама бээнэ? Баратын холд уга санж, – гигснд, Чотңгин экнр келн гихлэ – бас кецү, эс келн гихлэ – бас кецү болад, баахн дур уга зогсч бээһэд:

– Үкүгтин холд бээнэ, – гив.

– Тер чини үкүг дотр ю гиж бээнэ? – гиж Геср шуд сургснд: «Эн экнр бас келэд өгч оркв», – гихэд, Чотң үкүгэс арһулхн һарад, хээсн дотран орж бултв гинэ. Чотңгин экнрэс Геср дэкэд:

– Чотң чохм хама бээнэ? – гиж сурхлань:

– Хээстин холд бээнэ, – гиж хэрүлв.

– Эн му экнр юунд дөкн-дөкн намаг зааж өгэд бээнэ? – гихэд, Чотң хээснэсн һарч, нег өсрэд, тотхдан күрэд, хасвчин ард орад булттлнь, Геср орж ирн, Чотңгиг бэрж авад:

– Ар ик нутгиг мини яһв чи? Алдр ик саңгиг мини яһв чи? Сээхн Урһо хатн мини хама бээнэ? Нучн һурвн баатр мини, һурвн зун хошуч мини хама бээнэ? – гиж сурхла, Чотң үг чиг уга, дун чиг уга, уру хэлөһэд, зогсад бээж гинэ. Геср:

– Чамаг алхла, чамар кен дутна гив чиг, би чамаг алхш би. Ода чи надд замч бол! Мини нучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч ямр һазрт дээлдэд, хама диилгдв? Надд йовад зааж өг! – гигснд, Чотң:

– Болна, болна, зааж өгнэ би, – гихлэнь, Геср Чотңгиг өмнэн орулад, тууж авад йовв. Йовж йовтл, замин дундурт Чотңд хойр нүктэ нег чолун харһлдж гинэ. Тиигэд Чотң:

– Эн мана санд кергтэ чолун жиг. Мана санд иим чолун уга. Үүг авч одад, сандан тэвий, – гиж Гесрт келгснд, Геср:

– Чолуһар ю кенэ? Керг уга, шулун йовад, баатр цергин мини дээлдгсн һазриг одж зааж өг! Түргн йовий, – гив. Тиигхлэ, Чотң тер чо-

луг эрк биш авч йовна би гийэд, бэрж авад йовв гинэ. Гитл, авад йовхд уйдг деесн уга, теврэд йовхд ик күчрдх тул Геср түүнд мөрни цулвран тээлж өгв. Чотн цулвриг хойр чолуни нүкэрнь гүүлгж холвад, ээмдэд үүрч авад, йовад бээв. Иээвтр йовхла, чолуни ормар хувцснь зүлггдсэр йовж элэд, бас цааран баахн йовхла, зүлггдэд йовж, махнь һарад, дэкэд цаар йовх дутм махн цоорад, одак чолу уйгсн цулвр яснд күртл шигдв. Чолуг эрк биш авч йовна гигсндэн Чотн ичэд, эн чолуһан хайж чадл уга, шүдэн зууһад йовад бээдг жиг. Түүни ээмэснь цусн һоожад, бүр болхан* уургсниг Геср үзэд:

– Жа, болж, тер чолуһан энд хайж орк! Кергтэ болхла, хөөннь ирэд ав! – гиж келэд, одак чолуһинь хаюлад, цааран йовв. Тиигэд Геср:

– Бидн түргн күрч баатрчудын дээлдгсн һазриг үзий. Чи тер һазриг надд зааһад өгч оркад, баатрчудын сүмснд үзгдл уга, гертэн хэр. Үзвл – чамаг бэрж иднэ тедн, – гив. Түүнэс тедн хоюлн цааран йовсар бээж баатрчудын дээлдгсн һазрин наадк захд күрэд, Геср Чотнгиг гедргэн хэрүлж оркв. Түүнэсн Геср хан йовад, баатрчудыннь дээлдгсн һазрт ирэд, эргэд йовад хэлэхлэ, баатрчудын сүмснь барс, өтг болж хүврэд, һалд шатгсн һазр бээдг жиг. Засшикрин сүмснь бор эрэн харцх болж хүвлсн бээв. Бор эрэн харцх Гесриг үзмгц, өмнэснь нисэд, ирэд, ээм деернь сууһад, ээм деерэснь эмэлиннь бүүрг деер бууһад, хавшад бээнэ гинэ. Геср хан үүг үзэд:

– Хээрн һучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч мини, – гийэд, деед Хурмстниг хэләһэд уульж хээлхд, деед Хурмстн аршан хур гент өтг деер буулһв. Тиигхлэ, өтг болж хүвргсн һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучнь тер доран эмдрж. Цуһар Гесрин өмн ирэд уульдхд, Геср сан тэвж эрүдхэд*, баатрчудан угин эдл* сергэж авч гинэ. Гитл, түүни дотрас Засшикрин эрднь толһаг Шархолын Хамбрла гидг хар гертэ хан керчж авад йовгсн тул Засшикриг эмдрүлх арһ уга болад, Геср түүнд:

– Хээрн Засшикр мини! – гийэд, зовад бээнэ. Тиигж бээтл, Засшикрин сүмсн бор эрэн харцх Гесрт келв:

– Чи надд Хамбрлан бөөр, зүркиг халунар авч ирж өгвл, би түүг идэд, теңгрин орнд күмни төрл олж төрхэс биш, эн йиртмжд эн кевэр надд эмдрх арһ уга. Күмни төрл олгснас хоор тиигэд би чамд тус болж чадна би. Түүнэс ондан арһ уга, – гив. Геср бор эрэн харцхин эн үгийг соңсад, тесч ядад уульв. Эн цагт Хурмстни орнас өгү һурвн эгчнь Гесрт:

– Юунд иигтлэн һашудлта уульж бээнэ чи? Уульхин орнд өшөһөн авдг арһ бод, – гиж зэрлг болгснд, Геср нульмсан арчад, Засшикрин сүмсн бор эрэн харцхд:

– Засшикр ах мини, би ар ик нутган эзн уга хаяд, таниг Шархолын һурвн хаанд алулв. Ода гемшв чиг арһ уга. Би Хамбрлан бөөр, зүркиг халунар авч өгс би, – гив. Геср седклэн чаңһлж, бус баатрчудтан:

– Баатрчуд мини, таанр хэрэд амрцагтн, – гиж зэрлг болв. Баатрчуднь сонсад:

– Бидн танта хамт одж дээлднэ бидн. Шархолын хурвн хаани күчн ик, та хагцарн одж болхш, – гийхэд, хэрх уга бээхэд бээв гинэ.

– Би олн жил таанран хайж йовгсн – буру болв. Ода би буру кегсндэн хагцарн одж дээлдэд, Хамбрлан бөөр, зүркиг халунарнь авч ирэд, Засшикр ахин сүмсн бор эрэн харцхд өгнэ би. Таанр ар ик нутгиннь төлэд ааһ цусан, атх ясан хээрлл уга дээлдв. Ода хэрэд амрцхагтн, – гийхэд, Геср дэkn-дэkn келэд бээтл, тийгэд баатрчуднь хэрж. Засшикрин сүмсн бор эрэн харцх хагцарн хоцрад, Геср хан Шархолын хурвн хаани нутг тал йовв гинэ.

Шархолын хурвн хан хурвн күүктэ санж гинэ. Тедн хурвн кезэд селэхэр нег булгт ирж ус авдг санж гинэ. Эн хурвн күүкни негнь Геср хааныг ик шүтдг санж. Тер шүтдг күүкнь: «Геср гидг нег хан бээдг гинэ», – гийхэд, өдр болһн цэ чанхларн, Гесрт цээһэсн зулг* өргдг гинэ. Зулг өргхдэн:

– А, хээрхн! Геср богд хан мини, надд нег үзгдх болву? Би танд хатн болна би, – гиж келдг санж гинэ. Геср хан Шархолын хурвн хаани нутгт күрснэс хоор одак Шархолын хурвн хаани хурвн күүкн селэхэр ирж ус авдг булгин көвэд ирж, хойр наста нилх көвүнд хүвлэд кевтв. Шархолын хурвн хаани нег күүкнь ирж булгас ус авч бээхэд, одак булгин көвэдк көвүг үзэд, көлөрн наар-цаар көдлгж үзэд, хаяд йовж одж гинэ. Дэкэд негнь ирэд ус авхларн, одак көвүг үзэд, наар-цаар эргүлэд, үзж бээхэд, бас дорнь хаяд йовж одж гинэ. Бас ондан нег күүкнь ус авхар ирэд, булгин көвэд одхла, нег нилх көвүн кевтж бээснь үзгдж гинэ. Күүкн үзмгц, усан чиг авл уга, усни саван дорнь хаяд, көвүни һарас татад, теврж авад: «А, йир, эн көвүг яһдг билэ, нег өнчн өрэсн көвүн санж. Би дү кеж авс гихлэ – асрдг күмн уга, болш уга. Дорнь хаяд йовий гихлэ – көөркү үүг хэлэж бээхэд яһж хаяд йовхви? Мана үкрч өвгн көвүн уга билэ, үүг теднэд күргж өгс. Тедн асрад, көвү кеж авг», – гиж бодад, тер өвгнд күргж өгхэр йовв. Күүкн йовгсн кевтэн өвгни герт ирэд:

– Ой, аав а! Би танад нег көвү авч ирв. Асрад, көвү кеж авгтн, – гихлэнь, өвгн соңсад:

– Болна, болна! – гийхэд, өвгн эмгн хойр байрлад, тер көвүг асрж гинэ. Нег өдр өвгн эмгн хойр көвүндэн нер тэвх гийхэд, өвгн йовад, хаандан одад келж гинэ:

– Би нег көвү олж авв, асрж бээнэ би. Көвүнд мини нег нер тэвж хээрлгтн, – гихлэ, хань соңсад:

– Жа, олдгсн көвүн болхла, түүни нернь [Олдва] болтха! – гиж нер хээрлв гинэ. Түүнэс өвгн эмгн хойр Олдва көвүһэн асрад, өдр, хонг өңгрсэр бээж. Көвүнь өсч бээхэд, удл уга бүдүн көвүн болж. Нег өдр көвүнь аавдан:

– Аав, аав, надд нег шалвр кеж өггтн! Шалвран өмсч авад, хаани баатрчудла ноолдс гилэ би, – гихлэнь, өвгн соңсад:

– Көвүн мини, тиигж яһж болна? Насн чини баһ, цусн чини шингн, ода деер чини бөк ноолдх цаг болад уга, – гив. Тер цагтнь Шархолын хурвн хаани алж идхэр хурвн жил тежэгсн нег атн цар бээсиг нег асхн Олдва көвүн одад, авч ирэд, аав ээж хойрнь унтгснас хоор эн цариг алж, махинь хээс дүүргж чанад, махн болтл, арсинь элдэд, шалвр кеж өмсэд, хээстэ махиг һарһад:

– Босч мах идгтн! – гиж аав ээж хойран дуудад серүлв.

– Эн чини ямр махнви? – гиж өвгн эмгн хойр сурхла, көвүн:

– Хаани алж идхэр тежэж бээгсн царинь авч ирэд, алад, арсарнь шалвр кеж өмсэд, махиг чанад болһж оркв, – гив.

– А, яһлав! Маңһдур, нөкэдүр хан: «Одак цар авад ир, алж иднэ би», – гихлэ, би ю авч одж өгнэ би? – гиж өвгн келгснд, көвүн:

– Хэмэ уга, та седкл амр бээгтн, би орнд нег цар олж өгнэ би, – гив. Тиигэд өвгн эмгн хойр көвүтэһэн хурвулн махиг идв. Олдва көвүн нег хээсн махиг барг цугинь идв. Эмгн өвгн хойр күүндв:

– Мана Олдва көвүн нег асхн нег цар алж, арсинь эдрндж элдэд, шалвр кеж өмсэд, бас нег царин махни икнкинь идж оркв. Бас баатрчуд-та бөк ноолдна би гийэд бээнэ. Үүнэс үзхлэ, мана көвүн хөөннь нег сэн баатр болмар янзта, – гиж байрлж бээв гинэ.

Нег өдр Олдва көвүн Шархолын хурвн хаани баатрчудын бөк ноолдад наадж бээхиг үзэд, тедни хажуднь одад:

– Би бас бөк ноолдна би, – гиж келхлэнь, хажуднь бээгсн нег баатр хэлэхлэ – нег бичкн көвүн.

– Йир чамд юн бээхви! – гийэд, босад ноолдв. Эргэд хэлэж бээгсн күмсин нүднд Олдва нег бичкн көвүн болж үзгдэд, түүнлэ бөк ноолдж бээгсн баатрин нүднд Геср мөн бийэри үзгдэд, нег көлэри һатцин уулын ораг тулж ишкэд, нег көлэри далан көвөг ишкж, тер баатриг уул давулад шивж оркж гинэ. Шивгдсн тер баатрнь унгсн һазртан үкэд хуурч гинэ. Үүнэс хоор Олдва көвүн өдр болһн Шархолын хурвн хаани баатрчудла ирж бөк ноолдад, шивэд алад бээтл, баатрчуднь чиг цөөкрэд бээж гинэ. «Иигж өдр болһн теднлэ бөк ноолдад, шивэд алад бээхлэ, бас болш уга жиг, – гийэд, – ондан нег арһ һарһс», – гиж болад, Геср мөн бийдэн тохрж, нутгин нүднд үзгдэд, [Геср ирж] гидг дуург* һарһж оркад, нег өдр хүвлэһэнэр нег хуурмг Гесриг бүтэснд тернь йовад, күмст үзгдэж одна. Нутгин күмст энд-тенд Геср үзгдэд йовад бээхлэ, Геср ирв гидг шууган дуург һарад, үүг Шархолын хурвн хан сонсад:

– Нутгин күмс цуг Геср ирж гийэд, шууглдж бээнэ. Тер иргсн болхла, үнэр кецү керг болна. Түүни олин баатрнь цуг үкэд баргдв, хатынь бидн олзлж авв. Ода тер һагцар болхар түүни күчнь уйн бээгсн деернь түүг бэрж ирэд алай, – гиж күүндэд, хойр зун баатр церг һарһж.

– Гесриг бэрэд, авч ирэд алцха*! – гиж зэрлг болв гинэ. Хойр зун баатр цергнь Гесриг бэрхэр мордв. Олдва көвүн чиг тедни негнь болад, хамт мордв гинэ. Кеер һарад йовгснас хоор Олдва худлар Геср хан болж,

хойр зун баатрин өмн илрэд, эврэн мөн Олдва болад, баатрмудта хамт йовад бээнэ. Хойр баатр Гесриг үзэд бэрх болж дээлгдснд, Геср өмн бийэснь хүвлһһэр чолу киискж цокн дээлдэд, Олдва ардаснь медүлл угаһар хүвлһнэр чолу киискэд алгсар бээтл, хойр зун баатрнь цуг үкэд, Олдва һагцарн үлдж. Терк хуурмг Геср хаанла дээлдгсн болж бээһэд, цаараннь көөж оркад, бийнь хэрж ирв. Түүнэс хоор Шархолын хурвн хан эврэн бийэрн хурвн зун баатриг дахулж, Олдваг бас дахулад, Гесриг бэрхэр мордв гинэ.

Кеер һарад йовж йовад, Олдва хурвн зун цергин өмн хуурмг Гесрт хүврж илрэд, Шархолын хурвн хаани цергүдтэ дээлдв. Шархолын хурвн хан нег уулын ора деер һарч сууһад, тедни дээлдхиг хэлэвл, Олдва хурвн зун цергин өмн һарад, Геср зулх дутм ардаснь көөһэд бээнэ. Геср огт күцгдл уга, зулад бээдг жиг. Тиигэд Олдва көөж туң ик ядрад, Шархолын хурвн хаанд ирэд:

– Геср надас ик ээдг санж, намаг үзэд зулж одв. Түүг бэрэд авч оркс гихлэ, тер хурдн жиг, надд күцгдгсн уга, – гив. Шархолын хурвн хан Олдва көвүг: «Йоста сэн баатр жиг, манд ик кергтэ баатр жиг», – гийһэд, түүни маһдуртнь:

– Жа, Олдва, чи мана баатрчудын толһалгч болж, өдр болһн Гесриг көөһэд бэ! Тер кезэ нег бэргднэ! – гиж зэрлг болв. Түүнэс хоор Олдва өдр бүр Шархолын хурвн хаани баатрчудыг зу-зууһар дахулж, кеер һарад, хуурмг Гесриг көөлһж оркад, ардаснь эврэн нег-негэр алад бээнэ. Иигсэр бээж хурвн зун баатринь бүр алад чилэв гинэ. Тиигхлэнь, Шархолын хурвн хан:

– Керг уга баатрмуд үкэд чилвл – чилг! Манд Гесриг ээлһдг нег баатр бээвл, болж оркна, – гиж Олдваг магтад, эврэннь баатр болһж гинэ.

Олдва Шархолын хурвн хаани баатр болж йовхдан анхн түүг булгин көвөһэс теврэд, авч ирэд, үкрч өвгнд күргж өггсн тер күүкнлэ таньлдж. Ижл, дасл болад, бодж сангсан хоорндан күүнддг болж гинэ. Нег өдр Олдва тер күүкнэс:

– Тана хурвн хаани эмн сүмснь хама бээнэ? Надд зааж өгич, – гигснд, тер күүкн:

– Мана хурвн хаани эмн сүмсн цаһан гертэ хаани үүдн дор булата бээнэ. Цаһан гертэ хаани үүдн дорк һазриг малтхла, нег бэрэ герин чинэн цаһан чолун бээнэ. Түүни дотр хурвн цаһан өндгн, хурвн шар өндгн, хурвн хар өндгн бээнэ. Эн хурвн өнгин йисн өндгн болвл – мана хурвн хаани эмн сүмсн мөн, – гив. Олдва үүг соңсч авад, нег сө цаһан гертэ хаани үүдн дорк һазриг малтгснд, үнэртэн нег бэрэ герин чинэн чолун һарв гинэ. Олдва эн чолуг һарһж шилжүлэд, шар гертэ хаани үүднд күргэд, тэвж оркв гинэ. Маһдур өрүднь Шархолын хурвн хан босад, һаза бээгсн чолуг үзэд, нег-негэн хэлөһэд, алһтрад:

– Эн мана булгсн чолуг ямр күмн медэд, һарһж авад, энд тэвгсн болв? Эмтэ юмн огт меддг уга, эмтэ юмн көдлгж чиг чаддг уга чолун

билэ. Үүг лав одак Геср медэд, сө ирж харһад, энд тэвгсн болж маһд. Ода үүни дотрк өндгэн харһж эс авхла, Геср тер өндгиг хамхчвл*, манд аюл учрна, – гиж хоорндан күүндэд, Эргү Хар гидг дархиг дуудж ирэд, чолуг чавчулж нимглүлэд, дундаснь эмн сүмсн өндгэн харһж авх болв гинэ. Тер дархнь ирэд, одак чолуг өдр болһн чавчгсар бээж нимглэд, хол дунднь өөртхд, Олдва ирэд, дархнд:

– Ой, Эргү Хар а, алхан надд өгч бэ! Би чамд дем болж өгс би, – гигснд, дархн:

– Чи мини алхиг дааж чадну? Дааж чаддгл болхла чини, өгс би, дааж чадш уга болхла, цааран хол бэ, – гиж Олдвад келв. Олдва Эргү Хар дархни үгиг соңсад, уурлн:

– Тана алхиг дааж чаддг жиг ю? Уга ю? Хэлэж бээгтн! – гиж келн, алхинь шүүрч авад:

– Даана гидг – эн! Чадна гидг – эн! – гиж келн, даладад, чолуни дундахурнь негл дархла, чолун дундахурн хойр эңгрэд, өндгн доран билж тусв гинэ. Хажуднь хэлэхэд зогсч бээгсн Шархолын хурвн хан сандрж:

– Ю, Олдва мини а! Яһж бээх чини энви? – гиж һашудгснд, Олдва хэрүднь:

– Эн Эргү Хар дархн намаг алх дааж чадхш чи гийһэд, дор үзэд бээнэ, түүни үгд тесл уга, ууртан чавчад оркхла, иим керг болв. Ода арһ уга, мини буру болв, – гиж келв.

– Жа, болж, хэмэ уга, ондан юмн манд керг уга. Гесриг ээлһдг чи бээвл – болж оркна, – гиж Шархолын хурвн хан Олдваг зөвтгснд, Олдва:

– Сана амр бээгтн. Би эмд бээгсн цагт Геср таанрт өөртж чадхш. Кервэ эн өөртж ирвл, би бэрэд хаанд тушай! – гиж келв.

Тер цагт Урһо хатн өдр болһн хөөни бөөр, зүркиг хуурч иддг санж гинэ. Нег асхн Олдва хүвлһнэр нохан бөөр, зүркиг худрад, ааһд кеж тэвхлэ, Урһо хатн түүг идэд, ухань балрж. Хамбрла хаанла хамт кевтл уга, суугсн һазртан унтж одв гинэ. Тер сө Олдва хамг бурхн сәкүсндән зальврж:

– Эн сө Хамбрлаг дардг цаг болв, намаг сәкж хээрлгтн! – гийһэд, Геср мөн бийдән хүврж, Хамбрлан орд харш деер ирэд зогсснд, Хамбрлан хар билгин сәкүсн орд харшас харч ирэд, Гесрин цаһан билгин сәкүсиг көөһэд бээнэ. Гесрин цаһан билгин сәкүснь Хамбрлан хар билгин сәкүсиг хүвлһнэр мунхрулад, орднднь көөж орулад:

– А, хээрхн! Хан Хурмстн мини а! Ода би Шархолын хурвн хаанла дээлднэ би, намаг өршөж туслгтн! – гиж зальврж мөргэд, жирн жин күнд бийэсн бишнкиг даадг хурш болд үлдән бөрж, Шархолын хурвн хаанла дээлдхэр гертнь чавчад орв гинэ. Тер цагт Шархолын хурвн хан унтж бээгсн санж. Геср хан герт ормгц, цаһан гертэ хан болн шар гертэ хаани толһаг унтаднь* чавчж хаяд, дәкн Хамбрла хааг дээлхэр гертнь күрхлэ, Хамбрла шинкн әркд согтад, унтж одгсн жиг. Түүг чавчад орк-

хла, толһань давхр-давхр кив торһн көнжл девскртэ ташр чавчгдад, хойр эңгрэд одв. Геср Хамбрлан гесиг буучад, бөөр, зүркинь суһ татад, Засшикр ахиннь сүмсн бор эрэн харцхд халунар күргж өгхэр йовв гинэ. Бор эрэн харцх хад деер сууһад, Гесриг күлэж бээснд, Геср хээж күрэд, Хамбрлан бөөр, зүркиг түүнд халунарнь бэргснд, тер халунарнь идж оркад:

– Жа, ачта болв чи. Хөөннь чамд тус болна би. Ода теңгрин орнд харч төрнэ би, – гийһэд, Хурмстни орн тал нисэд йовж одв гинэ. Тиигэд арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн цаһаниг делгрулн төргсн ачта мергн Геср хан Шарһолын һурвн хааг дарж, Урһо хатан авад, нутгтан хэрхэр йовж гинэ.

Геср нег уулын хормаһар өңгрхд, нег цаһан гер үзгдв гинэ. Үүднд арвн хойр-[арвн] һурвн наста нег көвүн наадж сууна.

– О, эн Ал Мергн хатни гер жиг. Би нутгас һарад йовж бээгсн цагт Ал Мергн хатн кел күнд хоцрла. Би йовад, арвн хойр жил болад ирв. Эн көвүн һарад, арвн хойр жил болж, – гиж хүвлһәнэр таяд, Геср байрлж. Шарһолын һурвн хааг даргсн байрта чимэг Ал Мергн хатндан келж өгхэр тер көвүни хажуд күрч.

– Көвүн, көвүн, ээж чини гертэн бээнү? Ю кеж бээнэ? – гиж сурснд:

– Бээнэ, бас хар саадглаһан ноолдж бээнэ. «Кень диилж, кень диилгдхиг үзий», – гиж келэд, саадган нег татхла – ээж мини диилэд, бас нег татхла – саадгнь диилгсн сууна, – гиж көвүн Гесрт хэрү өгв. «Ал Мергн хатн уурта бээдг жиг. Ода түргн зулад йовс», – гиж бодад, одак көвүнд Геср:

– Намаг ирэд йовж одв гийһэд ээждән келж орк! Хамаһан одв гиж ээж чини сурхла, нарн һарх зүг тал йовв гиж кел, – гиж келэд, бийнь нарн орх зүг довтлад йовж одв гинэ. Ал Мергн гер дотрас Гесрин дууг соңсч гүүһэд һарч ирхлэ, Геср уга жиг.

– Мөн ода иргсн күмн хама одв? – гиж көвүнэсн сурхла, көвүн:

– Нарн һарх зүг тал йовж одв, – гив. Ал Мергн уурнь күрэд:

– Юунд герт орл уга зулж бээдг терви? – гийһэд, хойр-һурв алхад, хойр-һурв уулын ораг ишкэд, нарн һарх зүг тал хэлэхлэ, юуни чиг баран үзгддг уга жиг. Дәкэд эргэд, нарн орх зүг тал хэлэхлэ, Геср далн тавн уулыг ташр давад, цааран одж йовснь үзгдв гинэ. Ал Мергн хатн ик хар саадган шинин саршн болтлнь татж бээһэд, тэвэд оркхла, саадгиннь сумн Гесрин алтн дуулхин гиллзж йовгсн ораг сет* харвад һарч гинэ. Тиигэд Ал Мергн хатн Гесриг харвад алж чадгсн угадан уурнь күрэд, тесч ядад:

– Нарн орх зүг тал йовгсн бээтл, юунд нарн һарх зүг тал йовв гиж худл келнэ чи? – гиж көвүндән уурлад, көвүнәннь ха һуйинь татад, салһж оркж гинэ.

Үүнэс хоор, эдү-тедү цаг өңгрснэс хоор Геср хан йовад, Арлһоһин авт орад, арвн хойр жил болж хэрж ирэд, дээнд алгдгсн һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан цугинь эмдрүлв гинэ. Шарһолын һурвн хааг һагцарн дарж гинэ. Засшикрин бахиг ханһаж, теңгрин орнд мордулж

гинэ. Урнho хатан эргүлн авч нутгтан одгснд, нутгнь цуһар күрч ирэд, ик байр болж гинэ. Тиигэд эн чимөһөн Ал Мергн хатндан келхэр одад, Ал Мергн хатн уурта бөөхиг медж эәһэд, түүнэс зулгсн жиг гидгиг Ал Мергн хатн соңсад, бийән икл гемшж, гер орднан ачж нүүһэд, уулас бууж нутгтан ирэд, Геср хаанлаһан учрж, ө-һундлан тээлв гинэ.

Иигэд һучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч бүгдәр цуглрж ирэд, арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср хан атата Шархолын һурвн хааг даргсн ик байр данһра кеж. Жирһлин икд жирн хонг жирһж, нээрин икд найн хонг нээрлж, амһлң сээхн суугсн гинэ.

*Келгснь: Нилх шийани Бө. Луурв, Арцаннр.
Эмкджгснь: Хова.*

АРВН ТАВН ТОЛЪАТА АНДУЛМА МАНЪСИГ ДОРАЦУЛГСН БӨЛГ

Арвн харин үндсиг таслн төргсн арвн үзгин эзн богд Геср хан шажиг нарн мет мандулж, төриг хад мет батдхж*, зурхан зүүлин эмтни кел меддг дахуль болгсн Буйнтуган хажудан суулхж, дөң болгсн нучн хурвн баатр, хурвн зун хошучан эргэндэн бээрлүлж, амн сумндан жирхж суух эн хоорнд Докур тив гих һазрас арвн тавн толһата, Андулма гидг нертэ манһс улан тоос киискж ирэд, Таг гидг нертэ һазрт бээрлж бээгсн тавн муж нутгинь олзлж авад йовж одгсн гинэ.

Тер олзлгдгснас доһлң-дөрв, сохр-мухр гиж һолгдад хоцргсн эмтд ниилж авад:

– Бидн ода эзн богд Геср хаандан одж, чимэ өгий, – гинэд, бүүр дернь хоцргсн эцн, дээртэ үрэ, дааһар уна кеһэд, Гесрин арвн давхр шил алтн сүм киидд ирж гинэ.

Арвн давхр шил алтн бээшңгин ора деер маанян тоолад сууж бээгсн Геср богд хан иргсн күмсиг үзэд:

– Эн доһлң-дөрв, сохр-мухр эмтд хамаһас иргсн улсви? Ю кеж йовх улс болв? Буйнтуг, чи одад сурад ир, – гиж зэрлг болв.

Буйнтуг одад сурхла, тедн:

– Эр мөрн эцэд күрдг, эр күмн уйдад күрдг Таг гидг һазрт бээрлж бээгсн тавн муж нутг билэ бидн. Докур тивин арвн тавн толһата Андулма гидг манһс ирэд, нутгиг олзлж авад йовв. Түүнэс доһлң-дөрв, сохр-мухр бидн һолгдад хоцрв. Тиигэд арвн үзгин эзн Геср богд хаандан чимэ күргэд ирлэ бидн, – гиж одак күмс иргсн учран келв.

Буйнтуг эн чимэг Геср хаанд медүлгснд, Геср богд хан нучн хурвн баатр, хурвн зун хошучан цуглулж:

– Докур тивин арвн тавн толһата Андулма манһс Таг гидг һазрт бээгсн тавн муж нутгиг мани олзлж авад йовж одв гинэ, – гигснд, баатр-муднь үүг сонсад:

– Урд бидн Шарһолын хурвн хааг дарад, нег байр даһһра үзлэ бидн. Түүнэс хоор: «Дэкэд кезэ нег тиим күчтэ манһсиг дарж, байр даһһра үзх болв?», – гинэд, күлэж бээлэ бидн. Ода эн өдр удх уга болж шу, түргн одж Андулма манһсиг дээлэд, тавн муж нутган түүнэс алдулж ирий, – гихлэнь, Геср хан:

– Бидн тер манһсин бээдлиг медл уга одж болх уга. Түрүлэд Андулма манһс чохм ямр дүнгэн күчтэ жиг, түүни күчнь надас деер жиг ю, дор жиг ю? Үүг би нег шинжлэд үзсэ. Тиигтл, таанр адһл уга намаг күлэж бээгтн, – гив.

Геср хан алтн шил сүмдөн залрж, арвн тавн толһата Андулма манһсиг шинжлж, бээдлинь медэд һарч ирэд:

– Арвн тавн толхата Андулма манхс болвл – деед бийднь – түмн нүдтэ, түмн харта алмсин күчн төгсгсн, дунд бийднь – терсин дөрвн теңгрин күчн төгсгсн, дорд бийднь – зун нээмн шулмин күчн төгсгсн, нег хүвлхэндэн далн хүвлхэтэ, арвн хурвн лууһин күчн төгсгсн уулын чинэн шар цоохр мөртэ, хурвн зун давхр алтн шил яамнта, ямр чиг юмнд даргдж үзэд уга, күмн биш, күрл цөөһөр бүрлдгсн манхс жиг. Эн манхсин күчн надас баахн дееркншн медгдж бөөнэ, – гихлэ, Һазн Шуумр хойр баатрнь босад:

– Арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср хан мини, та хучн хурвн баатр, хурвн зун хошучта, анда хурвн теңгртэ, өгү хурвн эгчтэ, йис-йис – найн нег сидтэ тул та Андулма манхсас деердхэс биш, огт дорадх уга. Бидн эрк биш Андулма манхста цоклцж, эмн холынь таслна бидн, – гиж гинэ.

Геср богд хан баахн бодс гиж бөөһэд:

– Жа, оln таанрин саналар бидн одж, Андулма манхсиг дээлий, – гиж анхарад, хучн хурвн баатр, хурвн зун хошучан бийэрен ахлад морд-хин экнд Сеглң өвгн күрч ирэд:

– Кезэнэ Шархолын хурвн хааг даргсн байр нээриг нег үзлэ би. Ода Андулма манхсиг даргсн байр бахиг үздг болв. Ода би эрк биш таанрта хамт йовж дээнд орлцна би, – гихэд, зан шарһл мөрөн тохад, белн болад зергцэд харгснд, Геср хан:

– Сеглң аав мини, тана насн медэтэ, һазр сунһу* тул үлдэд, нутгтан эзн болад бээж бээтн, – гив.

Сеглң өвгн уульж хээлэд:

– Геср богд мини, намаг бичгэ хөр! Өмнк мини өөрдв, хөөнк мини холжв. Заһл толхата Сеглң өвгн тайган даах теңкэн уга болв, зан шарһл мөрн эмэлэн даах чидл уга болв. Ода би Геср богдан дахад, Андулма манхсла дээлднэ би, – гигснд, Һазн:

– Эр мөрн эцэд күрдг, эр күмн уйдад күрдг тиим хол һазрт та йовж чадх уга. Авһ, тана үгэс бидн хардг уга эс билү? Ода та мани үгиг нег соңсгтн, – гив.

Сеглң өвгн бас уульж унжад:

– Арвн тавн наста Һазн мини, арвн үзгин эзн богдын гегэни өмн һагц төргсн чининнь дергд йовж, дэ кей гилэ би, – гигснд, баатрмуднь бүгдэр уйрж уульлдад бээж гинэ. Баатр Шуумр зан хээсн хар мөрөн унж, зун нээмн давхр цө көвчтэ, миңһн тавн зун ширтэ догшн хар саадган агсч, найн нээмн ханһа хар суман авч, гилвэн өңгтэ хуйган өмсч, йисн алд молр хар шоран зүүж, Геср богдын барун бий болад йовв гинэ.

Геср богд хан хучн хурвн баатр, хурвн зун хошучан ахлж, Сеглң ааван дахулад, арвн тавн толхата Андулма манхсин нутгиг зөрэд, хурвн жилэ һазриг хурвн сарар товчлад, сара хонгин зам йовж йовтл, Сеглң өвгни чидл теңкэн зөвөрдэд* бээгснд, Геср хан баргинь медж оркад:

– Сеглң аав мини, ода та хэрэд, хамг нутгиг мини закрж, хаш ик төриг мини түшгтн, эрүн сээхн кишгән өггтн, алтн болгсн зэрлгән хээрлгтн. Бидн одад, арвн тавн толһата Андулма маңһсиг дарж, тавн муж нутган эргүлж ирий, – гийһэд, кив торһн киилң үмд хойран тээлж авад татхла, Сеглң өвгн чиг эврәннь баргиг медэд:

– А, чавас, Алтайин уулыг цасн дарна, аавин көвүг насн дарна гидгэр, хату ясн мини нимгрэд ирж, хар цусн мини шингрэд ирж. Ода арһ уга, би гедрг эргж хэрс би. Көвүдиннь байр-бахиг нүдэрн үзж чаддг уга болв би, – гийһэд, уйдад, ууляд, Барс гидг баатрар бара кеһэд хэрв гинэ.

Сеглң өвгн гедрг эргэд хэргснэс хоор Геср богд хан ахлачта һучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч жилэ һазриг сарар товчлад, сара һазриг өдрэр товчлад, өдрэ һазриг цагт товчлад, өдр, сө гиж йилһл уга йовад, Андулма хаани нутгин захдк Шар көтлд күрэд, мөрнэсн бууж, агт күлгән идүлэд, аср мээхнән татад, амрлт кеһэд сууна гинэ.

Геср богд Улан Нүдн Буйнтуг хойр баатртан:

– Ода бидн энд церг мөрән амрулад сууж бэй. Та хоюлн түргн йовад, Андулма маңһст одад, арвн харин үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср хан хулхад алдгсн нутган некэд, арвн тавн толһата Андулма маңһс, чини үндсиг чини таслад, үриг киискдг болад ирв гиж чимэ өггтн, – гиж зэрлг болгснд, Улан Нүдн Буйнтуг хойр баатр зэрлгинь күлэж авад, мордж гүүлгэд, Андулма маңһсин нутгин захар довтлад орхла, Андулма хаани түмн цаһан адуг түүни адуни ахлач ах Сахл Бада, Арха, Шарха һурвн хэрүлж йовхнь үзгдв. Улан Нүдн Буйнтуг хойр баатр хээкргсн дууһан таслл уга, хэлэгсн нүдән чирмл уга довтлж күрэд, Андулма маңһсин тер түмн цаһан адуг көөһэд һарч гинэ. Хойр баатрин хээкргсн дуунд түмн цаһан адун тесч чадл уга, хурһчн үргэд, оһтрһуд тулгсн тоос манн татад довтлгснд, һурвн адучнь тендән сүрдэд хоцрж гинэ.

Улан Нүдн Буйнтуг хойр баатрин хээкргсн дун түмн цаһан адуни түврглтэ ниилж, теңгр, һазриг догдлулгснд Андулма маңһс соңсн алһтрад:

– Иим күчтэ дуута ямр гидг дээсн ирж бээх болв? Эн йиртмжд надд хальдж ирдг ямр тиим күчтэ юмн бээгсн санжви? Геср хан болву? – гийһэд, эәһэд сандрж бээтлнь, адуни ахлач ах Сахл Бада, Арха, Шарха һурвнь күрч ирэд:

– Түг* түмн деерм ирж, түмн цаһан адуг мани булаж йовв, – гихд, Андулма хан соңсад:

– Тер чини Геср хаани баатр церг болж маһд, Арха Шарха хойр баатр мини, та хойр түргн ардаснь көөж күрэд, түмн цаһан адуһан алдулж авч иргтн! – гиж зэрлг болад, хойр миңһн церг өгэд йовулж гинэ.

Буйнтуг Улан Нүдн хойр баатр Андулма маңһсин түмн цаһан адуг көөсэр йовж, Орг Йондн уулд күрч. Адуни аль тарһн болдгаснь негиг шүүж бээһэд, бэрж алад, хан Хурмстн тенгртән мөргж, эзн богд Геср хаандан мөргж, цацл цацж, дееж өргэд, махнас идэд, арвн тавн толһата

Андулма маңһс түмн цаһан адуһан некэд ирхинь күлэхэд бээж гинэ. Андулман Арха Шарха хойр баатр хойр миңһн цергэн дахулж, түмн цаһан адуг көөһэд йовгсн мөринь мөрдэд йовад бээж, Орг Йондн уулд өөрдэд күрхлэ, тер уулын ора деер күмни баран үзгдв гинэ.

Орг Йондн уулын ора деер баран харад, бээдл ажгж бээгсн Буйнтуг ирж йовгсн күмни бараг үзж оркад, Улан Нүднд ирж:

– Уулын хормад күмн аашх баран үзгдж бээнэ. Чохм ямр күмн жиг? Чи нег лавлад хэлэһич, – гихлэ, Улан Нүдн босад, аһин чинэн алг нүдэн эргүлж, хээсни чинэн аман аһаһад хэлэж, Арха Шарха хойр оһн церг дахулад ирж йовхинь таньж медэд:

– Одак адуһан алдгсн Арха Шарха хойр оһн церг дахулад ирж йовдг жиг, – гив. Буйнтуг сонсад, тачкһн инэж, мөрдөн өсрж мордад:

– Улан Нүдн мини, хэрин тер дээснд гендж, хээрн баатр нерэн һутах угаһин төлэд хальшрл уга дээлдий! – гиж гинэ.

Иигж бээтл, Андулман Арха Шарха хойр адучнь күрч ирэд:

– Жа, хойр ах мини, атхсан тэвгтн, аньсан неегтн. Мани түмн цаһан адуг тооһин йосар хэрүлж өгтн, – гигснд, Улан Нүдн Буйнтуг хойрин уурнь күрэд, хорнь буслад:

– Чи хойр юн гинэ чи? – гихэд, босн мордад, хэлэгсн нүдэн чирмл уга, хээргсн дууһан таслл уга, чавчж орад, Андулман хойр миңһн цергиг нүд чирмхин зуур үмсн товрг кев гинэ. Чочад, зүрк алдад, зулж йовгсн Арха Шарха хойриг: «Арвн үзгин эзн богдын мини сэкүсн өршөгтн!» – гихэд, Буйнтуг көөж күцэд, Архан толһаг тас чавчад, Шарха баатриг бэрэд чавчх гиж бээтл, Улан Нүдн ирэд:

– Буйнтуг мини, түүг бичгэ ал. Түүг алвл – Андулма маңһст кел күргх күмн уга болж одна, – гихэд, Шархаг эмд хоцраж.

– Кени зааврар ирлэ чи? – гиж түүнэс сургснд, тер:

– Андулма хаани заквр билэ. Эмиг мини авргтн, хойр ах мини, – гихэд, мөргэд, сөгдэд бээж гинэ.

– Эмиг чини аврна гидг – эн, – гихэд, Буйнтуг Шархан хойр һаринь чавчж таслад, бүстнь хавчулад, хойр көлинь хуһлад, мөрднь унулад:

– Жа, үклэн хээгсн хулһн, чи арвн тавн толһата Андулма маңһстан одж кел! «Арвн харин үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср богд хан хулхад алдгсн нутган некэд ирж, Андулма чини үндсиг таслж, үриг чини киискнэ гиж келж бээнэ», – гихэд, түүндөн одж чимэ өг, – гиж келэд, мөринь цокад, гедрг эргүлэд йовулв гинэ.

Шарха баатр Андулма хаандан ирж:

– Мана түмн цаһан адуг тууһад йовгснь – хойрхн күмн санж. Мана хойр миңһн цергиг үмсн товрг кеһэд, Арха баатриг чавчж алад, намаг дөрвн мөчэс мини салһад оркв. Арвн үзгин эзн богд Геср хан һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан дахулад ирж, хулхад олзлгдсн Таг гидг нертэ һазрт бээгсн тавн муж нутган хэрүлж авад, Андулма маңһсин үндсинь таслж, үринь киискхэр наар ирж йовна. Намаг чи

түрүлж одад, Андулма маңһстан кел гив, – гигснд, Андулма маңһс сонсад, альх, аман ташад:

– Та хойр баатр хойр минһн церг дахулж одад, хойрхн күмнд диилгдэд, һар-көлән алдад ирдг чини юнви? – гихэд, Шарха баатран дорнь чавчж алад, ик кеңкргән цокж – ик нутган цуглулад, баһ кеңкргән цокж – баһ нутган цуглулад, һурвн минһн баатр, һурвн зун хошуч, хамг цергән цуглулж:

– Арвн үзгин эзн Геср богд хан гидг бидниг дээлхэр аашна гинэ. Геср болхла – бийнь Хурмстн теңгрин көвүн. Анда һурвн теңгртэ, өгү һурвн эгчтэ, һучн һурвн баатрта – тиим кецү күмн билэ. Түүнтэ бидн цоклцж чадну, уга ю? – гиж келгснд, хамг баатрмуднь ду эс һарв гинэ. Тиигж бээтл, Хату Хар гидг баатрнь босад:

– Мана хан болхла – арвн тавн толһата Андулма гидг, юунд чиг даргдж үзэд уга хан билэ. Деед бийднь – түмн рахун* күчн төгсгсн, дунд бийднь – терсин дөрвн теңгрин күчн төгсгсн, дорд бийднь – зун нээмн шулмин күчн төгсгсн, күмн биш, күрл цөөһәр бүрлдгсн хан бээж бээхлэ, Гесрт юунд даргдх билэ? – гихлэнь, Андулма эн үгиг сонсад, баахн зөрг орж, Геср хаанла дээлдх болв гинэ.

Буйнтуг Улан Нүдн хойр баатр Орг Йондн уулдан адуни аль тарһн болдгаснь шүүж алад, ууц, толһаһарнь хан Хурмстн болн эзн богд Геср хаандан дееж өргж, үлдгсн махиг хоюлн идэд, сур мет сунад, суха мет улаһад, унтад, амрч авад, түмн цаһан агтан тоос мантулад*, Геср хаандан күрэд ирхлэ, Геср үзэд:

– Зөргсн һазртан күрдг, сангсн санаһан бүтэдг хойр баатр мини, – гихэд, Буйнтуг Улан Нүдн хойран магтад, түүнд бас агтын дотрк аль тарһн болдгаснь алж идэд, амрад, түмн цаһан адуг үлэхэд, мөрни цаһан кетвч бааснд хүврүлж, кетвчдән дүрэд, өврлж оркад, Геср богд хан:

– Хату болд бийтэ, хар чолун зүрктэ хамг баатрмуд мини! Хэрин дээсни күчн ик. Хамг дээсиг таанр хамрн* чавчж дээлдэд, күчн мөксдх цагтан надд зальвргтн, күч немж өгнэ би. Хату зер-зевд даагдад шархдгсн цагтан хэрнь надд зальвргтн! Хүвлһәнәр үдд күрш уга, үйин цаһан эм түркэд эдгәнэ би. Хэрин хату дээснтэ дээлдж, хар цусн тани өткрэд, ундасгсн цагтан надд зальвргтн! Ундыг тани ханһах аршан хур буулһж өгнэ би. Ода бидн дээнд белдкл кей. Андулма маңһсин церг ик болхар бидн цуһар негл дор орж дээлдэд, алад бэрж чадх уга, нег-негәр орий. Нег баахн зуурт нег баатр орад, йисн түмн күм алад, йисн түмн жидин үзүриг хуһчад, йисн түмн агтынь көөһэд хэрж ирх кергтэ. Таанр орад дээлдж йовтл, Андулма маңһсин бийнь харһлдад одх болуза. Бас түүни Хату Хар гидг баатрнь бөөнэ, Гүзән Гүмб гидг баатрнь бөөнэ, түүнэснь болһагтн, – гиж зэрлг болв гинэ.

Тиигж бээтл, арвн тавн толһата Андулма маңһсин өтн, хорхашң олн цергнь һазрин өриг дарад, Орг Йондн уул тал аашна гинэ. Геср богд хан үзж оркад:

– Жа, ик дэн ирв. Кен түрүлэд орна? – гихлэнь, Улан Нүдн баатрнь:

– Би орна би! – гихэд, нарн сар хойриг урһулж кегсн дуулхан өмсч, эрдньсэр давхрлгсн күкр хар хуйган зүүж, эрднь суман авч, догшн хар саадган үүрэд, миңһн лууһин дууһар хээкрн дэврж орад, дээлдэд, нег цагин дотр йисн түмн күмиг алад, йисн түмн жидин үзүриг хуһлад, йисн түмн агтыг көөһэд һарад ирв гинэ. Түүни даруднь Буйнтуг довтлж орад, дээлдэд, йисн түмн агтыг көөһэд һарад ирв гинэ. Түүнэс хоор Геср богд хаани баатр, хошучнр цуг селэ-селәһәр орад, йисәһэд түмн күм алад, йисәһэд түмн жидин үзүр хуһлад, йисәһэд түмн агтыг көөһэд һарад ирв гинэ. Хамгин адгтнь Шуумр баатр орад, йисн түмн күмиг алад, йисн түмн агтыг көөһэд эргэд ирж йовад, ардан хэләхлэнь, цаад бийднь үлдгсн Андулман баатр церг бас чиг дала гинэ.

Шуумр баатр хашң хар мөрнәннь амиг гедрг эргүлэд, дэкрн дэврж орад, эрднь цаһан үлдән нег хүрүлэд – нег түмн күмиг чавчж, дэкрн нег хүрүлэд – долан түмн күмиг чавчад, дэклхднь* бас долан түмн күмиг чавчж алад, хумкин тоос кеж хоосрулад хайж оркад, йовж йовад, Андулман Хату Хар баатрта харһлдж. Толһаһинь чавчад, мөрнәннь сүүлд монцг кеж авад, йовж йовад, бас түүни Гүзән Гүмб баатрта харһлдж. Толһаһинь чавчад, хашң хар мөрнәннь ногтд монцг кеж, гедрг эргэд, Орг Йондн уулын ораг чиглэд йовв гинэ.

Өрүнэс асхн үд күртл баатрмуд нег хойрар эргэд хэрэд бээдг жиг гинэ. Һагц Шуумр баатр ирдг цагасн өңгрэд бээснд, Геср богд хан:

– Хээрн баатр – мини зүрктә баатр билә, Андулмата цоклцад одву? Зөргтә баатр билә, Хату Хар баатр Гүзән Гүмб хойрла цоклцад, нег юмн болж одву? Баатрчудын мини дотр зөргтәннь – тер билә, баһ настань – тер билә, хээрн баатр мини яһгсн болв? – гихэд, хээлэд сууж бээтл, хо бүрүлин алднд хашң хар мөрнь цусн зеерд болгсн, Хату Хар баатрин толһаг мөрнәннь сүүлд монцг кегсн, Гүзән Гүмбин толһаг мөрнәннь ногтд монцг кеһэд уйгсн, ке хар хуйгнь цух улан болгсн, бүдүн шаван тохм, делтрәрн бөглэд, нәрн шаван киилң, шалврарн бөглэд, хагсн саадгин сумншң хагдад, халяд нисгсн харцхшң шуугад, Шуумр баатрнь күрэд ирхлә, хэләж суугсн Геср богд хан үзж оркад, тосч ирн, теврж авад:

– Хээрн баатр мини, дээсэн дарад, амр менд күрэд ирвү чи? Күмни баһнь болгсн Шуумр мини, күүклдә бүргдин хумсн болгсн Шуумр мини, өрләһин цолмн болгсн Шуумр мини, өрчин бор махн болгсн Шуумр мини! – гихэд, үмсэд, таалад, үдд күрш уга үйин цаһан эмән цацад, хонгт күрш уга хөн цаһан эмән* цацад, аршан билгин хур орулад, альв шавинь эдгәһэд, уг йоснднь тохрулв гинэ.

Эн цагт арвн тавн толһата Андулма маңһс уулын чинән шар цоохр мөрән унж, Орг Йондн уул тал хатрад аашдг жиг гинэ. Геср хан түүг үзж оркад:

– Ода Андулма бидн хойрин цоклцдг селэн болж, – гийэд, зер-зевэн агсч, билгин кер мөрндөн мордхлань, хүчн хурвн баатрнь Геср богддан күчн болдг болад, Геср хаанд хойр живр болад шингрв гинэ.

Андулма маңһс уулын чинэн шар цоохр мөрэрн алтн делкэг догдлулад, Орг Йондн уулын хормад өөрдэд күрэд ирхлэ, Геср богд хан чиг билгин кер мөрэн унад, уулын ораһас бууһад, Андулмаг тосад күрхлэ, түүни шар цоохр мөрни хойр хамраснь утан бүргэд, хойр оочаснь улан көөсн бүргэд бээнэ гинэ. Геср богд хан хэлэгсн нүдэн чирмл уга, хээкргсн дууһан таслл уга, минһн лууһин ду һарһж, мөн доран йиртмж делкэг догдлулж, Андулма маңһст өөртж күрэд, жирн жингэр кегсн бийэсн бишңкиг даадг хурш болд үлдэрн Андулман арвн тавн толһаг тас чавчад, улан хоолднь күргэд, үлдэн суһ татхла, үлдиннь ириг дахад, күрл цө хойрар бүрдлж босн, гедрг эргж, Геср богд хаани алтн дуулхин ораһас чавчад, хойр көкнөннь дунд күргэд үлдэн татхла, үлдиннь ириг дахад мах цусн хойрар бүрдлж босн, Андулман эср ораһаснь шуд буулһж чавчад, ээм-далынь ташр даалһж чавчад, үлдэн татхла, күрл цө хойрар бүрдэд босч ирэд, Геср богд хааг эср ораһаснь дарн чавчад, ээм-далынь һатлһн чавчад, элкн-оошкинь задлн чавчад, билгин кер мөрнэни болд хар турунас һатлһад, һазрт йисн тоха орулад, үлдэн татад авхла, үлдиннь ириг дахад, махн цусн хойрар бүрдэд босад бээж гинэ. Хоюлн эргж ирэд, нег-негэн чавчхла, хад чавчгсншң хальтрад, мөс чавчгсншң мөлтрэд бээгснд, нег цагт Андулма үлдэн хайж оркад, далн царин арсн һадрта, найн царин арсн дотрта, сарлгин арсн альхта маляһарн Гесрин дал хоорндаһур цокад оркгснд, даласнь һаргсн цусн дала, нуршң болад, Геср хан сүрдэд, түрглү үнн гихлэ – маңнаднь бээгсн Махһалын бурхн дөңнэд, гедргэн унн гихлэ – далднь бээгсн Дала ламин хүвлһн дөңнэд, зогсад бээж гинэ.

Тиигэд хоюлн мөрнэсн бууһад, хойр мөрэн хойр уулын ора деер хад мет хантрад, хээрцг мет тушж оркад, гүүж ирэд, бэрлдн ноолдад, кен-кенэн ядад, кедүн өдр өнгргснэс хоор Геср хаани күчн баахн уйдад иргснд, Геср хан дотран: «А, хээрхн мини а! Анда хурвн теңгр мини, өгү хурвн эгч мини, йисн-йисн – найн нег сидтн мини, – гийэд зальврхлань, Гесрт баахн күчн немгдэд, Андулма маңһсиг дарн гиж бээһэд, дэкэд күчнь уйдад, дандад бээж гинэ. Геср богд хан арһан бархларн: «А, хээрхн! Хан Хурмстн теңгр эцк мини! Та намаг Дунд Замбутивд эзн хан төмлхдэн, чи тенд хан суугснас хоор чамас ик хан уга, чамас ик баатр уга гиж келгсн эс билү та? Надас үлү күчтэ маңһс эс бээж ю? Үүнлэ яһад намаг учрулв та? Ода түргн тедкж* хээрлгтн!» – гийэд, дотран зальврад ноолдж бээтлнь, нег цагт деед теңгрин орнд бээх хан Хурмстн теңгрин чикнь «жиң» гийэд цоңнад одхла, хан Хурмстн теңгр чикэн дарад, баахн сежг төрэд:

– А, жигтэ юмн, мини чикн юунд иим күчтэ цоңнв? Дорд Замбутивд йовгсн Үүл Бүтэгч мини ямр нег кецү догшн дээснлэ учрад одву? Эс

гиж күмни назрт баахн дандад уйдж бээх болву? Юн болв чиг, нег му чимэ сонсдг болв би, – гийхэд, босад, Бурхн Багшт одад аэлдхлэ, Бурхн Багш:

– Даяни тэрн бүтэж бээнэ би. Ода деер чөлэн уга. Чи гертэн хэрэд, Авшкүрц ээжин умаһас альк жилин, альк сарин, альк өдр харв, Дунд Замбутивин Амрзул ээжин умаһас альк жилин, альк сарин, альк өдр харв – эн хойрин мең сүүринь харһулж үзэд, ховч шар бичгэн секэд хэлэхлэ чини, Гесрт туслдг күмни нерн харч ирнэ. Бас ямр учрас ямр маңсла учргснь харч ирнэ, – гиж келж өгч гинэ.

Хан Хурмстн теңгр гертэн хэрж ирэд, деедин орнд Авшкүрц ээжиннь умаһас Геср альк жилин, альк сарин, альк өдр харгсн, Дунд Замбутивт Амрзул ээжиннь умаһас альк жилин, альк сарин, альк өдр харсиг олж авад, ховч шар бичгэн секэд, эн хойрин мең сүүриг харһулж үзэд хэлэхлэ, Үүл Бүтэгчнь Дунд Замбутивд Геср хан мөн дүрэрн арвн тавн толхата Андулма маңсла бэрлдэд, күчнь уйдад дандж бээнэ. Иим болгсн учрнь – Үүл Бүтэгчиг Дунд Замбутивд буулһж эзн хан төмлхдэн, арвн тавн толхата Андулма маңсиг дарх болтха гиж йөрэл тэвхэн мартад йовулж оркгснас болж. Ода арвн тавн толхата Андулма маңсин күчн дегдлж, арвн үзгин эзн Геср богд хаани күчн уйдж бээдг юмн жиг. Тер төлэд ода эрднь кевлтэ эрдньт Засшикр одж тус болх кергтэ гиж ховч шар бичгт харгснд, хан Хурмстн теңгр Засшикрт элч тэвж:

– Дунд Замбутивд Геср хан арвн тавн толхата Андулма хаанла бэрлдэд, күчнь баахн уйдж бээдг жиг. Ховч шар бичгт чамаг одж туслтха гиж харв. Тер төлэд түргн одж, Геср хаанд дем-тус болгтн, – гиж келв. Засшикр сонсад:

– Дегд сэн болв. Атата Шарһолын хурвн хаани цагт бүк бийиг мини керчэд, эрднь толһаг мини утлж авгсн маңһс Геср богд хаанд даргдснас хоор дэкэд арвн тавн толхата Андулма хаанд хүвлж төргсн билэ. Ода би түүнэс өшөһөн авдг цаг мини иргсн жиг, – гийхэд, үүлн өңгтэ нисдг бор мөрөн тохад хархин экнд Темснһо хатнь харч ирэд:

– Кезэнэ атата Шарһолын хурвн хаани цагт эрднь толһаһан алдад, арһ уга һундлтаһар намаһан оркад, оһтрһун орнд төрхэр йовхла чини, би моднд боогдж үкэд, ардас чини хээһэд, оһтрһун орнд ирэд, чамла бэрлдн төрлэ би. Ода чи Дунд Замбутивд одж, арвн тавн толхата Андулма маңсла цоклцхар бас намаг хаяд йовхла, мини седкл дааж чадну? – гийхэд, Засшикрин мөрни сээр деер һэрэдэд мордад авв гинэ. Тиигэд хоюлн үүлн өңгтэ живртэ көк бор мөрндэн сундлж авад, үүлтэ оһтрһун дорхн бийэр, үзүртэ модни дееркн бийэр нисэд, нег ик өндр көк уулын ора деер ирж бууһад, кив торһн альчулар нүдэн хурв арчад хэлэхлэ, Орг Йондн уулын элкнд Геср богд хан арвн тавн толхата Андулма маңсла бэрлдэд, Гесрин күчнь уйдад, эрэ теслцж бээхинь үзгдж гинэ.

Засшикр Геср хаанд яһж дем-тус болх туха Темснһо хатнаһн зөв сурхла, Темснһо хатнь:

– Ода бидн одад, Гесриг туслхла, арвн тавн толһата Андулма хан Эрлг номин хаанд одж, намаг хойр күмн демнэд алв гиж зарһ кенэ. Тер төлэд бидн Андулман нүднд үзгдл уга бээж бөөһэд, нег арһ бодый. Үүнэс лавлад хэлэхлэ, тер Андулман хойр нүдни хоорнд нег ааһин чинэн төгрг хар мең бээнэ. Тер төгрг хар меңгинь онад харвхла чини, арвн тавн толһата Андулма маңһс сүр харһад нег унна. Тиигхлэ, тер намаг күмн демнэд алв гидг зарһ кеж чадх уга, – гиж келхлэнь, Засшикр босад, саадган авад, эмэлиннь бүүрг деер тэвж бөөһэд, Андулма маңһсин хойр нүдни дундк ааһин амни чинэн төгрг хар меңгинь онад, харвад оркхла, Андулма маңһс сүр харһад, уул нургсн мет дун һарад, һазр дахад киисв гинэ.

Арвн харин үндсиг таслн төргсн арвн үзгин эзн Геср богд хан алң болад:

– Иим амрхн ундг маңһс биш билэ. Нанд ямр юмн ирж туслгсн болв? – гийһэд, байрлгсндан алңтрад, иигэн-тиигэн хэлэхлэ, юмн үзгдгсн уга. Дэкэд һазрт унгсн Андулма маңһсиг ажглад хэлэхлэ, Засшикрин эрднь цаһан сумн Андулман маңнадк ааһин амни чинэн төгрг хар мең деер хатхата бөөхиг үзж оркад:

– Хээрн Засшикр ах мини, хама бээнэ чи, кезэ күрэд ирвү чи? – гийһэд, гедрг эргэд, Засшикр ахан дуудад гүүхлэ, Засшикр ахнь һарч ирэд:

– Геср богд хан мини, зогс! Өөрк чини бас үкэд уга. Урдар Андулмаг дарж авад, тиигэд бидн мендлций, – гихлэнь, Геср хаанд ухан орад, хоор эргэд хэлэхлэнь, Андулма маңһс босад зогсч оркгсн бээдг жиг. Засшикр Геср хойр нег уулыг өргж ирэд, Андулмаг дарулхлань, өргэд шивж оркв гинэ. Хойр уулар дарулхлань, бас өргэд шивж оркв гинэ. Түүнэсн тавн уулыг өргж ирэд, Андулма маңһсиг дарулад, маңна деернь «Андулма маңһс үкв» гидг маанин зурһан үзг бичхлэ, тиигэд тер түүндэн даргдв гинэ.

Түүнэсн Геср богд хан Засшикр ахтаһан теврлдэд, ууляд, ү-хэ болад мендлцгснэс хоор:

– Ода бидн арвн тавн толһата Андулма хаани нутгт күрэд, түүни нутг-нурһн, эд-малынь олзлж авий, – гиж күүндэд, Андулман нутг тал мордх гиж бээх эн хоорнд Андулман уулын чинэн шар цоохр мөрнь цулвран һурв хуһслад, зууж авад эргэд зулхла, Гесрин билгин кер мөрн ардаснь көөһэд, күцж күрэд, барун һуйинь тас хазад, доһһад* бэрж ирв. Тиигэд тер кевтэн мордад, Андулман нутгар орад, түүни гертнь күрхлэ, нарн һархла, нарни герлиг дарм шар хатн, сар һархла, сарин герлиг дарм цаһан хатн бээж гинэ. Сарин герлиг дарм цаһан хатнын чавчж алад, нарни герл дарм шар хатни сээхнднь дурлад, чавчад алдг күмн һардг уга жиг. Үүнд Геср богд хан: «Ода би нег хан күмн, эн нарни герл дарм шар хатн бас нег хаани хатн жиг. Тиимэс би хатн кеж авхла, яһна?» – гидг салан орад, ду һарл уга, тагчг зогсч гинэ. Улан Нүдн Буйнтуг хойр баатрнь чиг эн хатнд дурлж оркад:

– Андулма маңсла цоклдх цагт Андулмад чимэ келж одгснь – бидн хойр билэ. Дээнд хамгин түрүнд цокад оргснь – бас бидн хойр билэ. Бидн хойрин негнд эн хатыг хээрлгтн, – гихлэ, Шуумр баатр босад, Геср хаани өмн ирэд:

– Нег цагт би Андулма хаани йисн түмн күмиг алад, йисн түмн жидин үзүриг хуһлад, йисн түмн агтынь көөһэд авад ирж йовад, хоор эргэд хэлэхлэ, цаад бийднь бас үй түмн церг бээгсн санж. Тиигэд би дэкэд гедрг эргж орад, хамг баатр цергинь дарла би. Иимэс эн хатыг би аввл, таарна, – гиж гинэ. Тиигхд, Геср хан:

– Чохмдан хан күүни хатыг хан күмн авдг йоста билэ. Таанрин кен негнднь өгнэ гихд кецу бээнэ, хэрнь би эврэн авгсн деер кевтэ, – гигснд, Засшикр:

– Та Андулмад диилгдхин экн деер би оһтрһун орнас ирэд, Андулман хойр нүдни хоорнд бээгсн ааһин амни чинэн хар меңгэрнь харвад алла би. Ода эн хатыг би авхла, баатрмудын санл уга болна, – гиж келж гинэ.

Нарни герл дарм шар хатныг Геср хаанахн булалдж бээтл, Геср богд хаани жирн жиң күнд, бийэсн бишңкиг даадг хурш болд үлд генткн герэсн эврэн өсрэд, һазрт унад одхд, Геср богд хан сежг төрэд:

– А, жигтэ юмн, ямр учр болв? Мини хурш болд үлд учр, шалтан уга суһрдг уга үлд билэ. Урд нег суһрхдан – арвн хойр толһата маңсин толһаг авла. Түүни хөөн нег суһрхдан – өшэтэ Шарһолын һурвн хаани толһаг авла. Түүни хөөн арвн тавн толһата Андулма хаани толһаг авий гиж бас нег суһрла эн, ода нег суһрв. Ямр күчтэ маңсин толһаг авх гиж бээх болв, – гийһэд келж бээтлнь, делкэ йиртмж деер ямр юмн күүндгсн жиг алдл уга сонсдг Буйнтуг босч ирэд, нег чикэн һазрт тэвэд, нег чикэн теңгр өөд хэлэлһэд чиңхлэнь, нарни герл дарм шар хатни гесн дотр һардг цагасн һурвн сар дуту нег көвүн:

– Би өдр, саран күцэж авса, экиннь эңгр уурган һурвн хонг көкж авса, түүнэс хоор би тиигэд, Геср, чамаг эс дархла, аавин көвүн нерэн алдна би, – гиж андһар тэвж бээгсиг сонсад, босч ирэд, нарни герл дарм шар хатыг чавчад, хойр эңглэд оркхла, нег дуту зуурм улан нилх көвүн һазрт унн, киисэн чирэд, асандан хальтрад, босч ирэд, Геср хаанла ноолдад одв гинэ.

Хамг баатрмуд босч ирэд чавчхла, хад чавчгсншң хальтрад, мөс чавчгсншң мөлтрэд бээж. Харвхла – сумн чиг эс тусгснд, цуһар демнэд ноолдхла – бас күч эс өггснд көшэд, цуһар арһан барж бээтл, билгин кер мөрн гент күлг кевтэ күкрсэд, күмн келэр күңкнэд:

– Ода эн көвүг алх нег арһ бээнэ. Би усни экнд одад, киитн булгин уснас һурв балһад, һурв түргэд, чавчад, зад бэрхлэ, ик цаста, киитн шуурһн көдлэд, мөсн көлднэ. Тер цагт эн маңсин көвүн көлдэд үкнэ. Ондан арһ уга, – гийһэд, усни экнд одад, киитн булгин уснас һурв балһад, һурв түргэд чавчхла, теңгр, һазриг негдкгсн ик цаста киитн шуурһн

көдлэд, нүд чирмхин хоорнд мөсн көрэд, одак манһсин дуту нилх улан көвүни кииснь көрэд унх деерэн:

– Геср, чини мандх* цаг болгсн санж. Би ээжиннь геснд өдр, саран күцөһэд, ээжиннь энгр шар уургас хурв балһгсн болхла, иигж чамд даргдх уга билэ би, – гийһэд, амнь аһлзад, көлдэд үкж гинэ.

Арвн харин үндсиг таслн төргсн арвн үзгин эзн ачта мергн Геср богд хан хучн хурвн баатр, хурвн зун хошучан дахулад, Андулман нутгинь олзлж, адун малынь көөһэд, ар ик нутгиннь захар амр сээхн орад ирхлэ, нутгиннь ах икснь байрлад, идэ-ундан авч, тосад күрэд ирхлэ, түүни дотр Чотң бас бээнэ гинэ. Тиигэд цуһар идэн-ундасн ууһад, нээрлэд бээж бээтл, Засшикр Чотңгиг үзж оркад, келв гинэ:

– Атата Шарһолын хурвн хаани цагт эмнд мини күрч, арвн үзгин эзн богдын мини бөөһүлгсн хаш хад мет төр шажн хойринь көдлгж, эзн богдын мини седклиг зоваж, атата Шарһолын хурвн хаанд урвла чи. Көөркү уга кө седклтэ чамаг мөн ода чавчж алс би, – гийһэд, үлдэн суһлад босхла, Чотң ээхдэн гүүһэд, Гесрин хорма дор орад:

– Намаг өршөж хээрлгтн! Аврж хээрлгтн! – гийһэд, эрэд, хуйһад бөөхлэнь, бурхн седклтэ Геср богд хан:

– Засшикр ах мини, эн Чотң бөөхлэ, сэн һазрнь бас бээнэ. Эн бөөхлэ, хов хутһар тэвэд, дээсиг көдлгэд авч ирнэ. Бидн баахн түрмшг үздг болв чиг, эцүстэн дээсэн дарад, байр-бах үзх болна. Үүг чи бичгэ ал, – гихлэнь, Засшикр дун уга тагчг сууж гинэ.

Тиигэд ачта мергн Геср богд хан келгснь:

– Хар саната, көөркү уга седклтэ Чотң мини, эн саам эмиг чини аврс, дару саамд хув заян чини медтхэ, – гиж келэд, Андулма хаани уулын чинэн шар цоохр мөриг Засшикртэн өгч, йисн зүүлин болдар ниилүлн кегсн чолун нертэ хуйгиг Шуумртан өгэд, Андулма хаани зан хар түшмлин уулын чинэн цаһан мөриг һазндан өгв. Түүнэс бишңк баатр-мудтан тус бүр өглһ хээрлэд, орд харшдан залрж, арвн тавн толһата Андулма манһсиг даргсн нэр даңһра кеж гинэ. Тиигэд Геср богд хаанахн нээрин икд най хонад, жирһлин икд жир хонад, амр сээхн жирһэд сууж гинэ.

*Келгснь: Хажн шийани Зо. Дорж,
Нилх шийани Арцан.
Эмкдкгснь: Хов.*

ХӨРН ТАВН ТОЛҺАТА ХОТХР ХАР МАҢҺСИГ ДАРГСН БӨЛГ

Хан Хурмстни отхн көвүн Үүл Бүтэгч Шажмуни Бурхн Багшин
зэрлгэр

Дорак Замбутивд бууж,
Шажни номиг нарн шуухн* мандулж,
Йиртмжин төриг хаш хад мет бөөһүлж,
Эмтн бүкниг дегш жирһүлж,
Арвн харин үндсиг таслн төргсн,
Арвн цаһаниг делгрүлн төргсн
Арвн үзгин Геср богд хан гиж
Деед Хурмстни орнд цолан мандулж,
Дорд күмни йиртмжд нерэн дууршулж* бөөгсн
Аңх урдын нег цагт гинэ
Арвн үзгин Геср богд хан
Аһар теңгрт тулгсн
Арвн давхр алтн шил яамнаннь
Ора деер залрж,
Кир уга кив торһн альчурарн
Киитн хар нүдэн кедү-яду арчж,
Һурвн жилин һазриг
Һунн бүргдин нүдэр хэләһэд,
Дөрвн жилин һазриг
Дөнн бүргдин нүдэр хэләһэд,
Хөөт нарн орх зүгт
Хөрн тавн толһата
Хотхр хар маңһсин
Хор көнөл икдэд,
Зурһан зүүл эмтн
Зовлн зүдүр* амсч бөөсиг медэд:

– Жа, ода эн хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсиг эс дархла, нутг
чилэдг болв. Ода үүг чохм яһж дархла, болна? – гинәд, бодл болж бөөһэд,
урдар тер маңһсин күчн чидлиг шинжлж нег үзхәр,

Киитн булгин уснд,
Көк девән өвснд йовгсн
Билгин кер мөрән бәрж,
Лавлс гиж сууһад,
Батлс гиж бәрэд,
Һурнын күзүн цулвриг
Һурв хуһслж бәрэд,
Дөш мөңгн дөрэг

Дөлитл ишкж мордад,
 «Чив» гигсн маляг
 Чимгнәннь толһаһинь дахулж цокад,
 «Жин» гигсн дууг
 Чикнднь соңсхн,
 Үзүртә модни деегүр,
 Үүлтә оһтрһун дораһур,
 Жилә һазриг
 Сарар товчлад,
 Сара һазриг

Өдрәр товчлад, гүүлгэд-гүүлгэд йовсар хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсин орни наад бийднь ирж, нег сара һазрас: – Маңһсин күчн кедү баргин болв? – гийһэд,

Маңнаннь көк судцнас урудулад
 Тавгиннь шар хальсн күртл шинжлэд,
 Махн дотрк ясинь нивтлн* шинжлэд,
 Махла дотрк үсинь тоолн шинжлхлэ –
 Күмнәс төргсн күмн биш,
 Күрл цөөһәр бүрлдгсн,
 Өмн һол сүмснь
 Бийднь уга,
 Бийәснь дөрү өөдән чидлтә,

Һуру урудн кишгтә болж медгдж гинә. «Эн чини ямр гидг амта күмн амлш уга, келтә күмн келш уга, кецү халта дэәснви?» – гиж Геср богд хан бодад, билгин кер мөрнәннь амн жолаг эргүлж хәрж ирв гинә. Геср гертән ирэд, Урһо хатндан:

– Урһо хатн мини, урдын тэвгсн йөрөләр Саңслм хаани сээхн Урһо күүкн, чи бидн хойр хан хатн болж нээрлэд, хан Хурмстн теңгрин хату зэрлгәс хәрл уга, хан төриг бөөһүлж, хамг нутгиг зовлңгас гетлүлэд, эн өдр күртл йовла. Тиимәс чамд нег даалһвр мини бэәнә, – гихлә, Урһо хатн:

– Хагсн бууһин сумн шавас
 Һардг йосн уга,
 Хаана зэрлг хаалһас
 Һардг юмн уга тулд
 Улан һол мини
 Утцн чинән болтл зүткнә би,

Зэрлг заавртн юн билә, – гигснд, арвн үзгин эзн богд Геср хан иигж зэрлг болв гинә:

– Хөөт нарн орх үзгт хөрн тавн толһата хотхр хар маңһс күмн-әмтниг бәрж ирэд, амр суулһл уга бэәнә. Ода үүг эс дархла – болхш болв. Тер төлөд чи урдар маңһсин орнд одад, маңһсин хатн болгсн болад, түүг арһдан орулж алх белдкл кеж бә! Һурвн жилин дару би ардас чини күрнә би, – гиж зэрлг болв гинә.

Урһо хатн зөв хэлэж инәһэд, буру хэлэж ууляд, хар халтр мөрән
хазарлж унад, Геср богдасн салж, ар ик нутгасн һарад, хөрн тавн толһата
хотхр хар маңһсиг зөрэд,

Уста һолыг һатлад,
Ут замиг чиләһэд,
Көтл даваг өгсэд,
Көндә һовиг өнгрэд,
Һурвн сара һазриг
Һурвн өдрт товчлад,
Һазад далан көвэд ирэд,
Хар халтр мөрән
Хазар, эмәлинь авад,
Көк девән өвсн,
Киитн булгин уснд тәвэд,
Буйһ болгсн хээсэн нерж,
Будмр* улан цәәһән чанад,
Буру, зөв уга самрж, ууһад
Сууж бәэх эн хоорнд
Орн-нутган эргэд,
Орчлң делкәг әәһүләд йовж бәэгсн
Хөрн тавн толһата
Хотхр хар маңһс
Һазад далан көвэд
Һагц күмни баран бәэхиг үзэд,
Цаһан зааниннь хурднар
Цацгдулад тәвж ирэд хэләхләнһ,
Хоңһр шар үснһ
Хойр талан зааргсн
Хойр сәэхн токгнһ
Хорманнһ үзүр цокн һаңхгсн,
Герлднһ аду манм,
Гегәнднһ үүл бәрм
Геср богд хаани хатн,

Саңһлм хаани күүкн – сәэхн Урһо – тер мөн болхиг таньж медәд:

– Ой, чи хамаһас хамаран йовж бәәнә чи? – гихләнһ, Урһо хатн:

– Би болхла,
Арвн хариг әрлһн төргсн,
Арвн цаһаниг делгүрлн төргсн
Арвн үзгин эзн богд Геср хаани
Аваль хатнһ билә би.
Геср хаанд гентин барчд тусад,
Алхц өвчнәр
Әм наснасн салв.

Яснь өмкрж цээһэд,
 Цуснь хагсч хатад,
 Керэ шаазһан бааснд булгдад,
 Кеер негт һурвн жил болв.
 Өмтө бөөхдөн
 Өм зууж,
 Аж төрхин төлөд
 Эвтө, зөвтө күмн харһвл,
 Элгж ханьлад суухнь
 Эркн болв надд.
 Һагцар суухин орнд
 Һазад далан көвөд нутгта
 Хөрн тавн толһата
 Хотхр хар маңһсиг
 Хээһэд йовж йовгсн мини эн.
 Дуудулг нерн тани* кен билэ?
 Дүрглүлдг цол тани кен билэ?
 Үзгсн, соңсгсн юмн бөөвл,

Үчүкн дүүдөн келит, – гив. Хөрн тавн толһата хотхр хар маңһс сонһн сээхн эн чимэг сээхн Урһно хатнас соңсад:

– Эрт урд цагас өдгэ эн өдр күртл Геср богдыг яһж дарад, Урһно хатынь авдг билэ гиһэд бодата билэ би. Ода сээхн санан мини иигэд эврэн бүтэд одв, – гиһэд, хаһ тустл байрлад, Урһно хатнд:

– Һазад далан көвөд нутгта хөрн тавн толһата хотхр хар маңһс – гидг би билэ. Чини эн үг чини үнн болхла, ода намаг дахад йов, – гиж келэд, көк цаһан заандан сундлж авад, арвн давхр арзһр хар асртан ирэд, эврәннь үзсклнтэ сээхн хойр экнрэн эмдэрнь зальгад, идж оркад, Урһно хатнар аваль хатан кеж, амрад, жирһэд сууж гинэ.

Жа, тиигэд Урһно хатн нутгасн һарад һурвн жил болгснас хоор Геср богд хан саң күж умлһж*, тэкл өргэд:

– Хан Хурмстн аав мини,
 Хатн буурл Авша эмг ээж мини,
 Өгү һурвн эгч мини,
 Хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсиг дарх
 Цаг мини болад ирв.
 Дандгсн цагт мини
 Дөң, түшг болгтн,
 Дааргсн цагт мини

Дах, девл болгтн! – гиһэд, зальврад, билгин кер мөрөн тохж унад, замд һарад йовхин экнд Деед Хурмстн теңгр аавнь, буурл Авша эмг ээжнь ээлдж медэд, өгү һурвн эгчинь дуудулж ирүлэд, иигж зэрлг болв гинэ:

– Үүл Бүтэгч хөрн тавн толхата хотхр хар маңһста дээлдхэр йовж бээнэ. Та хурвн оһтрһуһар түүг дахж йовад, тер маңһсиг дархд туслад ирцхэгтн! – гиж зэрлг болв гинэ.

Өгү хурвн эгчиннь сэкүсн нег көкнг шовунд хувлэд, күрч ирэд:

–Үүл Бүтэгч дү мини, нарн орх зүг хандад йовад бэ! Йовж бээтл чини,

Барун өврнь теңгрт тулж,
Зүн өврнь һазрт хадгдгсн,
Нег үмкхлэрн,
Өөр талын өвсиг ор уга болтлнь иддг,
Нег балһхларн,
Нур, далан усиг
Үцгрэд* хагстлнь уудг

Нег көк бух харһлдна. Эн болхла – хөрн тавн толхата хотхр хар маңһсин нег хувлһән мөн. Кицэж дээлд, – гиж келэд, оһтрһуд һарад йовж одж гинэ.

Геср өгү хурвн эгчиннь заагсн зүгиг зөрэд, билгин кер мөрнәннь хурдар довтлад йовж бээтл, өмннь үнэр нег өврнь теңгрт тулгсн, нег өврнь һазрт хадгдгсн нег көк бух үзгддг жиг. Геср өдрэ һазрар эргж, чик өмн туснь ирэд, алвн шар саадгиннь уңгас ута бүргүлж, үзүрәснь һал һарһад харвад оркхла, саадгиннь сумн үкр хар чолунд шаагдад, көк бух эргэд йовж одв гинэ.

– А, чавас мини, хөрн тавн толхата хотхр хар маңһсин негл хувлһәннь иим кецү бээж бээтл, бүк хувлһәннь ниилэд, кедү дүңгән күчтэ болв? – гиж Геср богд тер көк бухиг харвж чадгсн угадан һундж һутрад, һучн цаһан суман хээһэд йовж бээтлнь, өгү хурвн эгчиннь хувлһән көкнг шовун нисч ирэд:

– А! Үүл Бүтэгч мини, ю кеж һундад, һутрад бээнэ чи? Һучн цаһан сумиг чини цуглулж, чини эврән идх эдст идән, билгин кер мөриг чини бордх будаг белн кеж тэвв. Чи эн бүгдән авад, тер көк бухиг мөрдэд йовад бэ! – гиж зэрлг болв гинэ.

Геср өгү хурвн эгчиннь белдкж өггсн тер бүкниг авад, көк бухиг мөрдэд йовсар бээж, ора болад, нег эзн уга эрм цаһан көдэд нөөрсч гинэ. Тер сө одак көк бух гетж ирэд, Гесрин бий деернь овалж бааһад, билгин кер мөрни дел, сүүлиг таслж идэд, һучн цаһан сумнани өдиг чиг идж оркад, йовж одж гинэ.

Маңһдуртнь, өрин гегән һазрт эрэ тусч бээх цагт, Геср гент чочж серхлэ, бийнь бух гөрәсни бааснд даргдгсн бээдг жиг. Гөрәсни баасиг өргж хаяд, босч хэлэхләннь, билгин кер мөрни делнь чиг уга, сүүлнь чиг уга, нег хамута кер дааһн болад, делдәһэд зогсч оркгсн, һучн цаһан сумнь өдн уга хавчхр юмн болж одгсн бээж гинэ. Геср эн бүгдиг үзэд:

– А, чавас мини! Геср би эмд серүн йовж бээһэд, хөрн тавн толхата хотхр хар маңһсин негкн* хувлһәнд иигж дөөглгддг мини юн билэ? Хан

Хурмст аав мини, Авша эмг ээж мини, ахлж төргсн өгү хурвн эгчин
мини сэкүсн, яхла чи? – гиж түүндэн уйрн уйдад бээтлнь, Гесрин өгү
хурвн эгчиннь сэкүсн – көкнг шовун – нисч ирэд, Гесрин өмн бууж:

– Үүл Бүтэгч дү мини,
Эр күмн атандан биш ю?
Экнр күмн йөтөндөн биш ю?
Эрг эс нурхла,
Эрс хад болна,
Эр эс эндхлэ,

Эрлкн баатр болна гидг билэ. Билгин кер мөриг чини бордж, дел,
сүүлинь урхулх эдст идэг белдкж, хучн цаһан сумиг чини өдлж тэвв.
Өчгдр* чи тер көк бухин буру бийэр эргж одад харвгсн тул сумн чини
тусгсн уга, түүни зөв бийэр эргж одад, маңнаннь цаһан төөлэр харвхла
чини, тер үкнэ, – гиж келэд, нисэд йовж одв гинэ. Геср богд хан билгин
кер мөрэн эдст идөһөр бордад оркхла, нег долан хонгин дотр билгин кер
мөрнь өмнкөсн үлү сээхн,

Дөрвн хар турунднь
Дөчн лууһин күчн бүрлдэд,
Дел сүл хойрнь деевр болж урһад,
Саһг дөрвн туруһарн
Дорд Замбутивлэ наадад,
Саңма* дел хойрарн
Деед Замбутивлэ наадад,
Күлгин дууһар күкрсэд,
Күмни келэр келв:
– Мордх цаг негн болв,
Мөрни чикн хойр болв, – гив.
Геср богд хан
Билгин кер мөрндөн мордж,
«Жин» гигсн дууг чикнднь соңсхад,
«Жив» гигсн маляг
Чимгнөннь толһаг дахулж цокад,
Үзтл – үзүр төөрэд,
Хэлэтл – хамр эргэд,
Батхнын чинэн болад барлзад,
Эрвэкэн чинэн болад эрвлзэд,
Хэлэгсн нүдэн чирмл уга,
Хээкргсн дууһан таслл уга,

Хөрн тавн толһата хотхр хар маңһисиг күцж ирэд, билгин кер
мөрнөннь амн жолаг татс гиж, көк бухин барун бийэр эргж өмннь һарад,
Йирн текин өврэр кегсн
Йендрмани хучн тавн сумта
Альвн шар саадган татж һарһад,

Өрүн улан нарнла татад,
 Үд кецэхэд иртл татад,
 Уңгаснь ута бүргүлэд,
 Үзүрэснь һал цацрулад

Өмнэснь харвад оркгснд, альвн шар саадгин сумн көк бухин маңнадк цаһан төөлэр орад, көк бух доран үкж гинэ. Геср түүг дорнь өвчэд, цу-сарнь хан Хурмстн тенгр, Авша эмг ээж, өгү һурвн эгчдөн дееж өргэд, махинь бүклэрнь чанад, бүдүн ясинь оочарн һарһад, нэрн ясинь хамрарн һарһад идж болад мордхин экнд өгү һурвн эгчиннь сәкүсн – көкнг шовун – нисч ирэд:

– Үүнэс цааран йовхла, маңһсин нутгин захар орад бээгсн тер маңһсин орн бузр тул бидн одх уга. Замд чини нег хорн шү дала харһлдна. Эн болхла – маңһсин сүмсн болна. Үүнэс өңгрэд йовж бээтл чини, бас дэкэд хойр хад хоорндан мөрглдгснь үзгднэ. Эннь – бас маңһсин нег сәкүсн мөн. Эн харш бүкнэс арһлад һарад авхла чини, һэвһэ болна, – гийһэд, гедрг эргэд, нисэд йовж гинэ. Геср богд хан өгү һурвн эгчиннь үгиг соңсч болад, маңһсин ориг зөрэд йовж бээтл, өмннь үнэр нег хорн шү дала цээлзэд үзгддг жиг. Эн хорн шү далаг ажглад, хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсин нег сәкүсн болхиг таняд,

Дөчн царин арсар
 Дотр татж гүргсн,
 Далн царин арсар
 Һадр татж гүргсн,
 Хүүрә һазрт өнчн урһгсн
 Тэвлһ иштә маляһарн
 Дараһар һурв шувтрад татад,
 Дәклһнднь* дола шувтрад татхлань,
 Хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсин сүмсн –
 Хорн шү дала –
 Хойр энг болж тасрад,
 Экнь өөд хэлэж урсад,

Адгнь уру хэлэхэд урсад бээж гинэ. Геср богд хан маңһсин һурвн сүмсинь иигэд дарж, цааран йовж бээтлнь, хойр хад мөрглдж бээхнь үзгдв гинэ. «Өгү һурвн эгчин мини келж бээгсн маңһсин бас нег сүмсн эн санж», – гиж Геср богд хан болад, билгин кер мөрән хүвлһж, хамута кер дааһн болһж, эврән бийән нег тарха хожһр көвүнд хүвлһж одад:

– Мана һазрт бээгсн хад өдрә һазрас ирж мөрглдэд, өнгрсн күмиг хавчад алад бээдг билэ. Эн хойр хад иим өөрхнэс мөрглдж бээхлә, үүгәр дөрвн көлтн биш, живртн шовунаннь бийнь өнгрнэ гидг кецү янзта. Хамута кер дааһта, хатгсн му тарха хожһр би барган медэд, үүнэс хол йовхла, болдг жиг, – гийһэд, хоор эргэд йовх гитлнь, одак хойр хад Гесрин эн үгиг соңсад:

– Эн му эмтн ээхэд, гедрг эргх гиж бээнэ. Ода бидн өдрэ һазрас мөрглдхлэ, тер үүгэр өнгрэд һарна. Тер цагт түүг дорнь хавчад алий, – гийһэд, хоорндан күүндэд, нег-негнэсн өдрэ һазр холждг жиг. Эн хоорнднь Геср богд хан уг йосндан тохрад, хамута кер дааһан – билгин кер мөрэн – уг бийднь тохрулад:

– Хойр хад хурдн болхла, би хавчгдж үкс. Мини билгин кер мөрн хурдн болхла, хойр хад хоорндан мөрглдэд, хамх тусх болтха! – гиж келэд, билгин кер мөрнәннь хурднар довтлж һарад, ардан эргэд хэлэхлэ, хойр хад шүүрдән хоорндан мөрглдж, хамх тусад одв гинэ. Үүнэс һарч өдрэ һазр йовад, теңгрин цаһан даванд күрв. Маһс теңгрин тавн зун көвүдиг бэрж ирэд, энд харул тэвж оркгсн бээдг санж гинэ. Тер көвүд Гесриг үзэд:

– Аратн, живртн күртл ирдг уга эн һазрт эн күмн яһад күрэд ирв? Эн энгин нег күмн биш жиг, – гилдэд, дундан күүндэд бээнэ. Геср тедни хажуд одад:

– Таанр надас бичгэ ээцхэгтн. Би болхла – арвн үзгин Геср хан билэ. Теңгрин көвүд, таанр энд яһад ирв? – гигснд, тедн:

– Бидн эцк-эkdән эрклэд, эн делкэг эргж, наадад йовж йовтл, хөрн тавн толһата хотхр хар маһс бэрж авад: «Хурмстн теңгрин отхн көвүн Үүл Бүтэгч Дорд Замбутивд бууж ирэд, Геср хан болж, хамг кергиг эзңж бээнэ. Тер ирж манта дээлдх маһд. Тер төлэд таанр эн даван деер харул зогсцагтн», – гийһэд, үүнд харул тэвгсн билэ, – гигснд, Геср богд хан:

– Би болхла, хөрн тавн толһата хотхр хар маһсиг дархар йовж йовна би. Үүнэс цааран йовхла, бас ямр харул бээнэ? – гихләннь, теңгрин көвүд:

– Үүнэс хоор һарад йовхла, маһсин харңһу хар даван гиж бээнэ. Түүнд маһсин тавн зун көвүд харул зогсч бээнэ. Та түүнэс кезэчн һаргтн, – гидг жиг.

Геср богд хан теңгрин тавн зун көвүдин үгиг соңсч авад йовгсар бээж, маһсин хан даванд күрв. Өвсн, модн гимэр* урһмл чиг эгц өндр уулта, өдр, сөнъ йилһгддг уга тиимл харңһу даван санж гинэ. Геср Хурмстн теңгр аав, Авша эмг ээж, өгү һурвн эгчдән иигж зальврв гинэ:

– Хан Хурмстн аав мини, Авша эмг ээж мини, ахлн төргсн өгү һурвн эгч мини! Хөрн тавн толһата хотхр хар маһсин тавн зун көвүдин сэкгсн маһсин харңһу хар даваг давх гиж бээнэ би. Надд зам засч хээрлгтн! – гихләннь, лу цэклж, нудрмин чинән мөндр орж гинэ. Маһсин көвүд мөндрәс ээж, толһаһан бүркэд кевтж бээх эн хоорнд Геср үкр хар чолуһар дор-дорнь цокж алад, лу цэклгсн герләр билгин кер мөрәрн даваг һәрэдүлж һарад:

– Ода бас ямр сонън юмн харһлдх болв, – гийһэд, улм цаарлад йовж бээтләннь, хойр өндр уласн модни ора деер хойр хар цоохр мис хумсан сарвалһж, мээлж бээхнь үзгддг жиг. Эннь – хөрн тавн толһата хотхр

хар маңһсин бас нег сүмсн болхиг Геср богд шинжлн таяд, билгин кер мөрөн теңгрт һарһж, хурш болд үлдэн ооль кеж, бүслүртэн хавчулад, бийнь нег өнчн угатя күмнд хүвлж, тер модна сүүдрт оч сууһад:

– Эн модн Хурмстн теңгрин хүвлһән модн болх ю? Хурмстн теңгрин хүвлһән модн мөн болхла, өшәтн дээсиг өрцж алдг гилә, уга ядуг өршәж хээрлдг гилә. Төргсн нутг чиг уга, төрл-садн чиг уга, төөрәд, тенәд, өлсәд, ундасад йовж бәәх өнчн-өвү күмн билә би. Эн модни дор урһгсн юмнас баахн малтж идәд, өл залһад авс гихләнһ, тер модни деерк хойр мис гент ду һарад:

– Яһсн седкл уйрм үгтә яду әмтн буй чи? Чи үнәр тиим күн болхла, баахн юм малтж идәд, өлән залһад ав, – гидг жиг. Геср юм малтж идгсн болад, модна унгиг көндлүлж малтад бәәж, тер модыг унгарнь унһаж, хурш болд үлдән татж һарһад, одак миисиг чавчж алад, моднднһ түүмр өгәд, үмс кеһәд, үкр хар чолуһар дарулад хайж оркад, цааран йовж гинә. Тиигәд гегән ухата Геср богд хан кег барчидыг көндәл уга давж һарад, хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсин хот балһсар орад, иигж гинә. Жа, тиигәд арвн үзгин дарнх болгсн ачта мергн Геср богд хаанд әмн сүмсән алулсн хорна үндстә хөрн тавн толһата хотхр хар маңһснһ алдрад, намшанһ тасрад, нег өдр аң гәрәс көөж йовад, кеер унтж оч гинә. Геср хан нег богшурһад хүвләд, нисч ирәд, маңһсин барун нүдинһ тоңһшч оркад нисәд йовснд, маңһс чочж серәд, өсрж босн бор эрән харцхд хүвләд, ардаснһ көөһәд күцх гитлнһ, Геср богшурһаһасн нег бичкн көвүнд хүвләд, далад орж, уснд өөмәд бәәдг жиг. Маңһс бор эрән харцхасн заһснд хүвләд, далад орад ирхлә, Геср дөкәд нег бор эрән харцх болж нисәд, далан цаад көвәд одж буув. Кедү-кедүн әмн сүмснәсн салгсн маңһст ямр арһ бәәх билә? Гесриг көөһәд, күцж әс болад: «Нарт делкә йиртмжд на-дас үлү хүвлһәтә, надд хәмән уга хальдж чаддг ямр күчтә авта бәәгсн санж болв?» – гихәд, бодл болад, гедрг эргәд хәрдг жиг. Маңһсин элкн-оошкнһ татлдад, әмсхл-кинһ давхцад, көл-һариннһ үй гешү сулрад*, улан холдан әрә торад, гериннһ хажуд ирж гинә.

Бүр-бүр хур орулад, сер-сер сальк көдлгәд, маңһс ирж йовхиг Урнһо хатн медәд, өмнәснһ тосч одад, дөңнж буулһад, гертән орулж, көлсинһ арчж, көлинһ жиилһж суулһад, агта цә чанж, өмннһ тәвәд, амтта идән-чигәнәсн ааһ дүүргж бәрәд бәәдг жиг гинә. Маңһс хот-хол идх чиг уга бодл* болад, сууж бәәһәд:

– Эн өдр би үзәд угаһан үзәд ирв. Толһа мини өвдж, кеер кевтж бәәһәд унтад одж би. Эн баахн зуурин хоорнд нег богшрһ* нисч ирәд, нүдиг мини тоңшад авч одв. Ардаснһ көөхлә, күмн чиг болад, далад орж өөмәд, бор эрән харцх чиг болад, нисәд күцгдгсн уга. Үүг үзәд, үс носн мини босад одв,

Үй гешүн мини сулдад одв,

Бор зүркн мини бул-бул гихәд одв,

Бөһнһ хавсн мини шир-шир гихәд одв.

Нарт эн йиртмжд
 Надас оln хүвлхэтэ, надас үлү күчтэ
 Ямр иим эмтн бээгсн санжви?
 Арвн үзгин дарнх болгсн
 Алдр богд Геср хаани хүвлхэн чиг болву?

Түүнэс ондан ямр юмн надта хальддг билэ? – гихлэнь, Урнһо хатн:

– Гесрин хатн болж наснаннь хансиг* өнгрүлгсн би түүни махни дотрк яснась авад махла дотрк үснэнь то күртл меднэ би. Геср хаанд хүвлдг оln хүвлхэн уга билэ. Геср кезэнэ үкгсн бээтл, түүни хүвлхэн хамаһас ирх билэ? Тер чини ондан юмн болж маһд, – гидг жиг. Маһс тер сөөһэн нөр уга хонж. Маһдуртнь эрт босад:

– Өчгдрин үзгдгсн тер юмн чохм ямр учрта юмн болв? Эн өдр бас нег һарад йовад ирс би, – гийһэд, орчлң төгэлэд, орн-нутган шинжлэд йовдг жиг гинэ.

Маһс йовгсна хөөн Геср богд хан маһсин арвн давхр арзһр хар асрт ирж, үүдинь олж эс чадад, билгин кер мөрэн һэрэдүлгснд, билгин кер мөрнь маһсин тенгрт тулгсн арвн давхр арзһр хар асриннь дотр цеглэд тусгсн шаһашң сээхн буув гинэ. Геср билгин кер мөрэн тенгрт һарһад йовулж оркад, эврэн бийэн нег тарха хожһр көвүнд хүвлхэд, аср дотраһур ажглад йовж бээтл, өмнэсь нег хар мөрн хазаран хэңкнүлж жиннүлэд, кемлэд, дүүлэд* дэврэд бээдг жиг. Эннь маһсин бас нег сүмсн болхиг Геср таяд, хурш болд үлдэн һарһж чавчад булад, деерэсьн үкр хар чолуһар дарулад, хайж оркад йовж бээтл, өмннь нег сээхн ордн цаһан өргэ үзгдэд бээдг жиг. Үүднднь күрхлэ, бүрүһин чинэн бийтэ, арвн зурһан көлтэ атхр хар аралжн Гесриг бүклэр зальгж оркн алдад бээж гинэ. Геср богд хан билгин үлдэн суһ татж һарһад, арвн зурһан көлтэ атхр хар аралжиг арвн зурһан дөкэд, арвн зурһан көлинь нег-негэр чавчж хаяд, һалд шарж алад, орднь хойр аралж кеһэд тэвж оркв гинэ.

Ордн цаһан өргэ дотр бээгсн Урнһо хатн Гесриг көлиннь чимэһэр таньж, гүүһэд һарч ирэд:

– Арвн үзгин Геср богд мини, яһад күрэд ирв чи? – гийһэд, Гесриг теврэд, ууляд бээж гинэ. Тиигхд Геср:

– Иигэд ик дууһар ууляд бээхлэ чини, маһс медж оркна. Ода маһс саг авхас сермжлий*. Барун халхдан эңсг* түркж, барун талын үсэн сээхн гүрж чимэд, зүн халхдан кө түркж, зүн талын үсэн сул хайгсн чини ямр учр билэ? – гихлэ, Урнһо хатн:

– Барун талан сээхн засч чимгсн учр болхла – баатр Геср мини замин һэ барчдыг давж ирэд, хөрн тавн толһата хотхр хар маһсиг дархин белг болтха гигсн санан билэ. Зүн талан мууһар засгсн мини болхла – маһс даргдхин темдг билэ. Өчгдр маһс хэрж ирэд, богшрһд нүдэн тоңшулгсан келгснд, би таниг ирж бээдг жиг гийһэд иигж засла би, – гив. Геср Урнһоһин үгиг соңсч болад, түүнд:

– Чи ода түргн маңһсин бээдлиг келж өг! Маңһс саг авад медхэс өмн түүг эс алхла, болхш, – гигснд, Урһо хатн:

– Ода күртл эн маңһсин бээдлиг нэрн сэн медэд уга би. Үүнд иргснэс хоор намаг эн өндр асрас һарһгсн уга. Маңһс өдр болһн цаһан занан унж, көк луусан тууж, аңнж йовад, асхн ора көк луустан буһ гөрэсни мах ачад, бүр-бүр хур орулад, сер-сер сальк көдлгэд хэрж ирнэ. Кервэ энд ондан күмн-эмтн иргсн болхла, тер цаһан зан өдрэ һазрас хамран хоржннулж татад, хазаран хэңкнүлж кемлэд, дөрвн көлөрн һазр чавчад ирнэ. Асхндан ирэд, таниг ирсиг медхлэ, бидн хойриг бүклэр зальгж оркна. Ода таниг нег һазрт эс бултулхла, болхш, – гидг жиг гинэ.

Геср маңһсин герт йисн алд гүн нүк малтад, дотрнь орж кевтв. Урһо деерэснь хавтха цаһан чолуһар дарулж [оркад,] түүни деернь маанин зурһан үзгтэ цаһан бөсэр бүркэд, деернь керэ, шаазһан баас асхж, бас деернь шора асхж, түүни деер болд тулһан тулж, буһш хээсэн нерэд, будмр улан цөөһөн чанж, буру, зөв уга самрж, ууһад сууж гинэ.

Нарн орхин баргт маңһс көк луустан буһ гөрэсэн ачж, цаһан занан унад хэрж ирдг жиг. Маңһсин цаһан заннь өдрэ һазрас хар-хур гиһэд харжннж хуржннад, хазаран хэңкнүлж кемлэд, дөрвн көлөрн һазр чавчад аашна гинэ. Маңһс гериннь һаза ирж, заанасн буугсн чиг угаһар Урһо хатыг дуудад:

– Ямр цовд хорхан* үнр һарад бээв? Ховч шар бичгиг мини авад ир! Алцһр эмгни дораһур һарад одуза, алг ноха долаһад оркуза*, ховч шар бичгин экн толһа эргж одна, – гиж хээкргснд, Урһо хатн ховч шар бичгинь авад, деегүрнь алхж ишкэд, гериннь иргд уята бээгсн алг нохад долалһж оркад, авч одад өгдг жиг. Маңһс ховч шар бичгэн секэд хэлэхлэнь: «Арвн үзгин эзн Геср богд хан герт чини орад, һал һулмтын чини дор бултж бөөнэ, – гиж һарч гинэ. Маңһс үүг иткж эс ядад, дөкэд нег хэлэхлэнь: – Арвн үзгин эзн Геср богд хан үкж. Хад чолунд даргдад, хар шорад булгдж, керэ, шаазһан бааснд хучгдад негт һурвн жил болв», – гиһэд һарч гинэ. Иигэд хойр ондан һаргсар маңһс уурлад:

– Эн ховч шар бичг юм медхэсн һарч, – гиһэд, түүмрдж хаяд, гертэн орж. Толһаһан теврэд, уурта суугснд, Урһо хатн:

– Эн өдр та эвртэ юм олж чадгсн уга ю? Яһад иим уурта хэрж ирвтэ? – гихлэ, маңһс кесг дун уга сууж бөөһэд:

– А, яһлав, халг! Эн өдр толһа-экн мини за тусн алдад өвдэд, яс-үсн мини шарклад, арһ мини алдрад, эрэ хэрж ирв би. Арвн үзгин эзн Геср богд хан үкв гидг – худл үг янзта. Эс гиж үкгсн болв чиг, хүвлһэнь ирж, мини эмн сүмснд хор күргж бээдг янз һарад бээв. Түүнэс ондан кен чиг надта хальдж чадхш, – гидг жиг. Тиигхлэнь, Урһо хатн:

– Геср үкж одв гихлэ, та яһад иткдг угави? Тер үкгсн уга болхла, би танта* һурвн жил яһж хамт сууж чадхви? – гигснд:

– Геср болхла – теңгрин көвүн тул олн хүвлһэтэ, рид-сидтэ, эңгин күмнэс ондан күмн мөн. Тер үкв чиг, түүни хүвлһэн бас нег һазрт төрж

чадна, – гидг жиг. Урнho хатн маңһсин эн үгиг соңсч, дотран бодлh болж бөөһэд:

– Та өдр бүр намаг эн өндр аср дотр хайж оркад, йовад бөөнө та. Кервө тер Гесрин хүвлhэн ирдг болхла, би яһж эн өндр асрас һарч танд чимэ келнө? Би Гесрин бөөдлиг сэн медх тул түүг яһж дархиг тер цагт танд келж өгнө би. Би танта хамт һурвн жил суугсн болв чиг, ода күртл тана эмн сүмсн хама бөөхиг медх уга би. Та ода надд келж өггтн, – гигснд, маңһс:

– Чамд үүг келж болх уга. Бүдүн модыг бат гиж бичгэ итк, кидру шовуг шовун гиж бичгэ итк. Эңкр күмиг нөкр гиж бичгэ итк гидг билэ. Тиимэс чамаг иткж, тер бүкниг келж болх уга, – гидг жиг. Урнho буру хандж сууһад, ууртаһар:

– Һурвн жилин өмн чи намаг авч ирэд, гертэн бөөгсн хойр хатнан зальгж оркла чи. Ода бас ямр нег сөөхн хатн олж авад, намаг зальгх гиж бөөнү чи? Тиим болхла, болж. Гесрин хүвлhэн ирнү, уга, ондан ямр дэн дээсн ирэд яһхла – яһг. Хүв йөрэл чини медтхэ, – гиж келэд, орн деерэн һарч, хоор хэлэж кевтгснд, маңһс баахн ээж, Урнho хатыг татж, бий талан хэлэлһэд, хойр алтн билцгэн өгч:

– Чи эн асрас һарч цагтан эн хойр алтн билцгин негиг эркэ хурһндан зүүхлэ, үүдн секгднэ. Орж иргсн цагтан бас негинь дунд хурһндан зүүхлэ чини, үүдн неегдэд, дэкр хаагдна. Ондан ямр чиг арһар эн үүдиг секж чадх уга. Мини эмн сэкүсн олн юмнд бөөнө. Үүнэс өмөрэн хэлэж йовхла, нег уласн деер хойр мис бөөнө. Бас түүни цаад бийд хойр хад бөөнө. Түүни цаад бийд бас нег хорн шү дала, марл бөөнө. Эн бүкнд бүр мини сүмсн бөөнө. Эн аср дотрак хар мөрн, бүрүһин чинэн аралжн күртл – мини эмн сүмсн мөн. Мини хамгин һол эмн сүмсн болхла, энд бөөхш. Барун тал хэлэлһэд йовхла, зергцэд кевтгсн һурвн бух бөөнө. Дундк бухин гесн дотрк алтн хээрцгт һурвн өндгн бөөнө. Тер болхла – мини һол эмн сүмсн. Кервө түүг алж оркхла, би үкэд бөөгсн мини тер. Ондан надд ямр чиг арһ уга. Надд ах, дү гимэр олн юмн уга, нег тэрнч лам ах бөөнө. Кервө Геср ирэд, намаг алад, ахиг мини алдгт күрхлэ, би ардан ямр чиг уг үндсн уга үкэд бөөгсн мини тер шү, – гийһэд, эврәннь эмн сүмсн хама бөөхэс авад ах, дүүһэн күртл сөөхн нег-негэр келж өгч гинэ. Урнho хатн маңһсин бөөдлиг медж авсндан дотран ик байрлж:

– Та намаг эдү баргта иткж бөөхлэ, үүнэс хоор сөөхн гер бүл болж сууһад, Геср ирсн цагт танта хамцж түүг ална би, – гигснд, маңһс чиг Урнhoһин эн үгд седкл ханад, байрлад бөөж гинэ.

Маңһдур өрләнһ маңһс босад, басл угин йосарн цаһан занан унад, көк луусан көтлэд, гөрэлэд йовгсн хөөн Урнho хатн Гесриг татж босхад, маңһсас соңсгсан Гесрт келж, одак хойр алтн билцгэн өгв гинэ. Геср богд хан билгин кер мөрэн теңгрэс буулһад, унж авад, одак хойр алтн билцгин негиг эркэ хурһндан зүүж авад, маңһсин өндр асрас һарч, барун зүгиг зөрэд йовад бөөдг жиг. Йовж бөөтл, нег далан көвөд һурвн

бух зергцэд кевтж бээхнь үзгдв гинэ. Геср хан модни ард ташрлж зогсад, билгин шар саадган татж харһад, хурвлахинь ташртнь харвж алад, дундк бухин гесиг халхла, нег алтн хээрцг һарад ирдг жиг. Түүг секхлэ, дотрнь һурвн өндгн бээж гинэ.

– Хөрн тавн толһата хотхр хар маңһс, ода чи удл уга үкдг болв, – гиж келэд, бийэсн бишңкиг даадг билгин хурш болд үлдэн харһж, һурвн өндгиг дор-дорнь билцлж хаяд, найн алд нүк малтад, булж оркад, билгин кер мөрнәннь алтн жолаг эргүлж, Урһо хатндан күрэд:

– Би маңһсин ориг зөрэд ирж йовх замдан маңһсин тер оln сүмсиг цугинь алж оркла би. Эн өдр түүни тер хамгин һол эмн сүмсинь алж оркад ирв би. Хамг сүмснь үкж дүүргсн тул маңһсиг алх амр болв. Эн сө түүг орндан унтатаднь чавчж ална би, – гиж келэд, одак йисн алд нүкнд орж кевтв гинэ. Урһо хатн деерэснь хавтха цаһан чолуһар дарулж оркад, түүни деернь шавр, шора девсч, бас деернь болд тулһан тулж, буһш хээсэн нерж, будмр улан цөөһән чанж, буру, зөв уга самрж, ууһад сууна гинэ.

Асхнднь маңһс хәрж ирэд, нег дунь теңгрт хадгдж, нег дунь һазрт дуурлж*:

– А, яһлав, халг! Мини яһад одгснь энви? Толһа-экн мини хатхлад, ясн-үсн мини шарклад, яһдг чиг арһ уга болв, – гийһэд, наар нег көлвэдэд, цаар нег көлвэдэд, кесг удан бәрклж бөөһэд, нам шим болж унтад одж гинэ. Геср аньр чимэ харһл уга босч ирэд, хурш болд үлдэн татж харһад, маңһсин өрч деерэс чавчад оркхла, маңһс өндэж босад, ач-тач бэрлдэд, экм дегэ дүрэд*, ноолдад бээдг жиг.

Арвн үзгин Геср хан
 Аавиннь ачлһар ачад,
 Экм дегэ тэвэд,
 Ардан дөмүлн цокад,
 Бийэсн бишңкиг даадг
 Билгин үлдэн харһж,
 Бас нег саам чавчад оркхла,
 Хад чавчгсншң хальтрад,
 Мөс чавчгсншң мөлтрхлэ,
 Билгин хурш болд үлдэн
 Бийдэн һурв татж ниилэд,
 Ораһаснь авад,
 Охр сүл күртлнь
 Дэкэд нег чавчгснд,

Күрл цө хойрар бүрлдгсн бээж гинэ. Геср хан Хурмстн теңгр аав, өгү һурвн эгчдэн зальврн бээж, хөрн тавн толһата хотхр хар маңһсин хөрн дөрвн толһаһинь негл дор чавчж өсргэд, хөрн тавдгч толһаһинь чавчхин экн деер гент маңһс иигж келв гинэ:

– Арвн хорни үндсиг таслн төргсн,
 Арвн цаһаниг делгүрлн төргсн
 Арвн үзгин эзн богд Геср,
 Ода чи намаг
 Алхин мууһар алад,
 Аавин цагин атан,
 Ээжин цагин өшөһөн
 Авдг цаг чини болв.
 Жа, тиигэд яһхв!
 Керчдг болхла – керч,
 Келдг үг мини уга.
 Алдг болхла – ал,

Амлдг үг мини чиг уга, – гигснд, Геср үлдгсн толһанинь чавчад орк-
 хла, үлдин ириг дахад, күрл цө хойрар бүрлдэд бээхлэ, Геср үүнд алн
 болж, деерэснь дор күртл ажглад үзхлэ, хөрн тавдгч толһаннь дунд нег
 улан мең бээхнь үзгдв гинэ. Билгин шар саадган татж һарһад, түүгэрнь
 харвад оркгснд, хөрн тавн толһата хотхр хар маңһс хад хамхрад унгсншн
 харжнад, доран унад одв гинэ. Тиигэд түүг цэкүр-цэкүрэр утлад, цог-
 цинь һалар түүмрдэд, үмсинь өңглцгтнь кеһэд, элкн деернь эр улан хад
 урһаж оркад, маңһсин хар һалзн мөриг унж, маңһс болж хүвлэд, маңһсин
 ах тэрнч ламин герт одж, өмннь одад мөрггсн болж бээһэд, үлдөн татж
 һарһн, зүркэрнь орулж шааһад, түүнднь алж оркв гинэ.

Жа, тиигэд
 Арвн хариг эрлһн төргсн,
 Арвн цаһаниг делгүрлн төргсн,
 Арвн үзгин дарңх болгсн
 Ачта мергн Геср богд хан
 Хор көнэлин үндсн болгсн
 Хөрн тавн толһата
 Хотхр хар маңһсиг дарад,
 Хог үндсинь таслад,
 Ар ик нутгинь эзлэд,
 Алдр ик саңгинь олзлад,
 Арвн сай алвтынь закрж,
 Сахл, күклинь авад,
 Шагшвл* самнр өгэд,
 Шарин шажнд орулад,
 Хан төриг
 Хад мет батлад,
 Шажни номиг
 Нарн мет мандлулад,
 Уг бээрнднь бээршүлж оркад,
 Урһо хатан авч,

Ар ик нутгтан хэрж,
Алвт нутган цуглулад,
Нээрин икд
Найн тавн хонг нээрлэд,
Жирһлин икд
Жирн тавн хонг жирһэд,
Ум сээхн амһлн эдлэд,
Амн сумндан жирһэд бээж гинэ.

*Келгснь: Хөжн шийани Жо. Дорж.
Эмкдкгснь: Хов.*

ЛУВСН МАҢС ГЕСРИГ ЭЛЖГН БОЛГСН БӨЛГ

Эрт урд негн цагт эн Замбутив деер Хурмстн хан тенгр эцктэ, түмн наста, төмр киистэ, арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн цаһаниг делгрүлн төргсн, арвн үзгин эзн болгсн ачта мергн Геср богд хан нэр даһра ик кеж, жирһлдэн дашурн сууж бээһэд, нег өдр өргэ цаһан орднасн һарад, арвн зурһан давхр цул* алтн сүмнәннь ора деер һарад:

– Ода мини эзлж суугсн нутг алвт иим ик. Нег эргж хархд бас амр биш. Эн хоорнд тедн ямр бээх болв, дэн дээсн ирж бээх болву? Өвчн тахлд даргдж бээх болву? – гийһэд, һурвн зун жилин һазрас наар билгин хар нүдэрн арвн зүгт харул авч ажгн шинжэд хэлэхлэ, зүг-зүгин нутгнь дэн дээсн уга, тээвн түвшн бээнэ гинэ. Гев чиг* зүг-зүгин нутгнь өвчн тахл делгрж гинэ. Тиигэд һазр һазрт уга яду, өнчн өрәсн, нүдн уга сохр, чикн уга дүлэ, һар уга мухр, көл уга тәкр, келн уга милхэ, үрн уга ягц, зөөр уга һуйрнч*, тежәл уга өлсклц, ном уга харһу, эм уга өвчтн олшрж*, зовлц, һаслц эдлж бээх күмн то уга оln болсиг Геср хан үзж аңхрад: «Ай, урд Хурмстн хан эцк мини Дунд Замбутивин хамг әмтиг аюл зовлңгас гетлгж, амр сээхн жирһүлхин туст энд намаг йовулла. Өдгә би жирһлдэн дашурж суух мини буру болв. Би эн йиртмжд төрж, хортн дээсн маңһста дээлдхд, мини билгин кер мөрни турунд дәврәгдж үкгсн күмни то оln болв. Хортн маңһсас ондан хор, нүл уга эгл әмтн чиг мини мөрни турунд дәврәгдж үкв. Мини кегсн үүлин зәрмнь нүл килнцтә болв. Түүни килнцәр өдгә мини нутгин дотр өвчн тахл икдж, өлн зөмг* болж, оln күмн-әмтн зовлң үзж бээдг жиг. Тиимәс ода би нутг әмтән зовлң, һаслңгас гетлгхин туст, эврәннь кегсн килнцән әрлһхин туст алтн кииддән сууж, нег зун нәәмн хонгин даянд сууж бүтәл бүтәй!» – гиж бодад, эргәд бууж. Өргә цаһан ордндан одж, Урһо хатндан:

– Өдгә би алтн кииддән орж, орчлңгин күмнтә нүр учрл уга, зун нәәмн хонгин даянд сууж би. Өдр, хонг күцхәс нааһур мини үүдиг нееж болх уга. Тер хоорнд мана энд уга яду, өнчн өрәсн, өвчтә, зовлңта әмтн ирхлэ, мини саңгас өглһ өгч бә. Лам, хуврһ күмн үзгдхлэ, саң күж тәвж мөргәд, бәрц бәр, – гиж зәрлг болад, ачта мергн Геср богд хан алвт нутган өвчн тахлас гетлгс гийһэд, алтн кииддән залрж, зун нәәмн хонгар даян бишлһж суугсн гинэ.

Тер цагт Гесрин нутгас һурвн зун жилә хол һазрт арвн хорва* күчн төгс бүрлдгсн, һурвн өгү эгчтә, хойр хүвлһән баатрта, хойр эгл хар бөктә, дөчн дөрвн сәәтә, дөрвн зун хошучта, арвн харин үндсн болгсн Лувсн гидг маңһсин хүвлһән Геср богд хааг үзн ядн сууж бээгсн санж гинэ.

Нег өдр Геср богд хан орчлңгин күмни нүүриг үзл уга, зун нәәмн хонгар алтн кииддән орж, даян бишлһж суугсн чимәг Лувсн маңһс олж соңсад: «Ода би Геср хаани нутгиг дәәләд олзлж авдг цаг мини болж», – гийһэд бодж. Хойр хүвлһән баатр, хойр эгл хар бөктәһән зөвч кегсн цагт теднь:

– Геср хан болхла – хүчн хурв хүвлдг, хүчн хурвн баатрта, хурвн зун хошучта, түмн наста, төмр киистэ, рид-сидтэ Хурмстн теңгрин ууһн көвүн гилэ. Иим кецү күмиг дээһэр диилнэ гидг – амр биш. Ондан арһар эс болхла, бидн Гесрин хүчн хурвн теңгр эцктэ баатртань хальдх – берк, – гицхэж гинэ. Тиигхлэ, Лувсһ маһс:

– Үнэр тиим болхла, бидн ондан нег арһар эн цагтнь амжн дарж авхиг бодый! Эн арһиг нег болхла, биднд мана ик өгү эгч нег зааж өгч маһд. Түргн тенд одж зөв кей, – гийһэд, хойр хүвлһән баатр, хойр эгл хар бөкән дахулад, хурвн жилэ һазриг уулын чинән цаһан мөрөрн хурвн өдрт йовад, ик өгү эгчиннь алтн шил суврһд ирэд, өгү эгчдән:

– Эн Дунд Замбутивиг Хурмстн теңгрин отхн көвүн Геср хан эзлэд, бидни хурвн цагин үүлиг саатаж бэәнэ. Тиимин туст би кезэ негн өдр Геср хааг дарж, нутгинь олзлад, өшөһән авий гигсн билэ. Ода тер нег зун нэәмн хонгар даянд сууж бээдг жиг. Түүг би ямр арһар дээлхлэ болна? Бидн арһ эс олж ядв, нег сән арһ зааж өггтн! – гиж зөв сурхла, өгү ик эгчнь:

– Геср хан гидг чини – амта күмн амлдгин арһ уга, келтэ күмн келдгин арһ уга, арвн үзгин эзн суугсн ик күчтэ сидтн. Түүнд чини чидл күрх уга. Тиигв чиг, ода би чини амнас Геср хан даянд сууж бээхиг сонсад, нег арһ бодж олла. Таанр гертән хэрэд, хурвн хонгин дару күрэд ир. Тиигхлэ, би чамд нег бүтэл бүтэж болад, арһан зааж өгсө! – гихләнэ, Лувсһ маһс зөвт үзэд йовж одв гинэ.

Лувсһ маһс гертән хэрэд, хурв хонад, хойр хүвлһән баатр, хойр эгл хар бөктөһән дэкн ик өгү эгчдән одхла, ик өгү эгчнь эн хурвн хонгт сээхн бүтэлән бүтөһэд болж гинэ. Эн хурвн хонгт бүтэгсн бүтэлнь – барун һартан бэрэд эгл әмтнд буйн үүлддг Бурхн Багшин бадьр* хар ааһ Бурхн Багшин дулду хар эркн хойр, зүн һартан Геср хаанд әдс өгдг хар һалзн элжгни көрг* хурвиг бүтэж гинэ. Тиигэд Лувсһин ик өгү эгчнь эн хурвн бүтэлән Лувсһ маһст өгэд:

– Жа, дү мини, Геср хан болхла – Шажмуни Бурхн Багшиг ик шүтнэ. Ондан чиг шүтх уга, минь үүгәр нег арһ кеж болна. Ода чи эн хурвн бүтэлиг авад, Бурхн Багшин алтн дүрт эврән хүвлэд, хойр хүвлһн баатран хойр хүвлһән сөөвнд хүвлүлэд, хойр эгл хар бөкән хойр эгл хар шевд хүвлүлж авад, ном судран ачж авад йовад, Гесрин сүмин нег өнцгт күрч бууһад, сөөһәр мээхән бэрэд хон. Тиигэд маһдур өрүнднь бүрә, бишкүрән татад, цаң, кенкргән делдэд, саң күжән түлэд, номан умшад суухла чини, Гесрин нутгин өвчн, зовлнта күмс ирж мөргэд, чамас әдс авна. Тер цагт чи барун һартан Бурхн Багшин бадьр ааһ дулду хар эркн хойран бэрэд, әдс өгэд бә. Тиигхлэ, тедн ямр өвчтэ болхла, тер өвчнь эдгэд, гедргән байрлад, һарад йовад бэәнэ. Үүг Геср хан сонсад, даянаһн һарч ирэд, чини хар бадьр ааһиг таянд, түүнәс әдс авх гинэ. Тер цагт чи шамдс гийһэд зүн һартан бөөгсн хар һалзн элжгни көргәрн әдс өгхлэ чини, Геср мөн доран хар һалзн элжгн болад, зогсад бэәнэ. Эн хо-

орнд түргн көдлэд, хар халзн элжгни сээр деернь нохан баас цацад, эхнр күмни шивр цугла тохад, нохан хумха цаһан баасар утхла, түүни мууха үнр-танраснь Гесрин хамг сэкүсн сэкүлнь жигшэд, теңгр өөд нисэд-нисэд һарад йовж одна. Иигэд Гесрин бийнь бузртж, хоосн махбоднь үлдж, эгл хар халзн элжгн болгснас хоор түүнд һурвн давхр төмр чөдр тэвэд, һурвн давхр төмр ногт тэвэд, тер бээгсн мээхн хошан ачж авад, төмр савар цокж көөһэд авад ир. Мини чамд бүтэж өггсн бүтэл – эн, – гиж гинэ. Эн бүтэлнь Лувш маһсин седклтэ ик таарад:

– Өгүн мини келгсн зөв. Бидн тер йосар одж Гесрэс өшөһөн авий! – гигснд, ик өгүнь:

– Жа, дү мини, седкл, сананд чини тааргсн болхла, нааран өкөж бэ, – гийһэд, үкрин толһата эдрң тайгарн эдс өгч. Лувшиг нег алтн дүртэ Бурхн Багш ламд хувлүлэд, хойр хүвлһән баатртнь эдс өгэд, хойр хүвлһән сөөвң болһн хуврүлж, хойр эгл хар бөкднь эдс өгэд, хойр эгл хар шев болһн хуврүлв гинэ. Тиигэд лам болж хүвлгсн Лувш маһс хойр хүвлһән сөөвң, хойр эгл хар шевән дахулж авад, элжгн луустан хош-хора, ном-судран ачж авад, тер һазрасн тавулн Гесрин нутгиг зөрэд йовв гинэ.

Гесрин нутгиг Лувш маһс зөрэд һарсиг Геср богд хаани өгү һурвн эгчнь медж оркад, мөн дорнь Лувш маһсин өмнк зам деернь будн-күдн* татад, төөрүлэд, хамаран йовж йовсинь медх уга болһж оркад, Гесрин өгү һурвн эгчнь гент дундан иигэд күүндж:

– Ай, Гесрт эврэн одж йовгсн дээсиг бидн Гесрэс сург уга, эврэн медэд зогсаж оркхла, хөөннь Геср медхлэрн: «Мини хээһэд олж чадл уга бээгсн дээсн эврэн ирхлэ, таанр юунд зогсаж оркв?» – гихлэ, бидн түүни өмнэс юн гиж келх билэ? – гийһэд, өгү һурвн эгчнь татгсн будн-күднгән дөкн эрлһэд, Лувш маһсиг тэвэд йовулж оркж гинэ.

Тиигэд Лувш маһс сөөвң, шевән дахулад, хаалһан олж авад, Гесрин нутг тал йовж бээтл, Геср богд хаани анда һурвн теңгрнь ээлдж оркад, будн-күдн тогтаһад, Лувш маһсиг замаснь төөрүлэд, нег һазрт эргүлэд бээж гинэ. Тиигэд эргүлж бээһэд:

– Мана Үүл Бүтэгч хөөннь медхлэрн: «Таанр мини хээһэд олж чадл уга бээгсн дээсн эврэн үклэн хээһэд ирж бээхд, юн гиж гедргән йовулж оркв?» – гихлэ, бидн юн гиж келх билэ? Үүни орнд бидн зүүдән маный! Геср эн маһс хойрин алькнь диилдг жиг, иигэд медгснэс хоор тэвэд көй! – гийһэд, һурвулн барун ханцан боож оркад унтдг жиг. Тиигэд унтад серхлэ, һурвулни зүүднд түрүлэд Лувш маһс диилгсн болад, адгтан Геср хан диилгсн болж зүүдн орж гинэ. Тиигэд анда һурвн теңгр татгсн будн-маннган эрлһэд, Лувш маһсиг тэвэд йовулж гинэ.

Түүнэсн Лувш маһс тавулн торас мөлтргсн шовуншң шувт йовад, удл уга тер сөөдөн Гесрин сүмин нег өнцгт ирэд, хулхаһар мээхнән бэрэд хонад, маһдур өрүнднь эрт босад, бүрэ, бишкүрән үлөһэд, цаң, кеңкргән цокад, саң күжән тэвэд, ик номта лам болгсн болад, ном-

судран делгэд, умшад бээхлэ, күмс сүзглэд, зальврад, ирэд мөргэд, эдс авхла, өвчнь эдгэд бээж гинэ. Дойлң күмн ирэд, Лувсн маңһст мөргэд, дулду хар эркн, бадър хар ааһаснь эдс авхла – келтэ болад, сохр күмн ирэд, мөргэд, эдс авхла – нүдн орад бээж гинэ. Иигэд ямр чиг гемтэ күмн ирэд, мөргэд, эдс авхла – тер өвчнь эдгэд, байрлад, һарад бээж гинэ. Тиигэд эн маңһсин хүвлһән лам кедүн өдрин хоорнд Гесрин нутгт ик номта, эрдмтэ болж күндлгдэд өргэдән сууж, Гесрин нег өдр ирж эдс авхиг күлөһэд бээж гинэ.

Нег өдр Гесрин нутгин нег доһлң күмн Гесрин ордн цаһан өргэд Урһо хатыг хээж ирэд:

– Би урд кел уга доһлң күмн билэ. Мана Геср богд хан бидниг эс үзв чиг, ондан бас үздг күмн бээдг санж. Нег алтн өңгтэ лам доһлң келиг мини эдгәһэд, келтэ кев, – гиж келэд йовгсни дару бас нег күмн ирэд:

– Мана Геср хан бидниг эс үзв чиг, ондан бас үздг күмн бээдг санж. Би нүдн уга сохр билэ, ода хойр сээхн нүдтэ болв, – гиж келэд йовв гинэ. Иигэд бээтл, бүк нутгарн гем өвчн, зовлң уга болж гинэ. Иигэд Урһо хатн:

– Лам хуврг үзхлэ, саң күж тэвэд мөргх гиж Геср эс зэрлг боллу? Би түүнд нег одад ирс. Эн Замбутивд Геср эс давдг хүвлһән эрдмтэ күмн уга билэ. Эн хамаһас иргсн ик ном эрдмтэ лам болв? – гихэд, тавн даху-лян дахулж, ламин хажуд ирэд шинжлхлэ, үнэр нег алтн өңгтэ сээхн лам бээдг. Түүнд ирэд мөрггсн күмн ямр өвчтэ болхла, тер өвчнь эдгэд һарч бээхиг Урһо хатн нүдәрн үзэд бишрж:

– Ай, эн үнэр нег илһм төгс төргсн лам жиг, – гихэд, ламд үнн сүзглен мөргэд, авч иргсн өглһ бэрцән бэрж оркад, гертән хәрж ирж гинэ.

Тер цагт Геср богд хан даян бишлһэд диг таг* зу хонж бээгсн санж гинэ. «Ода бүк нутгнь өвчн, зовлң уга болгсн тул Геср хан даянд сууж, бийән зовагснь керг уга», – гиж бодад, Урһо хатн Гесрин номин орд харшин үүдиг секж орад:

– Геср богд хан мини! Та даян бишлһж суугсн хөөн нег алтн дүртэ лам ирэд, уга яду эмтнд өглһ өгч, сохр эмтиг нүдтэ кеж, доһлң эмтиг келтэ кеж, һар уга эмтиг һарта кеж, ямр өвчтэ мөргүлчн ирэд, мөргэд, эдс авхла, тедни өвчнь эдгэд һарч бөөнэ гихэд нутг келэд бээхлэ, би одад, тер ламиг шинжлэд үзв. Үнэр нег илһм* төгс төргсн эрдмтэ лам жиг. Тер лам буйн үүлдж бүк нутгиг өвчн, зовлңгас гетлгв. Ямр юмни хүвлһәниг та эс медхлэ, би медж чадгсн уга. Тиигэд би тани зэрлгәр тер ламд мөргүл кеж, бэрц бэрв, – гигснд, Геср хан:

– Үнэр тиим болхла, би эн ламла рид-сидән мөрөцхәр одна Эн лам ик болхла – би түүнд мөргж, би ик болхла – тер лам надд мөргж эдс автха! Эн Замбутивд надас үлү богд уга, надас үлү бурхн уга, надас үлү күчтн уга бээж бээхлэ, эн алькас иргсн бурхнви? Эн бурхн ирэд, мана Замбутивин зовлңта эмтиг зовлңгаснь гетлүлж бээдг болхла, би энд даянд сууж чиг керг уга. Тер чохм ямр лам жиг би одад нег үзс, – гиж

келэд, Геср богд хан зун нээмн хонгин даянаси нээмн хонг дуту нарад, Урнһо хатнтаһан өргц бэрцэн авад, тер ламд одхар йовж йовхла, билгин кер мөрнь оһтрһуһас бууж ирэд, өмннь кендлц зогсад, күлг кевтэ күкрсэд, күмни келэр иигж күүндэд:

– Арвн үзгин эзн Геср хан мини, ода ю кехэр һазаран һарв? – гихлэнь, Геср хан:

– Мана нутгт нег ик алтн дүртэ лам ирж гинэ. Тиигэд түүнд одхар йовж йовна би, – гив. Тиигхлэнь, билгин кер мөрнь:

– Эрт урд Хурмстн теңгр эцк чини чамаг Дорд Замбутивд йовулж бээхдэн деер бийд чини арвн үзгин бурхн төгсгсн, белкүсиг чини зун нээмн дагни сэкгсн, дорд бийд чини дөрвн ик теңгр сольвдн төргсн тул эн йиртмжд чамас деер бурхн уга гиж эс зэрлг боллу? Ода чи тер ламиг ямр лам гиж одна чи? – гиж келгснд, Геср богд хан:

– Чини келгсн зөв. Би тер ламд одад, ямр учрта иргсн, ямр лам болхинь шинжлэд үзс! – гиж келхлэ:

– Жа, тиим болхла, эврэн мед, – гихэд, билгин кер мөрнь дэкэд нисэд, оһтрһуд нарад йовж одв гинэ.

Түүнэсн Геср богд Урнһо хатан дахулад, одак ламин мээхнэр миһн лууһин ду һарһад, түмн лууһин һал цэкүлүд, күржнэд, харжннад орад ирхлэ, алтн делкэ догдлад, ламин бор зүркнь догдлж бульгн, боһнь хавснь шарклад, оошк-элкнь амарнь һарн алдад, ээж чичрэд, түрглү унн гихлэ – хойр хүвлһән сөөвннь дөңнэд, гедргән унн гихлэ – хойр эгл хар шевнь дөңнэд бээсэр эн лам Геср богдын сүр сүлднднь ижлшэд, зүркнь төвкнэд, һээвһэ ухан орж, бийән төвлэд* сууһад авч гинэ.

Тиигэд Геср богд хан барун таларнь арслнгин арсн девскрән девсч сууһад:

– Лам, чи хамаһас ирв? Уугсн усн, суугсн һазр чини хама бөөнэ? Ямр күмнэс зэрлгтэ ирж, күмни гем үзж бөөнэ чи? Эн Замбутивд надас үлү бурхн уга билэ. Кервэ чи надас үлү рид-сидтэ лам болхла, рид-сидэн үзүл! Ээжин цагин өшән, аавин цагин атан чини бээхлэ, ав, – гиж лууһин дууһар луржннад, арслнгин дууһар эркрн зэрлг болхла, тер лам ээн сүрдж бээһэд, бийән төвкнүлж авад:

– Би болхла, Шажмуни Бурхн Багшин зэрлгэр эн Замбутивд ирлэ. Бурхн Багш намаг: «Дунд Замбутивд Үүл Бүтэгчиг буулһж Геср хан болһла бидн. Түүнэс наар ут удан жил болв. Ода Гесрин нутг яһж бээдг болв? Хээрт алтн сөөвң мини, Бурхн Багш мини бийиг төлөлэд, хар бадър ааһ дулду хар эркн хойриг мини авч одад, Геср хаанд эдс өргэд ир», – гиж намаг йовулла. Тиигэд бидн – Багшин алтн сөөвң, мини бий – Бурхн Багшин зэрлгэр энд ирлэ би, – гинэ. Геср богд хан соңсад:

– Үнэр тиим болхла, эн Замбутивд надас ик рид-сидтн уга гихэд, Хурмстн теңгр эцк мини келлэ. Ода бидн хойр рид-сидэн үзлцэд, кени* рид-сид элэд болхла, кендэн мөргж эдс авий, – гихлэ, лам барган медэд, арһан бархларн, худлахар уурлх янз һарһад:

– Тиим болхла, би хэрнэ. Чамла рид-сид темцхэр иргсн биш, Бурхн Багшин зэрлгэр ирлэ би, – гийхэд, лам босад, юм-күмэн авад йовхар болгснд, Геср богд хан: «А, ачта Бурхн Багшиннь бадър хар ааһ дулду хар эркн хойриг нүдэрн үзэд таньж бээхэд, нег эдс авл уга йовулж оркхла, хөөннь надд аюл алдс болх маһд уга. Ода би эн ламас эдс авч бээхш, Бурхн Багшиннь бадър хар ааһ, дулду хар эркнэс эдс авна би», – гиж бодад, одак ламиг татж:

– Уй, лам, бичгэ яар. Түр* зогсч бэ. Бурхн Багшиннь бадър ааһ, дулду хар эркнэс эдс авна би, – гийхэд, богд хээрхн хурвн эргж ирэд, эдс авхин хоорнд одак лам барун хартан бадър хар ааһ дулду хар эркн хойриг өргж бээхэд, Геср хан өкөхлөнх, зүн хартк хар халзн элжгни көргэр эдс өгэд оркхла, мөн доран Геср хан халзн элжгн болад зогсад бээж гинэ.

Тиигхин тенд Лувсч маһсин хүвлхэн лам му бузр юмн бүкиг дернь цацад, нохан баасар эргүлэд утад бээхлэ, маһнаднь бээгсн Махһал бурхн, ораднь бээгсн Очрвани бурхн, зуладнь бээгсн Зункв бурхн, хамг сэкүсн цуг жигшэд, тесч чадл уга, өөд һарад, нисэд йовж одхла, Геср нег эгл хар халзн элжгн болад үлдж гинэ.

Лувсч маһс Гесриг элжгнд хүврүлж авгснас хоор шамдс гийхэд, бээгсн ача бараһан деернь ачад, Урһо хатыг чирж авад, ардан хамхрш уга цэнкр цаһан хад бүрлдүлэд, шурһш уга бүтү ө мод урһаһад, һатлш уга өргн дала тогтаһад хайж оркад, хар халзн элжгниг цокад, көөһэд, нутг талан йовад бээж гинэ.

Тиигтл, эн чимэг Засшикр соңсч оркад:

– Юн гигсн үгви? Би нег алтн дүртэ лам ирж гиж соңсла. Тер чини аврх лам биш, авдг шулм санж биш ю? Хамаһас иргсниг эн өдр, маһдур одад шинжлий! – гийхэд бээж: – Керг һарһв би, – гийхэд, һундад, үүлн өңгтэ нисдг бор мөрэн унад, нутган хурв эргж довтлад, һучн хурвн баатран цуглулад, хурвн зун хошучан дахулад, Гесрин сүм деер: – Үнн ю, худл ю? – гийхэд ирхлэ, үнн санж гинэ. Тиигэд Засшикр:

– Бидн цуһар гертэн сууж бээхэд, Лувсч маһс ирж Гесриг элжгн кегсниг медгсн уга. Гесриг элжгн кеһэд авад йовна гигсн яһгсн му нернви? Ода бидн яһна? – гийхэд уульхднь, баатрмуд бүгдэр һаслн уульж, деегүр нисгсн шовун, дораһур гүүх аратн эмтн күртл уульджд, алтн делкэ догдлн көдлв. Тиигэд бээж бээхэд, Засшикр:

– Ода Лувсч маһс ирэд, Геср хааг элжгн кеһэд авад йовгсн чимэг хама һазрин улс цуг соңсгсн маһд. Иигэд дээсн аль зүгэс чиг ирж маһд. Тер төлэд, һучн хурвн баатр, хурвн зун хошуч, таанр нутган сэкж бээгтн! Һазн, Шуумр бидн хурвн Гесрин ардас некэд одый! – гиж зэрлг болад, тедн хурвн Гесрин ардаснь некэд мордхла, бишнк баатр хошучнрнь нутган сэкэд хоцрж гинэ.

Эн хурвн баатр Гесриг авад йовгсн мөринь мөшкж некэд одж йовтл, өмннь хамхрш уга цаһан хад үзгдгснд, Засшикр:

– Һазң, чи эвтэ күмн билэ чи. Ода түргн нег эвлэд, хаалһ һарһж үз!
– гихлэнь, Һазң эрднь цаһан саадган авад, эвэрнь харвад бээж, цэңкр
цаһан хадыг хамх татад, тесркэ бичкн хаалһ һарһв гинэ. Түүгэр һурвулн
һарад йовж йовтл, өмннь шурһш уга бүтү ө үзгдгснд:

– Шуумр, чи күчр күчтэ билэ чи. Өмнкэн нег арһ һарһад, түргн нег
хаалһ һарһж үз, – гихэд Засшикр келхлэ, Шуумр одад, зун жил хум-
харгсн найн нег алд харһаг үндсэрнь булһ татж ирэд, шурһш уга бүтү
ө модыг деерэснь цокад, зодад бээж нег нэрхн хаалһ һарһад, түүгэр
һурвулн өңгрэд йовж йовтл, өмнк зам деернь һатлхин арһ уга өргн ик
дала үзгдгснд, Засшикр:

– Та хойр тенд шурһш уга бүтү өөг хамхчгсн билэ. Ода тер мо-
дыг одад үүрч иргтн. Бидн түүгэр сал кеһэд, эн далаг һатлий! – гихэд,
манһсин шүрвсн арһмж өгэд, тедн хойриг тэвнэ. Тиигэд Һазң Шуумр
хойр Засшикрин зэрлгэс һарл уга, зовад, түрэд йовж чавчгсн модан авч
ирэд, сал кеж, дала һатлх болж бээтл, Хурмстн теңгрэс һурвн эгчнь
бууж ирэд:

– А, хээрн һурвн баатр мини, иигж бичгэ бийэн зовагтн! Төмр киистэ,
түмн наста Геср богд хан үкдг йосн уга. Бидн һурвн одад, Хурмстн теңгр
эцкдэн Гесрин элжгн болгсиг ээлдий! Тиигэд Хурмстн аав ямр зэрлг
болдг жиг, түүнэс хоор медий. Тиигтл, таанр хэрж бээгтн! – гихлэ, һурвн
баатр өгү һурвн эгчиннь зэрлгэр хэрв гинэ. Тиигэд Гесрин һурвн эгчнь
Хурмстн теңгр эцкдэн күрэд:

– Манһсин нег хүвлһән лам болж ирэд, Гесриг элжгнд хүврүлэд,
Урһһо хатһинь олзлад авад йовж одж, – гиж келгснд, Хурмстн теңгр
эврәннь хойр көвүн, һучн һурвн теңгрән цуглулж ирэд:

– Одак Үүл Бүтэгчиг маңс элжгн болһж гинэ. Ода түүг бидн ямр
арһар авч ирхлэ болна? – гигснд, һучн һурвн теңгр:

– Үүл Бүтэгчиг элжгн кегсн бээтл, бидн энд сууһад, одл уга бээж
болх уга. Гитл, бидни күчн күрхш. Үүл Бүтэгчиг элжгн кегсн тер маңс –
амр маңс биш. Тиимэс бидн Шажмуни Бурхн Багшт ээлдхий, – гигснд,
Хурмстн хан Бурхн Багшт одад, аршан билгин эрк бэрэд, алд цаһан хад-
ган татад:

– Багш мини! Дорк Замбутивд бээгсн мини Үүл Бүтэгч гигч көвүн
ода эндүрэд, Лувһ маңст элжгн болж гинэ. Ода бидн соңсад, яһх арһан
олж чадгсн уга. Тиигэд Бурхн танд ирв би, – гиж мөргэд ээлдхгснд,
Бурхн Багш:

– Үүл Бүтэгч Деерк Замбутивд аль өдрин аль цагт төрв, Дорк Зам-
бутивд аль өдрин аль цагт төрв, үүг медж авад, экиннь төргсн цагта
харһулад, Гесрин заяни бичгиг секэд үзхлэ, Гесриг туслх күмн илркэ
һарна, – гиж зэрлг болж гинэ. Хурмстн теңгр бурхни зэрлгэр хэрж ирэд,
Үүл Бүтэгчин деерк эк болн дорк экэснь Үүл Бүтэгчин төргсн жил, сар,
өдринь сурж медэд, Гесрин заяни бичгт үзхлэ: «Геср богд болв чиг, мел
жирһлэр бээх юмн биш. Түүни заагт нег түрдг селэнь ирэд, элжгн бо-

лад йовж одж. Эн түрмжэс гетлхд һагц кү түүг туслдг күмн – Ал Мергн хатн болна. Ондан кен чиг туслж чадх уга», – гиж бээсиг Хурмстн теңг медж авад, Гесрин өгү һурвн эгчинь дуудж ирэд:

– Гесрин заяни бичгт иигж һарв. Тадн Ал Мергн бердэн одж мөргэд, Гесриг одж тусл гиж келгтн! – гийһэд, аршан билгин эрк, алд цаһан хадган өгэд, өгү һурвн эгчинь йовулгснд, тедн һурвн йовад, Ал Мергн хатни өргэн үүднд күрэд, йисн өңгин солһ татад буухла, Ал Мергн хатн таньж оркад, өмнэснь тосч һарад, мендлцэд:

– Герт оргтн! Герт оргтн! – гихлэнь, өгү һурвн эгчнь:

– Ой, мини герт оргд хөөннь болтха! Та эврэн мөрлгтн! – гиж. Тиигхлэнь, Ал Мергн алң болж:

– Юн гинэ? Хадмуд күмн берэн күндлдг йосн бээнү? Тиигхлэ, надд аюл алдс болна. Таанр оргтн! – гиж.

Өкү һурвн эгчнь:

– Ой, бер мини! Бидн чамаг күндлдг нег селэн болв. Мана үгиг соңсад, түрүлэд орхла чини, таарна, – гихлэнь, Ал Мергн хатн арһ уга тедни үгинь соңсад, гертэн орхлань – өгү һурвн эгчнь Ал Мергниг суулһж оркад, алд цаһан хадг татад, аршан билгин эркэн бэрэд өмннь сөгдхлэ, Ал Мергн хатн үзэд:

– Ю, яһлав! Хадмуд мини, му берэн юунд иигж бээнэ та? Надд аюл эс болх ю? – гихлэнь, өгү һурвн эгчнь иргсн учран келэд:

– Ода бидн Хурмстн теңг аавиннь зэрлгиг хэрүлх юмн биш. Гесриг элжгн кеһэд, Лувсһ маңһс авад йовгсн чимэг соңсад, хан Хурмстн аав мини Гесрин заяни бичгиг секэд үзхлэ, туслх күмн һагцхн чамаг гийһэд һаргснд алд цаһан хадг, аршан билгин эркиг чамд өгүлв. Тиигэд бидн эн учриг күргэд ирв, – гигснд, Ал Мергн хатн соңсад:

– Би үнэр Гесрин хатн болв чиг, Геср хан Урһодан амрг болхас биш, нанд тиим амрг биш билэ. Би ода тедн хойрин дунд орж, Гесриг туслх седкл надд бээх уга, – гиж һундгсн седклэн келгснд, өгү һурвн эгчнь босад:

– Ода Гесрин седкл эс болв чиг, Хурмстн аав болн мана седклиг яһна чи? – гийһэд мөргэд бээхлэ, Ал Мергн арһ уга хадг, эркинь тосч авад:

– Үнэр таанрин седклд би орл уга яһж бээхви? Би ода одс. Таанр цуһар намаг сэкж хээрлхлэ, би тиигэд одж нег арһ кенэ би, – гиж келэд, аршан билгин эркинь ууһад, бор эрэн харцхд хүвлэд, өркэр һарад, Лувсһ маңһсин нутгиг чиглэд, нисэд йовад одж гинэ.

Ал Мергн хатн нисэд бээж, Лувсһ маңһсин нутгт ирхлэ, нег алтн суврһни орад нарни герл гилтнэд* үзгдв гинэ. Түүни ора деер күрч бууһад, цоңхарнь дотран хэлэхлэ, дотрнь Лувсһ Урһо хатн хойр амрлгсн шатр наадгсн бээхиг Ал Мергн үзж оркад, уурнь күрэд, тесч чадл уга, арвн хурһнь атхлдад, адг арань тачкнад:

– Олн көнжлин зах бэргсн яхн эм, чамаг эн суврһни ораһаснь көм татад хайж оркхла яһх болв, – гийһэд, босч бээһэд дэкн: «Дэ көөж йовад ялм

көөнэ гидгнь – тус уга болж. Лувш маңһс медж оркад, элжгниг батлад хайж оркх маһд. Түүни орнд саг авхулл уга бээж бээһэд, Гесрэн алдулж авса», – гиж бодад, аньр уга элжгн бээгсн һазр тал нисэд йовж одна.

Тиигэд элжгн бээгсн һазриг хээһэд бээж олад ирхлэ, хар һалзн элжгниг һурвн давхр төмр гер дотр һурвн ташр төмр ногт тэвэд, һурвн төмр чөдр тэвэд, һурвн зун күмн төмр саваһар жидлэд, цокад, һурвн бүдүн теермиг ташр холвж оркгсн татулж бээдг жиг. Тиигэд һурвн хонгт нег боодг өвсн, нег ааһ усиг өгэд бээтл, харһнад, хойр бөөрнь онһаһад, эцэд болад бээж гинэ. Ал Мергн хатн Гесриг иим хату зовлң үзж бээхиг үзэд, тесч чадл уга уйрад:

– А, хээрн залу, чавас, үүнд иигж зовлң, түрмж үздг өдр бас бээдг санж, – гийһэд, баахн ууляд, нульмсан арчж оркад, зад бэрэд, махлан чинэн үүл һарһад, эркэн чинэн мөсн мөндриг цутхад орулхла, иим ик мөндрәс одак төмр савата һурвн зун күмн эәһэд, гүүһэд, гер-гертән хәрж одж гинэ.

Тиигхлэ, эн ик мөндр өсрэд, төмр үүдәр орж ирэд, элжгни өмн овалгдгснд хар һалзн элжгн эн мөндрәс ундан хантл ууж авад:

– А! Мини ардас күмн хээһэд иргсн янзта. Һучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч, анда һурвн теңгр, өгү һурвн эгч, Ал Мергн хатһрин мини альнь иргсн болв? Юн болгсн чиг, нег юмн намаг хээж иргсн янзта. Эн мөндрнь надд өггсн селвг бээх, ода нег зулад һарч үзсә, – гийһэд, һурвн давхр төмр гериг ташртнь балвлад, һурвн ташр төмр чөдриг тас таслад, һурвн давхр төмр ногтынъ эгц таслад, хар һалзн элжгн нисэд, һарад йовхла, Лувшин хойр хүвлһән баатр үзж оркад, Гесрин хөөнәснь хойр хуң хар керә болж нисэд, көөж күцэд, чикнәннь ашкар цокж унһаһад, гедргән чирэд авад ирж гинэ.

Тиигэд хар һалзн элжгн нег уда зулж һаргснас хоор Лувш маңһс улм зоваж, долан хонгт нег боодг өвсн, нег ааһ ус өгдг болад, өдрин долан зун күмн төмр саваһар цокад туудг болж. Долан давхр төмр чөдр тэвэд, долан давхр төмр ногтар ногтлад уйж оркв гинэ.

Ал Мергн хатн Гесрин эн бээдлиг үзэд, кервә иим арһ һарһвл, хөөннь ямр бээдл һарһхиг медж, дотран: «Ода би үүг аврна гийһэд амн батан өггсн күмн. Ондан арһ һарһад эс шамдхла, түүнәс цааран кецү болна. Ода би яһхла болна?» – гийһэд, зовлң болад сууж бээһэд, нег цагт өмн зүгт хэләхлэ, нег мөңгн суврһни ора гилтңнэд үзгдв гинэ. Ал Мергн хатн:

– Энд ямр юмн бээх болв? – гийһэд, нисэд одад, мөңгн суврһни ора деер буухла, дотрнь деерк хойр соянь көкндән күргсн, хойр көкнь өвдгтән күргсн, өмнк эрвңгән дөрвн көвүһәр өргүлгсн, ардк эрвңгән дөрвн көвүһәр өргүлгсн нег маңһс эмгн кевтнә гинэ. Тиигэд тер эмгн ташалдад кевтж оркад, одак нәэмн көвүндән:

– Лувш дү мини Гесриг элжгн кеһэд, мини күчәр авч ирэд, дәкж намаг хээж ирэд, ланһхнь* тенд бәг, ирэд нег буульж, байр кегсн уга. Ода

би маңдурас Лувсч маңсас тер элжгнэн авч ирнэ би. Эс тиигвл, тедниг нег сээнэр дээлэд ирнэ би, – гийэд һундл келсиг Ал Мергн хатн соңсч оркад: «О! Гесриг элжгн болж авхулгсн күмн эн жиг. Эн чини – Лувсч маңсин ик эгчнь мөн жиг. Эн маңс эмгн кервэ маңдур одад, элжгниг авад ирхлэ, дэжж түүг аврж авхин арһ уга болна. Тер төлэд эн өдр эн эмгнд хүвлж, Лувсч маңст күрэд, меклж бээһэд, тер хар һалзн элжгниг авса би, – гийгсн уха ухалад, мөн доран нисэд йовх гиж бээһэд: – Эн эмгн босад йовхларн, ямр бээдлтэ йовх болв», – гиж бодад, дэжн күлэхэд бээв гинэ. Нег цагт эмгн һарад шеехэр йовхларн, барун келэн ик айста киизнэд йовдг эмгн санж гинэ.

Ал Мергн хатн эн эмгни доһлң йовдгинь үзж авад, нисэд йовад, Лувсч маңсин наад бийднь күрэд, түүни ик өгү эгчнь болад хүвлж авад, барун келэн чирэд, киизнэд ордн талнь одж йовхла, Лувсч маңсин нутг холас үзэд, таньж оркад, Лувсч хаандан:

– Мана ик өгү эгч аашна, – гийэд чимэ күргж келхлэ, Лувсч маңс адһн-шидгн йовһн жуузан* авад, баатр цергэн дахулад, өгү эгчиннь өмнэснь тосад одхла, ик өгү эгчнь болгсн Ал Мергн хатн, Лувсч маңсиг нег татад теврж оркад, дэжэд нег татад үмсч оркад тэвхлэнь, Лувсч маңс алң болад:

– Мини хээртэ өгү эгч мини намаг һурв татад теврэд, һурв үмсдг эс билү та? Эн өдр яһад негинь хайж оркв та? – гихлэнь, Ал Мергн хатн:

– Ой, өгү эгч чини чамаг Гесриг элжгн кеһэд авч ирв гийэд байр-лхдан нег теврэд үмсхэн мартж оркж би. Жа, наар йов эгчдэн, – гийэд, Лувсч маңсиг дэжж татж теврэд, нег үмсч оркад:

– Гесриг мини келгсн йосар йовад, элжгн кеһэд авад ирвү? – гихлэ, Лувсч маңс байртаһар:

– Тана күчэр тиигв би. Ода долан давхр төмр гер дотр долан давхр төмр чөдр тэвэд, долан давхр төмр ногт тэвэд, уйж оркад, долан зун күмн төмр саваһар цокад, долан зун уут бурцг татулж бээнэ би, – гихлэ, өгү эгчнь байрлад:

– Ик сэн юм кеж бээдг жиг чи, – гихднь, Лувсч маңс:

– Жа, өгү эгч мини, жууз деер залргтн! Хол һазрас йовад муудгсн болх та, – гихлэнь, Ал Мергн түүни өгү эгчнь болгсн болад, жууз де-ернь һарад суухла, цуһар өргэд, гертэн залж ирэд, цэ бурмарн тооснд, цээһинь ууһад, сээхн тоогдад болгснас хоор өгү эгчинь дураһад:

– Жа, таанр элжгэн нег саам алдад бэрж авв гилү? Ода яһад бээлһж бээнэ та? – гинэ. Лувсч:

– Э, тиим билэ. Бидн өдрин һурвн зун уут бурцг татулад, һурвн хонгт нег боодг өвс өгэд, нег ааһ ус өгэд, һурвн давхр төмр герт һурвн давхр төмр чөдр, һурвн давхр төмр ногт тэвэд, уяд бээлһж бээтл, нег өдр тер бүкниг балв тиирэд хайж оркад зулгсн билэ. Түүнэсн хойр хүвлһн баатр мини көөж күцэд, чикнэнь ашкар цокж унһаһад авч иргснэс хоор ода

бидн дола-долаһар цаажлж бээнэ бидн, – гихлэнь, өгү эгчднь хувлгсн Ал Мергн хатн байрлгсн бээдл һарһад, Лувсһ маңһст:

– А! Эс алдгсн чини дегэд сэн болж. Эн элжгн – йирин элжгн биш. Гесрин хувлһэн элжгн болхар үүг тадн бас гиигн зарж бээдг жиг. Тиимэс би хувлһн элжгниг авч одад, йисн-йисэр цаажлад, уул хар теермдэн миңһн уут бурцг татулна би. Эн хувлһэн хар һалзн элжгниг иигж эс зархла, нег өдр зулад йовж одна. Эн элжгниг надд өг! – гихлэнь, Лувсһ маңһс сонсад:

– Ой, яһлав, тиигж болх уга. Та авгсн цагтан алдж оркна та. Эн элжгниг бидн зарж хадһлуй, – гиж гинэ. Тиигхлэ, өгү эгчнь болж хувлгсн Ал Мергн:

– Чи Гесриг мини күчэр элжгн кеһэд авч ирэд, дэкэд надас хармндг болхла, эврэн мууһан үзнэ чи. Би үүг авч одад, нээмн көвүндэн һульр* татж өгс гилэ би. Чи үнэр иим саната болхла, би дэкж чамаг дү гиж бодх уга, өмн-өмнөн бэй! – гихэд, босад, доһлн-доһлн гихэд йовх гитлнь, Лувсһ эврәннь баргиг медэд, арһ уга болж, өгү эгчэн эвлэд бээж дорнь суулһж оркад:

– Хээртэ ик өгү эгч мини, бичгэ тиигж килһнгтн! Дү чини би ик эгчэсн юуһан хармнх билэ? Бидн хойрин дунд йовж бээһэд, эн му хар элжгн алдрхас ээж бээнэ би. Тани күчэр үүг авч ирэд, дэкж тани нээмн көвүнэс юуһан хармнх билэ? Та ода таварн сууһад, тоогдж авад, тер му хар һалзн элжгниг унад хэргтн! – гихлэ, Ал Мергн хатн сонсад байрлж, өгү эгчиннь суудг заңшлар ташалдс гиж сууһад, бал бурмаснь идэд, тоогдад бээж гинэ.

Тиигэд Лувсһ маңһс өгү эгчиннь ууриг тээлхин төлэ ик бүдүн тоовр нэр кеһэд, олзлж иргсн Урһно бериг эгчдэн мөргүлх болж гинэ. Тиигэд хойр хувлһэн баатрнь ирэд:

– Өгү ик эгч мини, ода танд Гесрэс олзлж иргсн Урһно бериг мөргүлж, дүүтн танас йөрөл авх гиж бээнэ, – гигснд, Ал Мергн:

– Би олзин шивгчнд дур уга, надд түүг бичгэ үзүл. Цааран һаза авч одад, һазаһас надд мөргүлтхэ! – гихэд, өгү эгч болгсн болад, тедниг көөһэд һаза һарһж оркж гинэ. Эн үгиг сонгсн Урһно берин уурнь күрч: «Эн өгү эгчнь ямр дүртэ күмн болв?» – гиж болад, үүдни заагар хулхалад шаһаһад хэлэхлэнь, нег ик тарһн шар эмгн, хойр соянь көкндэн күргсн, хойр көкнь өвдгтэн күргсн күмн жиг. Тиигэд бал бурм цэ ууһад инэхлэ, үүдн хойр шүднднь маанин үзг үзгдж гинэ. «Эн Замбутивд Ал Мергнэс ондан күмни шүднд маанин үзг бээдг билү? – гидг санан орад: – Үнэр Ал Мергн хатн болхла, чикнөннь ашкд бээгсн шур улан меңнь бас үзгдх», – гихэд хэлэгснд, бас бээнэ гинэ. Ал Мергн хатн кедү хувлһэн сидтэ болв чиг, эн хойр темдгэн хувлһж чаддг уга санж гинэ. Урһно хатн ода негт Лувсһ маңһсин авт оргсн болхар Ал Мергн хатни темдгэр түүг Лувсһ маңһсин өгү ик эгчнь биш болхиг медж оркад, Лувсһ маңһстан келдг дурнь күрэд, өгү эгчэн тооһад гүүж бээгсн баатрмудыг тосад:

– Нааран зогсч бэ. Би таанрт нег үг келсэ, – гийэд, хорманаснь татхла, тедн:

– Болх уга, дэкад хөөннь болый! Мана ик өгү эгч – догши уурта кецу күмн. Му олзин шивгчнтэ күүндж бээгсиг медхлэрн, бидниг цокна. Ода цааран ду уга бээж бэ, – гийэд, Урнһоһин үгиг соңсдг күмн уга жиг. Түүни бийднь Урнһо хатн келдг дурнь күрэд, ода таг хээкрэд келх гитлнь, Ал Мергн хатниг сэкж бээгсн сэкүснь Урнһоһин тер келх гигсн санһинь эндрүлэд хайж оркв. Тиигхлэ, Урнһо хатн тер хоорнд тавн ухань тарад, үүдни һаза сөгдэд, сууһад бээж гинэ.

Тиигэд баахн бээгснэс хоор өгү эгчдэн Лувсч хаанахн үүдни һазаһас бер мөргүлхлэ, өгү эгчд хүвлһгсн Ал Мергн хатн:

– Түм наслтха! Түмн көнжлин зах бэртхэ! Зу наслтха! Зуурм жирһтхэ! – гихлэ, Лувсч маңһс баахн сежглэд:

– Ой! Өгү эгч, та юунд иим йөрэл тэввт? – гиж сургснд, Ал Мергн теднд баахн сежг орулгснан медж оркад, арһан бархларн:

– Олзин му шивгчнд йөрэлиг иигж тэвдг мана йосн билэ, – гиж келхлэнь, эн үгинь Урнһо хатн һазаһас соңсч оркад, Ал Мергниг илчлх санань дэкн орад, өгү ик эгчэн тоосн болад, цэ, унд зөөж бээгсн тооврчни хорманас татад:

– Ой, зогсч бэ. Мини нег амн үгиг соңс, – гихлэнь, тер хоорнд Ал Мергниг сэкж йовдг сэкүснь Урнһо хатни тавн ухаг тараһад бээлһж оркна. Урнһо хатни эн үгинь Ал Мергн хатн соңсч, түүни бийинь таньж оркад, келх гиж бээх үгинь медж ухарад: «Ода түргн эс йоввл, болх уга», – гиж бодад:

– Жа, Лувсч дү мини, ода би хэрнэ. Эн өргэд чини би хот идхэр иргсн биш, кергэр ирлэ би. Тер Гесрин хүвлһэн хар һалзн элжгэн надд өгх седкл бээнү, уга ю? Өгш уга болхла, бас эврэн мед жу! Сээхн дү мини, эгчэн тиигэд мартж орк, – гихлэнь, Лувсч маңһс:

– Ода та му санл уга авад йовгтн! Гесриг тана күчэр элжгн кеж авч ирлэ бидн, тиигэд танд эс өгхлэ, болх уга. Авч хэрэд бат хадһлгтн! – гиж өгү эгч талан хэләһэд, инәһэд, хойр хүвлһэн баатр талан хэләһэд, зовад, арһ уга өгдг болв гинэ.

Тиигэд Лувсч маңһс хар һалзн элжгниг өгү ик эгчдэн өгдг болгснас хоор арһ уга дурта, дурн уга һарад, долан давхр төмр герэсн долан давхр төмр чөдринь тээлэд, долан давхр төмр ногтарн кетлэд авад ирхлэ, хар һалзн элжгн һаза һарч иргснэс хоор Ал Мергн хатнаннь сээхн ижл дасл үнриг олж үнрлэд, түүг таньж оркад, Ал Мергн хатн талан тесч чадл уга күкрсхлэ, Лувсч маңһс баахн сежг төрэд:

– Эн му хар һалзн элжгн, өгү эгч, таниг үзж оркад, юунд күкрсч бээх юмви? – гихлэ, Ал Мергн хатн:

– Ой, дү мини, эн чини йирин элжгн биш, хүвлһэн элжгн бээж бээхлэ, ямр чиг юмиг меднэ. Тиигэд эн элжгн: «Ай, би Лувсчин һарт бээһэд, һээвһэ гигсн ажл кеһэд амрж бээлэ би. Ода эн намаг элжгн кегсн му

йорта шар эмгни харт орад үкдг болв би», – гийхэд зовж бээнэ, – гигснд, Лувсч эгчиннь үгиг соңсад, седкл амрч, өгү ик эгчдэн:

– Жа, ода та эн му хар халзн элжгниг келглж авгтн! – гихлэ, Ал Мергн хатн хар халзн элжгн деер унхд зүркнь чадл уга баахн зовад: «Эм күмн бээж бээхэд, эврәннь эрин деер яһж харх билэ?». Эс үнэн* кехлэ, Лувсч маһс: «Унж ав», – гийхэд бээнэ. Тиигэд яһхан медж чадл уга баахн зогсч бээхэд, нег цагт хар халзн элжгн сээр деер хоор хэлэхэд унж авв. Тиигхлэ, Лувсч маһс:

– Ой, өгү мини, юунд иигж унж бээнэ та? Өмэрэн хэлэхэд, уралан суухад унгтн! – гихлэ, Ал Мергн хатн адһс гийхэд:

– Ой, дү мини, чи ю меднэ чи? Иигэд суухла, хошхнгарнь цокхд сэн болна. Тиигэд түргн йовад, гертэн күрч авс гиж бээнэ би, – гийхэд келхлэнь, Лувсч маһс: «Мана өгү эгч ода баахн көгшрж бээдг жиг. Замдан эн хар халзн элжгн алдж оркх болву?» – гийхэд дотран болад:

– Жа, ода эн элжгнэн авад хэрснэс хоор алдж оркуза та. Тани зуур замд мини хойр хүвлэн баатр хойр хуң хар керэ болад, дахад йовхла, сэн кевтэ, – гигснд, Ал Мергн хатн:

– Чи намаг ямр күмн гиж үзж бээнэ? Эн му хар халзн элжгнд күч күрл уга алдж оркна гиж бодж бээнү? Чи кишгиннь кирэр үг кел, өгү эгчдэн уха заах чини бас эрт бээнэ, – гийхэд уурлгсн бээдл һарад йовхла, Лувсч маһс үг келж чадл уга хоцрв гинэ.

Тиигэд өгү эгчнь хар халзн элжгниг авад йовж бээх бээдлийг үзэд, Лувсч маһс дотран баахн сежг авад, бачмдад, тесч эс чадхларн, хойр хүвлэн баатран дуудж ирэд:

– Ода тадн хойр хуң хар керэд хүвлэд, тер элжгн өгү эгч хойрин бараг авад, үзгдл уга, оһтрһуд хадгдад, нисэд бээгтн! Тер үнэр мини өгү эгч мөн чиг ю, биш чиг ю? Мини өгү эгчин долан давхр төмр үүдиг секэд орхла – мини ик эгч мөн. Түүгинь үзж авад, та хойр хэрж иргтн! – гихлэ, хойр хүвлэн баатрнь:

– Жа, тана зэрлгэр болтха, – гийхэд, мөн доран хойр хүвлэн баатрнь хойр хуң хар керэд хүвлж авад, оһтрһуд хадгдад, нисэд, тедн хойрин деерэснь ажглад йовад бээнэ.

Ал Мергн хатныг хар халзн элжгн таньж оркад, күкрсэд, хойр талан эргэд, Ал Мергн хатан долаһад, амр йовж өгх уга болхла, Ал Мергн хатн:

– А, Геср богд мини, ода баахн һазр үлдв. Тесэд, аньр уга йов. Деер чини Лувсч маһсин хойр хүвлэн баатрнь хойр хуң хар керэд хүвлэд, оһтрһуд хадгдад, мадн хойриг гетж йовна. Иигэд эвлэд, эн хортн дээсни һартас бидн менд амһулң гетлж авий! Та ода намаг иигж эн хортн маһсин дотр бичгэ шарклул, – гиж шивр-шивр гийхэд, арһул келж өгхлэ, хар халзн элжгн медж оркад, аньр уга сээхн йовад бээж. Лувсч маһсин ик өгү эгчиннь мөңгн суврһни үүднд ирэд хэлэхлэ, хойр хуң хар керэ үүлни цааһас гетэд хэлэж бээнэ гинэ. Ал Мергн хатн хар халзн элжгнэсн буухад, элжгнэн көтлж авад, зурһан давхр төмр үүдинь тээлж орад, до-

ладгч үүдн деернь ирэд, одак хойриг хэлэхлэ, хойр хуң хар керэ бас үүлни заагар гетэд хэлэж бээнэ гинэ. Ода Ал Мергн хатн дотран орхла, Лувшин эгчнь медж оркна. Тиигэд яндг эвэн олж ядад, архан бархларн, доладгч үүднднь күрэд, бөкүнд хүвлэд наалдж одна.

Тиигхлэ, хойр хуң керэ:

– Ой, эн чини сежгллдэн уга мана ик өгү эгч мөн жиг. Гертэн үнэр орж одв, – гийэд, гедргэн эргэд нисч ирэд, Лувш маңһстан одак үгэн келхлэ, Лувш маңһс чиг иткэд, седкл амр болад бээнэ гинэ.

Иигэд Лувш маңһсин хойр хүвлһн баатр иткэд, эргэд йовгснас хоор Ал Мергн хатн бас седкл тэевн болад, мөн бийдэн хуврж авад, хар һалзн элжгнән тер йосарнь сүүвдж авад, эн маңһс эмгни йирн нег үйтэ мөнгн суврһни ораһаснь татж авад, һазр цокж оркад, мөн доран миңһн лууһин ду һарһад, миңһн лууһин цөклһ цөклүлэд, оһтрһуд өөд нисэд, үүлни деер һарад нисхлэ, тенд Гесрин анда һурвн теңгр, һурвн өгү эгч, йис-йис – найн негн сидтнь тосч бээһэд, Гесрин хүвлһн хар һалзн элжгниг авад, хан Хурмстн тал хэләһэд, нисэд йовад бээв гинэ. Ал Мергн хатн Гесриг элжгн дүрәннь теднд тушаж өгэд, хадмудын орндан һар хоосн оддгин арһ уга болад, гедргэн эргэд, эврәннь гертэн хәрхәр бор эрэн харцхд хүвлэд нисэд йовв гинэ.

Тиигэд Гесрин өгү һурвн эгчнь Гесриг элжгн дүрәннь Хурмстн эцкдөн күргж өгхлэ, хан Хурмстн эцкнь архан бархларн, хар һалзн элжгниг кетлж авад, Шажмуни Бурхн Багштан одж мөргэд, алд цаһан самб хадган татад:

– Ай, Бурхн Багш мини, Дорд Замбутивд Лувш маңһст меклгдж хар һалзн элжгн болгсн Гесриг аврад авч ирв. Ода эн Үүл Бүтэгч отхн көвүг мини мөн бийднь тохрулж хээрлгтн! – гихләнэ, Бурхн Багш:

– Ода би тэрн даян бишлһж бээнэ, бүтхэс цөөкн хонг үлдв. Тер өдр болтл, үүгән сүмд авч одад, лам, хувргар ном умшулад, аршан усар эрүдхүлэд, көк арц саң күжәр утад бээж бээгтн! Ода мини даяни тэрн бүтж бээх эргэнд эн элжгн энд бээхлэ, хөөннь мөн бийдэн тохргсн цагт эн догшрад, күмни, эврэг медл уга, цугинь алад чилэж оркна. Тер телэд ода деерән хол бээлһж бээхлэ, болна. Мини даян тээлргснэс хоор би тиигэд үүг мөн дүрднь сээхнәр тохрулж өгий! – гиж Бурхн Багш зэрлг болхла, хан Хурмстн теңгр хээрн болад, хар һалзн элжгниг сүмд авч одад, олн лам, хуврг залж, ном умшулад, аршан билгин усар эрүдүлэд, көк арц саң күжәр өдр, сө уга утад бээлһж бээһэд, Бурхн Багшин даян тээлрснэс хоор хар һалзн элжгниг Бурхн Багшт тушаж өгэд, хан Хурмстн эцкнь гедргэн эргэд хәрж одв гинэ.

Шажмуни Бурхн Багш Гесрин элжгн дүринь авч хайхин төлэ элжгниг хажудан бээлһэд, эврәннь зооглж бээгсн буданасн өгэд, өдр болһн аршан билгин усар эрүдхэд уһаж, көк арц саң күжәр утад, альв рид-сидинь бүтәһэд, элжгн дүринь авч хаяд, мөн бийднь тохрагснас хоор Шажмуни Бурхн Багш:

– Жа, арвн харин үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср богд хан мини, чи юунд иигж меклгдв? – гихлэнь, Геср хан:

– Би үнэр арн уга бээдлин дор мууха меклгдв. Нег лам, Бурхн Багш, тана өмн бээгсн бадър хар ааһ, дулду хар эркиг авад ирхлэ, би нүдэрн үзэд, тани хойр эрдниг таньж оркад, нег эдс авл уга йовуль, тер цагт мини седкл огт чадгсн уга. Тиигэд би өкөж эдс авхла, тер му лам зүн хартан бээгсн хар халзн элжгнэнь көргэр надд эдс өгч оркгсн санж. Би тиигэд хар халзн элжгн болад меклгдв, – гиж келхлэнь, Шажмуни Бурхн Багш соңсад, байсч мишәһэд одв гинэ. Тиигэд Бурхн Багш баахн бээж бәәһэд, Геср хаанд:

– Ай, шулм хортн дээсн гидг – иим хорта. Мини өмн бээгсн бадър хар ааһ, дулду хар эркиг тедн үзгсн уга бээтлэн яһад медж оркв? Би бас алң болж бәәнэ би. Үүл Бүтэгч мини, манһс хортн гидг – иим кецү хорта болна. Үүнэс хоор тиим юмнд тиигж амрхн иткж болх уга. Ода бий чини сән болж, мөн бийдэн тохрад эрүн цевр болв. Ода гертән хәр, – гиж зэрлг болхла, Геср хан хәэрнднь күртэд, мөргж йөрөлән тәвэд, Хурмстн аавдан хәрв гинэ. Тиигэд хан Хурмстн эцкнь Үүл Бүтэгч отхн көвүнәннь сана-седклинь ясад, хурвн сар нәр даңһра кеж жирһүлв гинэ. Тиигэд бээж бәәһэд, нег өдр Геср эрткн хәрж Лувсн манһсас өшәһән авх секдл орж, Хурмстн теңгр эцкән хәәж ирэд:

– Хурмстн теңгр эцк мини, би ода эрткн Дорд Замбутивдән хәрхлэ, ямр? – гихлэ, Хурмст теңгр эцкнь:

– Чи хәрхлэ – хәр. Эн алтн савта аршан эркиг авч хәрэд, Ал Мергн берд мини менд медэд, бәрж орк, – гийһэд зэрлг болв гинэ. Иигэд Геср богд хан Хурмстн теңгр эцкиннь хәэрлгсн алтн савта аршаһан авад, миңһн лууһин ду һарһж, йисн өңгин солңһ татулад, Ал Мергн хатнаннь өргэд күрхлэ, Засшикрәр ахлгсн һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучнь цуһар медж байрлн, тус-тустан бээгсн һазрасн Ал Мергн өргә тал мордв гинэ. Геср богд хан гертән ирэд, Ал Мергн хатнаннь өмн сөгдэд, алтн савта аршан эркән бәрэд, аавиннь амр мендиг медүлгснд, Ал Мергн хатнь, сандрн:

– А, Геср хәәрхн мини, менд амһулң залрж ирвү? Эр күмн бээж бәәһэд, авгсн эмдән сөгддг йосн бәәнү? Түргн бос, һаза күмн ирв, – гийһэд, седкл уйрад, Гесриг татад босһв гинэ. Тиигэд Геср богд хан Ал Мергн хатнтаһан һарч ирэд, Засшикртәһән теврлдэд, һазн, Шуумр, Улан Нүдн, Буйнтуг, һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучтаһан теврлдэд, амр мендән сурлцгснас хоор нәр жирһл кеһэд, бәәһэд бәәж гинэ.

Тер саам Ал Мергн хатн хар халзн элжгниг Лувсн манһсас меклж авад, миңһн лууһин ду һарһад, миңһн лууһин цөклһән цөкүлэд зулхд, алтн делкә догдлад бээгсн санж гинэ. Үүг Лувсн манһс соңсад:

– Ой, яһлав! Эртнәк хар халзн элжгн зулгсн цагин бәәдл һарад бәәв. Мана өгү эгч одак элжгән алдж оркгсн янзта болв, – гийһэд, босад, харад, уулын чинән цаһан мөрндән мордад, өгү эгчинәни мөңгн цаһан суврһ тал хәләһэд довтлад бәәв гинэ. Тер цагт өгү ик эгчнь бас эн бәәдлиг үзэд:

– Жа, одак мана Лувсч дү өдрэр бэргсн төрэн сөөһөр алдна гидг эн. Одак ик көл болад йовад бээж авч иргсн хар халзн элжгнэн надас хармнж бөөһөд алдж оркгсн янз һарад бөөв. Эс гиж мини мөңгн суврһла хальдх юмн уга билэ. Би түүнлэ одж күүнднэ, – гийһэд, тарһн шар эмгн босад, доһлң гүүһэд, Лувсч дү талан йовад бөөв гинэ. Тиигэд хоюлн зуур замдан харһлдад, Лувсч маңһс орклад, бэрклэд довтлж ирэд:

– Ой, яһлав, өгү эгч мини! Яһгсн чини энви? Одак сүркэ юмн болад авад йовгсн хар халзн элжгн чини яһв? Күмни келгсн үгиг соңсл уга, эврәннь баргиг медл уга, бэрклж бөөһөд, күч өгл уга элжгниг эс авад йовлу чи? Ода ямр аюл һарв? – гийһэд олн үг келхлэнь, өгү эгчнь ик алң болж:

– Ой, дү мини! Чи ямр үг келж бөөнэ? Би элжгниг кезэ авла? Би танад кезэ одла? – гиж гинэ. Тиигхлэ, Лувсч улм уурлад:

– Ой, та манад хар халзн элжгнд Гесриг хүвлһүлж өгсн ачта, туста күмн болад, бидниг сүрдүлэд ирж, тоогдад, мана нутгин бээгсн церг цуһар тооһад, тоомжад, олзин шивгчн Урһһог чиг һаһаһас мөргүлэд: «Элжгниг мини күчэр авч ирлэ чи. Ода би авч хэрэд сөөнөр эдлнэ би. Таанр эн хүвлһэн элжгниг алдж оркна», – гийһэд ачрхад, күч өгл уга авад эс йовлу та? Ода мана нутгин өмн ямр нүүрэрн мууһан дарх гиж бөөнэ та? – гихлэнь, өгү эгчнь үнн тиим йовдл бээгсиг иткж арһан барад:

– Ой, иим болхла, тер чини би биш билэ. Таанр эс иткхлэ, би танд түмн андһар тэвсэ. Би таанриг элжгн авч ирж гийһэд соңсгснас биш, таанрин бараг бас үзсн уга би. Мини ирх болгсн өдр мини – эн өдр билэ. Ода эс иткхлэ чини – андһар мини эн, – гийһэд, тарһн шар эмгн түмн андһар тэвгснд, Лувсч дүнь үнэр эгчдэн иткж:

– Ай, тиим болхла, ода арһ уга. Теднд бидн эргэд меклгдгсн санж. Ода биднд Геср өөд өндөх, нар үзүлх уга. Ода бидн эрткн зөв зөвлэд, Гесрин аюлас гетлх арһ ольий! Өгү эгч мини, бидн ниилэд, һаһаһурн эргүлэд, оһтрһуд күргсн сетр цокж авхла, ямр? – гигснд, өгү эгчнь:

– Геср гидг Хурмстн теңгрин көвүн бээж бөөхлэ, ода чамд ямр чиг арһ уга. Чини һагцхн үндсиг чини таслад, үмсиг чини киискдг күмн Геср билэ. Би сөөндөн тер даруһан ик санл уга барган медэд, элжгниг мини һарт өггсн болхла, тедн намаг ямр арһар меклж чаддг билэ? Чи тиигсн уга. Эврэн чини үүл. Үүнэс хоор чамд мини заадг ухан, селвг уга болв, – гийһэд, һундад, гедргэн эргэд хэрв гинэ.

Түүнэсн Лувсч маңһс арһ уга, эргэд меклгдсән медэд, гедргэн эргэд, уулын чинэн цаһан мөрэрн довтлад, нутгтан ирэд, олн баатр цергтән ууляд, бэрклэд, эргэд бийнь меклгдгсн зовлң, һаслңган келэд, хойр хүвлһэн баатр, хойр эгл хар бөк, дөчн дөрвн сөөд, дөрвн зун хошучдан мөргэд:

– Ода Гесрин аюлас яһж һарч гетлдг билэ би? – гийһэд орклад, бэрклэд бөөхлэ, тедн чиг цуһар эөһэд: «Элк* өдр Геср бидниг ирж дөөлх болв», – гийһэд эөһэд, унтж чадл уга, бээгсн күчән цуглулад, дөөни белдкл кеж. Энд-тендэн харул һарһад, өдр, сө уга манад, сөкэд бээж гинэ.

Геср богд хан Ал Мергн хатн хойр нээрлэд, жирхэд бээж бээхэд, нег өдр Геср хан:

– Жа, бидн хойр эдү-тедү хонг нээрлэд, жирхэд бээв. Мана ар нутг ода ямр бээдл харгсн болв? Одак бидниг зовагсн Лувсн маңс болн орчлн делкэг нег эргэд ажглад ирий! Ямр юмн бээдг жиг? – гиж келхлэ, Ал Мергн хатнь бас зөв гиж үзэд, хоюлн мөн доран хойр сээхн эдл көвүнд хувлж авад, үүрлэд, наадад йовад, нег ик өндр уулын белд ирхлэ, нег көк девэн өвстэ киитн булгин уснас нег сээхн төөлтэ марл ус ууж бээдг жиг. Ал Мергн одак марлыг гетж бээхэд, таг төөлэрнь харвад оркхла, мөн доран толһаһарн һазр хатхж тоңһрцглж унад, дэки босад, одак сумтаһан зулад йовж оддг жиг. Эдн хойр одак төөлтэ марлын цусн һоожгсн мөрэрнь мөшкэд, мөрдэд йовад бээхлэ, нег ик хот базрар ирэд ордг жиг. Иигэд эн хотын дотр одак мөринь тэвл уга мөрдэд йовад бээтл, нег ик өндр цаһан герэр ордг жиг. Иигэд һоожгсн цусиг дахад, хойр көвүн герт орад ирхлэ, дотрнь нег бүдүн шар эмгн маңнаднь шаагдгсн саадгин сумиг һарһх гийхэд татад, һарһж чадл уга зовгсн бээдг жиг. Тиигэд тер эмгн орж иргсн хойр көвүг үзж оркад:

– Жа, сэн күмн санаһарн гигчэр таанрин иргсн сэн болв. Та хойр нааран ирэд, мини маңнад оргсн саадгин сумиг татад, һарһад өгтн! – гихлэ, хойр көвүн эврәннь саадгин сумиг сээхн татад, һарһад авч оркж. Түүнэс хоор эн эмгнд эмн теңкэн орад, босч ирэд, хойр бичкн көвүг авад ташртнь зальгж оркна.

Тиигхлэ, хойр бичкн көвүн гесн дотрнь орж авад:

– Мадн хойр – эгл күмн биш, эрднь күмн билэ. Бидниг чи идэд, шингэж чадх уга. Ода чи эврэн эс һарһхла чини, бидн хойр чини гесн, бөөр, зүркиг чини татад, суһлад, таслад хайна бидн, – гийхэд, дотраснь маажад, малтад, һол зүркинь тасчад хаяд бөөнэ. Эн эмгн эврәннь баргиг медж, гесн дотрнь өвдхлэнь тесч чадл уга, арһан бархларн, эн хойр көвүг дэки бөөлжэд һарһж оркж гинэ. Иигэд хойр бичкн көвүн һарч ирснэс хоор:

– Ода бидн хойр эн сэн юм кегсндэн му керг ажлл уга, му тарһн шар эмгиг дорнь алж оркий! – гийхэд, хоюлн эрднь цаһан үлдэн авад босхла, эн эмгн Геср богд хан Ал Мергн хатн хойр болхиг йилһж таяд, эврәннь эмиг авч хоцрхиг бодад:

– Ода намаг бичгэ алгтн! Би Лувсн хаани дундк өгү эгчнь билэ би. Ода удл уга Лувсн тадн хойрин ик дэн болгсн цагт би Лувснд дем, селвг болх уга. Геср богд хан, чамд бас өшөн мини уга. Үүнэс хоор таанрт амн андһаран өгч, ю ке гихлэ, түүг чини күцэж йовий! – гийхэд, амн андһаран өгхлэ, хойр бичкн көвүн андһаринь авад, һарад, аң гөрэсэн көөһэд йовж одж гинэ.

Тиигэд йовад бээж нег һазрт ирхлэ, нег сээхн өндр цаһан гер үзгдж гинэ. Хойр көвүн:

– Иим сээхн гер дотр ямр күмн бээх болв? – гийхэд, хоюлн орад ирхлэ, нег сээхн шар экнр бээж гинэ. Тиигэд тедн хойр эн шар экнрэс менд сурад болгснас хоор тер экнр:

– Хойр көвүн хамаһас ирв? Мана энд ю кеж ирв? Өөдөн һарад таварн сууцхагтн! –гийхэд, ширдгэн хоор хэлэлһэд давхрлад девсхлэ, эн хойр көвүн медж оркад, ширдг деернь суул уга, хоор хэлэлһэд зогсад бээхлэ, одак шар экнр эс медгсн болад:

– Ой, тадн хойр суул уга юунд хоор хэлэлһэд зогсад бээж бээнэ? Герт күмн ирв гийхэд күндлэд, ширдг девсч бээхлэ наачн би, – гихлэнь, Геср богд хан:

– Мана нутгин йоснд ширдгин амиг өмөрэн хэлэлһэд девсхлэ, күмн суудг билэ. Хооран хэлэлһэд девсхлэ, иигэд босад, зогсад бээдг билэ. Тана эн чини ямр йосн болж бээнэ? – гиж гинэ. Тиигхлэ, эн сээхн шар экнр:

– Жа, тавта йос меддг хөн шар нүдтэ, номһн шар көвүн жиг чи, – гийхэд, арһан барад, эн ширдгэн авад өмөрэн хэлэлһэд девсэд оркхла, эдн хойр тиигэд сууж гинэ.

Эн хойр көвүн суугснас хоор одак герин эзн сээхн шар экнр һал түлэд, цэ чанж оркад, цэ буслхин хоорнд һаза һарад, хойр цовд хорхаг бэрж холвад, күзүнднь андис* зүүхэд, һазр халһад, тара тэрж урһаһад, тараһан хадад цокж улалһад, ур цохдан цохдад, һульр кеж авч ирэд, һурвн эрэтэ боорцг, һурвн эрэ уга боорцг кеһэд, эрэтэ боорцган хойр көвүни өмн тэвэд, эрэ уга боорцган эврәннь өмн тэвж оркад, цээһэн тавлж ааһдан кеһэд, хойр көвүнд бэрж гинэ. Тиигхлэ, эдн хойр ухаһинь медж оркад, цээһинь тосч ууж, идл уга сууһад бээж гинэ. Тиигхлэ, одак шар экнр:

– Уй, тадн хойр цээһэн уух уга ю? Күлэж сууж бээнэ? Мана гериг холж эс бээхлэ, цээһэсн ууһад, боорцгасн идгтн! – гихлэнь, Геср богд хан:

– Тиим биш, мана нутгин йоснд цээһэс цацл эс цацхас наар цэ уудг йосн уга билэ, – гиж гинэ. Тиигхлэ, тер экнр баахн дур угацгсн бээдлтәһэр тедн хойриг хэлэж оркад:

– Тиим болхла, би цацл цацад ирсэ, – гийхэд, шанһар цээһэн утхж авад, һаза һарад, цацл цацад орхин хоорнд Геср шамдс гийхэд, эрэтэ боорцгиг шар экнрин тавгт түрглү тэвэд, эрэ уга боорцгинь авад, эврәннь өмн гедргэн тэвж оркж гинэ. Тиигэд одак экнр орж иргснэс хоор һурвулн ниилэд, цэ-боорцган ууһад-идэд цадж авв гинэ.

Тиигэд бээж бээһэд, одак шар экнр босад, йисн алд хар тайган авн гедргэн эргэд, Гесрин толһа деер:

– Гүр со х! – гийхэд дарад оркхла, Геср түүнднь даргдл уга, босч ирэд, тер экнрин гижг деерэснь авад, һазрт өвдглж бээһэд, эрднь цаһан үлдэн суһлад:

– Му саната шар халзн эм, ода хундл чини бээнү? Дор чини чавчж ална би, – гихлэ, тер экнр эврэннь баргиг медж, Геср богдыг йиллж таняд:

– Уй, яһлав, би Лувсһ хаани баһ эгчнь билэ би. Ода таанрин ик дэн болгсн цагт би Лувсһд дем, селвг болл уга, хэрнь чамд дем, селвг болса! Чи намаг бичгэ ал. Геср, чамд ө-һундл мини уга, өшөн мини уга. Үүнэс хоор чи намаг яһна гихлэ – чини дурн, хатн кеж авхла – бас чини дурн, – гихэд, мөргэд, амн андһаран өгхлэ, Геср хан амн андһаринь соңсч авад, йовж одв гинэ.

Иигэд арвн харин үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср богд хан Ал Мергн хатнтаһан хоюлн аңн көвүнд хүвлж авад, Лувсһ маңһсин хойр баһ эгчинь олад, амн андһаринь авч орулж авгснас хоор хоюлн мөн бийдэн тохрж авад, ар нутгтан хэрж ирв гинэ.

Тиигэд Геср богд хан алтн киид деерэн һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан цуглулж ирэд:

– Жа, ода бидн Лувсһ маңһсла дээлдж, өшөһөн авх цаг болв. Бидн хойр аңн көвүнд хүвлж авад, йовад, Лувсһ маңһсин хойр кецү баһ эгчинь олж, номдан орулж авв. Ода цуһарн йовад, түүни нутгинь олзлж авий! Таанр дээнд орад, күчн дордхла: «А, хээрхн, Геср богдын заян сэкүсн өршөтхэ!» – гихэд зальврхла, би таднд күчн болна би. Тадн өлсэд, ундасад ирхлэрн, надд зальврхла, би таанрт өл, унд болна би. Таанр ямр түрмжд учргсн цагтан надд зальврхла, би тадниг аюл зовлңгас гетлүлж оркна би, – гиж Геср богд хан яһж дээлдх туха тедндэн нег-негэр келж өгв гинэ.

Түүнэсн Геср богд хан һучн һурвн баатр, һурвн зун хошучан дахулад, Лувсһ хаани нутгар дээлэд довтлад орхла, Лувсһ хан бас белдклтэ бээгсн болхар өмнэснь дээлдхэр тосад ирв гинэ. Хамгин өмннь Лувсһ маңһсин ик өгү эгчин церг аашна гинэ. Түүни шораһас нигт, шорһлжнас олн мел авха цергнь орад одхла, һазрин өриг таг дарад аашна гинэ.

Тиигхлэ, Геср богд хан бээх хамг баатран уулын орад авч ирэд, һагцхн Шуумр баатран зарв гинэ. Үүнд Шуумр зөрг бэрэд, олн авха цергин дунд чавчад, довтлад орад одхла, Шуумриг одак олн авха церг зүгзүгэснь ирэд, бээгсн бийднь бөкүн, батхншң ширэд хальдж одхла, Шуумр баахн сандрж бээтл, Шуумрин зер-зевсгнь гент одак наалдж одгсн хамг авха цергиг чавчад, салһад, хаяд бээв гинэ.

Үүг уулын ора деерэс хэлэж бээгсн Гесрин баатрмуд Шуумрин сандрсиг үзэд, наадм шог кеһэд, инэлдэд шууглдж бээһэд, Шуумр үнэр бийән төвлж эс чадхла, тедн уулын ора деерэс:

– Шуумр, чамд нег арһ эс бээлү? Нег мек эс билү? – гихэд хээкрснд, Шуумрт нег ухан санан орад, гент ажглхла, тер олн авха цергин дотр хойр соянь хойр көкндэн күргсн, хойр көкнь хойр өвдгтэн күргсн иим нег тарһн шар эмгн бээж гинэ. Шуумр эн тарһн шар эмгни хойр сояһаснь бэрж авад, оһтрһуд күргж оркад, хадта һазриг дэврүлэд шивэд оркхла, эн эмгн билц тусад доран үкв гинэ. Түүнэс хоор олдгсн авха цергинь

негэрнь арвинь цокж алад, арварнь зууһинь цокж алад бээж, чилэж оркад, гедрг эргэд хэрж ирхлэ, Шуумрин хээсн тавг хар мөрнь цусн улан зеерд мөрн болад ирж гинэ. Түүни даруднь Лувсн хаани церг теңгр, һазриг бүркэд, тоос татад аашдг жиг гинэ. Үүг үзж оркад, Геср богдын һучн һурвн баатр, һурвн зун хошуч цуһар эрднь цаһан үлдэн өргэд, хойр бийдэн хээчлж чавчад орхларн, Лувснн ү-түмн цергиг үлдин һурвн чавчлар чавчад бээж, ү-хээд күргл уга, цугинь алад чилэж оркв гинэ.

Тиигэд хамгин сүүлднь Лувсн маңс Геср хан хойрин дээлддг селэн болад, хойр талас дэврлцэд ирв гинэ. Геср богд хан найн алд ут эрднь цаһан үлдэн даладад, билгин кер мөрнөннь хурдн шүүрүһэр дэврж ирэд, Лувсн маңсин эср ораһаснь урд дарад, уулын чинэн бар зооһар мөрнөннь хар турун күртл шу чавчад өнгрэд одхла, Лувсн маңс үлдиннь ир дахад, бүрлдж босад, Гесриг көөж күцэд, алтн дуулхин ораһаснь чавчад, билгин кер мөрни дөрвн хар турун күртл шу цокад, үлдэн татад авхла, Геср чиг үлдиннь ир дахад, бүрлэд бээж гинэ.

Иигэд эдн хойр чавчлад, бүллцэд, нег-негэн ядж оркад, нег уулын ора деер һарч ирэд, мөрнэсн бууһад, мөрөн

Хад мет хантрад,
Хээрцг мет тушч оркад,
Хоюлн гүүж ирэд,
Бух кевтэ шиллцэд,
Буур кевтэ мөрглцэд,
Эргж ирэд бэрлдхлэрн,
Геср богд хан
Хорт маңс Лувснн
Сээр деерэснь атхн,
Сугсрн татж ирэд,
Барун сүүдэн ачж бэрэд,
Сүүжиннь экн талар
Нэрн цаһан дегэ тэвэд,
Ардан авч цокад,
Авдр зандн чееж деер
Шахн сууж бээһэд,
Сэргсн нимгн сүүһэрнь
Эрднь цаһан үлдэрн
Үзүр юуһарнь бүлж алад,
Цэкүр-цэкүрэр утлад,
Цацгин һалар түүмрдэд,
Үкр үнрлш уга болһад,
Үнгн шиншш уга болһад,
Үкр хар чолуһар дарулад,
Үмсн товрг болһад
Хайж оркв гинэ.

Ода Лувсн манһсин эд зөөриг олзлж авх селэн болад, хот балһсарнь довтлад орхла, Гесрин Нис Барнзл гих хойр күүкнь бас Урнһо экэн олж авхар ирж гинэ. Геср хан Лувсн манһсин өргэд ирж бууһад, орад ирхлэ, Урнһо хатнь долан давхр торһн көнжл дор талтагсн кевтдг жиг.

Арвн үзгин эзн Геср богд хан эн бээдлинь үзэд, тесч чадл уга, эрднь цаһан үлдэн суһ татад:

– Долан көнжлин зах тевргсн долан му йорта хумха шивгчн элмр, чамаг! – гинэ, урняд, чавчх гинэ үлдэн даладтл, Гесрин Нис Барнзл хойр күүкн гент һуур деерэснь бэрэд, уульлдад, ирэд һуйһад бээж, экэн чавчулж уга гинэ.

Арвн үзгин эзн Геср богд
 Ода Лувсн манһсин
 Альв эд зөөр хамгиг
 Олзлж авад, эргэд хэрхлэрн,
 Урнһо хатндан уурнь күрэд,
 Онһн делэсн хооран
 Охр сүл күртлэн дээртэ
 Шоодн бор мөриг
 Шал зээдн унулад,
 Хойр күүктәһинь хайж оркад,
 Одак Лувснин нутгинь
 Олзлад, тууһад йовв гинэ.
 Гесрин хойр күүкнь
 Арһан барад, Урнһо экэн
 Селәһәр хойр мөрндән унулад,
 Селәд-селәд кәтлсәр йовж,
 Ар ик нутгтан
 Әрә гиж күрч ирв гинэ.
 Иигэд
 Арвн үзгин эзн болгсн
 Ачта мергн Геср богд хан
 Һучн һурвн баатр,
 Һурвн зун хошучтаһан,
 Засшикр, Һазн, Шуумр ахлад
 Цуһар бүрдж иргснәс хоор
 Лувсн манһсиг даргсн
 Байр-бахиг кеж,
 Амр сәәхн жирһн суув гинэ.

*Келгснь: Нилх шийани Арцан, Ёончгир.
 Эмкдкгснь: Кө. Нимә.*

НУЧН ТАВН ТОЛНАТА НУДМ ХАР МАҢСИГ ДАРГСН БӨЛГ

Арвн харин үндсиг таслн төргсн, арвн цаһаниг делгүүлн төргсн, арвн үзгин эзн болгсн

ачта мергн Геср богд хан аң аңнад hazаран харгснас хоор утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг нучн тавн толһата Нудм хар маңһс Гесрин Сээжрх гидг хатыг булаж авхар ирж гинэ.

Сээжрх хатн далн улан үкрэн сааж болад, үкрэн өмөрэн харһж тууһад, туһлан хоор харһад тууж оркад, гедрг эргэд йовж бээтл, сер-сер салькн кедлэд, бүр-бүр хур орад, орчлн делкэ эвд бээдл һарад бээдг жиг. Сээжрх хатн үүнд алң болад, гертэн күрч ирэд удад уга бээтлнь, һазань нег күмн ирж:

– Эн герт эр күмн бээнү? Эм күмн бээнү? – гигснд, Сээжрх:

– Эн ямр таньдг уга дуута күмн билэ? – гийһэд хархла, нучн тавн толһата Нудм хар маңһс һодң хар мөрэн унж, үүднднь зогсч бээгсн санж. Тер Сээжрх хатыг үзэд:

– Нучн хойр баатр, һурвн зун хошучта Геср богд хан надта бээр бэрлдх болад бээһэ юмн билэ. Ода би эврэн хээһэд ирв. Геср богд хан яһв? Нучн хойр баатр, һурвн зун хошучнь яһв? Наар харч иртхэ! – гийһэд хээкрснд, Сээжрх хатн:

– Геср эн өдр гертэн уга, – гигснд, нучн тавн толһата Нудм хар маңһс:

– Жа, тиим болхла, бас сэн керг болж. Би урдас авад Геср богд хаани нег хатнынь олзлж авс гийһэд болад бээлэ би. Чи мини хатн болх зөвтэ санж. Жа, наар, ирэд мөрни сээр деер унад ав. Кервэ намаг дахж эс йовхла, үзэд уга үүлиг чини үзүлнэ би, – гигснд, Сээжрх хатн арһ уга нучн тавн толһата Нудм хар маңһсин арднь сундлгдад йовж гинэ.

Нучн тавн толһата Нудм хар маңһс Сээжрх хатыг олзлж иргсндэн байрлж, гертэн күрч ирэд, Сээжрх хатнта ниилж суух болгснд, Сээжрх хатн маңһста ниилж суух уга арһ хээһэд, нег оошкдан улан бөс* чикж, нег оошкдан көк бөс чикж, эмсхл эрэ авад, көк элкн болад, көшэд ханяһад бээж гинэ. Тиигхлэ, маңһс :

– Юн болад иигтлэн ханяһад бээнэ? – гигснд, Сээжрх хатн ханян бээж, эрэ ду һарад:

– Би оошкдан гемтэ болж одв. Тиимэс ода деер танта ниилж болхш. Өвчн эдгэд, сэн болгснас хоор тиигэд ниилж суй, – гидг жиг. Тиигхлэ, маңһс:

– Би долан-нээмн хонг чамаг күлэгсн чиг, хэмэ уга. Чил сэн болж эдгвл – тер байр, – гиж келэд, кедүн өдр күлэж гинэ.

Тиигэд тав-зурһан өдрэс хоор Сээжрх хатн баахн һээвһэ болгсншн болхд маңһс байрлад:

– Ода бий чини хөөвхө болгсн янзта. Эн өдрэс эклж бидн хойр ниилж суй, – гихд, Сээжрх хатн:

– Мини бий хөөвхөн чиг хөөвхө болв. Гитл нег юмнд алч болад бөөнө би. Намаг кедүн өдр өвдөд, зовад кевтгснд танас ондан ямр чиг күмн намаг ирж үзгсн уга. Энд та хагцар бөөдг ю? Танд ах-дү, садн-салтр гиж бөөдг уга билү? Күмни йиртмжин күмн-эмтн хагц болдг йосн уга билэ, – гив. Тиигхлэ, маңһс:

– Ой, чини келдг зөвтэ, зөвтэ. Надд олн ах-дү, садн-төрл уга болв чиг, надас һурвн хүв үлү күчн чидлтэ Ясн Татур гидг эгч мини бөөнө. Тер эгч мини болхла, надас үлү эрдм чидлтэ. Ю кенэ гивл, түүг кеж чаддг тиим кецү күмн тул би түүнэс эрдм сурж бөөнө, – гив. Сээжрх хатн эн үгинь соңсад: «Би үүни Ясн Татур эгчтэ нег харһлдж үзэд, тиигэд бөөдлинь медж авс», – гиж болад:

– Ода надд нег эрмшл бөөнө. Би танта ниилж суухас урдар тана Ясн Татур эгчтэ нег харһлдад таньлцхла мини, яһна? – гигснд, маңһс:

– Ой, мини эгчтэ эрк биш харһлдна гидг болхла чини, би одад дуудад авад ирс. Мини эгч эндэс холхн нег һазрт төмр цө бөөшнд бөөрлж бөөнө, – гиж келэд, һарч йовв гинэ.

Маңһс һарч йовад, удл уга эргж ирэд, Сээжрх хатнд:

– Мини эгч күмн эәмр соньн дүр дүрстэ тул чи үзж оркад, эәһэд, өвчн чини кедлж одуза. Бийән сөөнәр эдгәж ав, хөөннь чамд үзүлс, – гигснд:

– Мини бий ода сән болв. Нег өдр болв чиг эрт үзэд авс, – гийһэд Сээжрх хатн келэд бөөхлэ, маңһс арһ уга болад эгчиндән одж:

– Эгч мини, мини авч иргсн тер олзин шивгчн: «Эрк биш таниг нег үзнэ би», – гийһэд бөөнө. Таниг үзхэс урд надта ниилэд сууж өгх уга бөөнө, – гигснд, эгчнь:

– Тер шивгчн намаг ил үзж чадх уга, өмннь нег көшг татж орк! Тиигэд көшгин ардас үзхлэ – болна. Чи хәрэд көшг татад белдж бә! Би маңһдур одс, – гив. Тиигэд маңһс хәрж ирэд, Сээжрх хатнаннь өмн көшг татж, эгчиннь ирхиг күлөһэд бөөж гинэ.

Маңһдуртнь маңһсин Ясн Татур эгчнь ирэд, Сээжрх хатни өмн татгсн көшгин өмн ирж суудг жиг. Сээжрх хатн көшгин ардас маңһсин эгчиг лав үзж эс болад, арһул көшгин завсрар хэлэхлэ – улан буурл үснь өмөрән, хооран унжж савсагсн*, хойр нүдни ухрхань* дотран ширгсн, ут хойр көкнь һазрт чиргдсн тиимл соньн му дүртэ мус эмгн санж гинэ. Сээжрх хатн түүг үзэд ажглж бөөх эн хоорнд маңһсин эгч хоор эргэд үзж оркад:

– Ой, эн олзин шивгчн чини намаг илэр үзж бөөдг жиг. Эәһэд, киисэд одуза, – гигснд, маңһс түргхн гүүһэд, Сээжрх хатни хажуд күрхлэ, Сээжрх хатн худлар киисэд унж одж гинэ.

– Бий чини эдгэд, сән болгсн эс билү? Ода дөкэд яһгсн чини энви? Мини эн дүр муута эгчиг үзгснэс үзгсн угань деер билэ. Ода чамаһан

яһж эдгэж авх би? – гийһэд, нучн тавн толхата Нудм хар маңһс сандрад, наар-цаар гүүһэд бээж гинэ.

Нег өдр үкгсн эмдин хоорнд кевтгсн Сээжрх хатн нүдэн эрэ секж, аман эрэ көндөһэд:

– Тана келгсн – үнн санж. Өвчн уга эрүл күмн болв чиг, тана эгчиг үзэд, өвчтэ болмар жиг. Көшгин ар талас сэн үзгдж эс өгхлэ, көшгиг секэд оркла би. Тиигэд тер доран яһгсн-кегсән медл уга унад одж би. Дәкэд өвчтэ болж кевтдг болв, ода яһх би? Буру мини болв. «Ясн Татур эгчиг мини үзж керг уга», – гийһэд та келэд бээтл, би тана үгэр болл уга үзэд, иим бээдлтэ болв. Гитл надд шуухн нег шивгчн үкгсн чиг хэмән уга, – гийһэд, эмсхэд, цусар ханяһад, кевтэд бээж гинэ. Тиигхлэ, нучн тавн толхата Нудм хар маңһс:

– Ой, чи тиигж бичгэ кел! Чи бидн хойр нег насни салш уга хань болхин төлөд чи үкж болхш. Чамаг эдгэдг арһ, уха хээхлэ – болна, – гигснд, Сээжрх хатн баахн бодл болж бээһэд:

– Мини өвчн эдгнэ гидг – тиим амр биш болв. Тана Ясн Татур эгч өдрт бодлд орад, сөөд зүүднд орад бээхлэ, мини бий яһж сән болна гинэ та? Негн болхла, би эн һазрас һарад хол йовхла, эс гиж Ясн Татур эгчтн эн һазрт уга болхла, тиигэд мини бий эдгхлэ, эдгэд одж маһд. Тер бишт би йир эдгдг янз уга бөөнэ би, – гигснд, маңһс:

– Чини өвчн эдгдгл болхла, би Ясн Татур эгчән алхас чиг хоор хәрхш би, – гинэ. Тиигхлэ, Сээжрх хатн:

– Тана Ясн Татур эгч танас һурв хүв үлү күчтэ, һурвн хүв үлү эрдмтэ бээж бээхлэ, тана күчн яһж күрнэ? – гихлэ,

– Ясн Татур эгчиг алхд надд арһ бөөнэ, – гиж маңһс келэд, эгчән алхар йовж гинэ.

Нучн тавн толхата Нудм хар маңһс Ясн Татур эгчдән одад:

– Эгч мини, би болхла, утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг нучн тавн толхата Нудм хар маңһс. Та болхла, надас һурвн хүв үлү күчтэ, һурвн хүв үлү эрдм чидлтэ мини Ясн Татур эгч тул та мадн хойрт хальдмар хортн дээсн уга, манд күч күрмәр манас үлү күчтэ теңкэтэ юмн чиг эн йиртмжд уга. Тиимэс, эгч мини, та олн бодл бодад, олн сана санад, бийән бичгэ зовагтн! Седкл амр гертән кевтэд бээгтн! Би өдрин нег эс болв чиг, һурвн өдрт нег ирэд, таниг үзнэ би, – гиж келэд, үүднәннь һазаһаснь батлж хадад, өдр сө хойр цагт кедүн-кедүн цар түлэ зөөж ирэд, күрл цө бээшнгинь эргүлэд хураж оркад, түүмр тэвж гинэ. Һурвн өдр, һурвн сөөһин түүмрин һалд одак күрл цө бээшннь халж улаһад, тесл уга хаһ тусад, маңһсин Ясн Татур эгчнь түүндән шатж үкгсн жиг. Гитл күрл цө гер хаһрад, цацгдхта хамт тер эмгни барун боһнь хавсн өсрж ирэд, нучн тавн толхата Нудм хар маңһсин герин ар бийд ирж тусад, моһа шурһдг арһ уга баглр хар модн болж урһв гинэ.

Маңһс эгчиннь үкгсиг үзэд:

– Ода Сээжрх хатни өвчн эдгж, надта ниилх цаг болв, – гиж байрлад, Сээжрх хатнд одж, эгчиннь үкгсиг келж өгв гинэ. Сээжрх хатн дотран: «Эн баглр хар модн Гесрин замиг тосв. Үүг ямр нег арһар уга кедг билэ», – гийһэд бодж бээһэд:

– Мини төлэ та төргсн эгчэн түүмр тэвж алгсн тул би танга яһв чиг ниилж сууна. Эгчтн үкгснэс хоор, мини өвчн хээвһэ сэн болад одв. Гитл эгчинтн барун боһнь хавсн өсрж ирэд, эн герин ард тусад, баглр хар модн болж урһв. Эн модыг үзэд оркхла, чееж мини дүүрэд, оошк, зүркн амар һарн гийһэд, эмсхл давхцад бээнэ, – гигснд, маһс:

– Ой, Сээжрх хатн, би бийэсн үлү күчтэ чидлтэ, бийэсн үлү эрдмтэ, медлтэ Ясн Татур эгчэн алгсн бээтл, тер эмн уга баглр хар модыг уга кеж чадхш гиж ю? Чи түүнд бичгэ зов! – гиж келэд, мухр хар үлдэн авч һарад, өдр, сө дөрвн цагт одак баглр хар модыг экнэснь адг күртлнь чавчад, адгаснь экнднь һарһад, нег мод үлдэл уга чавчад уһааж оркв гинэ. Тиигэд маһс моһа шуһдг арһ уга баглр хар модыг уга кеж оркад, Сээжрх хатнд одхла, Сээжрх хатн:

– Ода та бидн хойр ниилж суухд харш болдг юмн уга болв. Та ман хойр салш уга хань нөкд болгснас хоор нег-негнэсн нууж далдлдг юмн чиг уга. Та болхла, эн нарт йиртмжин ямр чиг күчнд даргддг уга, утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг һучн тавн толһата һудм хар маһс тул энгин йирин күмтэ эдл уга, онцһа бас нег эмн сүмсн танд бээх зөвтэ юмн билэ. Үүгэн надд келж эс өгнү? – гигснд, маһс бийинь өргж магтгснд байрлж бахтад, бар-бар гиж баршн дууһар күрклэд келв гинэ:

– Нарн орх үзгт Цээлзүрин Цаһан дала гидг нег дала бээнэ. Түүни көвөд Шөвг Цаһан уул гидг нег уул бээнэ. Эн Шөвг Цаһан уулд бээрлэд, Цээлзүрин Цаһан далаһас ус ууһад бээдг буһ марл хойр бээнэ. Тер марлын гесн дотр мөңгн хээрцг бээнэ. Мөңгн хээрцгин дотр шур сувсн хойриг шигдкж кегсн алтн хээрцг бээнэ. Түүни дотр мини һучн тавн толһан эмн сүмсн бээнэ. Эн нарт йиртмжд түүг олж чадмар күмн уга, – гив гинэ. Үүгинь соңсч авад, Сээжрх хатн дотран байрлад:

– Тиим күчтэ баатр болгсн хүвд эмн сүмснь тиим нууц далд болл уга чиг яһна! Та намаг иткэд, күмн меддг уга эмн сүмсн күртлэн келж өгв. Би тана эн седклд ик байрлж бээнэ. Ода та надд һурвн өдрин чөлө өгхлэ, яһна? Һурвн өдрэс хоор та ман хойр жиңкн гер бүл болж суй, – гигснд, маһс байрлж:

– Юн болгсн чиг, чи бидн хойр ниилх цаг болв. Чи иргснэс авн ода күртл күлэгсн би дэкад һурвн өдр күлэгсн чиг, хэмэ уга, – гиж келэд, һурвн өдрин дару ирх болад йовж гинэ.

Тиигхин тенд арвн үзгин дарнх болгсн ачта мергн Геср богд хан аһучлж йовад, гертэн хэрж ирхлэ, Сээжрх хатнь уга жиг гинэ. «Эн ямр соньн жигтэ керг болв?» – гийһэд, Геср богд хан бодл болж бээһэд, Шуумр баатран дуудад:

– Утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг һучн тавн толһата Һудм хар маңһс ман хойрин бээр бөрлдх цаг болж. Сээжрх хатниг мини олзлж авад йовгсн янзта. Күмни баһнь болгсн Шуумр мини, күүкдлә бүргдин хумсн болгсн Шуумр мини, ардаснь мөрдж күрэд, ямр дүнгән маңһс жиг, ямр һазрт бээрлж бөөдг жиг, бөөдлинь медэд ир, – гиж зэрлг болв гинэ. Шуумр баатр зан шарһл мөрән унж,

Үзтл – үзүр эргэд,
Хэләтл – хамр төөрэд,
Батхнын чинән болж барлзад,
Эрвәкән чинән болж эрлзэд,
Хойр жилә һазриг
Хойр сарар товчлад,
Хойр сара һазриг
Хойр өдрт товчлад,
Гүүлгәд-гүүлгәд йовж,
Ө-түүд күрл уга,
Һучн тавн толһата

Һудм хар маңһсинд күрэд ирж гинэ. Герин һаза зогсч бөөгсн Сээжрх хатн Шуумр баатрин ирж йовхиг үзэд, өмнәснь тосч ирэд:

– Шуумр баатр мини, күрэд ирвү чи? Арвн үзгин эзн Геср богд мини гертән уга бөөхд, утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг һучн тавн толһата Һудм хар маңһс ирж, намаг олзлж ирв. Би үүнд иргснәс хоор худлар өвчтә болгсн болад, үүнтә ниилж суул уга, маңһсас һурвн хүв үлү күчтә, һурвн хүв үлү эрдм медлтә маңһсин Ясн Татур эгчинь маңһсин бийәрнь алулж, бас эн Ясн Татур эгчиннь барун боһнь хавсн баглр хар модн болж урһад, таанрин зам тосснд, бас арһ һардад, маңһсар чавчулж хайв. Ода эн һучн тавн толһата Һудм хар маңһсиг дархд хажуһаснь туслдг юмн уга болв. Эн маңһсин әмн сүмснь бийднь уга жиг. Нарн орх зүгтк Шөвг Цаһан уулын хажуд нег Цәәлзүрин Цаһан дала бөөнә гинә. Тер далаһас ус ууж, Шөвг Цаһан уулд һарч идәшлдг* буһ марл хойр бөөдг жиг. Тер марлын гесн дотр нег мөңгн хөөрцг бөөнә гинә. Түүни дотр бас шур сувсн хойриг шигдкгсн алтн хөөрцг бөөдг жиг. Түүни дотрнь утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг һучн тавн толһата Һудм хар маңһсин һучн тавн толһаннь әмн сүмсн бөөнә гинә. Түүг урдар уга әс кехлә, һучн тавн толһата Һудм хар маңһсиг дарж чадхш. Эн бүкнән маңһс бийнь келж өгв. Би энд ирснәс авад ода күртл элдвин әв-арһ һардж, маңһста ниилж суугсн уга. Ода хойр хонгин дару түүнтә ниилж суух цаг болна. Тиимәс, Шуумр баатр мини, әндкин эн бүкниг Гесрт одж келәд, түргн маңһсин әмн сүмсиг дарж, би маңһста ниилх цагас урд иргтн! – гигснд, Шуумр баатр гедрг эргж, хойр сара һазриг хойрхн хонгт товчлж гүүлгәд, Гесрт ирж, Сээжрх хатни келгсн бүкниг тер йосарнь келж медүлв гинә.

Тиигэд Геср богд хан нум суман агсч, цааснас нимгн, цаснас цаһан
үлдэн зүүһэд, һазн Шуумр хойр баатран дахулж, билгин кер мөрэн унж,

«Чив» гигсн маляг
Чимгни толһаһар дахулж цокад,
«Жин» гигсн дууг
Чикнднь соңсхад оркхла,
Үзүртэ модни ора деегүр,
Үүлтэ теңгрин дорхн бийэр
Өдрин һазриг цагт товчлад,
Сарин һазриг өдрт товчлад,
Жилин һазриг сард товчлад,

Гүүлгэд-гүүлгэд йовсар бээж, Цээлзүрин Цаһан далад күрэд ирж
гинэ.

Геср богд бийнь усни савдг* болж хүвлэд, усн дотр орж кевтв. Һазн
Шуумр хойр баатрнь хойр шовун болж хүвлэд, дала деегүр нисэд-нисэд
бээв гинэ. Тиигж бээтл, буһ марл хойр Шөвг Цаһан уулар урудж бууһад
аашна гинэ. Буһнь ирж далаһас ус уухла, марль ирж ус уул уга, холхн
зогсад бээдг жиг. Тиигэд буһ алһтрж, түүнэс:

– Ой, чи эн өдр яһад ус эс ууна? Ус уухар уулас бууж эс ирлү чи? –
гиж сургснд, тер марл:

– Эн өдр эн уснас цовд хорхан үнр һарч бээнэ. Үүнд хорта дээсн
иргсн янзта. Утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг
һучн тавн толһата һудм хар маһһсин эмн сүмсиг сәкж бээгсн би үүнэс эс
болһахла, болхш, – гив. Далан йоралд усни савдгт хүвлэд кевтж бээгсн
Геср богд хан эн үгиг соңсч болад, марлд иигж келв:

– Өмн урдас авад өдгө күртл чи эн далан уснас ууж, ундан хэрүлэд
ирлэ чи. Эн өдр ирэд, ямр иим үнр, тиим таанр һарв гиһэд бээнэ чи? Усни
савдг би үүнд бээһэд бээтл, ямр юмн ээмшг уга хальдж ирэд, уснд бузр
кех билэ? Кервэ чи үнр-танр һарч бээнэ гиһэд эс уухла чиг, болж. Эн
өдрэс хооран эн далан уснас амсч чиг болх уга, – гив. Өөр шидрт ондан
усн угаг марл медх тул дотран: «Үүнэс уухла, ямр нег сананд уга зеткр
һарад одх ю? Эс уухла, цөөлдж* үкдг аюл бээнэ болж. Ууһадл медс»,
– гиж бодад, өөрдж ирэд, ус ууж гинэ. Марлын ус ууж бээх эн хоорнд
далан йоралас Геср богд хаани харвгсн сумн марлын геснд ирж тусад,
марл доран киисэд унв гинэ. Геср мөн бийдэн тохрж, усн дотрас һарч
ирэд, марлын гесиг хаһлхла, нег мөңгн хээрцг бээж. Түүни дотр шур
сувсн хойриг шигдкгсн нег алтн хээрцг бээнэ гинэ. Түүг секхлэ, һучн
тавн толһата һудм хар маһһсин эмн сүмсн – һучн тавн шовуни жулжһн
нисч һарад, Цээлзүрин Цаһан далад орж одв гинэ. Тиигхлэ, Геср богд
хан арвн хар тэрниг тэрндэд, Цээлзүрин Цаһан далаг йораласнь авад ора
күртлнь бульгулад, царцаһад оркхла, һучн тавн жулжһн тесч эс чадад,
далан көвөд һарч ирэд, дагжад, чичрэд, зогсад бээж гинэ. Һазн Шуумр
хойр баатр мөн бийдэн тохрж, одак һучн тавн жулжһиг нег-негэр бэрэд,

адһад алад бәәв гинә. Эн цагт һучн тавн толһата Һудм хар маңһс хан гертән толһаһан теврж авад:

– А, яһлав яһлав! Нег толһан мини әмн һарад одв, бас нег толһан мини әмн уга болад одв, – гинәд хәәкрәд, бәркләд бәәдг жиг. Геср богд хан Һазн Шуумр хойр баатртаһан һучн тавн толһата Һудм хар маңһсин һучн тавн толһан әмиг нег-негәр атхад, альхдад, бүкнинь алж баргснас хоор маңһс толһаһан теврж кевтгсн тер кевәрн доран үкж гинә.

Иигәд арвн үзгин дарнх болгсн ачта мергн Геср богд хан арвн харин нег болгсн, утлхла – улан чолун болдг, чавчхла – цаһан чолун болдг һучн тавн толһата Һудм хар маңһсиг дарж, Сәәжрх хатнан авад, нутгтан хәрж,

Ик бүрәһән татж,
Ик нутган цуглулж,
Баһ бүрәһән татж,
Баһ нутган цуглулж,
Һучн хойр баатр,
Һурвн зун хошучтаһан,
Утлхла – улан чолун болдг,
Чавчхла – цаһан чолун болдг
Һучн тавн толһата
Һудм хар маңһсиг даргсн
Нәр данһраг кеж,
Нәәрин икиг
Найн хонг өңгрүлж,
Жирһлин икиг
Жирн хонг кеж,
Арвн үзгин эзн болгсн
Ачта мергн Геср богд
Алвт нутган
Амһлң жирһлң әдлгж,
Амн сумндан жирһв гинә.

*Келгснь: Ховг Сәәр шийани П. Рамтил.
Әмкдкгснь: Хов.*

ГЕСР ХАН ЭЭЖИНЬ СҮМСИГ ТАМАС АВРГСН БӨЛГ

Арвн үзгин эзн болгсн, арвн хорни үндсиг таслн төргсн ачта мергн Геср богд хан Лувсн маңсиг дарж, нутгтан хэрж иргснн дару нутгтнь ик байр даңра болв гинэ. Байр даңрад нутгин күмс цуһар хурж ирэд, деед бийин олвгт* Сеглң өвгн, Царгн өвгн сууж гинэ. Үүнд Гесрин ээжнь Амрзул ирсн уга тул Геср Сеглң эцкэсн:

– Ээж мини хама бээнэ? Энд яһад иргсн уга? – гиж сургснд, Сеглң өвгн көвүндэн хэрү өгл уга, Царгн өвгиг хэләһэд тагчг суув гинэ. Нег сурв – хэрү эс өгв, хойр сурв – хэрү эс өгв, һурв сурад хэрү эс өггснд, Засшикрин көвүн Ланжав Гесрин өмн ирэд келж гинэ:

– Тана ээж кезәнэ бурхни нутгиг олв. Таниг Лувсн маңсин тенд элжгн болж йовх цагт тана ээж: «Мини көвүн орчлңгин күмн-эмтнн төлөд нег насарн маңс шулмта дээлдж йовгсар хамг сүүлднь Лувсн маңсин авт орж, уга болв», – гиж зовад, саначрхсар бәәһэд бетг өвч олж, уга болв. Хан таниг дән дээлдэнд йовад, дээсн маңста бээр бәрлдэд ядрж, зүдрж иргсн тул Царгн өвгн таниг кетркэ зовхас болһамжлж, цөөкн хонгт танд бичгэ соңсхтха гиж нутгт зэрлг болгсн билэ. Тиимэс нутгин күмн цуһар ду эс һаргсн учр тер билэ гив.

Ланжавин келгсн үгиг соңсад, Геср богд уйдн уйрж хээлв гинэ. Эврәннь эцк Сеглңгиг теврн хээлв, Царгн өвгиг теврн хээлв. Геср богдын уйрн хээлгсн генәртә дуунднь моддын сала навч дорагш бөкиж, цецг навч талваһан хүүвә* гинэ. Эрдньсәр бүтгсн хот балһднь зөвәр һурв эргж тогтнв гинэ.

Геср богд дәкн:

– Мини ээжин сүмсн хама бээнэ? – гиж сурхд, нутг цуһар эс хэрүлв гинэ. Үүнд Геср богд:

– Эвү! Эвү! – гиж хээлсәр, билгин кер мөрән дуудв. Билгин кер мөрнь салькн күрдәр эргж, агчм зуурт Гесрин өмн ирж зогсв гинэ.

Тиигэд Геср богд, нарн сар хойриг зергцүлн чимглж кегсн маңна цаһан дуулхан эрднь тергүндэн өмсч, шүүдрин гилвгәтә күкр хар хуйган көдрж, оюу эрднин оньт һучн цаһан сумн, догшн хар нуман агсв. Йисн алд хар шоран зүүж, гүр болд үлдән бас зүүж, күнд болд сүкән авч авв гинэ. Тиигэд бас нариг цалмдх алтн арһмж, сариг цалмдх мөңгн арһмж, йисн салата төмр урх, йисн-йисн алд төмр шидмән* авч авад, билгин кер мөрндән мордж, билгин маляһар сээр деернь малядснд, билгин кер мөрнь Хурмстни ориг чиглн, үүлн салькиг хурлзулн, тенгр тал хэләһэд нисч одв гинэ. Хурмстни орнд күрәд, Хурмстн тенгр эцкдән иигж ээлдхв:

– Хурмстн тенгр эцк мини а! Та орчлңджк мини ээжин сүмсиг үзвү та? – гиж сургснд, Хурмстн тенгр эцкнь:

– Би үзсэн уга, – гив.

Нучн нурвн теңгрт одж сургснд, тедн бас үзсэн уга гив. Авш Гүрц эмг ээжэсн одж сургснд, бас үзсэн уга гив.

Йилһгсн өгү нурвн эгчэсн одж сургснд, тедн Гесрин өмнэс:

– Чини ээж энд ю гиж ирхви? – гив.

Иигэд Геср богд хан Хурмстни орнд ээжиннь сүмсиг үзж соңсмар күмн бүкнэс сурхла, тедн цөм* эс медгснд, арһан барж, хан Наруди шовунд хувлэд, Хурмстни орнас Замбутивд бууж ирв гинэ. Бууж ирэд, Замбутивин уул хээрхн, ө шуһун сәкүснэс:

– Алв сәкүсн, таанр мини ээжин сүмсиг үзвү? – гиж сурхла, тедн:

– Бидн үзсэн уга, – гив.

Геср богдын ээжиннь сүмсн Замбутивин орнд уга болгснд, Геср богд ода Лустын орнд одж, Лустын хаанас сурхар йовв гинэ. Лустын орнд одхдан, үүлн сальк көлгн, һал цәклһән цәкүлн йовж, Лустын хаани орнд күрч, Лустын хаанла харһлдж:

– Лустын орни ик хан, та мини ээжин сүмсиг үзвү та? – гиж сургснд, Лустын хан хәрүднэ:

– Геср богд, тана ээжин сүмсиг үзсэн уга би, – гиж келв гинэ.

Тиигэд Геср богд Лустын орнас эргж ирэд: «Ода би хамаран йовж хэәвл болна?» – гиж бодж бәәһэд, тамин орнд одж хәәх болв.

Геср мөн бийдән тохрад, билгин кер мөрән унад, салькн күрдәр эргж, цаһан манн татулн нисв гинэ. Билгин кер мөрни турунась һал цацрад*, һазрас нурвн тоха деегүр нисхд, турунь зәрмдән һазрт күрхлэ, күргсн һазрнь худгин орм болад, усн һарад бәәж гинэ. Уул хад деегүр гүүһэд, турунь күргсн һазрнь, хадд сөм баргин шигдэд орм һарад бәәж гинэ. Иигэд гүүлгсәр бәәж тамин орнд күрч гинэ.

Геср богд ээжиннь сүмсиг хәәһэд тамин орнд күргснд, арвн нәәмн тамин үүдн цуг тас хаһата гинэ.

– Үүдән сек! – гиж тамин орни сәкүлд Геср хан зәрлг болгснд, сәкүл тамин үүдиг секж өггсн уга гинэ. Геср богд тамин үүдиг хамх өшклэд* орж, арвн нәәмн тамин үүдни сәкүл бүкнэс:

– Чамсуд мини ээжин сүмсиг үзвү? – гиж нег-негәр сургснд, тедгәр* сәкүлмүд цөм эс медв гинэ. Иигэд эс болад, Геср богд Эрлг хааг хәәхәр одв гинэ. Эрлг хаани сүмснь – хулһн жиг гинэ. Геср хан түүгинь медж оркад, эврәннь сүмсиг күрн болһж оркад, нариг цалмдх алтн арһмжан тәвж, сариг цалмдх мөңгн арһмжан тәвж, йисн салата төмр урхан тәвгснд, эрлгин сүмсн – хулһн – деегшән һарн гихлэ – алтн мөңгн арһмжд торч, доргшан бун гихлэ – йисн салата урхд торч, иигэд торад тееглгдсәр бәәж, Эрлг хаани сүмсн Геср хаанд бәргдж гинэ.

Эрлг хаани хойр һаринь күлэд, йисн салата төмр шидмәр сүмсинь цокад:

– Мини ээжин сүмсн хама бәәнэ? Зааж ас! – гиж зәрлг болгснд, Эрлг хан келв:

– Чини ээжин сүмсн мини нүднд үзгдгсн уга, мини чикнд соңсгдгсн уга. Арвн нээмн тамин сэкүлмүдэс дэкж сур, – гив. Геср хан арвн нээмн тамин сэкүлчмүдэс нег-негэр дэкж сургснд, бүгдэр эс медв гинэ. Ти-игтл, негнь келв гинэ:

– Арвн үзгин эзн Геср хаани эк Амрзул энд ирхлэ, мадн Эрлг хаанд эс ээлдхх йосн бээнү? – гихд, тер талд нег цал буурл өвгн йовж бээгсн билэ гив. Тиигэд Геср хан түүнэс одж ээжин сэкүсиг сургснд, тер өвгн тенг зүүлг гихэд, өмөрэн нег хэлэхэд, хооран нег хэлэж бээхэд:

– Тенд би нег шаг-буг* түүхэд идж йовгсн эмгиг үзгсн билэ. Тер эмгн: «Нусха Жур! Нусха Жур!» – гиж келж соңсгсиг үзгсн билэ би, – гихд,

– Йо, өвгн, та ю келж бээнэ, шулун одж авч ир, – гигснд, одак өвгн:

– Тер эмгн ода тер шаг буг дотр бээх ю? – гиж келв.

Тиигэд Геср одад үзхлэ, үнэр ээжиннь сүмсн бээгсн санж гинэ. Геср богд ээжиннь сүмсиг олж авад:

– Эвү! Эвү! – гиж уйрн хээлв. Хээлгсэр бээж бээхэд гент килцнв. Одак тер өвгиг чавчн алж, даруднь арвн нээмн тамин сэкүлчмүдиг бас чавчн алв. Тиигэд Геср богд Эрлг хаанд зэрлг болв гинэ:

– Эрлг хан, чи бийэрн мини ээжиг тамд унһаһад бас медхш би гинэ чи. Эн тамд унгсн хамг эмтн үннэр унгсн ю? Худлар унгсн ю? Үүг би иткх уга, – гигснд, Эрлг хан зэрлг болв гинэ:

– Мини нүднд үзгдгсн угань, чикнд мини соңсгдгсн угань – үнн. Чини эк тамд ундг дарата болхла, унад бээнэ. Би алвар юунд унһахви? – гигснд, Геср богд соңсад, билгин кер мөрндэн зэрлг болв:

– Чи нег дүр үзүл! Бас мини ээжин сүмсиг авад, Хурмстни орнд шу-лун күргэд, түргн ир. Би энд бээж бэй, – гив. Билгин кер мөрнь ирт утхиг өвцүндэн зүүж, дөрвн көлдэн рид-сид орулж, арслңгин дүрэр ээх мет дүрлж, аршан булгин уснд одж, аршан усар аман һурв дэкн зээлж, дэкн эргж ирэд, Геср богдын ээжин сүмсиг амндан зууж авад, цөклһөн күрдэр эргн, Хурмстни орн тал нисн одв. Хурмстни орнд күрхлэ, йилһгсн һурвн өгүнь угтж ирв. Билгин кер мөрн теднд зөв учриг келгснд, йилһгсн һурвн эгчнь:

– Үүг бидн медий, чи күлэж бэ, – гихэд, ээжиннь сүмсиг Хурмстн эцкднь күргж өггснд, Хурмстн эцкнь:

– Нусха Жур мини, Дорд Замбутивд одж төрхдэн эн эмгни кевлд орж төргсн жиг. Үүни сүмсиг деер тенгрин орнд күргж бээхнь түүг тенгрин орнд төрүл гиж йилһж бээх юм, – гихэд, Хурмстн эцкнь арвн үзгин хутгт, лам, хувриг залж, сүмснднь ном умшхд, Геср богдын ээжиннь сүмсн то-тоомш* уга олн бурхн болгсн бөгэд бас ном умшулж, цаң, кеңкрг делдж, зул, күж шатаж бээтл, дагни мет хатн болн хүвлж гинэ. Түүнэс хоош йилһгсн һурвн эгчнь билгин кер мөрнд зэрлг болв гинэ:

– Нусха Журин ээжиннь сүмсн негт тенгрин орнд төрл олж, бурхн болв. Чи ода Гесртэн од, – гигснд, билгин кер мөрн соңсад, унһн дууһар

күрсн инцхэж, Хурмстни орнас Замбутивд бууж ирв. Геср богд хан билгин кер мөрнэсн:

– Чи Хурмстни орнд одгсн йовдлан бүтэвү? – гиж сургснд, билгин кер мөрнь:

– Тана өгү һурвн эгч болн Хурмстн теңгр эцкин аврлар номин йосар бүтэв, – гиж келгснд, Геср богд:

– Мини билгин кер мөрн үнэр сэн күлг, – гиж магтв гинэ.

Түүнэс хоор Геср богд Эрлг хааниг сулдхн тэвэд, зэрлг болв гинэ:

– Эрлг хан, чи үүнэс хоор эмтн хамгин зөв, буруг сээтр йилһж, нүл килнцэрнь йилһж тамд унһах кергтэ, – гигснд, Эрлг хан келж гинэ:

– Геср хан, та надд бичгэ огигтн*, би эврэн бийэри тана ээжиг тамд унһах йосн уга билэ. Бидн хамтар тана ээжиг заяни тольд үзий, – гив.

Геср богд Эрлг хан хойр заяни толь дотр үзгдснд, Геср богдын Амрзул ээжнь Геср богдыг төрх цагтнь шулм, чөткр төрвү, күмн төрвү гисиг эс медж алнтрад, түүг кеер авч одад хайх гиж. Түүнэс болж, хөөннь тамд унгснь тер гиж, заяни тольд үзгдв гинэ.

Үүг үзгснэс хоор Геср богд:

– Би танд буру болв, – гиж Эрлг хаанд мөргж гинэ.

Түүнэс хоор Геср богд билгин кер мөрндэн мордж, тамин орнас салж, ар ик нутган чиглн һарч гинэ. Йовад гертэн иргснэс хөөш Рогмоһо хатндан килннн хорсч, түүг нег нүднь сохр, нег келнь доһлң нег күмнлэ ниилүлэд:

– Энд ээл болж эмдр, – гиж һарһв гинэ.

Түүнэс Геср богд хамг эд эрднэр бүтж бүрлдгсн дөрвн өнцгт хот балһдтан ирж, жиндмани эрдмэр бүтгсн алтн цацргт* сүмдэн ирж,

Нээрин икд

Найн хонг нээрлж,

Даһһран икд

Далн хонг болж,

Жирһлин икд

Жирн хонг болж,

Жирһн суугсн санж гинэ.

Келгснь: Ховг Сэарин Жа. Жууна.

Эмкдкгснь: Нө. Зөргт.

ГЕСР ХАН ААВИННЬ СҮМСИГ ХЭЭГСН БӨЛГ

Хан делкэ хэвсн хүвсэд*,
Харц* күмн зөндөн кетрж*,
Харалын хар салькн
Хүүгн* дегдхин цагт
Хөөт Мөсн далан йоралас
Хорта терсин зурхан багш:
– Акад сэн зав болла, – гиж,
Арвн хар хориг цацад,
Арвн цаһан буйиг эрлһгсэр
Хан делкэн хамг бүкниг
Харнһу хар тамин йоралд
Хар тэрнин орчлң бөөһүлх гиж,
Хамг мууг сүвлгсн гинэ.
Тер нег цаг үйд
Геср хан йисн төрлдэн
Урһх зүг болн зүн зүгин
Тив делкэд сүндрлж* бөөхд,
Хан Гесрин зергд баралдг
Хаһцж, зээдж* болш уга
Хойрт – аав Сеглң өвгн
Салх уга билгин кер мөрн,
Санан зальта Чотң нойн
Нег өдр, сөөд һурвул
Нирвнд* таал болгсн гинэ.
Геср хан икд чилн зовгсар
Зог шүүснэс һарч,
Хойрт хатн Түмнжирһлңгдэн:
– Хамг төр шажнд мини
Хурмстн хан аав, ээждэн
Эврэн бийэрн одж баралхад,
Эврәннь сүмсиг хээж би, – гинэд,
Зеткрин зеерд һалзһан унад,
Авх зөвтэ зер-зевэн
Арчн* түргн авн агсад,
Алс-булс адһад гүүлгсэр
Алтн делкэн эгц хаһсиг
Олю-солю эргн төгэлэд,
Аавиннь сүмсиг хээж-хээж,
Адгтан юм эс олв гинэ.
Ажг-сежг тасрн ядрхдан,

Адгтнь арһ уха олхдан
 Эврәннь бийән эргү турутнд хүвлэд,
 Хэлэгсн зүгтән хамр, амн уга
 Хад чолу бүкниг мөргсэр
 Хамг чидл шиндснән барж йовад:
 – Арһ юн билә? – гийһэд,
 Эрлг номин хаанд одж:
 – Эврән мини хээрт түшмдин
 Чухл һурвн түшгин сүмсн
 Чохм яһв? – гиж сурад,
 Эзн богд Геср цухлдв гинә.
 Эрлг номин хан соңсн чочад:
 – Арвн хорин үндс таслгсн
 Арвн үзгин эзн богд Геср мини,
 Юн юуни сүмсн билә?
 Бидн медгсн уга, – гигснд,
 Геср хан доран урһн,
 Һурвн түшгиннь нериг дурдн:
 – Таанр медж бәәһэд,
 Тедни һолынь һондж* бәәһэд,
 Надас юунд зөрц нуудгви?
 Эрлг номин хан, чамд би
 Эр бийәрн, эн цогцарн
 Негән үзлцэд, негндән багтж,
 Алц тааг тәвлцнә би, – гигснд,
 Эрлг номин хан бачмдад:
 – Хээрхн Геср богд эзн мини,
 Гегәндән тольдж аңхаргтн!
 Урд бидн тана ээжәс кәлтә
 Үлмж чаһ сурһл күртәд,
 Огт түүнәс хоош бидн,
 Эзн богд эзн хан, тана
 Эсрүн Хурмстнас дахж буугсн
 Элч, түшмд, сәәд болн
 Шидр хаани түшгүдин сүмсиг
 Эрлг номин хаани цаажар
 Засглин цаажлхиг хөргсн билә.
 Та нүдәрн үзж бәәцөгтн, – гийһэд,
 Хар һалзн мөртә,
 Хар цоохр цалмта
 Эрлгин элчиг дуудж,
 Арвн нәәмн тамиг болн
 Зурһан бардугин* тамиг секүлснд,

Геср хан дурарн үзж негжэд,
 Долан уда бээцэ* олж ядад:
 – А, жигтэ, – гийхэд, арh ядж
 Күслнгин ова деер одад:
 – Көөркү аав мини яhв,
 Күлг агт мини юн болв,
 Кецү үүлтэ нойн Чотн яhв?
 Надас юундан үүдгснви? – гийхэд,
 Генэр Геср эдлн чилэд суухд,
 Оһтрһун оһн төрлин шовуд
 Оварлдн* көвэлн ирж суув гинэ.
 «Оһтрһун оһн шовуд мини
 Ода намаг туслж өгнү?» – гийхэд
 Үг сурх гиж бээтл,
 Өгү һурвн эгчнь
 Оһтрһуһас бууж ирэд,
 Ү-хэ болн:
 – Нусха Жур мини! – гийхэд,
 Уульдн, шууглдн теврлдв гинэ.
 Эгч-дүүһин һашудгсн дуунд
 Дунд Замбутивин савдг-шивдг*
 Элкнь урсн эмтрв* гинэ.
 Эзн богд Геср хан
 Өгү һурвн эгчдөн:
 – Уйдгсн цагт мини
 Уул түшг болгсн,
 Улдгсн* цагт мини
 Мөңгн тах болгсн,
 Ундасгсн цагт мини
 Аршан билгин хур болгсн,
 Өгү һурвн теңгр мини,
 Сээнэсн салад,
 Саруласн төөргсн
 Салвр Сүмбр хад
 Таанр юунд иргснви? – гив.
 – Деед Хурмстн хан аав болн
 Хатн ээж Авша Күрзин зэрлг билэ.
 Олгсд* Бурхн Багшин зэрлгин йосар
 Үүл Бүтөгч үүнд ирж
 Унтад, нөөрэн ханһаһад,
 Өмн цогцан эрүдхн эрмнөлүлэд*,
 Тиигэд дор буутха гилэ.
 Тиимэс чамаг дахулад йовна бидн, – гив.

Геср хан зөвшөрэд,
 Эгч дү нурвулн
 Эгц нисэд, эгц буудг
 Эрднь тоть шовунд хувлн нисэд,
 Эсрүн Хурмстни орнд күрч,
 Хан аав, хатн ээжиннь
 Амр менд юуһинь
 Өөлдхн, суув гинэ.
 Өрүн деед идэ тэвэд,
 Арц күжин үнр канкнулад,
 Үүл Бүтэгч көвүһэн тоов гинэ.
 Аав, ээжиннь зэрлгин йосар
 Нучн нурвн Хурмст тенгрт баралхад,
 Шажмуни олгсд Бурхн Багшт
 Даңшл* мандл өргж,
 Эргүл мөргүл өнгрүлв гинэ.
 Олгсд Бурхн Багш оошаһад,
 Өрүн жиндманин шагсвдар*
 Өдс хээрлн эрмнэлв гинэ.
 – Үүл Бүтэгч мини а!
 Ода Дунд тивин орчлңгин бөөдл
 Орн цагин эргцин күрд
 Ода ик дээвлэтэ бөөнэ.
 Терсин зурһан багшин тэрнэр
 Арвн хар түгн түгэмжлгдх
 Хэвсл хувслтэ бөөнэ.
 Харц аавин сүмсн,
 Хаани күлгин сүмсн –
 Барун хөөт зүгт илтв.
 Үүл Бүтэгч бийэрн
 Тодлх дамжлта гинэ.
 Хөөт зүгин мөсн уулас
 Хортн дээсн һарх болзата жиг.
 Хорта дээсн оln гинэ.
 Тана хойр хаани сүмсэр
 Боомт босххар амжад,
 Хаалһ татн туслхар үүдж.
 Үүл Бүтэгч ода даянд
 Зүн зүг болн урһх зүгин
 Жирһл нээрт дашурж,
 Төр шажн хойран
 Төвкүн бус болһж болх уга.
 Кецү үүлтэ нойни сүмсн –

Эврэ һазртан төрл олад,
 Хадын дууран*,
 Хар усни бөлвэ болгсн гинэ.
 Үүл Бүтэгч эврэ бийэрн
 Хээртэ хойр түшгиннь сүмсиг
 Хээж тодлвл болна.
 Үүл Бүтэгч мини,
 Үүг ямр гинэ та, – гийһэд,
 Зэрлг болн сургснд,
 Геср хан хэрү өгүлрүн*:
 – Олгсдын зэрлг зөвтэ,
 Би Үүл Бүтэгч
 Бийэрн бүтэмүй, – гив гинэ.
 Бурхн Багш бас келгснь:
 – Үүл Бүтэгч, тиим болвас
 Хурмстн аав, ээжиннь дергд
 Сээнэр нөөрсч амрад,
 Дор буувл, болна, – гив. –
 Мини бий үүни урд
 Арвн жил даянд сууһад,
 Арвн хариг эрлһх,
 Аср маңһсин дарнх
 Тэрниг бүтэв би.
 Өмтн хамг бүкни
 Ач-тусин төлөд
 Үүл Бүтэгчд шингэх йоста.
 Арвн удан эдс хээрлөд,
 Өрүн аршан цам хээрлв.
 Үүл Бүтэгч мөргн күртж,
 Хурмстн аав, ээждөн
 Хурдн одж баралхад,
 Аав Хурмстн хан,
 Авша Күрз ээж,
 Анда һурвн теңгр,
 Өгү һурвн эгч болн
 Нээрин сүүр болад,
 Утан уга һалар болһгсн
 Ур уга эрүн идэ зооглад,
 Ууһад уга арз зооглад,
 Үүл Бүтэгч Геср хан
 Ууж согтад нөөрсв гинэ.
 – Мана көвүн нөөрсв, – гийһэд,
 Хурмстн аав, ээжнь сүлднэд*,

Ор-девскр ясад кевтүлв.
 Өгү һурвн эгчнь амжн
 Нусха Журин сүмсиг дахулад,
 Күслнгин ова тал
 Уру буулһв гинэ.
 Өршэл хээртэ өглһин эзн
 Өгү һурвн эгчнь
 Зэрлг болн келв гинэ:
 – Эвэ Жур мини, соңсич,
 Көкг шовунд хүвлэд,
 Барун хөөт зүгиг зөрэд йович.
 Барун зүгин орнд
 Баатр манһс бээдг болхар
 Балр эргүһин йовдлд
 Харта, сежгтэ йович!
 Хөөт зүгин орнд
 Хортн дээсн олн жиг.
 Хүвлһәни үвдсин* рид-сидәр
 Омгта, зөргтэ йович!
 Өгү һурвн эгч чини
 Эн тивин әмтд
 Буртг бузр болхар
 Чамд туслж чадх уга.
 Ода чамд кергтэ туслмж болвас –
 Хурмстн хан аав, ээжин хөөрн
 Миңһн герл цацргсн
 Түмн жирһлңт кишгин тулмин
 Саңгин түңгрцг өгий.
 Хәр һазрт кергтэ юмн.
 Миңһн нег зун жилин
 Намтр ботин алтн товч –
 Кадң нертэ номиг өгий.
 Хәр һазрин халун холд,
 Хашл цагт кергтэ юмн.
 Миңһн нег зун нүдтә,
 Түмн нег миңһн чиктә
 Седкүрин таркин*
 Сид шингәмү, – гиж өгәд,
 Адг сүүлднь кетвчәсн, уудлн,
 Алтн бумбта
 Өрүн шагшавдын идән бал һарһад:
 – Олгсд Бурхн Багшин
 Хөөрн кишг билә.

Арвн жилин даяни
 Үр дунни болхар,
 Аср догшн тэрнин шим тежэл болхар,
 Нег миңһн нег зун сидин
 Хүвлһән бүтмүй, – гиж, өршән хээрлж,
 Хунд хүвлэд, өөд нисэд хэрв гинэ.
 Геср хан көкгт хүвлэд,
 Көк онтһуһар нисэд,
 Көвүн көглэд девгсэр
 Барун хөөт зүг чиглэд,
 Балв дарн бээцән ажглхла,
 Баатр бала балр муңхг
 Баатрин орн болгснд,
 Барж чилэхд күдр күчтә
 Бачу* өткн ө-шуһута,
 Байн дала теңгс булхурта,
 Бадлһ нашг шорң уулмудта,
 Мөсн, цасн бүркн хучгсн,
 Мөңгн алтар дерлн наадгсн,
 Иим сонһн акад жигтә
 Орн болж седгдв гинэ.
 Геср хан тольдн аңхархдан:
 – Аав болн кер мөрн хойр
 Эн һазрт төргсн маһд, – гийһэд,
 Мөн бийдән хүврэд,
 Эмтн бүрин келтә,
 Кинмһә сээхн ааль заңта
 Ке һулжң* залу болсар
 Цев-цевр үг-күүртә,
 Сонһн жигтә үүл йовдлар
 Ик нутгин захар орхла,
 Көдәһин эмтн болн
 Хотын эмтд цөм
 Күм үзэд уга юм кевтә,
 Күр-бар болн өврэд дахж гинэ.
 Көдә нутгиг эргн төгөлж,
 Күсрән балһдыг барн йовж,
 Толһа нег дарн мендлцэд,
 Тотхин нег шаһаж ажглад,
 Аав болн агтынһ сүмсиг
 Хээж эс олв гинэ.
 Геср һурвн жилин дотр
 Бээвр хаанксин* бээдлиг

Бүрн бүтн медж барад,
 Альв назриг эргн төгөлж,
 Аль бүкниг цуһараһинь үзхд
 Аль назрт одв чиг,
 Эвр муута сүрлг* күмс
 Ард, өмннь шаргн күрэлсэр
 Гер өргэдэн залж бээв гинэ.
 Геср богд хан
 Миңһн нег зун жилин
 Керг учриг тодрхалдг
 Мергн цецн түүкин кергиг
 Теднэ түүкэс медгсн санж гинэ.
 Нерн усн уга
 Нег мергн цецн күмн
 Энд-тенд нег үзгдэд,
 Одгсн, күргсн назртан
 Одж, домч, эмч болад,
 Өвчтэ тэкр, мухр, сохр
 Өмтн бүкнд
 Ил цаһан аврл хээрлж бээв.
 Өдрин хот уга һуульһнчд
 Өглһин эзни туслмж
 Олһж, теткж бээв гинэ.
 Хамг нутгт хал иктэ
 Хар санатн көкиг
 Хар мөртнь хатагсн санж гинэ.
 Барун зүг болн
 Барун хөөт зүгин тивин эзн
 Бээвр хаани нуткинкс*
 Ке һулжң залуһин
 Келгсн үг,
 Кегсн ажлнь
 Кенд чиг тустаднь
 Нутг нурһн,
 Ноха көлчн уга:
 – Аль назрас иргсн
 Иим авргч буй? – гиһэд,
 Бишрн күүндкж бээтлнь,
 Альд одгснь медгдл уга
 Гент йовж одснднь,
 Хээж ядад хоцргсн гинэ.
 Арвн үзгин эзн
 Геср богд хан

Көкг шовунд хувлж,
 Көк оһтрһун үүлн дотр
 Көвн, живн нисгсэр йовж,
 Орчлңгин бүк бээдлиг
 Оһтрһуһас ажглн хэлэв.
 Хөөт Мөсн далан
 Хамгин йоралас дегдгсн*
 Хорта терсин зурһан багшин
 Халта салькни ур цокад,
 Теңцж чадш уга
 Харалын тэрнин аюлд
 Теңцл уга,
 Бурхн цаһан хаани нутг учрж,
 Бузрдн дорадсар самурад,
 Кетркэ ааш-баашта* болж гинэ.
 Эзн богд Геср хан
 Эгл харц күмнд хувлн,
 Эдни дотр күрч ирхд:
 – Акад соньн күмнви, – гилдэд,
 Ард, өмннь һарн һээхж:
 – Мана герт одж үдлгтн,
 Мана герт одж хонгтн, – гилднэ.
 Күндлж күлэснрин дотрк
 Көл алдгсн негни гертнь одж,
 Аль олн үг сурн күүндэд,
 Амтта канднынь* атхн лавлв.
 Эвдркэ кермин булңк
 Хамхрха гертэ яду ээлд одад,
 Му үүлтэ эн ээлин
 Мендинь сурн ажглвл,
 Хойр шананнь үсн цээгсн,
 Хойр нүднь сохргсн,
 Өвгн аав сууж бөөв гинэ.
 Бурхни күрднь буру эргж,
 Буйнт орнь буднд төөрч,
 Арвн цаһан буйнь хээлэд,
 Арвн хар буг делгрэд,
 Арвн хойр ад андата
 Алач махчн бурд нутг болгсиг
 Аңхрн тольдж медв гинэ.
 Геср богд хан тенд:
 – Иим эс боллта һазрт
 Эцк болн күлгин мини сүмсн

Эцүстэн төрл олгсн болта, – гийэд,
 Бар-күр болгсн хотарнь
 Балв дарн дэврн орж,
 Балһсн хотынь эргн ажглас
 Бузр буртгт даргдад,
 Бурхн орни зүснь хүврэд,
 Балһсн хотын күмн-эмтни зэрмнь
 Керүл зуурлдаһар өшөлдн самурж.
 Өвгн аав утар нег сана алдад:
 – А! Соньн жигтэ юмнви?
 Сохр нүднд мини
 Нарни герл тусгсн болад,
 Сарултад оддгнь юнви?
 Юн көвүн билэ чи?
 Яһад манад күрэд ирв чи? – гиж
 Сохр өвгн сургснд,
 Геср ке һулжн залуд хувлн:
 – Би урһх зүгэс иргсн
 Айлж йовх арлжачн* би.
 Эргэд төөрч йовад,
 Энд танад күрэд ирүв.
 Эцкин мини келдг үг билэ:
 «Көгшн күмнэс селвг ав,
 Күдрин кииснэс ларз* ав,
 Көл алдгсн көгшдиг
 Күндлж, күлэж йов.
 Күм алач сөнөгчд*
 Кезэ чиг бичгэ хон», – гигсн билэ.
 Аавиннь келгсн үгиг
 Өмтөһэн эдл сәкл болһад,
 Деед ик настн, тана
 Амр мөндиг сурад,
 Аав, танга күүндэд-күүрсэд,
 Селвг авад, хонс гилэ би, – гийэд,
 Өвгни дурта үздг
 Идэн, темсн бүкниг
 Өмннь тальвж өгв.
 Өвгн соңсад, хэрүднь:
 – А, көвүн мини!
 Чис-бис гигсн цецн үгтэ,
 Цевр, цегэн цаһан саната,
 Чиң үннч* көвүн санж чи.
 Чини келгсн үгиг соңсад,

Чееждк мини далд* болв чиг,
 Чеежд мини сарул болв.
 Идэн, темсиг чини идэд,
 Иткл, зөрг орад,
 Келдг деерэн харв би.
 Көвүн, чамд келвл,
 Мана нутг болвас –
 Арвн жилин өмн
 Бурхн цаһан хаани кишгэр
 Буян эдлгсн нутг билэ.
 Арвн жилэс нааран генткн
 Ар хөөтк Мөсн далаһас
 Арвн харин салькн цокад,
 Терсин зурһан багшин хоорнд
 Таңһч нутг автгдн* хорлгдад,
 Буру номд шүлтн орад,
 Бурдын нутгг хүврв.
 Хамгин хортань болвас –
 Хаани уруһин жирһлин
 Орн гидгэн уурад,
 У сала кевтэ харһу тамд
 Ү-хэ болн теврлдэд,
 Өңг зүсән медлцл уга,
 Өдрин дуусн жирһдг санж.
 Көгшн эмгн чиг болг,
 Күүкн, берэд чиг болг,
 Һурвн уда наадгсн болхла,
 Андһарта кевтэ түүнэс
 Арвс мус көвүд һардг санж.
 «Аав, ээж гиж уга
 Алач махчн сансвдуд болмуй,
 Ар хөөт Мөсн далан
 Атат зурһан багшин
 Терсин харалын цергүд болмуй», – гидг бээж тедн.
 Иигж бээгл, генткн нег өдр
 Акад жигтэ сән керг үүсв.
 Лууһин дун тачкнад,
 Күчтэ аяңһ бууһад,
 Бузрт автгдгсн тоотарн
 Наалдһш болн бэрлдэд,
 Ташр-ташртан теврлдн хатв.
 Сансв дүрлтэ тер олн
 Көвүд, күүкд цөмдән

Киис негтэ юмниш
 Дегд гитл негл дор
 Дегцдэн үкн тоньлв.
 Дурарн баашлдг нойн тоотарн
 Мөсн һодль болад хатгсн санж.
 «Геср хаани алвтыг
 Иигж дурарн бузрдулхла,
 Эзн теңгрин цаажта
 Иигж харһлдмуй!» – гигсн зар
 Хот балһсар дүүрн хаагдв.
 Хөөт Мөсн далаңкс
 Хоор цухрн тоньлв,
 Хорн авт дурта күмс
 Хошхнган хавчад, зулдг болв, – гийһэд,
 Өвгн үгэн таслн, сана алдад:
 – Мана гер-бүлин эк үрн
 Зурһан күмн цөмдэн
 Хорн авт автгдн жирһсэр
 Цуһар наалдһнш болн
 Бэрлдн хатв, – гиж келэд,
 Өвгн залһад, залуһас сурв:
 – Көвүн, чи мини
 Өмн зүгин күмн болвас
 Эзн Геср богд хаанд
 Мөргж баралһгсн ю? – гигснд:
 – Мөргж баралһгсн уга би,
 Зуг теңгрин отхн көвүн болхинь,
 Арвн харин үндсиг таслх
 Арвн үзгин эзн богд гидгинь,
 Миңһн нег зун
 Рид-сидин хүвлһн гидгинь
 Аңхарж медгсн билэ би, – гиж
 Гесрин хүвлһн хэрүлв.
 – А, хээрхн Геср мини
 Мана нутгиг гегэлж бээхнь
 Миңһн түмн зар
 Теңгрэс бууж наалдгсиг
 Мана нутгин күмс
 Соньрхн бишрж бээнэ, – гив.
 Геср богдын хүвлһн
 Ке һулжн залу сургснь:
 – Өвгн аав, танга
 Өр цээтл күүрсэд,

Өрвн ик өөц сүв*
 Медж авв би, – гив. –
 Тана хойр нүдн
 Яһад сохрла? – гигснд,
 Өвгн аав хэрүднь:
 – Көвүн мини, чамд келхд
 Кецү болж бээнэ гив чиг,
 Көвүн, чамд ээмшг уга келий.
 Хойр нүдн мини сохрдг
 Учр йовдл иим билэ.
 Би үүни урд нег цагт
 Бура хотыг* эврэн меддг
 Үүдн овгин* дарһ билэ би.
 Арвн хориг зөрцгсн тул
 Ар хөөт Мөсн далан
 Асх ик харалын
 Зурһан багшин цаажар
 Алг хойр нүдиг мини сохлад,
 Аж эмдрлиг мини хураһад,
 Адг му йорта бээдлд орулад,
 Өмтни сүлжэг хөрглэд*,
 Арвн жил цулгсн* билэ намаг.
 Арһ бээнү надд, яахви?
 Иигэд үүлэн үзэд сууж бээтл,
 Акад жигтэ деедин көвүн чи ирв.
 Энлгсн эн бийиг мини
 Энрн хээрлдгэс чини үзвл –
 Эгл күмн биш янзта болж,
 Өвгн надд бодгдж бээнэ чи, – гив.
 Гесрин хүвлһөн:
 – А, көөркү аав мини,
 Таниг туслуй, – гихэд, –
 Мини айн арлжанд
 Альв юм цуг бээнэ,
 Зуг һагцхн хар нүдн уга.
 Зарц болн нөкдтөһөн
 Зөвчлж күүндж үзэд,
 Танд сүүр бээр ясий,
 Нүдни хара орулдг
 Эмин туслмж олуй.
 Та тавн өдр
 Намаг күлөж бээгтн,
 Эн идш-уушиг

Эдлж бээгтн, – гийхэд,
 Ач иктэ Бурхн Багшин
 Эмд жиндмани
 Аршан үрл өгэд,
 Ач иктэ Хурмстни хээрн
 Алтн тулмин кишгэс
 Атх үлү алтн зоос* өгэд,
 Адһм иктэ һарад йовв гинэ.
 Эн өвгн аав
 Энд алң-талң болад,
 Аль бүкниг
 Илн имрн ажглад,
 Аршан хээриг амсн күртгсэр
 Аль бүкниг
 Илн имрн* ажглад,
 Алс тусн киисв гинэ.
 Элкнь көөж инцгн түүрчэд,
 Эрүл уханасн салж сандрв.
 Геср хаани хүвлһән
 Агчмин зуурт
 Арвн умш үсән
 Үмтән цацн хүвлүлэд,
 Зунн сарин экн деер
 Зурһан зүүл хамг эмтнд
 Ач-густа хур орулад,
 Лууһин дууг лучкнулн,
 Айңһин герлиг цээлзүлэд,
 Гегән цаһан өдрин бийд
 Генткн цонж* герин ораһас
 Солңһин туяа* татгсн
 Үүдн овгин дарһин
 Орд харшиг бөөһүлэд,
 Көкг шовунд хүвлэд,
 Аавиннь сүмсиг хээж йовгсн гинэ.
 Бура хотын алвт нутг
 Болгсн бээдлиг нүдәрн үзэд,
 Кив киитн Кеңкә дарһдан
 Кергин бээдлиг медүлхлә,
 Кеңкә дарһ церг дахулн,
 Үүдн овгин дарһин
 Одак цүләни* һазрт одхла,
 Нутгин эмтн дарцн одв гинэ.
 Солңһин герл һаргсн

Соньн жигтэ
 Цонж ордни өмн күрэд,
 Ордни үүдиг секхд
 Сежглад чадл уга бээгсн
 Кив киитн Кеңкэ дарһ
 Нутгин дарцгсн эмтнэс:
 – Кен эн герин үүдиг секэд,
 Кинн бээцэж чадна?
 Ордни дотркиг нүдэрн үзж,
 Үнниг кевэрнь келвэс
 Би түүг шаңна, – гигснд,
 Бүк нутгин эмтд цөмдөн
 Хар цаһан болж алнтрад,
 Дун-шун уга бээхд
 Үүдн овгин дарһин
 Угин хуучн таньл дарһнь –
 Деед настн
 Дембр гидг өвгн:
 – Таанр зөвтэ үзвл,
 Түүнд ижлдгсэрн мини бий
 Тер үүдиг секн медий, – гив.
 Кеңкэ дарһ зөвшэргснд,
 Дембр өвгн
 Ордни үүдиг секн,
 Орж нег эргүлн ажглад:
 – А, хээрхн!
 Теңгрин һарин керг жиг.
 Тер үүдн овгин дарһ
 Урдк дүртэн тохргсн
 Ода таалл болхар
 Түүрчж бээдг жиг, – гинэ.
 Кеңкэ дарһ соңгсн
 Киитркн тер келгснь:
 – Керг, йовдл цуһар
 Теңгрин билэ гидг,
 Тиим болвас эврэн бээцэнэ би.
 Таанр хол бээгтн, – гинэд зээцүлн,
 Үүдэрнь алхн ормгц,
 Үнн бээдлиг үзв гинэ.
 Олзд нүднь улаһад,
 Ширэ деер тэвэтэ бээгсн
 Хурмстни тиизтэ
 Алтн зоост һурятж*

Адһад авмгц, доран пард гийһэд,
 Йоолж* бэрклин түрглү тусгсн жиг.
 Деед настн Дембриг
 Дахж орад үзвл,
 Үүдн овгин дарһ өндөһэд,
 Ухан-сегөһөн тунһаһад,
 Теңгрин евэлэр нүдтэ болад,
 Урдк янздан тохргсан седв.
 Нутг даралл амринь сурв.
 Үүдн овгин дарһ келгснь:
 – Эн бээдлиг нанд кен олһв?
 Мини өмн эн нег эмтн
 Яһад унад үкж одв?
 Нүл килнц цуһар
 Надас болгсн ю? – гиж
 Нутг эмтнэс сургснд,
 Нутгин дотрас хуучн таңһргнь –
 Дембр өвгн келгснь:
 – Үүдн овгин дарһ мини,
 Арвн жилин туршт
 Альв му йориг цугинь
 Хамт үзж энлв бидн.
 Эн өдр Хурмстн теңгр
 Маанриг евэн аврж бээнө.
 Эн үкгсн күмн болвл,
 Ар хөөт Мөсн далан
 Аср харалын талд хулдгдгсн,
 Өмтни килнцд оргсн
 Замта Кеңкө дарһ билэ.
 Тана орнд сууһад,
 Мана шилд унгсн
 Зальта нойн болла.
 Нүл килнцнь икдж,
 Эн өдр тана өмн бийэри
 Теңгрин шиидклд учрад,
 Үкгснь эн, – гиж келгснд,
 Үүдн овгин дарһ сана алдад:
 – А, керг йовдл иим ю?
 Би сэн медх уга бээмүй.
 Бийиг мини цаһадхж өгдг
 Ямр нойн бээнө? – гигснд,
 Нутг цөмдөн ниржңнн шууглдад:
 – Ода тер танас даву

Тенгрин евэлтэ күмн гиж уга.
 Та эврэн цаһадхгтн, – гив гинэ.
 – Жа, тиим болвас, үүг
 Таанр нутг эврэн бээцэгтн,
 Би эврэн чиг бээцэж үзий, – гигснд,
 Нутг цуһар ирэд, бээцэж үзхлэ,
 Алтн зоос атхад үксниг
 Өмтн бүгдэрн үзж медв гинэ.
 Дотр хавтхднь дүрэтэ
 Алтн мөңгн түлкүр
 Олн бээсиг хураж авв.
 Түүнэс ондан бас
 Терсин зурһан багшин тиизтэ
 Ям зергин хээр олгсн
 Батлһ бичг олж авгсн санж.
 Нутг нурһн цухлдад,
 Одак түлкүр болн эд бодьсиг
 Үүдн овгин дарһдан өргэд,
 Үкгсн бумин күүшиг түүмрдв.
 Үкгсн нойни гер бээриг
 Үй оларн негжн бээцэвл,
 Далн давхр нүкн герт
 Алтн төдг түлкүртэ
 Бурхн цаһан хаани саң,
 Мөңгн төдг түлкүртэ
 Нутгин эд зөөриг хураж гинэ.
 Хаани саң көрңгиг
 Хаанднь харьятулад*,
 Нутгин эд зөөриг
 Нутгтнь түгэж өгв гинэ.
 Үүдн овгин дарһ
 Маңхн тенгрин евэлд күртж,
 Бий келн, седкл, зүркнэснь
 Бишрл* сүзг иткл төрж,
 Биир янтаһан* бэрн бичхдэн:
 – Кегсн килнц уга бээһэд,
 Кенэс көлтэ сарньн* таргсан
 Келлһэн уга тод меднэ бидн.
 Кен маниг аврн гегэлсиг,
 Кен чиг эн өдр болтл мөрэдгсэр,
 Кеекин нутгин өрәсиг хээгсэр
 Олж чадл уга ядж бөөнэ бидн.
 Тенгрин һарин бурхн,

Түүлин* өршэлт авргч,
 Терсин орни дарнх гинэ.
 Бурхн цаһан хаани орн –
 Буйн иктэ үнн сүзгт нутг,
 Бура хотын күмн төрлгтнр
 Богд сидтнриг икд
 Бишрн күсч бээнэ, – гинэд,
 Зель хотд дүүртл,
 Зар һарһн зэрлг наала.
 Геср хаани хувлһән –
 Ке һулжң залу –
 Ар хөөт кизһарт* бээгсн
 Арслң хот гидгт одад,
 Анч бээдлиг ажглад эргсэр
 Аавиннь сүмсиг хээгсэр йовла.
 Шорһлжңас оln эмтд дарцад,
 Ард, өмннь дахн шаргад бээв.
 Нутгин дотр ивтрн ажглхла,
 Өргн ик нутгнь дүржңнэд,
 Алгин көл ээмэтэ бээв гинэ.
 Аср харалын манһста
 Негән үзлн дээлднэ гилцэд,
 Дээнд белдкэд, сүлдңнэд бээнэ.
 Эн нутгин дарһ – хэлэхлэ,
 Ээмцөһән өндр сүрлг
 Ут хар сахлта залу
 Хойр һаран нурһлн сольвгсар,
 Налагсн лашхагсн бээдлтөһөр
 Сүлдңнгсн эмтиг
 Соньрхн шинжлж йовна.
 Ке һулжң залу амжн
 Амринь сурад күүндв гинэ:
 Эн нутгин көлсч бээх
 Дән кергнь ямр дән билэ?
 Надд келж өггтн, – гигснд,
 Эн залуг тер
 Эргж неглин ширтн хэлөһэд:
 – Би келс, чи соңсч бэ,
 Шаңгвр юнви? – гив гинэ.
 Геср хаани хувлһән хэрүднь:
 – Юн керг гивл,
 Цуһар надд бээнэ.
 Сән келж өгвл,

Сээнэр шацнна би, – гихд,
 Тер ут сахлта залу
 Надд чини алтн мөңгн керг биш,
 Надд үзсклңтэ сээхн төргсн
 Күүкн кергтэ, – гиж келгснд,
 Геср хаани хүвлһн шог болһн:
 – Танд кедү күүкн кергтэ?
 Би күцэж өгий, – гив.
 Ут сахлта залу хэрүднь:
 – Та манад одж хонгтн, – гихэд,
 Хаалһ гидг нойн хаалһчлад,
 Харһу хар нүкн герт
 Далн давхр үүд секэд орулв гинэ.
 Адгин эрднин герт орхла,
 Алтн дүртэ өвгн,
 Мөрн урлта залу,
 Иг ээргсн эмгн,
 Агсрһ сүк атхгсн
 Арвс хар көвүн –
 Иим дөрвн күмн бээв.
 Эдниг үзэд ажглтл,
 Мөрн урлта залу босад:
 – Ачта богд Геср мини,
 Амр сээхн мөрлж ирвү? – гихэд,
 Өвдг сөгдн, толһа тэвтл,
 Алтн дүртэ аавнь, сандрн:
 – А, юн гинэ чи?
 Нусха Жур мини, – гигсэр,
 Күзүһинь теврэд, бэрклн унв гинэ.
 Һашун һуньрллин уульданд
 Һазр делкэ дээвлгсн санж гинэ.
 Бээр сүүрэн оллцн сууһад,
 Гесрин хүвлһн сургснь:
 – Ач иктэ аав мини,
 Ач-туста күлг мини,
 Та хойр юн болад,
 Надас үүдгснви*? – гигснд,
 Аавнь ам аңһан келтл,
 Мөрн урлта залу хавлгсар:
 – Арвн хорин үндсиг таслгсн
 Арвн үзгин эзн богд
 Геср хаани зэрлг билэ.
 Бидн деедин зергэс

Үүдгжн урвгсн биш билэ.
 Олгсд Бурхн Багшин болн
 Хурмстн хаани зэрлгин йосар
 Үүл Бүтэгчин ач-тусин төлө
 Үүнд ирэд, төрл олгсн билэ.
 Мини бий болвас – долан төрлтдэн
 Билгин кер мөрн болна.
 Эн удахин селэнд
 Өөт Мергн Темнтн болж,
 Ач-тусин төлө төрв.
 Оотнас өжргсн аавтн
 Одахин селэнд төрхдэн
 Алтн дүртэ
 Өөл ээмгин ахлач
 Ахмд настн болж төрв.
 Энк ээж болн
 Арвс хар көвүн болвас –
 Нанд туслдг ээж болн
 Көвүн болна, – гиж ээлдхв гинэ.
 Теңгрин орни темс зооглад,
 Тер һазрин бөөдлиг күүрсэд,
 Геср хан мөн бийэрн
 Гегэрн тольдж анхарад,
 Арвн сариг
 Арвн хонгт товчлад,
 Аһу кергиг бодж гинэ.
 Геср богд хаани
 Күр Хаалһ гидг түшмлнь
 Бура хотыг бөөцөн ажглад,
 Ик хотарнь орхла,
 Һучаһад каамуд* цергтэ
 Хойр ик нойн күмн
 Хотын дунд чачр татад,
 Хотас өндр шат тегтртэ*
 Тавцн деер күүрсч бээнэ.
 Үүниг өвргсн нутгин күмс
 Үүмлдж шууглдад, ниргж дарцна.
 Хаалһ түшмл харж ажглсар
 Нутгин дундахур нурһлн өңгрхд
 Тавцн деерк хойр нойн
 Һучаһад өңгрү* церг һарһад,
 Хаалһ түшмлиг дуудуль гинэ.
 Хаалһ түшмл амжн күрвэс

Хойр сахлан чикндэн сольвгсн
 Цаһан болн көк сахлта
 Хойр нойн күндлн угтад,
 Нүр үзлцн мендлэд,
 Нег-негэн ажглн хэлэлцв гинэ.
 Нурвулн икршң эдлхн
 Чикнәннь ар бийэр
 Томһ-томһ ик сахлан
 Тохн сольвгсн күмс болв гинэ.
 Эдн эн нег өдр
 Энд зүс зүркән ниилүлэд,
 Урдын заян йөрөлэр
 Учргсни байр билэ.
 Цуг һагцхн йилһм болвас –
 Ахмд өвгнь цаһан сахлта,
 Махһалын маңнаднь Хурмстни тиизтэ,
 Алтн зоос атхгсн санж.
 Дарук өвгнь көк сахлта,
 Махһалын маңнаднь Хурмстни тиизтэ,
 Мөңгн зоос атхгсн санж.
 Ахлач өвгнь хар сахлта,
 Махһалын ораднь Геср хаани
 Отх жиңстэ бөөхиг медлцв.
 Цаһан сахлта өвгн
 Үг татн келхдэн:
 – Барун, хөөт хойр тивиг даагсн
 Бар хот, Бөөвһс киидин
 Дарһ Даамлнь болвас –
 Эн көк сахлта күмн билэ,
 Бурхн цаһан хаани саңгиг сәкдг
 Буйн өлзән орни саламуд*
 Бура хотын дарһ Даамл.
 Цаһан сахлта мини бий билэ би.
 Үүнд бидн иргсн учр болвл –
 Урһх зүг болн зүн зүгәс
 Акад сонһн үүл йовдлта
 Өрүн ке һулжң хүвлһән эмтн
 Мана эн тивд мөрлн ирэд,
 Ил, далд рид-сид үзүлэд,
 Алвт нутгиг гегәлн аврад,
 Альд одгснь медгдл уга
 Заярн йовж одгсн бөөнө.
 Заяни цаһан бичг секвәс –

Арвн хорин үндс таслгсн
 Арвн үзгин эзн богд
 Геср хаани хүвлхөн
 Йисдгч үйдэн төрхдэн
 Ар хөөтин кизһарт илтэд,
 Арслң хотас тодрна гив.
 Аврл аршанд күртгсн бидн:
 – Альдас манд олдна? – гихэд,
 Аңкадад зогсч бөөнэ бидн.
 Аль хар сахлта нойн
 Ач-тусин төлө манд
 Хаалһ зам зааж өгхиг
 Түмнд танас хуйна бидн.
 Мана медхэр болвас –
 Арслң хотын
 Ахмд дарһ Даамл – та боллта гиж,
 Ажглад медж бөөнэ бидн, – гихднь,
 Хар сахлта залу хэрүднь:
 – Таанр нанд шаң өгнү? – гигснд,
 Көк сахлт амжад:
 – Та юн гивэс бидн өгнө, – гигснд,
 Хар сахлт келгснь:
 – Жирһлин төлө
 Жирн сэн күүкнлө
 Жирһдг керг болв.
 Таанр нанд өгнү? – гигснд,
 Тедн өмнөснь:
 – Жа, болна, – гихэд инэлдв гинэ.
 – Тиигвл, наар йовцхагтн, – гихэд,
 Хар сахлта ахлач дахулад,
 Хар нүкн герт күрэд,
 Далн давхр үүдэн секэд орулгснд,
 Мөн дүрдэн хүвлгсн Гесрин
 Миндсн күрң өлмөһэс
 Миңһн түмни сүр дарм
 Сүртэ бөөхиг үзгсэр
 Күслңгин хойр дарһ
 Арвн уда мөргн сөгдэд,
 Алд цаһан хадг деер
 Атат аавин саңгин түлкүр,
 Алтн делкән алтн толь боть,
 Туурһин чинэн
 Толь торһн цааснд

Тод үзгэр бичгсн бичэтэ.
 Тулһин чинэн тамһ даргсн
 Бурхн цаһан хаани
 Эр цеелин даңс болн
 Алтн зоос, мөңгн зоос,
 Өмд арвн зүүл эрдньсиг
 Үүдн овгин дарһ Даамл
 Цаһан сахлта өвгн бэрэд мөргв гинэ.
 Тиигэд даруднь
 Бээвр хаани Бар хотын болн
 Бээвһс киидин герэс белг,
 Бэрц, өргц бүкниг
 Көк сахлта өвгн бэрэд мөргв гинэ.
 Ур уга идэн, ундыг зооглад,
 Учр зөвөн күүрсн суув гинэ.
 Нээрин сүүр деер
 Хар сахлта залу шог болһад:
 – Хан богд Геср болад,
 Хан дүңгин хойр өвгн, таанр
 Хама одхан медл уга,
 Аңкадад зүдрж бөөхд,
 Ахлач болгсн нанд
 Буулһгсн хээрн билэ.
 Орчлңгин селэн дарата,
 Олн ясн холвата болвас
 Ода мини селэн болв.
 Таанрин өгнө гигсн һучаһад
 Йирн сээхн күүктэ
 Нег орнд багтад,
 Жирһдг болв би, – гихднь,
 Күр-күр мишэлдэд, цөм
 Көк элк татад, күржннв гинэ.
 Нээрин сүүриг кирсчгсэр*
 Геср хан зэрлг болв гинэ:
 – Һурвн шиир хамцад,
 Нег тулһ босна,
 Нег тулһ маңзин хээсн*
 Олн эмтиг цугинь
 Идэн, ундар ханһана.
 Ода бидн нээмхн болв чиг,
 Орчлңгин ик кергиг даадг
 Селэн даран биднд ирв.
 Терсин зурһан багшин харалын дун

Арслң хотас эклх бээдлтэ.
 Эн дэн – зер-зевсг керглх уга,
 Рид-сидин хүвлһән һарһж,
 Рид-сидин харал буулһж,
 Негнь – арвн цаһан буй делгрулх,
 Негнь – арвн хар бугар хорлх,
 Хоорндан булалдн мөрглдх дэн болна.
 Алькнь болв чиг, бийдән увдс
 Тэрнин эрдм шинжэчтэ жиг.
 Тер талксин түшг болвас –
 Хурмстн теңгрт бээгсн
 Шажмуни олгсд Бурхн Багш болна.
 Тедн махсвас, бидниг мокана.
 Тедн дэ эс кевэс,
 Бидн хальдх йосн уга.
 Эн – Бурхн Багшин
 Номлл билэ, – гив.
 Долан хонг өнгрҗсн цагт:
 – Догшн тэрнин дэн эклв, – гийһэд,
 Хөөт Мөсн далан йоралас
 Хорта терсин зурһан багш
 Зар һарһад медүлв гинэ.
 Аңхдуһарт Арслң хотд
 Һал өдрин баргт генткн
 Сүүдклин* салькн боран цокв,
 Уулын чолуд нурн нүүһэд,
 Ө-шуһу унгарн сөңгрж,
 Өвсн, усн хусгдн хоосрад,
 Балһд хотын гер бээрн цөмдән
 Балв тусн, күүрн эвдрв гинэ.
 Бүк арвн ясн адл* аһурсуд
 Модн һодль болн хатад бээв гинэ,
 Альв зүсн тәрмл темсн
 Аср икәр үргдн һарутв гинэ.
 Алвт нутг арһ ядад,
 Маңхн теңгрт зарһлҗсн цагт
 Миңһн хүвлһэтэ Геср хан тольдад,
 Хөөт Мөсн далад зар һарһв гинэ.
 Терсин зурһан багшин тәрнлэ
 Шажмуни олгсд Бурхн Багшин
 Күчтэ тэрнин эрдм тэвлцүлдг жиг.
 Цаг үйиг мана толһад ачҗсн тул
 Арвн хорин үндсиг таслдг

Арвн үзгин эзн Геср хан
 Ас туулцн тас цоклцна гиж
 Зэрлг һарһн, зарлв гинэ.
 Арвн үзгин Геср хан бодж бээһэд:
 – Алтн дүртэ аав мини,
 Арһ ухан юундвн?
 Ода яһвас зокна? – гигснд,
 Аавнь босн сөгдэд өгүлснь:
 – Ачта эзн богд Геср хан,
 Үзн медгчин эрк хээрлвл,
 Эрднь жиндманин аврл буулһвас
 Эцк болгсн хүвэр би
 Эн удаһин барчдыг
 Эврэн бийэРН дарһхнь болый, – гиж,
 Мөргн, эдс авснд,
 Арвн үзгин эзн Геср хан
 Маңна, толһаһинь эдслэд,
 Алтн тайгиг эрмнлэд*,
 Эмд жиндманин арлжан тэрнин
 Эрүн жиндм шингн зөвшэргснд,
 Нег атх элс атхж авад,
 Алтн дүртэ өвгн
 Асрин орнд һарад,
 Ар зүгт цацад оркхла,
 Агчмин зуурт
 Арвн һурвн лууһин дун күржннэд,
 Асури күчтэ һал манда болгсн,
 Сүр иктэ сүүдклин хойр салькн
 Эрү-сөрү цоклцн мөрглдэд,
 Эмд жиндманин рид-сидин
 Эвдс тэрнин күчн давж,
 Рид-сидин өвдс харалын тэрниг
 Хоор тохн туусар цухрулад,
 Хөөт Мөсн далан харьянд* тулһад,
 Хөкрл хор бүкниг цугинь
 Хэрү бийднь ачгсн санж гинэ.
 Хөөт далан нутг нурһн
 Терсин зурһан багштан зарһлхлань,
 Арһ ядж, эрэ хэрү өгүлхдөн:
 – Биднд болвл – зурһан багш бээнэ,
 Тедн болвл – неглхн багшта.
 Мана орнд болвл
 Аср маңһсмуд бээж бээтл,

Һагц тер Геср хан
 Маднд ямр шүдни шиңшлүр болдг билэ?
 Таанр үзж бээгтн, – гийһэд,
 Бас хорта дэ белдкв гинэ.
 Арслң хотын алвт нутг:
 – Ачта богд эзн Геср хан
 Аврв маниг, – гийһэд бишрв гинэ.
 Алтн дүртэ царгд аав
 Асрас бууһад, алдр дээлдтлэн,
 Ачта эзн Геср хаандан
 Өөлдхн медүлв гинэ.
 Кедүн өдр өңгрҗсни дару
 Генткн терсин зурһан багшин
 Адусн Өөтү хойр багшнь
 Замблңгин эмтиг анах, сөнөх гиж,
 Заң муута килң буулһв гинэ.
 Үйрин усн уланар көлврэд,
 Хату мөсн мөндр цокад,
 Жиндсн киитнд жид өсрэд,
 Тулмн харңһу будн тунтрн бүргэд,
 Ээрн архлсар урдкас даву
 Аюлд харһулдг болхлань,
 Геср хан тольдж бээһэд:
 – Өр жөөлн ээж мини,
 Эн задын аюлыг
 Яһвл зокна? – гигснд,
 Иигтэ ноос ээрж бээгсн
 Эмгн ээж зүдрн боссар:
 – Хээрхн богд мини! – гийһэд,
 Дола мөргэд аңхарһв гинэ. –
 Ээж күмни ээргсн утцн болн
 Эрчмнҗсн арһмж деесн цөмдөн
 Эн орчлн делкэд
 Үүср уга күчтэ бээдг билэ.
 Ээж күмнэс күмн эс үүснү?
 Эзн богд нанд эрк хээрлэд,
 Олгсдын рид-сидин
 Увдсьин жиндм хээрлвэс
 Эн саамин задын аюлд
 Ээж чини би дарнх болый, – гигсэр,
 Иигән өгсүлэд эдст күртснд,
 Геср хан эдслн эрмнлэд,
 Сангсн бүкн санаһар бүтдг

Өмд эрдмин жиндм шингэв гинэ.
 Эмгн ээж рид-сид олад,
 Асрин орад һарад,
 Иигэн эргүлн, задыг ээрж,
 Терсин задла мөрглдүлн цоклцулад,
 Теңцүр күчнь даву болж,
 Тунтрт хоор туусар хэрүлэд,
 Хөөт зүгин мухрт тулһад,
 Харалын задын аюлыг
 Хэрү бийднь ачад,
 Иигин йосар ээрн бэрэд,
 Мөн далаг дорнь көргөһэд,
 Мөсн уул болһад оркв гинэ.
 Хотын нутг цөмдөн
 Хурһчн үүмлдж һаслад,
 Зурһан багштан зарһлн,
 Уульлдн шууглдв гинэ.
 Эмгн ээж иигэн бэргсэр
 Эзн богд Геср хаанд
 Эн кергиг анхрһад суув гинэ.
 – Мана ээжин иигин ээрлһн
 Иим рид-сидтә, – гиһэд, магтцхав гинэ.
 Кедүн өдр өңгрһснн дару
 Терсин зурһан багш дорасн өөдөн
 Тавнь ханцан шамлн һарад,
 Мөсн уулын ора деерәс
 Догшн харалын тәрнь буулһв гинэ.
 Хан делкәд
 Хар будн тунрн бүргәд,
 Хаврин салькн шуугн хүүгәд,
 Шаһа шаңшңгас экләд,
 Һаң халуни һамшг татв гинэ.
 Хумкин тооснд көлглүлэд,
 Хамг хорхан хор цацв гинэ.
 Нүүлтә, нүл уга әмтни
 Цусинь шимн сорж анадг
 Батхн, кедһн, хорхаг
 Биг-биг гитл, бигшүлн тарав гинэ.
 Хортн моһаһар хур орулж,
 Халун кижг өвч тарав гинэ.
 Әмтн хамгиг хорлж сөнөдг
 Альв шулм, чөткр үүмлдж,
 Долан хар һалзн аратыг түкрв.

Һазрин саң хээлн усддг
 Ордсмудыг һазр бүрд цацв гинэ.
 Аврл иктэ Геср богд
 Өэлдн тунһаж бөөһэд, келгснь:
 – Өөт Мергн Темн,
 Бээвр хаани барун тивин
 Баатр – дарһ Даамл,
 Арвс Алатын көвүн –
 Арвсл – һурвулн хамтдан
 Терсин һурвн багшин харалыг
 Туң хоосртлнь эцслүлэд,
 Бүгдин күслиг ханһагтн, – гихд,
 Тедн һурвулн дегц босн сөгдэд,
 Өөт Мергн Темн үг татн:
 – Арвн хорин үндсиг таслх
 Арвн үзгин эзн богд мини!
 Аль нег зэрлг тушалыг тани
 Аңхргсн йосар бүтэнэ бидн.
 Хар бугин харалын дарңх
 Хар толһата мөрн болн
 Хар зүгин му йориг зээцүлдг
 Хар алтн тайгт мини
 Өмд жиндмнин рид-сидин
 Өвдс жиндм шингэн хээрлгтн!
 Барун тивин баатр орни
 Бээвр хаани нутгин
 Дарһ Даамлын балт сүк болн
 Арвс Алатын көвүн – Арвслын
 Алж ханх уга зүркнд
 Өдс кийһэн хээрлгтн! – гийһэд,
 Аль бүгдэн өгсүлн ээлдхэд:
 – Өмд жиндманин жиндм күртх, – гив.
 Өөт Мергн Темн
 Аль бүкнд сүлднн көлсэд,
 Хар алтн тайган хүрүлэд,
 Хар толһата мөрэн унсар
 Арвн үзгин харалын аюлас
 Хан делкэг аврн гетлгхэр
 Хэлэгсн талан одв гинэ.
 Аврл иктэ олгсдын
 Аср тэрнин эвдс,
 Рид-сидин номлл болн
 Арвн хорин үндс таслгсн

Арвн үзгин эзн Геср
 Өмд жиндманин мицһн хувлһәни
 Рид-сидин жиндмин йосар
 Атх үсән авн цацж,
 Альв хорн харал, му йориг әрлһдг
 Арвн бум церг болһад,
 Арслн хотас һарад,
 Бура хот күртл делн засхдан,
 Барун тив күртл делн засхдан
 Хамг зурһан зүүл әмтнд
 Халта хорта харалын хорн,
 Һаң һамсрн, кижг өвчн,
 Хумг хорхан хорн,
 Хорт моһа, хорха,
 Хорт бөкүн, кедһн метин хортныг
 Аср күчтә олгсдын номлл
 Өвдст номин тәрнин йосар
 Өмд бийднь хатан көшәж дарв гинә.
 Арвн хорин үндсиг таслж,
 Автгдсн тоотыг әрүдхн засв гинә.
 Алвт нутгт айндан таргсн
 Арвн хойр ад андаг даргснд:
 – Шаһа шаңшңгас
 Һаһа шаңшң күртл
 Арвн үзгин эзн Геср хан
 Аврлдан авч гегәлв, – гиһәд,
 Өмтн хамг бишрв гинә.
 Ода намшрв гихин баргт
 Олгсд болн Гесрин гүрмүд –
 Өөт Мергн Темн,
 Бээврин хаани дарһ Даамл,
 Арвсл баатр – һурвулн хувләд,
 Оһтрһун орн деерәс
 Лууһин дууһар лучкнад,
 Аяңһин дууһар тачкнад,
 Мөсн далан тендәс
 Догшн харал цацхар бәэгсн
 Һурвн багшин хажуд
 Айңһ мет гент бууж,
 Амбнась* авн сегсрәд,
 Һолыг һурв базһад оркхд,
 Арһ сүрнь тасрад,
 Суг-суг гих киитә,

Суг-суг гидг эмтэ,
 Арвн хорин үндс таслгсн
 Арвн үзгин богд Гесрт
 Кегсн кеггэн аңхрhn мөргв.
 Нартын ик кегг бодлцгсн
 Нээмн аһу багш үзэд мишэв гинэ.
 Арвн хорин үндс таслгсн
 Арвн үзгин эзн богд
 Геср хан зэрлг болв гинэ:
 – Ода селэн даран болвл,
 Үүдн овгин дарh Даамл,
 Хаалhч дарh Даамл
 Бидн хурвнд тулhрна.
 Хаалhч дарh Даамл түрүлэд
 Эк татж хаалh секэд,
 Терсин тер зурхан багшин
 Ахмд багштнь дорак зар харhгтн.
 Ода догшн харал үүсв угаһар,
 Өрцл, хорсл медүлх угаһар
 Нам-жим бээх кеггтэ.
 Кервэ дурарн үүскдг болвас
 Урд дурарн кеңкрг делдэд,
 Догшн шүрүн харал буулhгсн
 Һурвн багштаһан эдлхн
 Хурмстн теңгрин цаажта харhна чи!
 Үлдгсн терсин ахмд багш, чи
 Омг седкл төрх угаһар
 Үүдн овгин дарh Даамлд
 Өвдг сөгдн мөргж,
 Бум жилин буруһан күлэж,
 Түмн жилин алв күлэтхэ, – гигснд,
 Хаалhч дарh босн,
 Эзн богд Гесртэн мөргэд,
 Олгсд Бурхн Багшин хээрн
 Рид-сидин жиндмани аршанд күртж,
 Зурхан зүүл эмтн бүкн бүкдөр
 Нам-жим болн намшрн тээвшрэд,
 Нарни илчд күртж,
 Нээрлн амрн жирhв.
 Арвн хорин үндсн тасрж,
 Арвн цаһан буйн делгрв.
 Цаһан сарин шинин негнд
 Цадхлң байрин хүрм өңгрүлэд,

Өмтнн цуста хамг эмтд
 Эрүл энк нас күртж,
 Эсрн Хурмстн теңгрин евөл
 Эзн Гесрин хээрн кишгт күртх
 Нэр даңһра өнгрүлнэ гиж
 Зар һарһж келгснд,
 Замбутивин эзд цөмдөн
 Зарин йосар күрч иргснд,
 Бурхн мөрлн жоладад,
 Мөөдр бурхн мелэн илтэд*,
 Милэ бурхн хээр буулһад,
 Сэн һалвин миңһн бурхд
 Сэки әрмнлж әрүдэд,
 Бузртгсн Бура хотд
 Бурхни номлл буулһв гинә.
 Эндкгин орнд
 Эзн богддан киид босһв гинә.
 Арвн хорин үндс таслгсн
 Арвн үзгин Геср хан
 Аавиннь сүмс хөөгсн
 Айн замин тенүлчн йовхдан,
 Ар хөөт зүгин
 Арвн харин харалыг әрлһэд,
 Хорта зурһан багшиг дарад,
 Хурмстн хан
 Аав, ээждән баралһгсн цагт:
 – Мана отхн көвүни сүмсн
 Һучн хойр жилд
 Дунд Замбутивд айлн йовад,
 Мана эн Деед Замбутивд
 Һучн хойр жил
 Нөөрсэд серв, – гиһэд,
 Хүрм, нэр даңһра кегсәр
 Хонгин зузан өдрин уданд
 Хотл оларн жирһн суув гинә.
 Арвн үзгин эзн Геср хан
 Аавиннь сүмс хөөгсн бөлг төгсв.

Келгснь: Ховг Сээрин Жа. Жууна.

Эмкдкгснь: Нө. Зөргт.

ЦЭЭЛЬВРТЭ ҮГМҮД

НУСХА ЖУРИН БӨЛГ

5-гч халх	самун – саму, эвдрл, төвкнүн биш бээдл дарулж – дарж, дажрж гөрөсн эврэ – эврэ улс күртлэн дашурж – авлгдж судрсн – ном тархагдсн одсн жиг – одсн бээж зүгэс – үзгэс тэвн түвшн – төвкнүн надд – нанд лав – лавта сермж – сагллһн түвшдкх – тогтнулх суухла чини – суухлачн бүкн – цуһар болхар – болснас иштэ ордн – орд; орд арш (ишкәһәр кесн) надас – нанас төмлх – йовулх
6-гч халх	хэмэ бээх буй – керг бээх билэ һумдж – һундж таанриг – тадниг сандрн – адһн маанрас – маднас альв – олн чиг – чигн хәргс – күчтә өгү – әрүн жингәр – чиннүрин кемжән оньт – онлдг (жилн) үүнд – энүнд
7-гч халх	хоор – хооран умад – омад улсмудын – улсин гедрг – гедргән оодн – гөрәснә бээдлтә бичкн зерлг аң үүг – энүг шившрж – цокж, догдлж мошкәд – мөрдәд

8-гч халх	өөртгснэс – өөрдснэс уда – дэжж бичгэ – бичэ гент – генткн
9-гч халх	бишкүрин – бүшкүрин жур – му дүртэ ирмгтэ – ирмэгтэ
10-гч халх	чимэг – зэнгиг геңгэ – лам барчд – зуурдын зовлң
11-гч халх	йовад өгв – йовад одв эрэ уурлад – уурлад болхий меемэ кехлэ – көкэн өгхлэ
12-гч халх	урдар тоңшх – шулун чоңкх хуң керэ – чилм хар керэ тул – учрас
13-гч халх	чам хойриг – тадн хойриг күлэн таньл угаһар – гемшэлһинь бийдэн авлго
14-гч халх	чохм – үнэртнь шилтэн – шалтан тара – тэрэ хоюлаһинь – хойраһинь орнд – ормд тарачн – тэрэч
15-гч халх	хашлдж – шахлдж эмдхин баргт – үкхин өмн үүсв – үүдв
16-гч халх	селэн – селгэн
17-гч халх	мээмэчн – хулд кедг улс чинэн – чиңгэ
18-гч халх	хумкин – хумгин хэмэ уга – гем уга
19-гч халх	чиглэд – үзглэд селггэн – селгнгэн көкг шовун – көкэ шовун мээмэ – хулд яамн – орд; орд арш (чолуһар бэрсн, шил терзтэ) хэ-сү гитл – түргн, на-ца гитл

ЦЭЭЛЬВРТЭ ҮГМҮД

20-гч халх	согтж авгснви – согтж одсмби хольвлад – көлврүлэд һагцхн – һанцхн
21-гч халх	һөөһү – сән аңчан – аңһучнран экрән – гергән
22-гч халх	шийани – района сумни – селәнө эмкдкгснь – барт белдснь

ГЕСР ХАН ХАТН ЗАЛГСН БӨЛГ

23-гч халх	анаж – геминь тэвж данһра – дунһра болад суусн нэр тө баргин – тө дүңгэ нискэд – нисүлэд
24-гч халх	рид-сидэрн – илвэрн түрглү – түргүр мелрн – менрн кервэ – кемр дэкж – дэкэд тоһс – тоһстн жиңсиг – залаг
25-гч халх	хорнд күрэд – хортаһар зеер – зеерн утгсн – уңһдасн гилцж – гилдэд таармар – тааста
26-гч халх	даадхад – даалһад хамжхла – ханьцхла түүнтэ – түүнлэ танг – кергго юм
27-гч халх	күүкчүд – күүкд тараг – тарг тараһинь – таргинь ханьһр – ханьһуд эрткн – эртэр тарагтаһан – таргтаһан
28-гч халх	хоор эргэд – цааран хэлэхэд көл баранасн – барана нег өнцгэснь

	боол мухланрнь – зарцнрнь чамсуд – тадн сөөһүр – сөөдөн шееж бэрхэр – шеехэр болуза – болвза хамжлцад – негдэд көдсн – арсн
29-гч халх	күнс – күмс эргэнэсн – эргндэсн зүдкүлхлэ – зүткүлхлэ
31-гч халх	өрүн – өлн
32-гч халх	үнмшэд – иткэд одуза – одвза киилңгин – киилгин
33-гч халх	заалддг – зарһлнав тоочж – келж үүни – энүг лустын – усн дотр бээдг лууһин бээдлтэ уна мөрдин

**УУЛЫН ЧИНЭН БИЙТЭ
ХАР ЦООХР БАРСИГ ДАРГСН БӨЛГ**

35-гч халх	дарлм – дажрлһн дергдөн – эргндөн (өөрөн) бөөһүлэд – тогтаһад амһулң – амулң шижр – шар
36-гч халх	һовь – тегш һазрта муж – регион, область аж – жирһлтэ аашлж – заңган һарһж үүтн – уутьхн
37-гч халх	тулһж – тулад күрклэд – күркрэд эмтниг – эмтиг хачн – жигтэ
38-гч халх	үдэ – үдин

ЦЭЭЛЬВРТЭ ҮГМҮД

39-гч халх	туңһан – уха туңһажаһад
40-гч халх	ахмдыннь – ах улсиннь эрвн – оln дэkn – дэкж
41-гч халх	альвкн – байртаһар эрдм-сурһл – эрдм-сурһуль хорв – бүкл хоцрл уга тоолн – күрх һазртан күрэд хос – хойр көвкгр – көвкһр үрн – өрү
42-гч халх	мөрл – ховр, үнтө һуйв – сурв
44-гч халх	тархж – тарад йовх хурмхн зуурин – агчмин зуур
45-гч халх	чаңһл – чаңһатн эркм – эркн
46-гч халх	шүүдрин – цегән сугсрад – сөгсрэд үнт – үнтө
47-гч халх	элвкн – элкдж жиңкн – йосн
48-гч халх	тольдад – хэләһэд
49-гч халх	хашад – шахад
50-гч халх	урньж – догшрж гелмг – эс медсн болад бардм – көөрсн бачкнад – орклад
51-гч халх	эвү – йир
52-гч халх	хашгдад – шахгдад атат – өшөтө эзн медн – эзн болад
53-гч халх	хурш – бат эдү баргин – иим чинән
54-гч халх	эмтрн – урсад

**КИТДИН ГҮМ ХААНИ ТӨРИГ
ТӨВКНҮЛГСН БӨЛГ**

59-гч халх	таал – бурхн болх (өнгрх) йоваһарн – йовн йовж сууһаһарн – сун бээж босаһарн – босн бээж кевтәһәрн – кевтн бээж зөвч болгсн – селвлцә кесн хагцулдг – хаһцулдг
60-гч халх	хошхнган – хошнган төрсдг – керг илтгсн – һарч ирсн
61-гч халх	чухл – чинртә угтан – урднь завар – завсрт тухад – туст негдүгәрт – негдвәр хойрдуһарт – хойрдвар зе заһргнь – эв-арһнь
62-гч халх	гитл – болв шарз – әркин нег зүүл халтдан – хавтхдан ярж – келж халтасн – хавтхасн бәәцәхлә – шинжләд хәләхлә харвтр – хар болсн хашг – ухр тиикдән – тиигхләрн
63-гч халх	бәркләд – бәәгәд
64-гч халх	тушаж – һартнь бәрүләд үкдлиг – күшиг
66-гч халх	луустнь – әлжгн мөрн хойрас һарсн мал өмчинь – зөөринь ажл – кәдлмш
67-гч халх	өшкүләд – ишкүләд

**АРВН ХОЙР ТОЛЪАТА МАҢСИГ ДАРЖ,
ТҮМНЖИРЬЛ ХАТАН АВРГСН БӨЛГ**

68-гч халх	сүв сүвлэд – уха зүүхэд хутһар – хутхлһ, хов зөөлһн
69-гч халх	харалын нүкн – харал тэвдг орм чилэтэ – чинэнь алдрсн төлгч – белг бэрдг тухад – төлэд лагшн – эрүүл-менд
70-гч халх	дорд – дорк өмкж – амндан зууһад
71-гч халх	даминь – нууцинь улсин – нутгин гендгснэн – меклгдсэн дотно – дота
72-гч халх	кицэж – чирмэж
73-гч халх	бузр-буртг – бузр дээрн ору – дэврэд орн
74-гч халх	ухарж амжл уга – ухаллго һадцин – һатц бээсн муужрн – муурад хот – бээрн, бээх һазр
75-гч халх	түнн – таш харһуд
76-гч халх	цонж сарвчинь – терзинь
77-гч халх	һарцан – мел дуурсч – нерэн дуудулж засл – ясл
78-гч халх	ирмгцэн – ирм цацу манж – далдад дотнонь – дотрнь дооһур – дораһур үмдэн – шалвран
79-гч халх	хөөш – хооран боддгас – санхас шунхарад – ховдглад
80-гч халх	һурвнд нежәһэдәр – һурвна нежәдтнь лонх – шил (сав)

	цух – тас улан арваха – аралжн hurвулниг – hurвиг
81-гч халх	хөөшэн – хооран давлхан үүсэд – дольган һарад үйрин – деврэд һарсн амжн – шулун гидгэр, түргэр
82-гч халх	зүүншэн – зүн үзгүр баруншан – барун үзгүр
84-гч халх	гүлм – гөлм

ШАРЬОЛЫН ЁУРВН ХААНИ БӨЛГ

85-гч халх	токгин – токугин бөөч – бө күн эркэр – учрар бүсгэ – гергн, күүкд күн
86-гч халх	нелэд – ниилэд
87-гч халх	түрөж – зовахнь хүүтэ – утхин гертэ
88-гч халх	бултрад – алдрад
89-гч халх	таархуц – тааста бээцөһөд – шинжлэд таармар – таардг яглзад – холькад үнркж – үнрчлэд һочһнртан – эм харулч улстан
90-гч халх	баашлдг – давад бээдг
93-гч халх	баргцаж – медж мээхэн – шатран холхнас – холас эмдхлөрн – адһхларн тарвһани – тарвлһна утгдад – унһдгдад
94-гч халх	хамһалулад – хамж авад эмдж – эмсхж, адһж
95-гч халх	йискн – йисхн
101-гч халх	бүр болхан – тас

	эрүдхэд – эрвслэд угин эдл – өмнк кевтнь
102-гч халх	зулг – дееж
103-гч халх	дуург – зэнг алцха – алцхатн
105-гч халх	хамхчвл – хамхлхла унтаднь – унтсн кемднь
106-гч халх	сет – теслэд

**АРВН ТАВН ТОЛЪАТА
АНДУЛМА МАҢЬСИГ ДОРАЦУЛГСН БӨЛГ**

108-гч халх	батдхж – бат болһж
109-гч халх	сунһу – хол болсн зөвэрдэд – хэрэд
110-гч халх	түг – то-томж
112-гч халх	рахун – арахан мантулад – бүргүлэд хамрн – хамад
113-гч халх	дэклхднь – дэкн хөн цаһан эмэн – сидтэ эдгэдг, эмдрүлдг эм
114-гч халх	тедкж – теткж
116-гч халх	доһлһад – доһлһулад
118-гч халх	мандх – цаг ирсн

**ХӨРН ТАВН ТОЛЪАТА
ХОТХР ХАР МАҢЬСИГ ДАРГСН БӨЛГ**

119-гч халх	шуухн – шингэн дууршулж – дуудулж зөвлң зүдүр – зовлң-зүдү
120-гч халх	нивтлн – ивтлн
121-гч халх	будмр – будсн мет
122-гч халх	тани – тана умлһж – шатаж

123-гч халх	үцгрэд – бичкрэд негкн – негхн
124-гч халх	өчгдр – өцклдүр саңма – саңна
125-гч халх	дэклһнднь – дэкэд
126-гч халх	гимэр – болмар
127-гч халх	гешү сулрад – үй сулрад бодл – ухан богшрһ – богшурһа
128-гч халх	хахсиг – өрэлинь дүүлэд – зүткэд сермжлий – саглый, саг бэй эңсг – ө (чирэд түрkdг ө)
129-гч халх	цовд хорхан – онһдг хорхан оркуза – орквза танта – танла
131-гч халх	дуурлж – дүүрэлж экм дегэ дүрэд – дэкэд дегэ тэвэд
132-гч халх	шагшвл – шагшавд

ЛУВСЬ МАҢЬС ГЕСРИГ ЭЛЖГН БОЛЪГСН БӨЛГ

134-гч халх	цул – цевр гев чиг – тиигвчн, тиим болвчн һуйрнч – һууль һууһач өвчтн олшрж – гөмтө улс оln болж өлн зөмг – өл тату хорва – делкэ
135-гч халх	бадър – бадр элжгни көрг – зург
136-гч халх	будн-күдн – будн-манн
137-гч халх	диг таг – дигтэ илһм – йилһрсн
138-гч халх	төвлэд – чикэр кени – кенэ
139-гч халх	түр – түрд
141-гч халх	гилтнэд – гилвкэд

142-гч халх	лаңхнь – зөв сурхнь
143-гч халх	жуузан – хан, нойн улсиг ээмдэд зөөдг дамжурh
144-гч халх	хульр – хуйр
146-гч халх	үнэн – энүгэн
149-гч халх	элк – альк
151-гч халх	андис – андсх

**ҺУЧН ТАВН ТОЛЪАТА
ҺУДМ ХАР МАҢСИГ ДАРГСН БӨЛГ**

155-гч халх	бөс – кенчр
156-гч халх	савсагсн – сарвасн ухрхань – булнь
159-гч халх	идэшлдг – идшлдг
160-гч халх	усни савдг – усна эзн цөөлдж – цөлдж

**ГЕСР ХАН ЭЭЖИННЬ СҮМСИГ
ТАМАС АВРГСН БӨЛГ**

162-гч халх	олвгт – девскрт хүүвэ – хүмэд авв шидмэн – зер-зевэн
163-гч халх	цөм – цугтан цацрад – цацгдад өшклэд – ишклэд тедгэр – тер
164-гч халх	шаг-буг – шаг, бог то-тоомш – то-томж
165-гч халх	огигтн – уурлтн цацргт – цацгдсн

ГЕСР ХАН ААВИННЬ СҮМСИГ ХЭЭГСН БӨЛГ

166-гч халх	хэвсн хүвсэд – үүмэтэ болад харц – хар, эгл
-------------	--

	кетрж – адрад хүүгн – чанһар үлэж сүндрлж – дүнгэж зээдж – хол бээж нирвнд – сээни орнд арчн – арчад
167-гч халх	һоһдж – малтж торһад татх бардуһин – эмнь һарсн, зуг сүмснь тамин орнд күрэд уга бээдл
168-гч халх	долан уда бээцэ – дола дэжж шалһад оварлдн – цуглрад савдг-шивдг – һазр-усна эзн эмтрв – зовв улдгсн – түржэсн олгсд – олнд туслсн эрмнэлүлэд – эрүслэд, цеврлэд
169-гч халх	даңшл – бурхн шажнла залһлдата үүлдвр шагсвдар – шагшавдар
170-гч халх	дууран – дүүрэн өгүлрүн – келв сүлднэд – адһад, босад, темтрэд
171-гч халх	үвдсин – илвин седкүрин таркин – ухани экн
172-гч халх	бачу – йир ке һулжң – сээхн занта хаанксин – хаана улсин
173-гч халх	сүрлг – сүртэ нуткинкс – нутгин улс
174-гч халх	дегдгсн – деегшөн һарсн ааш-баашта – дегэд даву занта канднынь – хамгин ончта
175-гч халх	арлжачн – хулдач ларз – заарта гөрэснэ киисн дотр цуглрсн эвр үнртэ юмн сөнэгчд – алачд чинч үннч – үнн седклтэ, нег седклтэ
176-гч халх	далд – нуувч автгдн – авлгдн

178-гч халх	өөц сүв – өөдөн селвг Бура хотыг – Бура гидг балһсн овгин – өвкин сүлжэг хөрглэд – хэрлцэг зогсаһад цулгсн – бэрэнд бэрсн
179-гч халх	зоос – үүрмг мөңгн илн имрн – илэд, имрэд цонж – чонж туяа – герл цүлэни – бэрэнд бээсн
180-гч халх	һурятж – ховдглж
181-гч халх	йоолж – «йо» гиж
182-гч халх	харьятулад – өгэд бишрл – икэр күндлх биир янтаһан – бичүрэн сарньн – тарад бутрсн
183-гч халх	түүлин – икэр кизһарт – талд
184-гч халх	үүдгснви – муурсмби
185-гч халх	каамуд – эм сэкүлчнр тегтртэ – девснтэ һучаһад өнгрү – һучнас үлү
186-гч халх	саламуд – салад (уулын амнд)
188-гч халх	кирсчгсэр – зогсаһад маңзин хээсн – ик хээсн
189-гч халх	сүүдклин – үрэх адл аһурсуд – аһурсн
190-гч халх	эрмнлэд – эрүслэд харьянд – хажуд
194-гч халх	амбнасьн – ээмэсьн
196-гч халх	мелэн илтэд – йөрөһэд

Үндэс

Өмнө үг	3
Нусха Журин бөлг	5
Геср хан хатн залгсн бөлг	23
Уулын чинэн бийтэ хар цоохр барсиг даргсн бөлг	35
Китдин Гүм хаани төриг төвкнүлгсн бөлг	59
Арвн хойр толхата маңсиг дарж, Түмнжирһл хатан авргсн бөлг	68
Шархолын һурвн хаани бөлг	85
Арвн тавн толхата Андулма маңсиг дорацулгсн бөлг	108
Хөрн тавн толхата хотхр хар маңсиг даргсн бөлг	119
Лувсн маңс Гесриг элжгн болһгсн бөлг.....	134
Һучн тавн толхата Һудм хар маңсиг даргсн бөлг.....	155
Геср хан ээжиннь сүмсиг тамас авргсн бөлг	162
Геср хан аавиннь сүмсиг хээгсн бөлг	166
Цээлһвртэ үгмүд	197

Научное издание

Ойратский «Гесер»

Героический эпос

Компьютерная верстка, подготовка оригинал-макета

Татнинов Д. В.

Корректор Болдырева И. М.

Подписано в печать 04.09.2014.

Формат 60x84/8. Печать офсетная.

Усл.печ.л. 24,4. Тираж 500 экз.

Заказ № 000-14.

Федеральное государственное бюджетное учреждение науки

Калмыцкий институт гуманитарных исследований

Российской академии наук

Республика Калмыкия, 358000, г. Элиста, ул. Илишкина, 8